

TEORIJA IN PRAKSA

Č 186613

REVIJA ZA DRUŽBENA VPRAŠANJA

1983, LET. XX, UDK 3, YU ISSN 0040-3598

2-3

1883—1983

MARX STO LET KASNEJE

DEL

TEORIJA IN PRAKSA

1983

2-3

revija za družbena vprašanja, let. XX, št. 2—3, str. 169—480,
Ljubljana, februar—marec 1983, UDK 3, YU ISSN 0040-3598

IZDAJA:

Fakulteta za sociologijo, politične vede in novinarstvo Univerze Edvarda Kardelja v Ljubljani:
revija izhaja ob podpori Kulturne skupnosti Slovenije in Raziskovalne skupnosti Slovenije

UREDNIŠKI SVET:

Anton Bebler, Vlado Benko, Adolf Bibič, Maca Jogan, Stane Južnič, Marko Kerševan, Peter
Klinar, Bogomir Kovač, Stane Kranjc, Lev Kreft, Ivan Lapajne, Matjaž Maček, Boris Majer,
Boštjan Markič, Breda Pavlič, Ernest Petrič, Boštjan Pirc, Franci Pivec, Ciril Ribičič, Slavko
Soršak, Vlado Struk, Franc Šali, Mile Setinc, Ivo Tavčar, Niko Toš, France Vreg

PREDSEDNIK UREDNIŠKEGA SVETA:

Boris Majer

UREDNIŠKI ODBOR:

Adolf Bibič, Dušan Dolinar, Ivan Hvala, Maca Jogan, Bogdan Kavčič, Marko Kerševan, Andrej
Kirn, Albin Mahkovec, Boštjan Markič, Zdravko Mlinar, Breda Pavlič, Ciril Ribičič, Lojze
Sočan

GLAVNI IN ODGOVORNI UREDNIK:

Adolf Bibič

POMOČNIK GLAVNEGA IN ODGOVORNEGA UREDNIKA:

Ivan Hvala

OBLIKOVALEC:

Drago Hrvacki

LEKTORJA:

Alenka Božič, Mojca Mihelič

UREDNIŠTVO IN UPRAVA:

61000 Ljubljana, Kardeljeva ploščad 5, tel. 341-589 in 341-461 int. 32

NAROČNINA:

Letna naročnina za študente 300 din, za druge individualne naročnike 450 din, za delovne
organizacije 800 din, za tujino 1400 din; cena enojne številke v prosti prodaji 70 din in dvojne
številke 100 din

**Razširjena zvezka 2—3 in 4—5 (»Marx sto let kasneje«) sta v prosti prodaji po 200 din (komplet
400 din)**

ZIRO RAČUN:

50102-603-48090 — Fakulteta za sociologijo, politične vede in novinarstvo, Ljubljana, za revijo
Teorija in praksa; devizni račun: Ljubljanska banka — Gospodarska banka Ljubljana (ključ)
3189/5

ROKOPISI:

Rokopise sprejema uredništvo do 20. v mesecu. Maksimalni obseg uvodniških člankov je do 10
novinarskih strani, za članke in razprave do 20 strani, za poglede, glose, komentarje do 10 strani,
za prikaze, recenzije do 5 strani. Nenaročenih rokopisov ne vračamo

TISK:

CGP »DELO«, Ljubljana, Titova c. 35

Karl Marx (začetek maja 1861, London)

UVODNIK:

BORIS MAJER: Socialistično samoupravljanje in marksizem	175
---	-----

POGOVOR Z AVTORJEM:

PREDRAG VRANICKI: Obračun z mistifikacijami v marksistični misli	180
--	-----

MARX IN SODOBNOST:

BORIS MAJER: Marxova koncepcija avantgarde in politični sistem	194
BOGDAN KAVČIČ: Razvoj samoupravljanja – ustvarjalna uporaba marksizma	211
FRANCE ČERNE: Uresničevanje Marxovih (ekonomskih) idej v naši družbi (o nekaterih poglavitnih vprašanjih)	224
ADOLF BIBIČ: Politična znanost in marksizem (nekaj aktualnih vidikov)	243
MACA JOGAN: Sociologija kot »znanost« in marksizem kot »ideologija«	267
GOJKO STANIČ: Razvoj Marxove in Engelsove teorije partije do leta 1860	278
LEO ŠEŠERKO: Mesto raziskovanja modernih družbenih razredov v Marxovem »Kapitalu«	295
ANDREJ KIRN: Marksizem in protislovja znanstveno-tehnološkega razvoja	305
SLAVKO SPLICHAL: Marxovi nastavki za teorijo družbenega komuniciranja (in sodobne kontroverze v komunikologiji)	314
JOŽE ŠTER: Marksizem in morala	325
JANEZ STREHOVEC: O marksistični estetiki in njenih problemih	336
STANE JUŽNICH: Pomen marksizma za nerazvite države (posebej pri razreševanju problemov njihove emancipacije in razvoja)	346

AKTUALNI INTERVJU:

Pripis k vprašalniku	361
BOŽIDAR DEBENJAK: Znanost v spopadanju za revolucioniranje sveta	362
ALEŠ ERJAVEC: Marksizem in marksizmi	364
JOŽE GORIČAR: Teorija v spoprijemu z družbeno prakso	366
ALBIN IGLIČAR: Ustvarjalni spoj teorije in prakse	370
PETER JAMBREK: Prostor za realizacijo človekovih pravic in svoboščin	372
BOGOMIR KOVAČ: Prostor za nove teoretske prodore	374

LEV KREFT: Priložnost za raziskovanje teorije	378
MIRO MASTNAK: O aktualnosti Marxove teorije	380
VILJEM MERHAR: Marxov prispevek k metodologiji proučevanja družbe	383
VLADIMIR MILANOVIČ: Razprave o Marxu so razprave o socializmu – danes in tukaj	388
DIMITAR MIRČEV: Marksizem ni scientizem niti pragmatizem	391
ZDRAVKO MLINAR: Marksistična spoznanja in načini njihove uporabe	394
ERNEST PETRIČ: Tehtnost Marxove misli za naš čas	397
SLAVKO PODMENIK: Marxova paradigma in zarota molka	401
DIMITRIJ RUPEL: Za marksistično problematizacijo »marksizma«	405
VLADO SRUK: Misel, ki je postala svet	409
JANEZ STREHOVEC: Sodobni marksizem, estetika, avantgardna umetnost	412
VLADIMIR TANKO: Marksizem včeraj in danes	416
ARIF TANNOVIČ: Refleksije o marksizmu, socializmu in filozofiji danes	420
ANDREJ ULE: Znanost in družbena proizvodnja človeka	423
ZORAN VIDOJEVIČ: Bit delavskega razreda in njegova zavest o samoupravljanju	428
PREDRAG VRANICKI: Dominantna misel sodobnega sveta	434
MICHAEL LEBOWITZ: Superiornost dialektične metode	436
JAMES PETRAS: Odločujoč vpliv marksizma na družbeni razvoj	437
GÖRAN THERBORN: Marksistične analize morajo odgovoriti na vprašanje: kam se giblje svet	439
JERZY J. WIATR: O perečih nalogah marksizma na Poljskem	442

MARKSIZEM V PREIZKUŠNJI ČASA:

GIAN MARIA BRAVO: Razmišljanja o zgodovini marksizma	444
Avtorski sinopsisi	467

TEORIJA IN PRAKSA

revija za družbena vprašanja
let. XX, št. 2–3, str. 169–480
Ljubljana, februar–marec 1983

CONTENTS:

EDITORIAL:

BORIS MAJER: Socialist Selfmanagement and Marxism	175
---	-----

DIALOGUE WITH THE AUTHOR:

PREDRAG VRANICKI: The Reckoning with Mistifications in Marxist Thoughts	180
---	-----

MARX AND THE WORLD OF TODAY:

BORIS MAJER: Marx's Conception of Vanguard and the Political System	194
BOGDAN KAVČIČ: The Development of Self-management – a Creative Application of Marxism	211
FRANCE ČERNE: Implementation of Marx's (economic) Ideas in Our Society (On Some Main Problems)	224
ADOLF BIBIČ: Political Science and Marxism (Some Topical Aspects)	243
MACA JOGAN: Sociology as "Science" and Marxism as "Ideology"	267
GOJKO STANIČ: The Development of Marx's and Engels's Theory on Party up to 1860	278
LEO ŠEŠERKO: The Research on Modern Social Classes in Marx's 'Das Kapital'	295
ANDREJ KIRN: Marxism and Contradictions of the Scientific and Technological Development	305
SLAVKO SPLIHAL: Marx's Set-up for a Theory of Social Communication (and contemporary Controversies in Communications Science)	314
JOŽE ŠTER: Marxism and the Code of Ethics	325
Janez STREHOVEC: On Marxist Aesthetics and its Problems	336
STANE JUŽNIČ: The Role of Marxism in the Underdeveloped Countries (in Respect to the Problem-solving of their Emancipation and Development)	346

THE INTERVIEW:

Postscript to the Questionnaire	361
BOŽIDAR DEBENJAK: Science in the Struggle for the Revolutionizing of the World	362
ALEŠ ERJAVEC: Marxism and Marxisms	364
JOŽE GORIČAR: Theory in Clench with Social Practice	366
ALBIN IGLIČAR: Creative Fusion of Theory and Practice	370
PETER JAMBREK: Space for the Realization of Human Rights and Liberties	372
BOGOMIR KOVAČ: Space for New Theoretical Insights	374
LEV KREFT: Opportunity for the Disjunction of Theory	378
MIRO MASTNAK: Marx's Theory – A Matter of Current Interest	380

VILJEM MERHAR: Marx's Contribution to the Methodology of the Study of Society	383
VLADIMIR MILANOVIĆ: Discussions about Marx are Discussions about Socialism Here and Today	388
DIMITAR MIRČEV: Marxism Is neither Scientism nor Pragmatism	391
ZDRAVKO MLINAR: Marxist Findings and Ways of Their Implementation	394
ERNEST PETRIČ: The Great Importance of Marx's Thought in Our Time	397
SLAVKO PODMENIK: Marx's Paradigm and the Conspiracy of Silence	401
DIMITRIJ RUPEL: For a Marxist Problematising of "Marxism"	405
VLADO SRUK: The Thought That Conquered the Universe	409
JANEZ STREHOVEC: Contemporary Marxism, Aesthetics, the Vanguard of Arts	412
VLADIMIR TANKO: Marxism: Past and Present	416
ARIF TANOVIĆ: Reflections on Marxism, Socialism and Philosophy	420
ANDREJ ULE: Science and Social Production of Man	423
ZORAN VIDOJEVIĆ: The Working Class Nature and Its Conscious Perception of Selfmanagement	428
PREDRAG VRANICKI: The Dominant Thought of the Contemporary World	434
MICHAEL LEBOWITZ: Superiority of the Dialectic Method	436
JAMES PETRAS: Marxism's Decisive Influence on Social Development	437
GÖRAN THERBORN: Marxist Analyses Have to Give an Answer to the Question: What is the Trend of World's Development	439
JERZY J. WIATR: The Pressing Tasks of Marxism in Poland	442

MARXISM IN THE TEST OF TIME:

GIAN MARIA BRAVO: Contemplations on History of Marxism	444
--	-----

Authors' Synopses

467

СОДЕРЖАНИЕ

ПЕРЕДОВАЯ СТАТЬЯ:

БОРИС МАЙЕР: Социалистическое самоуправление и марксизм	175
---	-----

РАЗГОВОР С АВТОРОМ:

ПРЕДРАГ ВРАНИЦКИ: Расплата с мистификациями в марксистской мысли	180
--	-----

МАРКС И СОВРЕМЕННОСТЬ:

БОРИС МАЙЕР: Маркс, его концепция авангарда и политическая система	194
БОГДАН КАВЧИЧ: Развитие самоуправления – творческое применение марксизма	211
ФРАНЦЕ ЧЕРНЕ: Осуществление (экономических) идей Маркса в нашем обществе (о некоторых перемущественных вопросах)	224
АДОЛФ БИБИЧ: Политическая наука и марксизм (несколько актуальных точек зрения)	243
МАЦА ЙОГАН: Социология как «наука» и марксизм как «идеология»	267
ГОЙКО СТАНИЧ: Развитие теории партии Маркса и Энгельса до 1860 г.	278
ЛЕО ШЕШЕРКО: Место исследования современных общественных классов в «Капитале» К. Маркса	295
АНДРЕЙ КИРН: Марксизм и противоречия научно технологического развития	305
СЛАВКО СПЛИХАЛ: Теория общественной коммуникации основанная на труде Маркса (и современные дискуссии в коммуникологии)	314
ЙОЖЕ ШТЕР: Марксизм и мораль	325
ЯНЕЗ СТРЕХОВЕЦ: О марксистской эстетике и ее проблемах	336
СТАНЕ ЮЖНИЧ: Значение марксизма в слаборазвитых странах (в частности, в связи с разрешением проблем их эманципации и развития)	346

АКТУАЛЬНОЕ ИНТЕРВЬЮ:

Приписка анкете	361
БОЖИДАР ДЕБЕНЯК: Наука в борьбе за революционизирование мира	362
АЛЕШ ЭРЯВЕЦ: Марксизм и марксизмы	364
ЙОЖЕ ГОРИЧАР: Теория в скватке с общественной практикой	366
АЛБИН ИГЛИЧАР: Творческое соединение теории и практики	370
ПЕТЕР ЯАМБРЕК: Место для осуществления человеческих прав и слобод	372
БОГОМИР КОВАЧ: Место для новых теоретических прорывов	374
ЛЕВ КРЕФТ: Благоприятная возможность разъединения теории	378
МИРО МАСТНАК: О актуальности теории Маркса	380

ВИЛЕМ МЕРХАР: Научный вклад Маркса к методологии изучения общества	383
ВЛАДИМИР МИЛАНОВИЧ: Дискуссии о Марксе это дискуссии о социализме сегодня и здесь	388
ДМИТАР МИРЧЕВ: Марксизм это не сциентизм ни прагматизм	391
ЗДРАВКО МЛИНАР: Марксистские познания и образы их применения	394
ЭРНЕСТ ПЕТРИЧ: Важность мысли Маркса и наше время	397
СЛАВКО ПОДМЕМИК: Парадигма Маркса и заговор молчания	401
ДИМИТРИЙ РУПЕЛ: За марксистскую проблематизирование «марксизма»	405
ВЛАДО СРУК: Мысль завоевавшая мир	409
ЯНЕЗ СТРЕХОВЕЦ: Современный марксизм, эстетика и авангардное искусство	412
ВЛАДИМИР ТАНКО: Марксизм вчера и сегодня	416
АРИФ ТАНОВИЧ: Рефлексии о марксизме, социализме и философии	420
АНДРЕЙ УЛЕ: Наука и общественное производство человека	423
ЗОРАН ВИДОЕВИЧ: Сущность рабочего класса и его сознание о самоуправлении	428
ПРЕДРАГ ВРАНИЦКИ: Господствующая мысль современного мира	434
МИХАЕЛ ЛЕБОВИЦ: Превосходство диалектического метода	436
ДЖЕЙМС ПЕТРАС: Решающее влияние марксизма на общественное развитие	437
ГОРАН ТЕРБОРН: Марксистский анализ должен ответить на вопрос в каком направлении передвигается мир?	439
ЙЕРЖИ Й. ВИАТР: О настоятельных задачах марксизма в Польше	442

МАРКСИЗМ В ИСПЫТАНИИ ВРЕМЕНИ:

ЖАН МАРИА БРАВО: Размышления по истории марксизма	444
---	-----

Авторские синопсисы	467
---------------------	-----

BORIS MAJER

Socialistično samoupravljanje in marksizem

Ali sistem socialističnega samoupravljanja, kakršnega gradimo v Jugoslaviji, in vloga subjektivnih sil v naši družbi, kakor jo je opredelil Kardelj zlasti v »Smereh razvoja«, omogoča bistveno drugačno pojmovanje marksizma – tako v odnosu do zveze komunistov kot v odnosu do družbe v celoti – kot je zgodovinsko nastalo v dosedanji zgodovini marksizma, tako v deželah, kjer je na oblasti delavski razred in njegova avantgarda, kot v deželah meščanske parlamentarne demokracije – če imamo zaenkrat pred očmi samo ti dve poglavitni vlogi komunističnih partij in marksizma?

Predvsem mislim, da novi položaj, nova vloga subjektivnih sil, posebej še zveze komunistov, v sistemu socialističnega samoupravljanja, ne samo dopuščata ali omogočata, temveč naravnost terjata drugačno pojmovanje marksizma, drugačno vlogo marksizma v naši družbi, kot ga ima v sistemih državnega socializma, pa tudi v sodobnih večstrankarskih sistemih meščanske demokracije.

Brž ko zveza komunistov preneha biti z državo zraščena vladajoča politična stranka v smislu enopartijskega sistema, tudi marksizem kot njena ideologija ne more imeti več značaja državne ideologije, ki se opira na avtoriteto in moč države in partije kot vladajoče stranke, temveč se lahko uveljavlja le z močjo svojih argumentov, z drugimi besedami tako, kot se lahko v sodobni družbi uveljavljajo znanstvene teorije – s to razliko, da kriterij njegove resničnosti ali neresničnosti ni znanstveni eksperiment v tehničnem pomenu besede, temveč družbena praksa v zgodovinskem in konkretnem pomenu besede.

S tem izgubi marksizem status »uradne ideologije« partije in države in nujno zaščitno funkcijo, uveljavi pa status neodvisne, samostojne znanosti, samostojnega, neodvisnega znanstvenega raziskovanja (sociološkega, ekonomskega, politološkega, filozofskega itd.), ki ga povezuje uporaba Marxove znanstvene metode in tista teoretična – filozofska, sociološka, politološka, politekonomska in druga znanstvena – dognanja in družbena spoznanja, ki so doživela svojo znanstveno in družbeno zgodovinsko verifikacijo.

V tem smislu tudi sama temeljna Marxova ali marksistična znanstvena odkritja nimajo značaja nedotakljivega teoretičnega fundamenta, značaja dogme, temveč enak značaj, kakršnega imajo sodobne znanstvene teorije: nobeno sodobno znanstveno raziskovanje jih ne more ignorirati, čeprav jih nima za večne in nespremenljive, in veljajo dotlej in toliko časa, dokler lahko zadovoljivo pojasnijo pojave, ki jih proučujejo, in dokler ne pridejo v nasprotje z dejstvi. Tedaj se morajo umakniti novim, širšim, splošnejšim teorijam, v okviru katerih odtlej veljajo le kot njihov poseben primer. Mislim, da mora tudi marksizem, kolikor hoče ostati živa znanost, kolikor noče okosteneti v dogmo, sprejeti nase to »usodo« slehernega znanstvenega raziskovanja, sleherne znanstvene teorije. S tem pa seveda odpade kriterij pravovernosti ali nepravovernosti kot osnova za vrednotenje raziskovanja znotraj tako pojmovanega marksizma ter se umakne priznavanju splošno priznanih znanstvenih meril in metod, med katerimi ima Marxova dialektično-historična materialistična metoda kot metodološki in teoretični temelj marksizma posebno prednost, ne da bi tudi to metodo sami imeli za dokončno in nespremenljivo.

Takšno pojmovanje marksizma dopušča pluralizem pristopov in temu ustrezno svobodo raziskovanja, izbire tem, problemov in raziskovalnih programov, tisto nujno potrebno svobodo individualne pobude in individualne znanstvene odgovornosti, brez katere ni mogoče napredovanje v nobeni znanosti, brez česar se sleherno ustvarjalno razmišljanje in raziskovanje nujno ustavi, zakrni in odmre. Hkrati pa to predpostavlja tudi idejni boj, konfrontacijo, kritiko, polemiko, spopad različnih perspektiv in zornih kotov. Če kot dialektiki priznavamo, da je boj nasprotij osnovno gibalno slehernega gibanja in razvoja, če priznavamo dialektično negacijo tudi kot osnovno gibalno znanstvenega in filozofskega napredka, potem moramo to dialektično zakonitost toliko bolj spoštovati in gojiti v samem marksizmu, če nočemo, da se spremeni v sklerotično dogmo, ki je daleč od tega, da bi mogla odgovarjati na živa vprašanja sodobnega časa in človeka, še manj pa mu odpirati nove možnosti in perspektive.

S tem ko marksizem preneha biti uradna ideologija partije in države, odpade tudi potreba, oziroma upravičenost oporečniškega marksizma (če mu smemo tako reči), kakršen se legalno formira v deželah meščanske parlamentarne demokracije v opoziciji proti »uradnemu« marksizmu komunističnih partij ali kot nelegalni, disidentski marksizem v deželah državnoadministrativnega socializma. Takšna potreba kratkomalo odpade, ker se vsi ti tokovi, vsa ta razmišljanja, vse te intelektualne pobude lahko realizirajo povsem normalno, legalno in hkrati med seboj preverjajo v kritični medsebojni znanstveni konfrontaciji, kritiki in polemiki, podobno kot velja to za teoretične konfrontacije znotraj posameznih znanosti.

Kardelj na več mestih poudarja, da bo tudi sama politika v naši družbi v polnem obsegu podružbljena šele takrat, kadar bodo veljali tudi zanj o enaki kriteriji, kakršni veljajo danes v sodobni znanosti. To seveda ne

izključuje idejnega boja, temveč ga celo predpostavlja, vendar na osnovi splošno priznanih kriterijev, ki veljajo v znanosti, in seveda na podlagi priznavanja Marxove dialektične historično-materialistične metode. V nasprotnem primeru bi to pomenilo izgubo teoretičnega in metodološkega temelja, ki sploh šele upravičuje pojem marksizma.

Marksizem seveda ni ozka znanstvena disciplina, ki bi bila zadostna sama sebi, temveč družbenopolitična teorija, še več: družbenopolitično gibanje, ki ima za cilj, preobrniti (revolucionarno ali po poti mirnega razvoja, kjer je to mogoče) temeljni kapitalistični produkcijski odnos ter utreti človeštvu pot v družbo osvobojenega dela, v brezrazredno komunistično asociacijo svobodnih proizvajalcev. Socialistično samoupravljanje je pot do tega cilja, ne pa že ta cilj sam. Možne, zgodovinsko verjetne in celo zgodovinsko nujne so tudi drugačne poti z ozirom na posebne zgodovinske okoliščine in startne točke posameznih družb, ki se začno gibati proti socializmu. Nepriznavanje ali opuščanje tega cilja je tisto, kar v bistvu razlikuje marksizme od drugih tokov in političnih smeri tako znotraj mednarodnega delavskega gibanja, kot tudi širše, kar loči komuniste od socialnih demokratov, socialistov ipd.

V tej zvezi ne bo odveč, če si še enkrat priključimo v spomin Kardejevo opredelitev pomena, vloge in nalog marksizma v sodobnem svetu in v naši družbi:

»Zmaga vrste socialističnih revolucij, različne oblike vzpostavljanja in razvoja socialistične prakse z vsemi protislovji, v katerih se razvija v vsaki posamezni socialistični družbi in med njimi, uspehi in svetovne posledice protiimperialistične revolucije narodov, ki se izražajo v polomu kolonializma in v gibanju neuvrščenosti, in ki je po drugi svetovni vojni spremenila politični zemljevid sveta in odnosov med narodi, rastoča družbena in politična vloga delavskega razreda v vseh državah, v katerih ima dominantno vlogo kapitalizem – medsebojno prepletanje vseh teh procesov in njihovih vzajemnih vplivov, vse to je v našem obdobju ustvarilo v bistvu razmere, v katerih je socialistična praksa v eni ali drugi obliki navzoča skoraj na vseh celinah in poteka kot svetovni proces tako skozi revolucije in osvobodilne vojne, kakor tudi prek postopnih strukturnih in družbenih sprememb po t. i. mirni poti.

V celotnem tem procesu marksizem ni navzoč samo kot idejna in teoretična sila, ki pojasnjuje neizbežnost zgodovinskega procesa, vzroke in posledice različnih poti, po katerih poteka ta proces, marveč je v njem navzoč tudi kot ustvarjalna revolucionarna sila, kot močno orožje delavskega razreda in vseh socialističnih sil... Zato danes marksizem kot teorija in kot ideologija ne more biti več usmerjen samo na razredni spopad med delavskim razredom in buržoazijo, med socializmom in kapitalizmom, temveč mora danes v vse večji meri reševati velika vprašanja zakonitosti in protislovnosti v razvoju samega socializma kot prakse in sistema in to na vseh področjih družbenih odnosov...

Sodobna marksistična teorija se zato ne more več omejevat na revolucionarno apologetiko socialistične prakse nasproti kapitalistični. Sodobni marksizem izraža vso to mnogostranost in raznolikost socialistične prakse in zato ni samo znanost, zaprta v razmeroma ozek krog znanstvenih ustvarjalcev, ampak je tudi ideologija množic in sil, ki se borijo za socializem, prav tako pa ideologija že zgrajenih socialističnih sistemov, ki so nastali v dosedanji zgodovini socialistične prakse...

Naša lastna marksistična misel se mora ukvarjati predvsem z zakonitostmi, problemi in perspektivami naše lastne sodobne socialistične prakse, in sicer v realnih odnosih družbenih sil sodobnega sveta. Biti mora kritična, in to ne le do prakse kapitalistične družbe, ampak tudi do naše lastne prakse in do socialistične prakse sploh. Ustvarjalna kritičnost marksizma do prakse je vedno bila tista odlika marksistične teorije, ki jo je povezovala z revolucionarno prakso delavskega razreda in jo oblikovala kot sestavni del te prakse.«¹

Kardelj v tej svoji opredelitvi sodobnega marksizma posebej poudarja tri momente: marksizem je idejna in teoretična sila, ki pojasnjuje neizbežnost sodobnih zgodovinskih procesov, vzroke in posledice različnih poti, po katerih potekajo ti procesi; marksizem je ustvarjalna revolucionarna sila, orožje delavskega razreda in socialističnih sil v boju za socialistično preobrazbo sodobnega sveta, za uresničitev dolgoročnega strateškega cilja mednarodnega delavskega gibanja, za osvoboditev dela in človeka. In tretjič, marksizem mora biti kritičen ne samo do kapitalizma, temveč tudi do sodobne socialistične prakse. Kardelj ne izključuje čistega teoretičnega razvijanja marksizma, trdi le, da je takšno pojmovanje marksizma preozko, da je to le eden izmed njegovih sestavnih delov. Temeljna Kardeljeva misel je, da mora biti marksizem danes navzoč predvsem kot temeljna revolucionarna ustvarjalna sila, ki pomaga sodobnemu človeku razreševati konkretna družbena protislovja, ki se vključuje kot teorija, kot znanost in kot ideologija v razreševanje konkretnih problemov in protislovij sodobnih družbenih procesov, ki pa v odnosu do obstoječe družbene prakse ne nastopa apologetsko, temveč kritično in ustvarjalno v tem smislu, da kot ustvarjalna sila kaže tako poti reševanja tekočih družbenih protislovij kakor tudi perspektive in smeri napredka socializma, da zedinjuje marksistično teorijo in socialistično prakso, praktične izkušnje z dolgoročno vizijo, revolucionarno doslednost z demokratičnim realizmom.

Menim, da to nakazuje tisto novo vlogo marksizma v političnem sistemu socialističnega samoupravljanja, v katerem marksizem ne nastopa več kot »uradna« ideologija zveze komunistov (ker ta ne »komandira« množicam, temveč skupaj z njimi po demokratični poti, z močjo svojih argumentov in v soočanju z argumenti drugih išče najustreznejše in

¹ »Revolucionarna praksa in marksistično izobraževanje«; govor Edvarda Kardelja ob otvoritvi Politične šole ZKJ »J. B. Tito« v Kumrovcu 21. nov. 1975. Predavanje je bilo objavljeno v posebni brošuri Marksistične študije II, založba Komunist, Beograd 1975. leta, ter v peti knjigi zbirke Samoupravljanje, ki so jo pripravili združeni založniki Jugoslavije leta 1979.

najnaprednejše rešitve), ne kot (disidentsko) oporečniška kritika družbene prakse, ki se postavlja nad njo ter ji sodi z visokega piedestala abstraktnega humanizma in moralizma.

Naj zaključim: politični sistem socialističnega samoupravljanja resnično lahko ponudi in ne samo to, nujno potrebuje za svoj razvoj novo pojmovanje družbene vloge marksizma, novo, drugačno pojmovanje odnosa med marksizmom in njegovo avantgardo, med marksizmom in državo, med marksizmom in posameznimi intelektualnimi skupinami znanstveno in filozofsko produktivnih marksistov, med marksizmom in posameznim razmišljajočim sodobnikom. To ni več, če smem ponoviti, niti marksizem kot uradna ideologija države ali partije, niti marksizem kot disidentsko-oporečniška opozicija vladajočemu političnemu sistemu, niti akademski teoretični marksizem v slonokoščenem stolpu čiste znanosti in teorije, temveč marksizem v funkciji zedinjevalca družbene prakse in teorije, v funkciji idejnoteoretičnega osmišljevalca konkretne družbene prakse, v funkciji sinteze praktičnih izkušenj z dolgoročno vizijo.

To svojo novo vlogo, to svojo novo funkcijo pa lahko uresničuje na področju teorije le s sintezo tisočerih svobodnih iniciativ, z dialogom in konfrontacijo različnih možnih poti teoretičnega razmišljanja na področju družbene prakse, v političnem sistemu socialističnega samoupravljanja pa s skupnim iskanjem in skupnim bojem za najnaprednejše družbene rešitve v demokratičnem boju argumentov, z iskanjem rešitev, ki povezujejo neposredne interese današnjega trenutka v razvoju naše družbe z njeno dolgoročno vizijo in – naposled – s praktičnim preverjanjem izbojevanih stališč v družbeni praksi, kot tistem kriteriju, ki v zadnji instanci odloča o resničnosti ali neresničnosti teoretično zamišljenih in po demokratični poti v političnem sistemu sprejetih stališč in praktičnih opredelitev. To je hic et nunc našega samoupravnega socialističnega »Rhodosa«, to je tista »tostranost«, ki razblinja vse ideološke misterije, tisto mesto, kjer mora marksistično teoretično mišljenje izpričati svojo moč.

Mislim, da je to tisto novo, kar lahko naša samoupravna družba, naš politični sistem socialističnega samoupravljanja in zveza komunistov kot subjektivna sila v tem procesu, pokaže svetu kot svojo alternativo, tako nasproti marksizmu kot uradni ideologiji države, partije ali sistema, kot nasproti disidentsko-oporečniškemu marksizmu kot kritiki vsega obstoječega – alternativo, danes še ne povsem uresničeno, toda možno, porajajočo se iz narave, potrebe in perspektive nadaljnjega razvoja socialističnega samoupravljanja v naši družbi.

In ko ob stoletnici Marxove smrti razmišljamo o pomenu in dometu njegove misli v sodobni zgodovini človeštva – in v njegovem okviru nas samih – moram priznati, da nas vedno znova izziva k iskanju novih poti, k neizprosni kritiki doseženega, da bi še globlje, še hitreje, še radikalneje napredovali. In ko nas tako nenehoma izziva k vedno novim vprašanjem, k vedno novi kritiki prehojene poti, smemo reči o njem tisto, kar je sam nekoč zapisal o nekem starem mislecu: zmerom znova nas preseneča.

PREDRAG VRANICKI

Obračun z mistifikacijami v marksistični misli

Prof. dr. Predrag Vranicki je bil rojen 21. 1. 1922 v Benkovcu, SR Hrvatska, v uradniški družini. Šolal se je v raznih krajih Jugoslavije, gimnazijo pa je končal v Zagrebu leta 1939. Začel študij medicine, leta 1941 se je prepisal na filozofijo. Med okupacijo dežele je delal v ilegali (član SKOJ-a je postal leta 1939), leta 1943 pa je odšel v NO vojsko. Član ZKJ je postal v jeseni leta 1943. Po osvoboditvi je leta 1947 končal filozofsko skupino na Filozofski fakulteti v Zagrebu. Istega leta je bil izbran za asistenta za filozofijo. Doktorat na temo »O problemu općeg, posebnog i pojedinačnog kod klasika marksizma« je obranil v Beogradu leta 1951, habilitacijski postopek pa je končal v Zagrebu leta 1952. Za docenta za filozofijo je bil izbran leta 1953, za izrednega prof. na istem Odseku za filozofijo v Zagrebu leta 1959, za rednega prof. pa leta 1962. Bil je predstojnik katedre za filozofijo marksizma na Filozofski fakulteti v Zagrebu do upokojitve leta 1976. Za rednega člana Jugoslovanske akademije znanosti in umetnosti je bil izbran leta 1979.

V dosedanjem znanstvenem in strokovnem delu se je največ ukvarjal z vprašanji zgodovine filozofije, posebej marksistične filozofije in marksizma sploh, nadalje z različnimi vprašanji s področja filozofske problematike, posebno filozofsko-historične, antropološke, ontološke. V svojih delih zastopa odprt in kritičen marksizem, meni, da so problemi človeka in historije, torej dialektika zgodovine, najbolj relevantni problemi sedanjosti in v teh relacijah pojmuje smisel in vlogo marksistične misli. Je oster kritik dogmatizma in stalinizma. Drugače je bil v svoji dosednji javni dejavnosti član mnogih strokovnih in političnih forumov in kulturnih organizacij. Bil je predsednik Hrvatskega filozofskega društva, predsednik Jugoslovanskega združenja za filozofijo, član redakcije za izdajo Marxovih in Engelsovih del, član redakcije »Praxis-a« in član upravnega odbora »Korčulanske poletne šole«. Bil je rektor Univerze v Zagrebu v letih 1972–1976. Leta 1979 je bil izbran za člana Sveta SR Hrvatske, leta 1982 pa za člana sveta Centra za marksistične študije pri CK ZKH. Ravno tako je tudi član mednarodnega Inštituta za filozofijo v Parizu.

UREDNIŠTVO: Vaše ime je med najbolj znanimi jugoslovanskimi marksisti doma in v tujini. Vaša Zgodovina marksizma, ki v kratkem izide tudi v slovenskem prevodu, je bila prevedena v številne tuje jezike. Znano je, da je ob izidu in ob kasnejših izdajah, ki ste jih izpopolnjevali in širili, to

vaše delo zbuja tudi kritične odmeve tako doma kot v tujini. Bi nam lahko povedali, s katerimi posebnimi metodološkimi problemi ste se srečevali pri pisanju te pomembne knjige? Kako ste, npr. razreševali problem identitete marksizma, to je problem vključevanja avtorjev, ki jim mnogi zanikajo lastnost marksistov. Mislimo na takšne avtorje, kot sta Sartre, Marcuse na eni strani ter Trocki in Buharin itd. na drugi? Kako se sploh vaše delo razlikuje od drugih zgodovin marksizma, ki so bile napisane pred njim ali po njem?

P. VRANICKI: Kot vam je znano, je bila moja *Zgodovina marksizma* prvič objavljena v hrvaškosrbskem jeziku pred dvajsetimi leti. Po desetih letih je izšla druga izdaja, v več kot dvakrat povečanem obsegu in predelana, in sem šele tedaj odgovoril na nekatere ponudbe za prevod iz tujine. Najprej sta bila izšla prevoda v italijanščini in nemščini (Editori Riuniti iz Rima in Suhrkamp Verlag iz Frankfurta na Majni), potem pa v španščini (Sigueme iz Salamance) in grščini (Odisseos iz Aten). V tem razdobju so bili objavljeni tudi prevodi v albanščino v Prištini (Rilindija) in makedonščino v Skopju (Misla s še drugimi izdajatelji), sedaj pa izhaja prevod tudi v LR Kitajski. Definitivna redakcija je četrta izdaja, ki je izšla kot prve tri knjige mojih Izbranih del v šestih knjigah. Po tej izdaji, torej najpopolnejši, bo sedaj pri Mladinski knjigi izšla tudi slovenska izdaja.

Težav v zvezi s pisanjem take zgodovine je bilo mnogo. Da ne bi našteval vsega tistega, kar je stalo pred mano, lahko le rečem, da še do danes ne obstaja niti ena kompletnejša zgodovina marksizma posamezne dežele ali naroda, ravno tako pa tudi, da je bila moja zgodovina prvi poskus svetu, da bi se obdelalo to široko področje teorije. Torej sem moral vse probleme reševati sam – ni bilo nikakršnega vzora. Od metode razlaganja, strukture, periodizacije, izbora avtorjev, problemov itn. Takoj moram reči, da se taka zgodovina lahko piše na dva načina: ali kot obdelava, prikaz in analiza razvoja teorije marksizma skozi najpomembnejše osebnosti marksizma, kar sem tudi naredil, ali z analizo in prikazom problematike po neki periodizaciji, ki bi bila kolikor toliko logična in sprejemljiva. Odločil sem se za prvo inačico iz enostavnega razloga, ker je bilo najprej treba ugotoviti, kdo vse so relevantni misleci, teoretiki, s tem pa tudi problemi v dosedanji zgodovini marksizma. Treba je bilo imeti pregled nad vsemi teoretskimi dosežki in, da tako rečem, meandri marksistične teorije. Kajti tukaj je prvenstveno šlo za teorijo, ne pa za zgodovino delavskega gibanja, kar je predmet zgodovinarja. Kot kriterij sem vzel internacionalno delovanje in večjo ali manjšo reputacijo posameznega teoretika, ne glede ali se z njegovimi idejami in stališči strinjam ali ne. Zato nisem mogel omenjati mnogih manj pomembnih marksistov, ki bodo prišli v zgodovino marksizma posameznih dežel.

Če nadalje upoštevate, da sem to delo pisal ob izteku petdesetih let, vam je potem jasno, da je bilo mnogo delikatnih vprašanj, kar tudi sami navajate v zvezi s posameznimi osebnostmi. Nisem se oziral niti na vnanja

niti na notranja gledanja na posamezne osebe svetovnega marksističnega gibanja. Če bi delal tako, potem za nekega Trockega ali Buharina ali Sartra ne bi bilo prostora, toda taka zgodovina bi bila zato tudi neobjektivna, pristranska in pomanjkljiva. Svojo sodbo o njihovi pripadnosti marksizmu in pomenu za teorijo sem si ustvarjal na temelju študija njihovih izvirnih del. Ker pri tem nisem bil omejen s količino prevodov, ker berem večino svetovnih jezikov, sem se lahko seznanil iz prve roke z deli navedenih mislecev-marksistov. Tako je naša publika v tistem trenutku dobila mnogo širši vpogled v razvoj marksizma in marksistične misli od katerekoli druge v svetu, ker je to bila tudi prva kompletnejša zgodovina marksizma. Ta pregled je bil že skoraj popoln posebno v razširjeni drugi izdaji, do takrat pa se v svetu tudi ni pojavilo niti eno drugo tako delo. Šele ob koncu sedemdesetih let izide delo L. Kolakowskega, ki se od mojega razlikuje ne le po tem, da ni zaobjel vseh mislecev, ki se najdejo pri meni, temveč je mnogo prostora posvetil obravnavam in diskusijam okrog posameznih vprašanj, kar sem jaz pustil za moje druge publikacije. Povsem je razumljivo, da se midva razlikujeva tudi v interpretaciji in gledanju na posamezna vprašanja kot tudi na osebnosti, posebej v obdobju od ruske revolucije do danes.

UREDNIŠTVO: V interpretacijah marksizma se srečujemo z različnimi, tudi nasprotnimi pogledi na nekatere ključne osebnosti v zgodovini marksizma in socializma. Kako ste vi v svojem delu rešili ta problem? Posebej nas zanima, kako razlagate vlogo Lenina kot marksista. Kaj menite o tezi, ki se tudi pri nas zadnje čase tu pa tam sliši, da je Lenin pravzaprav pravi oče Stalina in začetnik stalinizma? Kje so po vašem vzroki, da se pojavlja takšna trditev? Kakšno vlogo v tem ima npr. Leninov odnos do »delavske opozicije«, ki je bila izredno kritična do pojavov birokratizacije v prvih letih po oktobrski revoluciji, ki je nasproti birokratizaciji zelo odločno postavila problem »delavske demokracije« itd. Mar ni Lenin zagrešil napako, ko je te zahteve označil (tezo pa je tudi sprejel X. kongres) kot anarholiberalistični odklon? Toda kako sploh gledate na vprašanje Lenina in leninizma, zlasti iz današnje perspektive?

P. VRANICKI: Pri vsem tem je glavni problem, kako razumeti Marxovo in Engelsovo misel, marksizem. Če se to misel razume kot bistveno revolucionarno, vendar ne le glede na buržoazno družbo, nadalje kot aktivistično, dialektično, humanistično, potem se mora v zgodovini marksizma dati prednost tistim mislecem in akterjem socialističnega in komunističnega gibanja, ki so bili dosledni v nadaljevanju in v nadaljnjem razvijanju teh bistvenih lastnosti te misli in dela. Zato sem seveda dal veliko več prednosti kategorijam prakse, svobode, humanizma, odtujitve, kritiki kapitalskih odnosov, odmiranju države, samoupravljanju itn., kot zaprtemu sistemu kategorij, kot je to bil primer v stalinizmu, nadalje teoriji odraza, ki je v bistvu pasivistična in predmarksistična, krepitvi

politične sfere in birokracije, torej državno-socialističnim konceptom itn. Kar se tiče vprašanja odnosa Lenina in Stalina, lahko rečem, da so meščanski, buržoazni apologeti že zdavnaj poskušali razložiti in pojasniti stalinizem kot nujno posledico Leninovih in boljševiških koncepcij revolucionarnega boja in socializma. Obstajajo tudi taki, ki se trudijo, da bi tudi Marxa poklicali na odgovornost zaradi stalinističnih deformacij in kontrarevolucionarnih aktov. O tem mislim, da nima smisla izgubljati niti besed niti časa. Tem apologetom se ne more z nikakršnimi argumenti dokazati, da je bistveno vprašanje socializma problem nadaljnjega osvobajanja človeka, delovnega človeka iz mezdnih, neenakopravnih in odtujenih odnosov, kajti njim je socializem sinonim za nesvobodo, ameriška in druga kapitalistična družba pa sinonim za »svobodni svet«. Da to polemiko otežuje dosedanje izenačevanje stalinizma s socializmom – to je več kot jasno.

Toda včasih obstajajo tudi napredni in socialistično usmerjeni posamezniki, ki mislijo, da v nekaterih bistvenih načelih boljševizma obstaja osnova in glavni razlog za kasnejše degradacije v stalinizmu. Ker je bil ustanovitelj in glavna osebnost Lenin, se zdi to povezovanje neogibno. Toda mnogi v teh svojih gledanjih ne poznajo mnogih stvari, v prvi vrsti pa ne poznajo dovolj, kakšna osebnost je bil Lenin, kako je funkcionirala boljševiška partija v njegovem času in kako in zakaj je tako tekla revolucija od leta 1917 do Leninove smrti. Lenin je bil v prvi vrsti v pravem smislu besede evropska osebnost po širini kulture, kritično-tolerantnem odnosu do kulturnih fenomenov, tudi do tistih, s katerimi se ni strinjal, glede obnašanja in odnosa do svojih tovarišev in soborcev, glede na kritiko itn. Boljševiška partija je bila v njegovem času prežeta z demokratizmom. Noben pomemben ukrep se ni sprejel brez silovitih internih diskusij, posebej po Oktobru. Pred vsakim partijskim kongresom je bilo izpostavljenih več platform posameznih velikih vprašanj, če so take platforme obstajale itn. To samo govori, da je treba pod pojmom boljševizem razumeti takšen tip funkcioniranja partije, da pa kasnejše dušenje vsakršne demokracije, brutalno ravnanje, pa celo tudi ubijanje svojih soborcev, ki se niso popolnoma strinjali z generalnim sekretarjem, uvajanje policijskega in despotskega odnosa v partiji in družbi, ni več boljševizem, temveč stalinizem. Torej imamo pravzaprav v razdobju treh do štirih desetletij spreminjanje boljševizma kot leninizma v stalinizem, tj. dva tipa partije, ki imata samo terminološko povezavo.

Ljudem je ravno tako neznano, da Lenin in boljševiki po Oktobru niso prepovedali vseh strank in uvedli neko boljševiško enostrankarsko diktaturo. Oni niso Martova in njegovih menjševikov spodili s kongresa sovjetov, temveč so se le-ti sami izključili. Ponudili so sodelovanje tako menjševikom kot levim eserjem, in so v vladi nekaj časa celo imeli nekaj levih eserjev kot komisarje. Do prekinitve je prišlo posebej po podpisu brest-litovskega miru, proti kateremu so bili eserji in ki so po tem poskušali s pučem zavzeti oblast, ubili nekatere ugledne boljševike in

ranili Lenina. Med vsem tem časom obstajajo tudi menjševiki in njihov tisk, pa tudi časopisi veliko bolj desnih struj. Celokupna situacija se pravzaprav poslabša z državljansko vojno, s tujo in belo intervencijo, ko boljševiki na koncu ostanejo osamljeni. Po gotovo Pirovi zmagi v začetku leta 1921, torej v času odvijanja X. kongresa, ostane po Leninovem mišljenju in oceni edino boljševiška partija kot neka organizirana in kolikor toliko enotna sila, na katero se je dalo opreti pri nadaljnji zagotovitvi socialističnega razvoja. Zato se je Leninu vsak poskus, v tej situaciji, prelaganja glavne odgovornosti za vodenje gospodarstva na sindikat, ki je bil zelo heterogen in z manjšino razredno osveščenega delavstva, zdel anarhosindikalistično stališče, čeravno predstavniki delavske opozicije niso negirali vloge partije in države v prehodnem obdobju. Lenin je tudi sam dovolj dobro videl kipenje in nevarnost pred birokracijo in to je priznaval delavski opoziciji. On je bil hkrati za karseda večjo krepitev sovjetov kot ljudske oblasti in upravljanja, meneč, da bo država odmirala, čim bolj množični in demokratični bodo sovjeti. Mislim, da je bila v tem trenutku odločitev Lenina in večine boljševikov na kongresu za *ta trenutek* pravilnejša, da je bil ta člen v verigi v tistem trenutku opora, za katero so se poskušali ujeti. Vendar le za ta trenutek, kar je bilo Leninu spet več kot jasno. Pa tudi prepovedi frakcij in opozicije, ki je bila sprejeta na tem kongresu, prvenstveno zaradi zelo težke situacije, Lenin ni štel tudi za prepoved odprte razprave o raznih problemih njihovega razvoja in odprtega postavljanja njihovega nestrinjanja v gledanju na te probleme. To je jasno in izrecno povedal na samem kongresu.

Po njegovi smrti je Stalin te restriktivne momente absolutiziral in pripeljal vso stvar do absurda in po mojem mišljenju do birokratske kontrarevolucije. V tem tudi je bistvena razlika med Leninom in Stalinom. Lenin je znal odstopati od svojih proklamiranih stališč, če ga je v to silila situacija. Vendar pa je to priznaval in opozarjal, da gre za odstopanje in iz tega ni delal kreposti. Tudi v odstopanju je poskušal zagotoviti glavno linijo – razvoj socialističnih družbenih odnosov, ki jih je tedaj pojmoval kot sovjetsko oblast, kot krepitev vloge delovnega človeka v institucijah gospodarstva in oblasti, meneč, da bo ta oblika samoupravljanja na koncu naredila razrede in državo za odvečne. Stalin je, narobe, vso svojo vero polagal ne v množice, temveč v birokracijo, in iz vsakega svojega koraka delal mit in absolut. V nasprotju z Leninom je bil netoleranten, nelojalen in grob in je naposled zatrl vsako opozicijo in uresničil moderni Leviatan na grozo vseh doslednih marksistov in socialistov. Mislim, da tudi iz današnje perspektive Lenin in Leninovo delo – s tem seveda ne mislim podcenjevati cele partije in delavskega razreda – gotovo ostajata kot najvišja in najbolj inspirativna primera revolucionarnega boja, prizadevnosti, politične genialnosti in globoke zainteresiranosti za osvoboditev delovnih množic. Težke okoliščine so nujno ovirale in omejevale njihovo akcijo, resda tudi ustrezale nastajanju takih sil, ki so jih mislili mnogo hitreje prevladati. Zanos in navdušenje rdečega Oktobra z Leninom na

čelu bosta ostala, to sem prepričan, kot ena najslavnejših strani moderne zgodovine in velika inspiracija ljudskemu stremljenju k svobodi.

UREDNIŠTVO: V svoji Zgodovini marksizma posvečate tudi dokaj obsežno poglavje življenju in družbeni misli J. V. Stalina. Vaše analize Stalina in stalinizma v tem delu in v drugih vaših spisih so upravičeno zelo ostre. Marsikateri bralec se bo vprašal po tem, kakšni kriteriji so vas sploh vodili, da obravnavate Stalina v okviru zgodovine marksizma, saj pokažete, kako nekatere njegove temeljne teze, npr. o odmiranju države, nimajo nič opraviti s tem, kar je ta pojem pomenil in pomeni pri Engelsu, Leninu in pri drugih marksistih. Kakšno je sploh vaše gledanje na stalinizem?

P. VRANICKI: O tem sem se že z nekaterimi tovariši pogovarjal. Povsem je gotovo, da Stalin po svojem teoretskem delu ne bi bil vreden pozornosti v neki splošni zgodovini marksizma. Toda ne glede na to, kaj si o njemu mislimo, celo najbolj kritično, je Stalin del nekega marksističnega in komunističnega gibanja, ki je, na žalost, začasno končalo v izrazito kontrarevolucionarnih družbenih konstelacijah, glede na idejne impulze Oktobra. Ti idejni impulzi pa so bili sovjeti kot oblast množic, oblast ljudstva in odmiranje države s krepitvijo širokega družbenega upravljanja preko raznih oblik sovjetov. Z izgradnjo neke zaprte, totalitaristične birokratsko-etatiistične oblasti in sistema je Stalin preko Kominterne močno vplival na ideologijo in misel komunistov v svetu, česar se mnogi še niso v popolnosti otresli, kot tudi ne sama gibanja, ker so bile komunistične partije samo posebne sekcije Kominterne. Prikazujoč pompozno to ideologijo, ki je bila skovana med Stalinovo vladavino, kot najvišji izraz marksizma našega časa, in z avtoriteto Lenina in Oktobra za sabo, je imel ta pervertirani marksizem močan vpliv v komunističnih gibanjih, ki se ne more preprosto izločiti ali zamolčati v neki zgodovini marksizma.

Pri tem ne gre le za nekatera stališča kot npr. za problem odmiranja države, kjer je bilo Stalinovo »popravljanje« Engelsa hkrati tudi negiranje Marxovega in Leninovega stališča in mišljenja, vendar se ju ni upal direktno kritizirati. Gre za poseben zgodovinski problem, ki je za zgodovino v teh zadnjih nekaj desetletjih usoden. Beseda je o konceptiji socializma in avtentičnem pojmovanju marksizma, marksistične dialektične metode in konceptiji človeka, njegovega osvobajanja in socializma. V tem smislu je nastala neka grozna zgodovinska zmešnjava, ker je stalinizem vsilil komunističnemu gibanju povsem izkrivljeno sliko marksizma in socializma. Ogromna politična in ideološka mašinerija je uspela začasno prepričati večino komunistov v svetu, da je Stalinova politika nadaljevanje Leninove, da je izgrajeni sistem v ZSSR ob koncu tridesetih let zgrajen socializem, da je socializem istoveten z birokratsko-etatiističnim totalitarizmom, da je jemanje pravic delavskemu razredu, tj. državno-partijski monopol nad razpolaganjem s presežkom dela in vredno-

sti in nemožnost delavskega razreda, da bi kakorkoli vplival na to razpolaganje in procese – da je vse to osvoboditev delavskega razreda in da je Stalinov spis o dialektičnem in historičnem materializmu vrhunec marksistične misli.

Če vse to upoštevamo, navedel pa sem samo nekatere glavne teze in dejstva, je potem jasno, da brez obračuna s temi mistifikacijami ni niti uspešnega marksističnega gibanja niti socializma. Zame je torej stalinizem pojav, ki se ločuje od glavne poti marksistične teorije in prakse, to pa pomeni tudi od leninizma. To sta dva radikalno nasprotna fenomena, ne glede na to, da je Stalin imel nekatere dejanske zgodovinske in organizacijske osnove – še v času Leninovega življenja – na katere je lahko navezal. Toda nadaljeval je tako, da je le potenciral negativne in omejene strani te dejanskosti, ne pa tako, kot bi gotovo delal Lenin, navezujoč na pozitivne, kreativne in inspirativne. Nadaljeval je tako, da je zaostroval določene omejitve, ki so bile začasno vsiljene njihovemu gibanju zaradi zelo težkih situacij, da bi na koncu brutalno in antileninistično poklal ne le mnogo starih boljševikov in leninistov, temveč, kot je znano, tudi množice drugih nedolžnih ljudi. Birokratsko-etatiistična kontrarevolucija se po Oktobru ni mogla uresničiti drugače kot ravno s takšnim nasiljem. Zato je tudi radikalen obračun s stalinizmom predpogoj nadaljnjega uspešnega razvoja tako marksistične misli kot komunističnega gibanja.

UREDNIŠTVO: Iz vaših del in številnih nastopov na domačih in mednarodnih posvetovanjih smo razbrali, da se zavzimate za pluralizem v marksizmu. Tudi zaradi tega vas nekateri priročniki, zlasti v nekaterih socialističnih deželah, dokaj ostro kritizirajo. Ne da bi se strinjali s temi kritikami, se nam vendar zastavljajo v zvezi s to temo nekatera vprašanja, na katera bi želeli vaš odgovor. Pluralizem v marksizmu poudarja samo razlike med različnimi konceptijami marksizma. Toda preden lahko govorimo o pluralizmu, mora očitno obstajati nekaj, po čemer neki sklop idej sploh je »marksizem« in ne »eksistencializem«, »strukturalizem« ali »personalizem«. Gre torej ponovno za kriterije »marksističnosti« (razredni boj, diktatura proletariata, socialna emancipacija itd.). Kako razrešiti to protislovje med »monističnim« karakterjem marksizma in očitnimi razlikami, med različnimi pojmovanji marksizma, ki so podlaga teze o »pluralizmu« sodobnega marksizma oziroma marksizmov. Kakšne teoretične in politične korene in posledice ima teza o »monističnem« in o »pluralističnem« značaju marksizma v sodobnih marksističnih debatah in v debatah o sodobnem marksizmu? Toda – bi nam lahko ob tem tudi povedali, na katere temeljne poglede mislite, ko govorite o pluralizmu marksizma?

P. VRANICKI: Tezo o različnih inačicah v marksistični filozofiji sem prvič postavil na filozofskem kongresu na Dunaju v začetku septembra

leta 1968, torej nekaj dni po nemilih in dramatičnih dogodkih na Čehoslovaškem, dramatičnih tako za socializem kot marksizem. Po tem sem tezo razširil tudi na marksizem v celoti, ugotavljajoč, da mora v marksizmu nujno obstajati tudi pluralizem, ker je marksizem zgodovinska misel, ki je nujno podvržena tudi vplivu svoje zgodovinske osnove. Ljudje, ki mislijo svojo zgodovino, svojo družbeno dejanskost in procese, ne morejo imeti tudi popolno enake miselne strukture, ko gre za različne družbene situacije in okoliščine.

Te moje teze so bile v prvi vrsti rezultat preučevanja zgodovine marksistične misli, kjer se je lahko brez večjih težav ugotovilo obstoj pogostoma pomembnih razlik v marksističnih konceptih, od abstraktno filozofskih konceptov do pojmovanja sodobne družbe in socializma. Filozofsko delo, npr. Lenina se vsekakor v veliki meri razlikuje od dela in pojmovanj Lukácsa v posameznih fazah njegovega razvoja, ravno tako pa tudi od Blochovega in Marcusejevega, pa tudi od mnogih naših jugoslovanskih koncepcij. Da ne govorimo o – in primerjamo tudi druge marksiste od Buharina in Deborina do Stalina in Ždanova z zgoraj omenjenimi ali z mnogimi drugimi, ki jih tukaj ni potrebno omenjati (Lefebvrom, Kosikóm, Gramscijem itn.). Drugič, ta teza je na podlagi objektivnega konstatiranja nekega že zgodovinskega dejstva navedenega pluralizma, direktno rušila ambicije stalinistične birokracije, ki je menila in meni, da je edini poklicani pravi tolmač marksizma, postavljajoč se kot vrhovni arbiter v teh vprašanjih, danes, ko je vsem naprednim učenjakom in filozofom več kot jasno, da take arbitraže ne more biti, da je le-ta v znanosti enostavno reakcionarna. Oporekajoč jim torej nekakšen samovoljen monopol nad pravilnim razumevanjem marksizma, so se takoj počutili ogroženi v svoji poziciji, zelo dobro vedoč, da ne bi mogli prenesti sodbe svetovne marksistične javnosti. Zato so me takoj silovito in pogostoma napadali in uvrstili v enega svojih revizionističnih fasciklov.

Torej je danes vsaka teza in poskušanje, da bi se »ohranil čisti marksizem«, da bi se ga štilo pred vsako inovacijo in nadaljnjim razvojem, ali da se prizna za inovacijo le tisto, kar ima politični imprimatur, da bi se ga pojmovalo »monistično«, ne pa pluralistično, itn. – le izraz neke nezdrave situacije, dogmatizma mišljenja in zaostajanja ter nazadovanja na ravni družbene teorije. Z enim si je treba biti na čistem: pravi marksizem obstaja le pri Karlu Marxu, on pa bi bil prvi zelo nesrečen, ko bi videl, da se cel nadaljnji razvoj teoretske misli pretvarja le v eksegezo, interpretacijo njegove misli ali nekaterih drugih velikanov (npr. Lenina) in da se glavne bitke vodijo, kako sta on in Engels pojmovala te ali one probleme filozofije in družbene teorije. To je sterilen način mišljenja, ki mora priti v slepo ulico kot tudi družbena praksa, ki ga rojeva. Marxova misel ima nekatere bistvene značilnosti, ki to misel jasno razlikujejo od drugih. Dovolj je, če se navede le nekaj bistvenih značilnosti: v prvi vrsti je to materialistično pojmljena dialektika, vendar kot historična dialektika, kar je za sebe že velik problem. Zato je ona, kot pravi Marx, kritična

in revolucionarna in, dodajmo, odprta dialektika. Nadalje, njegova misel je bistveno aktivistična misel, v središču katere je človek kot bitje prakse, tako da je celokupno motrenje človeka in njegove zgodovine kot tudi spoznanja prežeto s tistim osnovnim stališčem, tako pregnantno izraženim v I. tezi o Feuerbachu; nadaljnja odlika njegove misli je, da je globoko humanistična, v tem smislu tudi revolucionarna, pri čemer so problemi svobode, odtujitve, v ekonomski in politični sferi pa problemi meznega odnosa, presežne vrednosti, diktature proletariata, odmiranja države in asociacije svobodnih proizvajalcev bistveni problemi tako teorije kot prakse. Njegova dialektika je zaradi vseh navedenih razlogov tako radikalno kritična kot revolucionarna, ker v vsakem obstoječem, kot je pisal tudi sam Marx, najdeva tudi klice njegovega propada, notranjo negacijo kot izvor napredka in spremembe. Je kritična in revolucionarna ne le glede na buržoazno družbo, temveč ravno tako glede na socialistično in vsako bodočo družbo in se ne zvaža, kot so to poskušali izvesti sovjetski birokrati, na nekakšno vzgojno metodo v socializmu. Za vzgojo skrbi pedagogika in razni vzgojitelji in vzgojiteljice, ki jih gotovo ne moremo identificirati z materialistično, revolucionarno dialektiko.

UREDNIŠTVO: Ena izmed spornih tem, za nas Jugoslovane izredno pomembnih, je razmerje med marksizmom, socializmom in samoupravljanjem. Nekateri trdijo (takšne sodbe slišimo tudi na nekaterih novejših zborovanjih), da je samoupravljanje utopija, da je »odmiranje države« samo Engelsova domislica, s katero ni imel Marx nobene zveze itd. Ker ste se tudi na sploh, zlasti pa v novejšem času, še posebej ukvarjali z zgodovino samoupravnih idej (mislimo na vašo knjigo pri Globusu), ker ste veliko pisali o odnosu med marksizmom in socializmom, med socializmom in samoupravljanjem itd., bi nas zanimalo, kako gledate vi na takšne teze. Posebej bi nas tudi zanimalo, kateri pojavi v »realnem« samoupravljanju po vašem še posebej pospešujejo oživiljenje tovrstnih razprav, ki so se nam zdele, da so stvar preteklosti? Kako vi osebno gledate na prihodnost samoupravljanja v naši družbi in v svetovnem obsegu?

P. VRANICKI: Moramo biti pripravljeni, da čujemo marsikaj o marksizmu, Marxu in Engelsu, Leninu in drugih. Po eni strani sovražno nastrojeni buržoazni apologeti poskušajo izveči ali si poskušajo izmisliti marsikaj, kar bi moralo vnesti dvom, skepso v zavest ljudi, ki so drugače zainteresirani za prevladovanje absurdnosti marsičesa, kar se imenuje »svoboden svet«. Odtod deloma izvirajo trditve, da je samoupravljanje nemogoče, da zahteva moderna industrija centralizirano in avtoritativno vodenje, da so to okorni sistemi itn. Toda večina njih izhaja iz sedanje osnove in razvitosti industrije in njene koncentracije, čemur ni treba biti vzor za bodočnost, in iz današnje ravni izobrazbe in kulture naroda, kar

prav tako ni nikakršna paradigma za bodočnost. Nihče ni nikoli mislil niti rekel, vsaj od pomembnejših teoretikov, da je samoupravljanje in na koncu asociacija svobodnih proizvajalcev nekaj zelo enostavnega, lahko izvedljivega. Danes je vsem še kako jasno, da je to eno celo zgodovinsko obdobje sprememb, učenja, izkušenj, napak itn. Vendar pa ne more človeka v njegovem stremljenju k svobodi zaustaviti ničesar takega. On bo konec koncev ravno zaradi svoje svobode – zakaj kaj je samoupravljanje mimo osvoboditve delovnega človeka iz mezdnih odnosov, v katerih je vselej le predmet, številka in podložen vsakršnim manipulacijam – izgrajeval take proizvodne sisteme, ki jih bo lahko upravljal, kjer bo imel pregled nad delom in proizvodnjo, pa četudi bi bili povsem nasprotni danes obstoječim. V vsem tem je bistveno, da obstaja potrebna koordinacija dela in taka produktivnost, da se s skrajševanjem delovnega dne v materialni proizvodnji lahko prevlada veliko obstoječo delitev dela, in s tem tudi razrede. Temu bo vse podrejeno, tega pa se ne more doseči brez aktivnega in samoupravnega sodelovanja delovnega človeka, visokoizobraženega in kulturnega. To je bila osnova ne le Engelsove, temveč tudi Marxove vizije in to že od začetka njunih teoretskih in filozofskih razmišljanj o človeku in zgodovini. Če nekdo govori, da je misel o odmiranju države Engelsova izmišljotina, potem ne ve, kaj je o državi pisal Marx. Naj pogleda le beležke za *Državlјansko vojno v Franciji*, pa mu bo vse jasno. V prid tega naj še dodam le to, da je bil Marx popolnoma seznanjen z Engelsovim spisom proti Dühringu, za katerega je napisal tudi eno poglavje, v tem spisu pa Engels zelo določeno in jasno govori o problemu odmiranja države.

Pri nas se lahko pojavijo taka mišljenja tudi zato, ker mnogi mislijo, da smo vzpostavili samoupravni sistem in da so vse te težave le izraz tega sistema. Pri nas vladajo na tem terenu še vedno mnogi predsodki, zablude in neznanje. Ljudje ne vidijo, ker se politično govori o samoupravnih Jugoslaviji, da je naša družba še vedno nek protisloven hibrid državnega in samoupravnega socializma. Da samoupravljanje še zmeraj ni postalo dominanten sistem v prvi vrsti v proizvodnji, tj. da ni dovršena njegova izgradnja. Zato se pri nekaterih nastalih težavah, kot npr. danes, takoj pojavlja država kot rešitelj, ker samoupravne strukture še niso usposobljene za prevladovanje vseh teh problemov. Pred nami je nadaljnja izgradnja samoupravnih odnosov, v prvi vrsti v proizvodni sferi, ne pa izgradnja države. S tem, da smo vsaj za sedaj rešili, čeravno je tukaj še dosti vprašanj, samoupravljanje v bazi, v tovarni, ga nismo rešili na vseh drugih ravneh. O tem sem prvič govoril ravno pri vas, na nekem posvetovanju v Ljubljani pred dvema letoma, kar bom detajlneje obdelal v svoji bodoči knjigi. Zato na kratko lahko le rečem, da je samoupravni proces pri nas na prvih zgodovinskih stopnicah, v svetu pa ni prišel niti do sém. Eno moramo imeti v glavi: brez različnih oblik samoupravljanja – kar bo v raznih deželah gotovo izgledalo različno – ni niti nadaljnjega osvobodjanja človeka. Človek pa je v prvi vrsti bistveno zainteresiran za svojo svobodo.

UREDNIŠTVO: Kako ocenjujete delež jugoslovanskih marksistov v razvoju sodobnega marksizma? Na katerih točkah je, če sodimo pravilno, ta prispevek posebej izrazit in kje so morda njegove šibke točke? Kako gledate na razmerje in protislovja med »marksizmom družbene prakse« in »akademskega marksizma«? Kakšne so perspektive razvoja in realnega družbenega vpliva marksizma v naši družbi? Posebej glede na vašo tezo o potrebi, da oblikujemo novo, alternativno socialistično civilizacijo (slog življenja)?

P. VRANICKI: Mislim, da bi lahko prispevek jugoslovanskih marksistov k razvoju sodobne marksistične misli in prakse ugotovili predvsem glede na naslednje momente: *prvo*, izvirno reševanje v okoliščinah fašistične okupacije Evrope, osvoboditve dežele, povezovanje osvobodilne vojne in družbene, socialistične revolucije. Ta boj, ravno tako kot tudi kitajski, je ostal velika inspiracija za zaslužnjene narode in njihove napredne socialistične sile v boju proti kolonialni okupaciji in raznim oblikam hegemonizma. *Drugi* moment, ki je še direktnije povezan s problematiko socializma in marksizma, je zgodovinski odpor Stalinu in stalinističnim hegemonističnim pretenzijam leta 1948. To zgodovinsko dejstvo nas je še močnejše vrglo v orbito svetovnih dogajanj, ker je bil to prvi poskus take vrste z daljnosežnimi mednarodnimi posledicami. Pred tem so obstajali posamezniki ali posamezna gibanja, ki so kritizirali ali pa se zoperstavljali stalinizmu, toda znotraj komunističnega gibanja je bil prvi primer preloma s Stalinom in stalinizmom s strani ne le ene cele komunistične partije, temveč tudi partije na oblasti, izza katere je v tistem trenutku stalo skoraj vse ljudstvo. *Tretji* moment je izšel iz tega spopada, to pa je kritika birokratsko-etatične dejanskosti in vračanje na izvirno misel marksizma in socializma z inauguracijo procesa samoupravljanja. Z vsem tem so povezane mnoge teoretske elaboracije teh vprašanj, od filozofskih in socioloških do ekonomskih in političnih, v čemer je naša marksistična misel dala pomembne vzpodbude tudi zunaj naše dežele. To so velike strani jugoslovanskega marksističnega in socialističnega gibanja, k čemer bi se lahko, mislim, prištela tudi ideja neuvrščenosti, odklanjanje, da bi se pridružili kakršnemukoli bloku, in koncepcija bodočnosti sveta v ukinitvi blokov in omogočanju vsaki deželi in narodu, da si sam kroji svojo lastno usodo.

Obstajajo tudi slabe točke in insuficience in to ne tako majhno število. Mislim, da so v dobršni meri pogojene z našo dosedanja nerazvitostjo, vendar pa tudi z vplivi, katerim je bilo naše gibanje pred tem podvrženo. Ob vsem prej navedenim se nismo uspeli, se nismo enostavno mogli rešiti vseh tradicij komunističnega gibanja drugega obdobja III. internacionale, ki se še danes vlečejo za nami kot balast, ki otežuje hitrejše gibanje. Tu je v prvi vrsti počasen razvoj demokratizacije tako Zveze komunistov kot celokupnega družbenega življenja, v prvi vrsti javnega mnenja. Birokratsko nezaupanje do široke fronte socialističnih samoupravnih sil je še

vedno očitno, čeravno se v zadnjem času opažajo pozitivne spremembe. Težko se sprejema ne le ideja, temveč tudi praksa, da je za zdrav in uspešen socialističen razvoj, še posebej tako majhne dežele, ki je z vseh strani vkleščena med bloke, potrebna velika živost misli, ostre in plodne razprave o vsaki etapi razvoja, spodbujanje kreativnih iniciativ za nadaljni razvoj samoupravljanja tako v socialistični inteligenci kot v delavskem razredu, ne čakanje, da se delavcem vedno servira le dokončne sklepe in da se dogajajo notranje spremembe, za katere niso bili zadostno pripravljeni itn. Težko se prenaša kritika, misli se, da mora biti vsaka kritika plodna, ustvarjalna, da ne sme zgrešiti. Kje pa obstaja kaj takega? Pogostoma se naredi večji problem zaradi enega stavka kot zaradi propada neke tovarne. Z odpiranjem vseh teh možnosti, z prevladovanjem različnih monopolov, se bo ustvarila živa situacija permanentnega iskanja in oblikovanja novih vsebin, pri čemer nam ne mora nobena druga teorija toliko pomagati kot marksistična. Problemi, s katerimi se ukvarjajo najboljše sile sveta, so velikanski, za naše majhne sile težki, toda premagamo jih lahko šele skupno. Tukaj dejansko niso potrebne diskriminacije, so celo tudi škodljive. Kajti pred nami ni problem, da bi dosegli vodilne nacije, temveč, da bi oblikovali novo samoupravno in solidarno človeško skupnost, ki bo imela druge ideale in druge vsebine življenja, vendar ne tistih, ki se v glavnem izčrpajo v materialnih in efemernih potrošnih produktih. Za vse to so potrebne vse napredne sile družbe, in zato še enkrat ponavljam tisto, kar sem napisal – mi potrebuje skupno fronto samoupravnih sil in to, da bi dali možnost celo družbenim eksperimentom v zvezi s posameznimi gledanji na nadaljnje samoupravne procese.

UREDNIŠTVO: Marksizem še nikoli ni bil tako razširjena ideja, kot je danes, saj se nanj sklicujejo številne dežele kot na svojo »uradno« ideologijo, je miselna inspiracija številnih strank in gibanj v mnogih deželah, postal je neposredna inspiracija pomembnih intelektualnih analiz in akademskih družboslovnih teorij. Toda po drugi strani ugotavljamo, da morda še nikoli doslej ni bilo toliko govora o »krizi marksizma«, o njegovi identiteti in sposobnosti, da zaobseže vse kompleksne transformacije sveta, ki se dogajajo ali so na obzorju. Radi bi vedeli, kako vi pojasnujete to protislovje. Na kaj se pravzaprav misli, ko se poudarja »kriza marksizma«? Ali je marksizem zares v krizi in v kakšnem smislu? Ali je marksizem v zadostni meri odprt nasproti sodobnemu svetu, ki prihaja? Kakšne so po vašem perspektive razvoja sveta, ki se bliža pragu 21. stoletja in kakšne so perspektive marksizma da prihajajočo »informativno družbo« razume in da se vključuje ustvarjalno v razreševanje globalnih problemov sodobnih družb in človeštva, ki se nakazujejo na obzorju?

P. VRANICKI: Enkrat sem že imel priložnost reči, da niti malo ne menim, da je Marxova misel v krizi, vendar da obstajajo različni marksizmi. Po eni strani nam Marxova misel tudi danes daje najgloblje osnove za

motrenje zgodovinskih procesov in torej tudi za usmerjanje naše lastne zgodovinske prakse. S tem ne mislim reči, da je Marx rešil vse probleme, temveč da je to dialektična, kritična in odprta misel, ki nam mnogo bolj omogoča razumevanje našega lastnega zgodovinskega delovanja od kakršnekoli druge; v tem smislu je imel Sartre prav, ko je rekel, da je to bistvena misel naše epohe, ki se še vedno ni končala. Stalinizem je v bistvu antimarksizem s triumfalno-marksistično ideologijo in frazeologijo. Z izgradnjo nekega totalitarističnega družbenega sistema, ki je do konca nasproten Marxovi in Engelsovi misli in vizijam, in zaradi tega omejujoč svoboden razvoj marksistične misli – je stalinizem privedel marksizem do karikature in najglobljega padca. Vendar za to nista kriva Marx in njegova misel, temveč tisti, ki so ju na tak način zlorabili. Drugo je vprašanje kreativnega marksizma in problema sodobnega sveta. Nespodbitno je, da je najnovejši razvoj s prodiranjem socialističnih idej v zelo nerazvitih deželah sveta, nadalje kriza državno-socialističnih in stalinističnih družb in naposled najnovejši razvoj kapitalizma z velikansko proizvodnjo, razvojem znanosti in informatike, postavil pred vsako napredno misel, še posebno marksistično, niz problemov. To niso vprašanja, ki bi se lahko rešila čez noč, vendar pa jih ne bomo niti rešili, če bomo izhajali iz nekakšnih idealističnih, psihologističnih in podobnih pozicij. Glede na močan razvoj proizvodnih sil v moderni družbi kot tudi razvoj demokratičnih ustanov in zavesti, se marksizem pravzaprav šele nahaja pred svojim najpopolnejšim udejanjenjem. Ideja hegemonije delavskega razreda in proizvajalcev v celoti, razvoja družbe k asociaciji svobodnih proizvajalcev, s tem pa tudi prevladovanje delitve dela in razredov in odmiranje države – to pa so nekatere bistvene vizije marksističnega sprevidenja modernega razreševanja razrednih nasprotij, je danes bližja realizaciji kot pred šestimi desetletji, ko so se Lenin in drugi komunisti borili z velikansko nerazvitostjo ruske družbe in ko je elektrifikacija bila prvi element (poleg sovjetov) teh socialističnih sanj, ki so se sanjale.

Kolikšne so danes možnosti za resno skrajšanje delovnega dne, le da je treba tako proizvodnjo kot njene cilje drugače koncipirati, kolikšne so danes možnosti družbenega samoupravljanja glede na spektakularen razvoj informatike! Na nek način bi lahko rekli, da so vsi dosedanja socialistični procesi, od Oktobra do danes, bili kot neka predzgodovina socializma, da pa so dejanski vsestranski razvoj individuuma, prevladovanje mezdnihi odnosov in etatističnih hierarhi in ustvarjanje neke nove socialistične skupnosti, ki je kot humana vizija lebdela pred očmi vseh velikih socialistov, šele pred nami.

UREDNIŠTVO: *Bi nam lahko, tov. Vranicki, zaupali, kakšne delovne načrte še imate?*

P. VRANICKI: Sedaj pripravljam dve deli: končujem svojo knjigo *Samoupravljanje kot permanentna revolucija*, kar bo z mojo knjigo *Marksizem*

in socializem tvorilo določeno celoto, pripravljam daljši pogovor z redakcijo »Marksistične misli«, ki bo objavljen v posebni knjigi. To so naloge tega leta. Po tem moram izpolniti neko dolžnost do založniškega podjetja »Naprijed« v zvezi z našo edicijo Enciklopedija filozofskih disciplin. Za to edicijo moram napisati *Filozofijo zgodovine*. Za zdaj je to dovolj. Naprej pa bomo videli.

Prev. Božidar Kante

Marxova koncepcija avantgarde in politični sistem

1

Eno izmed vprašanj, ki je bilo v klasičnem marksizmu manj teoretično obdelano, ker za takšno obdelavo ni bilo objektivne politične potrebe niti zadostnih zgodovinskih izkušenj, ki pa postaja danes vse bolj usodno vprašanje nadaljnjega razvoja socializma, je vprašanje položaja in vloge komunistov kot vodilne subjektivne sile – in v tem okviru tudi položaja iz vloge marksizma – v obdobju po osvojitvi politične oblasti, ko se proletarijat »organizira kot država« in ko začne pod idejnim in političnim vodstvom komunistov graditi socialistični politični sistem.

Marx in Engels sta položaj in vlogo komunistov opredeljevala predvsem v odnosu do delavskega razreda in delavskega revolucionarnega gibanja (pri čemer sta seveda izhajala iz takratnega stanja zavesti delavskega razreda in takratnega razmerja političnih sil), nista pa podrobneje razčlenjevala – niti mogla razčleniti – položaj in vlogo komunistov v odnosu do (bodoče) »socialistične« države in socialističnega političnega sistema. Za to ni bilo v njunem času še nikakršnih zgodovinskih izkušenj, na katere bi se mogla opreti (če izvajamo Pariško komuno, ki pa je trajala premalo časa, da bi se to vprašanje lahko globlje zastavilo).

Razmišljajoč o naravi prehodnega obdobja od kapitalizma k socializmu po zmagi socialistične revolucije sta v polemiki z anarhisti in v nasprotju z njimi posebej poudarjala, da se bo moral proletarijat neposredno po osvojitvi politične oblasti organizirati kot država (da bi preprečil obnovo kapitalizma ter organiziral produkcijski proces na socialističnih osnovah), hkrati pa sta poudarila, da bo morala »proletarska« država, brž ko izpolni to svojo zgodovinsko nalogo, začeti odmirati in nazadnje odmreti, da bi tako napravila prostor komunistični asociaciji neposrednih proizvajalcev.

Ta prehod se – po Marxovem mnenju – ne bo izvršil naenkrat, ostanki starih odnosov bodo še dolgo živeli v novem in »novo«, asociacija neposrednih proizvajalcev, ne bo vzniknila naenkrat, temveč kot »zarodek« v krilu starih odnosov, kot »prvine nove družbe«, ki se pojavljajo že v okviru meščanskega sveta, ki pa se lahko v polnem obsegu razvijejo in

uveljavijo le v političnem sistemu, v katerem ima politično oblast in nespodbitno vodilno politično vlogo delavski razred.

Tudi v tem procesu – ki je bil v Marxovem času še stvar prihodnosti, za nas pa je neposredna sedanjost – komunisti v odnosu do delavskega razreda ne bi mogli imeti – po Marxovem pričakovanju – bistveno drugačne vloge od tiste, kot jo opredeljuje »Komunistični manifest« in ki tudi v našem času ni nič izgubila na svoji vrednosti in veljavnosti:

»Komunisti niso nobena posebna stranka nasproti drugim delavskim strankam.

Nimajo nobenih interesov, ločenih od interesov vsega proletariata.

Ne postavljajo nobenih posebnih principov, po katerih bi hoteli modelirati proletarsko gibanje.

Komunisti se razlikujejo od drugih proletarskih strank le po tem, da po eni strani podčrtavajo skupne interese vsega proletariata, neodvisno od narodnosti, in jih uveljavljajo po drugi strani s tem, da v raznih razvojnih stopnjah, prek katerih poteka boj med proletariatom in buržoazijo, vedno zastopajo interes celotnega gibanja.

Komunisti so torej praktično najodločnejši del delavskih strank po vseh deželah, del, ki žene vedno dalje; njihova teoretska prednost pred ostalo množico proletariata je vpogled v pogoje, tok in splošne rezultate proletarskega gibanja.«

Tudi pozneje sta Marx in Engels gradila strategijo in taktiko komunistov (v revoluciji 1848. leta, v obdobju I. Internacionalne, v svoji kritiki Gothskega programa in nemške socialne demokracije, Engels sam tudi še po Marxovi smrti) na teh načelih. Komunistov si nista nikoli zamišljala kot »posebno stranko nasproti drugim delavskim strankam« (ker sta se dobro zavedala, da bi to komuniste prej ali slej spremenilo v takšno ali drugačno sekto), temveč kot najrevolucionarnejše in teoretično najzavednejše jedro proletarskega gibanja, kakršno pač obstoji v določenem času in prostoru. Pri tem sta – v polemiki proti anarhistom, pa tudi proti angleškim čartistom in proti različnim smerem utopičnega socializma – nenehno poudarjala nujnost in potrebo samostojnega političnega organiziranja delavskega razreda (v mednarodnem in nacionalnem merilu). Iz tega lahko povzamemo, da Marx in Engels pojma komunist nista enačila s pojmom člana posebne stranke komunistov, temveč s politično aktivnostjo, strateško usmeritvijo in teoretičnim znanjem politično organiziranega (ali celo formalno organiziranega) pripadnika delavskega gibanja, z dejansko vlogo komunistov v (politično organiziranem) gibanju delavskega razreda.

Iz navedenega mesta v »Komunističnem manifestu« lahko tudi vidimo, da sta Marx in Engels realistično računala z dejstvom, da ne bo vsaka politična stranka delavskega razreda kar takoj od začetka sposobna pravilno razumeti in zastopati interese celotnega gibanja, da utegnejo posamezne delavske stranke zastopati in uveljavljati tudi »posebne interese«, izhajajoče iz »različnih razvojnih stopenj, prek katerih poteka boj med proletariatom in buržoazijo«, kakor tudi iz neenake in neenotne teoretično-politične zavesti posameznih delov proletariata in njegovih političnih organizacij. Komunisti torej naj ne bi bili »posebna stranka nasproti drugim delavskim strankam«, temveč naj bi delovali znotraj njih

kot njihovo najodločnejše, najrevolucionarnejše, najradikalnejše, teoretično najbolj osveščeno jedro.

2

Nastanek samostojnih komunističnih strank oziroma partij je bil posledica zloma II. Internationale in razcepa mednarodnega delavskega gibanja na meščansko-reformistično in proletarsko-komunistično krilo. Pri tem je treba upoštevati, da je bilo revolucionarno krilo mednarodnega delavskega gibanja skoraj povsod potisnjeno v ilegalo, kar je zahtevalo drugačno organizacijo komunistov in revolucionarnega delavskega gibanja sploh, kot je bilo to mogoče v mnogih evropskih deželah še v Marxovem in Engelsovem času (kljub občasnim represalijam proti socializmom).

Takšna nova »posebna« politična stranka komunistov je bila zlasti Leninova boljševiška partija, ki je kmalu postala vzor in prototip komunističnih strank oziroma partij v večini evropskih dežel. Vendar je bila Leninova boljševiška partija (v predrevolucijskem obdobju) zamišljena v duhu »Komunističnega manifesta«. Delovala naj bi znotraj delavskega gibanja kot njegovo revolucionarno, teoretično in politično jedro in ne kot »posebna«, izdvojena politična stranka delavskega razreda nasproti drugim strankam. Strogo centralistična organizacijska struktura boljševiške partije ob največjem realno možnem upoštevanju načela demokratičnega centralizma, disciplinirano podrejanje članstva sklepom (ilegalnega) političnega vodstva, stroga konspiracija, neizprosen boj proti frakcionizmu v partiji, teoretična in idejnopolična enotnost, pa tudi izjemno velika osebna hrabrost, požrtvovalnost, zvestoba partiji in delavskemu razredu – vse to je v veliki meri izviralo iz posebnih zgodovinskih okoliščin ilegalnega boja delavskega razreda in boljševikov kot njegovega najrevolucionarnejšega jedra v predrevolucijski carski Rusiji.

Lenin se je jasno zavedal nevarnosti, da se komunisti (boljševiki) – kot ilegalna kadrovska organizacija revolucionarjev – ne bi spremenili v ultralevičarsko blankistično sekto, ki bi izgubila stik z množicami ali pa jih vodila v neodgovorne avanture, ki se nujno končuje s porazom (na kar je zlasti opozarjal v svojem delu »Levičarstvo – otroška bolezen komunizma«). Zato je nenehoma usmerjal boljševike, da se borijo in uveljavijo v množicah in med množicami kot komunisti prav v smislu »Komunističnega manifesta«, nikakor pa ne kot politična sila, ki »komandira« in nadzira delavsko gibanje.

Seveda pa tudi same razmere ilegalnega boja niso dopuščale ali omogočale – podobno kot npr. tudi v Jugoslaviji v času med obema vojnama – da bi se komunisti sploh mogli uveljaviti v delavskem gibanju drugače kot v tem smislu. V nasprotnem primeru so se nujno spreminjali v malo pomembne izolirane sekte brez večjega vpliva v delavskem razredu in v političnem življenju svoje dežele sploh (kar se je često dogajalo

komunistom, kadar so ravnali drugače, npr. v Jugoslaviji v obdobju frakcijskih bojev pred prihodom Tita v vodstvo partije).

3

Povsem nova situacija pa je nastala, ko so komunisti kot organizirana politična avantgarda postali po osvojitvi politične oblasti, po zmagi revolucije vladajoča politična sila ter se znašli pred izjemno težko, zapleteno in v marsičem protislovno zgodovinsko nalogo: organizirati proletariat, delavski razred kot državo, zgraditi politični sistem diktature proletariata, ustvariti nove produkcijske odnose na temelju družbene lastnine produkcijskih sredstev – in to povečini na razmeroma nizki stopnji produkcijskih sil – hkrati pa zavarovati pridobitve revolucije pred notranjo in zunanjo kontrarevolucij kontrarevolucijo.

Marx in Engels nista predvidevala, da bo zmagala socialistična revolucija v »najšibkejšem členu imperialistične verige«, na periferiji svetovnega kapitalističnega razvoja, v relativno zaostali deželi, kakršna je bila carska Rusija, temveč v srcu kapitalizma, v industrijsko najrazvitejših kapitalističnih deželah z najvišjo stopnjo kulturnega in političnega razvoja, v deželah parlamentarno demokratične politične kulture in tradicije. Še več: da bo uspešna le tedaj, če bo zmagala v večini evropskih dežel hkrati. In še v tem primeru »bo delavcem potrebnih 15, 20, 50 let državljanskih vojn in bojev med narodi... preden se bodo sami spremenili in usposobili za politično oblast« (Marx, »Razkritja o komunističnem procesu v Kölnu«), ali kot je zapisal v »Razrednih bojih v Franciji«:

»Revolucija, ki tu ne nahaja konca, temveč svoj organizatorični začetek, ni nikaka revolucija kratkega diha. Današnji rod je podoben Judom, ki jih je Mojzes peljal skozi puščavo. Ne le, da mora osvojiti nov svet, propasti mora, da bi napravil prostor ljudem, ki bodo kos novemu svetu.«

Vendar je po zgodovinski nuji pripadla prav temu rodu naloga, da ne samo zruši stari svet, temveč tudi začne graditi novega, ne da bi mu mogel biti v celoti kos. Ruski proletariat, ki ga je vodila Leninova boljševiska partija, je imel velike revolucionarne izkušnje v boju s starim svetom, zato ga je lahko – oprt na Marxovo strategijo revolucije – v uri njegove globoke krize tudi zrušil, ni pa imel še nikakršnih zgodovinskih izkušenj o izgradnji »novega sveta«, niti ne teoretičnega kocepta o izgradnji socializma v eni sami in vrh vsega še industrijsko in kulturno zaostali deželi, obkoljeni od kapitalističnega sveta.

Ko je Lenin oktobra 1917 kot dosledni revolucionar spoznal, da je udarila ura revolucije, da bi bilo zanj dan prej prezgodaj, dan pozneje pa že prepozno, ter sprožil napad na bastiljo ruskega carizma, je bil – kakor nekoč Marx – prepričan, da bo iskra revolucije preskočila v najrazvitejše evropske dežele in da ima revolucija v Rusiji upanje na uspeh le, če bo hkrati zmagala revolucija v svetovnem merilu, če bo revolucijo v Rusiji podprla revolucija v Nemčiji, Avstriji, na Madžarskem, v Franciji, v Angliji. Toda ko do revolucije v Evropi ni prišlo in je socialistična

revolucija v Rusiji ostala osamljena, še več, napadena od zunaj in od znotraj, ni bilo mogoče več nazaj. Edino revolucionarno in edino dosledno je bilo braniti pridobitve revolucije tam, kjer in kakor so nastale. Podobno, kot je bila nekoč meščanska revolucija omejena na Francijo, a kljub temu združena fevdalna reakcija Evrope ni mogla zaustaviti družbenega razvoja, ki mu je dala začetni impulz francoska revolucija leta 1789 – tako osamitev socialistične revolucije na eno samo – čeprav industrijsko zaostalo – deželo, ni mogla zaustaviti revolucionarnih procesov, ki jih je sprožila oktohrska revolucija, temveč jih je lahko samo odložila. V tem je zgodovinska veličina oktohrske revolucije in tudi samega leninizma.

4

Vendar pa to ni zmanjšalo težavnosti nalog, pred katerimi se je znašla komunistična avantgarda v Sovjetski zvezi po osvojitvi – in pozneje tudi po utrditvi – politične oblasti. Ruski proletarijat je leta 1917 izvršil tisto, kar evropski delavski razred leta 1848 (dodati pa je treba niti 1917) ni bil sposoben izvršiti: iztrgati meščanstvu politično pobudo, pojaviti se na sceni kot samostojni revolucionarni politični subjekt ter pretvoriti meščansko revolucijo v socialistično. Oktobrska revolucija je v bistvu uresničitev Marxovega revolucionarnega scenarija iz leta 1848, vključno z vključitvijo kmetov v revolucijo, ki jim je takoj in brez kakršnihkoli dajatev ali pogojev razdelila veleposestniško zemljo (česar na primer tudi Roza Luxemburg ni razumela). S tem je proletarijat dobil na svojo stran milijonske množice kmetov, zaveznika, brez katerega revolucija ne bi mogla zmagati. Lenin ni hotel ponoviti napake meščanske revolucije leta 1848 (in tudi samega proletariata v tem obdobju), ki nista znala izkoristiti revolucionarnega vrenja v kmečkih množicah ter dopustila, da je kmet s t. i. zemljiško odvezo dobil zemljo iz rok fevdalne reakcije, ki si je s tem za več desetletij podaljšala življenje ter zavrla razvoj demokratičnih procesov.

Toda če je imel ruski proletarijat leta 1917 odločilno prednost pred delavskim gibanjem leta 1848 v izjemno veliki revolucionarni organiziranosti in teoretični zavesti, osredotočeni v Leninovi boljševiški partiji in v njenem teoretičnem jedru, ki ga je poosebljal Lenin, pa je – na drugi strani – Rusija tudi še 1917. leta strahovito zaostajala za srednje in zahodnoevropskimi državami – tako po razvoju produkcijskih sil (kljub posameznim otokom velike industrije, ki so bili hkrati glavna oporišča ruskega revolucionarnega proletarskega gibanja), kot po splošni razvojni stopnji kulture in civilizacije (kljub izjemno velikim dosežkom ruske kulture, ki pa je bila omejena na zelo ozek krog inteligence, medtem ko so milijonske množice nepismenih kmetov in polpismenega proletariata živele docela zunaj kulture).

Če je bila organizatorična, politična in teoretična prednost ruskega proletariata leta 1917 v primerjavi s stanjem evropskega delavskega gibanja v meščanski revoluciji leta 1848 odločilnega pomena za njegovo

zmago nad »starim svetom« v oktobrski revoluciji in če so k tej zmagi veliko pripomogla tudi nakopičena družbena protislovja, ki jih meščanstvo in še manj pred njim carizem, nista bila sposobna razrešiti, pa so v drugi fazi revolucije – posebno še, ko je ostala osamljena – postala prav ta nakopičena protislovja, ki jih stara družba ni znala razrešiti in je zato tudi propadla, njena zaostalost (tehnološka, ekonomska, kulturna, civilizatorična, politična) glavna cokla v razvoju nastajajočega »novega sveta«, strahotna dediščina preteklosti, ki je še tako radikalni revolucionarni preobrat ni mogel čez noč zbrisati s sveta.

5

Za razvoj socialistične demokracije v Rusiji po oktobrski revoluciji je bilo usodno – kot smo že poudarili – da je socialistična revolucija ostala osamljena na eno samo, relativno zaostalo, čeprav po obsegu velikansko deželo, v kateri je meščanska revolucija zaostala skoraj sto let za zahodnoevropsko in v kateri sta se revolucionarni proletariati in njegova komunistična avantgarda po osvojitvi politične oblasti srečala z neizmernimi težavami, izvirajočimi iz odnosov, ki niso utegnili dozoreti v krilu stare družbe in za katere bi »normalni« razvoj po meščanski revoluciji zahteval cela desetletja, ki pa jih je morala socialistična revolucija razrešiti takorekoč čez noč. Prednost »najšibkejšega člana«, ki je omogočil zmago socialistične revolucije v prvi fazi – skupaj z objektivnimi in subjektivnimi prednostmi ruskega proletariata in njegove leninistične avantgarde, se je v drugi fazi revolucije, po osvojitvi oblasti, začela spreminjati – ko revolucije v Rusiji ni podprla revolucija v Evropi – v svoje nasprotje, v težko razvojno zgodovinsko hipoteko, ki jo je morala revolucija prevzeti nase kot neizogibno dediščino preteklosti.

Tisti, ki danes obdolžujejo leninizem za stalinistične deformacije socializma ali ki v leninizmu vidijo izvor in rojstni kraj stalinizma, pozabljajo, da je bil prav leninizem politično in človeško najgloblji revolucionarni preobrat, ki se je kdajkoli zgodil v zgodovini, najgloblji, najradikalnejši obračun s strahovito težko dediščino preteklosti, ki pa je hkrati ostal usodno zaznamovan od te strašne dediščine, ki si jo je bilo mogoče odmisлити samo v domišljiji. In če že iščemo korenine stalinizma v tem obdobju, jih je treba iskati prav v navedenih dveh momentih: v izostanku evropske revolucije, zaradi česar je ostala socialistična revolucija v Rusiji osamljena in omejena na eno samo deželo ter v zastrašujoči in grozljivi dediščini preteklosti, s katero je bila soočena mlada sovjetska oblast in ki so jo mnoge usodne, a morda neizogibne napake proletariata, organiziranega kot država, še stopnjevale.

Največja in najusodnejša napaka je bilo tisto vse večje in vse nevarnejše zraščanje komunistične avantgarde in države, tista »personalna unija partijskega in državnega izvršilnega aparata« (Kardelj), ki se je zdelo neposredno po revoluciji nujna in nenevarna – in ki je tudi v resnici nenevarna... samo toliko časa, dokler so jo poosebljali resnični

revolucionarji z velikanskimi političnimi in družbenimi izkušnjami (a še to le, dokler njih samih ni začela razjedati »rja birokratizma«), ki pa je v poznejšem razvoju postala vir najtežjih deformacij v razvoju socialistične demokracije, tako znotraj same avantgarde, same partije, kot v razmerju med partijo in množicami.

Najtežja posledica zraščanja partije in države je bila vsekakor v tem, da se je začela partija čedalje bolj naslanjati na državo (ter zato vse bolj krepila državne institucije, posebej represivne organe države), vse manj pa – kljub nasprotnemu zagotavljanju – ne same množice, na delavski razred in njegove zaveznike, na družbenopolitične organizacije (z izjemo partije), ki so vse bolj začele dobivati značaj »transmisij« za izvajanje in uresničevanje sklepov, ki so nastajali v partijsko-državnem vrhu, ob vse manjši lastni revolucionarni pobudi množic. To pa je imelo za posledico, da se je revolucionarni proletarijat iz subjekta revolucije začel spreminjati v objekt partije in partija sama v objekt svojega političnega vodstva, ki je zavestno revolucionarno disciplino partijskega članstva vse bolj nadomeščala z represivno disciplino države.

Represivna in gospodarsko-organizatorična vloga države je bila v tem obdobju nujna, nikakor pa ni bila nujna unija državnih in partijskih izvršilnih organov, partije in države, prenos tržišča revolucionarne pobude in energije od množic (in celo partije) na državo. Zraščanje partijskega in državnega aparata ter iz tega izvirajoča identifikacija partije in države sta seveda imela za posledico, da se je partija čutila – in je tudi bila – toliko močna, kolikor močna je bila »njena« država, ne pa kolikšno podporo je uživala v delavskem razredu (in njegovih zaveznikih), zlasti v kmečkih množicah (kar zaradi njihove številčnosti, pa tudi vloge v družbenem produkcijskem procesu nikakor ni bilo nepomembno).

Lenin se je zelo zgodaj zavedel te nevarnosti ter skušal v instituciji sovjetov (delavskih, kmečkih in vojaških odposlancev), pa tudi v sindikatih (kot organizaciji, ki naj bi – po Leninovih besedah – ščitila delavce pred njihovo lastno državo) ustvariti politično protiutež naraščajoči vlogi države – ki je bila v tem obdobju nujna – da bi tako sprožil in podprl procese, ki bi vodili k vse večji vlogi neposrednih proizvajalcev, delavskih in kmečkih množic v upravljanju dežele in k bodoči komunistični asociaciji. Lenin je brez dvoma skušal uveljaviti – opirajoč se zlasti na izkušnje Pariške komune – neko vrsto samoupravljanja in delegatskega sistema, ustrežajočo možnostim in zgodovinskim okoliščinam revolucije v takratni Rusiji, ne da bi mogel ta svoj program v celoti uresničiti ter z njim dovolj učinkovito spodrezati koronine razraščajočemu se sistemu partijsko-državne birokracije, ki je osredotočala v svojih rokah čedalje večjo družbeno moč. K temu pa so v znatni meri pripomogle tudi določene doktrinarne koncepcije o takojšnji odpravi blagovne produkcije in njenih ekonomskih zakonitosti ter uvajanje strogo centraliziranega upravljanja gospodarstva, ki je odvzemalo pobudo neposrednim proizvajalcem v

njihovih produkcijskih enotah ter jih spreminjalo v izvrševalce državnih planov in državno-planske distribucije.

6

Vodilna vloga komunistov (oziroma komunističnih partij) v sistemih državnega socializma se zdi trdna, neomajna in nevprašljiva toliko časa, dokler so trdni in neomajni – vsaj navzven – ti sistemi sami. Ta videz je še toliko večji, ker je partija od baze do vrha zraščena z državo in ker drži trdno v svojih rokah vse vzvode ideološkega, političnega, vojaškega in ekonomskega odločanja. Vprašanje, ali in v kolikšni meri uživa partija dejansko podporo delavskega razreda in najširših množic prebivalstva za svojo politiko, se v sistemih državnega socializma niti ne more zastaviti, ker se eventualni odpori ne morejo politično artikulirati ne v meščanskem smislu (kot opozicijska politična stranka), ne v smislu teorije pluralizma samoupravnih interesov, ki omogoča artikulacijo in samoupravno usklajevanje interesov različnih področij in nivojev družbenega življenja (o čemer nekoliko več pozneje).

To seveda ne pomeni, da se tudi sistemi državnega socializma nenehoma ne sklicujejo na delavski razred, da ne poudarjajo nujnosti delovanja komunistov med množicami, da nenehoma deklarativno ne izjavljajo, da ima partija vso podporo v delavskem razredu in celotni družbi, in da se komunisti pogosto tudi resnično ne bojujejo za to, da bi delovali v smislu načel »Komunističnega manifesta«. Vendar niso razvili ti sistemi – če izvozimo volitve, ki pa imajo v enopartijskih sistemih nujno značaj deklarativnega konsenzusa – nobenega instrumentarija, ki bi omogočal družbi, pa tudi sami partiji in državi, sproti ugotavljati in spremljati, v kolikšni meri politika partije, posebej pa še posamezni politični in ekonomski ukrepi, dejansko uživajo podporo delavskega razreda in širokih množic prebivalstva, temveč se omejujejo v glavnem na takšne oblike, ki zagotavljajo le njihovo deklarativno podporo. To ustvarja – dokler je sistem stabilen – videz velike monolitnosti, enotnosti, politične trdnosti, pa tudi nevprašljive podpore in ugleda komunistične partije in komunistov v delavskem razredu in celotni družbi.

Kako je ta videz lahko varljiv in kako negotova je deklarativna podpora, ki jo uživajo komunisti v sistemih državnega socializma, se pokaže z vso ostrino, brž ko zaide sistem v krizo. To je z vso jasnostjo pokazala sedanja poljska kriza in druge pred njo. Stotisoči članov so v trenutku krize čez noč zapustili partijo, ki se je konec koncev po tem množičnem osipu spremenila v družbeno povsem nepomembno, nevlivno manjšino, brez podpore v širokih množicah delavskega razreda, da o drugih družbenih slojih niti ne govorimo. Pokazalo se je, da lahko sistem državnega socializma obstoji tudi brez partije in celo brez podpore delavskega razreda – kako in koliko časa, to je še vprašanje – da pa partija, ki izgubi podporo razreda, ne more obstajati brez države in

političnega sistema, ki ji zagotavlja vodilno (ali točneje komandno) družbeno vlogo.

Najpomembnejša zgodovinska izkušnja poljske družbene drame pa je – vsaj tako se danes zdi – naslednje: ko bi bila poljska partija v trenutku krize našla v sebi moč, da se odločno in brezkompromisno postavi na čelo delavskega razreda, kar bi pomenilo odkrit spopad s sistemom in seveda veliko tveganje – bi bila partija danes na Poljskem ne samo najuglednejša in resnično vodilna politična sila z velikim moralnim in političnim kapitalom (ki ji ga je zdaj v precejšnji meri odvzela katoliška cerkev), hkrati pa bi se bilo mogoče mnogo uspešneje postaviti po robu tudi tistim konzervativnim in celo odkrito reakcionarnim tendencam, ki so se sporadično pojavljale v vodstvu »Solidarnosti« in ki so videle izhod edinole v obnovi meščanske družbe in meščanske parlamentarne demokracije na Poljskem (seveda brez komunistov). Odsotnost komunistov (in marksizma) v revolucionarnem odporu poljskega proletariata proti obstoječemu birokratsko-etatističnemu sistemu socializma, ki je sam delavski razred spremenil iz subjekta družbenega razvoja v objekt njegove lastne birokracije, pa ima še drugo, zgodovinsko daljnosežnejšo posledico, ki je ostala izven horizonta tudi mnogih naših komentatorjev poljskih dogodkov: tudi tokrat se je pokazalo, da še tako revolucionarni nastopi delavskega razreda ne morejo uspeti brez revolucionarnega programa, kakršnega jim lahko da samo takšna revolucionarna teorija, kot je (avtentični) marksizem. »Solidarnost« ni dala poljskemu delavskemu razredu nikakršnega resnično revolucionarnega družbenega programa – če izvzamemo dokaj meglene predstave o participativni demokraciji – in ga brez marksizma kot revolucionarne teorije niti ni mogla dati. Marksizem sam pa je bil kot ideologija sistema v zavesti delavskih množic prav tako diskreditiran kot sistem sam in vsi tisti komunisti, ki so se identificirali s sistemom. To pa je bila do nastopa krize skoraj celotna partija.

In še ena izkušnja poljske krize je nadvse poučna: poljska marksistična teoretična misel, filozofska, sociološka, politološka, ekonomska, nikakor ni bila dogmatska, apologetska, »diamatska«, temveč na zavirljivi teoretski višini, kljub temu pa je ostala v trenutku krize skoraj brez vpliva na delavski razred in na široke množice. Teoretska kvaliteta »akademskega« marksizma, ki je ostal omejen na razmeroma ozek krog humanistične inteligence, očitno ni bil zadostna protiutež uradnemu apologetsko dogmatskemu »marksizmu« sistema (in največjega dela same partije). Identifikacija »uradnega« marksizma s sistemom je postavila pod vprašaj – v očeh delavskega razreda – tudi poljski »kritični« marksizem in le nova revolucionarna situacija, v kateri bi poljska komunistična partija, oziroma poljski komunisti rehabilitirali svojo revolucionarno vlogo, bi lahko v zavesti poljskega delavskega razreda znova rehabilitirala tudi marksizem, ki pa seveda z »uradnim« marksizmom diskreditiranega sistema ne bi imel nobene zveze.

Ne more biti dvoma, da sistem socialističnega samoupravljanja, kakršnega razvijamo v naši družbi, bistveno drugače rešuje tudi vprašanje odnosa med partijo in državo, partijo in političnim sistemom, partijo in delavskim razredom kot sistemi državnega socializma. Razlika je že v tem, da je odpravljena personalna unija med izvršilnimi organi partije in države, širše rečeno: med državo in partijo, kar pa bi bilo lahko tudi samo formalno ali pa bi lahko vodilo do dualizma politične moči. Relativna osamosvojitve partije in države (v smislu, da se ne zraščata med seboj) tudi ne pomeni, da se zveza komunistov odpoveduje vodilni idejni in politični vlogi v družbi in tudi ne – kot nam očitajo sovjetski kritiki – da se zveza komunistov spreminja v nekakšno propagandistično-pedagoško ustanovo brez možnosti odločilnejšega vpliva na potek družbenih procesov. Takšna kritika sloni na nepoznavanju ali pa na nerazumevanju nove vloge zveze komunistov v delegatskem sistemu, v skupščinah, v samoupravnih interesnih skupnostih, pa tudi v državnih organih in službah. Res je samo, da se zveza komunistov odpoveduje vlogi gospodujoče elite, ki stoji nad delavskim razredom (in nad družbo), vlogi »posebne stranke nasproti drugim delavskim strankam« (v smislu »Komunističnega manifesta«). Kar je v »Komunističnem manifestu« mišljeno kot »druge delavske stranke«, to so v našem sistemu družbenopolitične organizacije (socialistična zveza, sindikati, zveza socialistične mladine itd.), skupščine, samoupravne interesne skupnosti, strokovna in znanstvena društva, organizacije združenega dela, pa tudi sama država in njeni organi in ustanove. Skratka: zveza komunistov mora biti navzoča v vseh porah in celicah našega družbenega življenja, od baze do vrha, po svojih delegacijah in neposredno po svojem članstvu točno po citiranem mestu iz »Komunističnega manifesta«.

Kardelj je v »Smereh razvoja« takole opredelil pojem vodilne vloge zveze komunistov v našem družbenem življenju:

»Za nas pojem vodilne vloge Zveze komunistov Jugoslavije v našem družbenem življenju nikoli ni bil istoveten s pojmom političnega monopola na državno oblast, oziroma s pojmom enopartijskega sistema: Zveza komunistov kot idejna in politična avantgarda delavskega razreda je izraz specifičnega kompleksa idejnega in političnega interesa tega razreda in vseh delovnih ljudi, torej sestavni del demokratičnega pluralizma samoupravnih interesov, ne pa nekakšna politična sila nad temi interesi ali zunaj njih. Pri takšni svoji vlogi je zveza komunistov sestavni del večine v družbi v tisti meri, v kateri je sposobna, da njena idejna in politična praktična stališča zares postanejo stališča množice samostojnih skupnosti samoupravnih interesov, se pravi večine.

Z drugimi besedami – pojasnjuje Kardelj – nismo za vladavino manjšine, čeprav je zveza komunistov manjšina. Zveza komunistov tudi mora biti manjšina, ker je samo kot takšna lahko v naših razmerah avantgarda družbenega napredka, se pravi, da vidi socialistično prakso v njeni celoti. Toda družbi ne vsiljuje svoje monopolistične oblasti. Šele združena z delovnimi ljudmi v njihovih demokratičnih skupnostih interesov in v političnem sistemu samoupravne demokracije, v delegatskem sistemu, v socialistični zvezi delovnega ljudstva itd. je lahko vodilna idejna in politična sila večine.

To seveda zahteva – zaključuje Kardelj – tudi specifične demokratične metode delovanja zveze komunistov. Zveza komunistov mora biti dosledna in vztrajna v boju proti

dejanskim sovražnikom socializma in socialističnega samoupravljanja, kakor tudi v boju za demokratične odnose med svobodnimi narodi in narodnostmi naše dežele. Toda biti mora pripravljena tudi na odstopanja in kompromise, kadar gre za spopad interesov znotraj samoupravne demokracije, ali ko gre za zaostajanje družbene zavesti delovnih množic. Zveza komunistov mora biti vztrajna v svoji idejni in politični usmeritvi in v boju za vpliv te usmeritve na samoupravljalce in samoupravne skupnosti oziroma skupnosti samoupravnih interesov. Toda biti mora tudi pripravljena popravljati svoja stališča, kadar jih praksa zanika ali kadar jih obstoječa družbena zavest še ni pripravljena sprejeti. Mislim, da je takšna demokratična vloga Zveze komunistov Jugoslavije pogoj uspešnega razvoja političnega sistema samoupravne demokracije.» (Smeri razvoja, str. 209–210)

V vsakem stavku tega citata je mogoče prepoznati izvirna Marxova in Engelsova stališča »Komunističnega manifesta«, ki so tako ne samo znova potrjena v naši politični teoriji in praksi, temveč tudi resnično ustvarjalno prilagojena specifičnim zgodovinskim okoliščinam in razmeram našega družbenega razvoja.

8

Vendar takšna vloga zveze komunistov tudi v naši družbi – kot v nobenem drugem še tako idealno zamišljenem družbenem sistemu – ni zagotovljena sama po sebi, temveč je lahko edinole rezultat dejanskega boja in angažmana zveze komunistov in vsakega posameznega člana v vseh porah in celicah socialističnega samoupravljanja. Kjer takega boja ni, kjer se komunisti vedejo oportunistično, pragmatistično, politično kratkovidno, kjer začno zastopati ozke lokalistične, grupno-lastniške, nacionalistične ali kakršnekoli že »posebne« interese, v nasprotju z interesi celotne družbe, ne da bi iskali njihovo samoupravno uskladitev v dolgoročni zgodovinski sintezi, začno samoupravni procesi stagnirati, nazadovati, začno prevladovati bodisi različne meščanske, anarholiberalistične in njim podobne težnje na eni strani ter etatistične, državno-administrativne na drugi.

Menim, da je kriza, ki jo doživlja naša današnja družba v tem trenutku, v veliki meri posledica takšnega ravnanja mnogih komunistov, če že ne zveze komunistov v celoti, pa vsaj znatnega njenega dela. Ni napaka komunistov, da so izpustili komandno-državne vaje iz svojih rok – kot nam očitajo z vzhoda – temveč v tem, da se niso dovolj odločno, dosledno in brezkompromisno spoprijeli z vsemi temi pojavi, ki jih zveza komunistov v teoriji, v svojih resolucijah, stališčih in sklepih sicer neprenehoma obsoja, v vsakdanji živi neposredni družbeni praksi pa žal vse prevečkrat tolerira. Vse premalo se zavedamo, da se usoda nadaljnjega razvoja socialističnega samoupravljanja v naši družbi ne odloča le v velikih globalnih odločitvah najvišjih političnih in državnih organov, temveč v tisočeri majhnih odločitvah, zmagah in porazih v vseh porah in celicah našega družbenega življenja.

Kardelj je v »Smereh razvoja« takole orisal osnovno alternativo našega družbenega razvoja:

»Ali bo zveza komunistov notranja gibalna sila velike večine ljudstva, to je samoupravljalcev, ki prek delegatskih svetov, drugih samoupravnih teles in delegatskega sistema

neposredno upravljajo s svojim oziroma družbenim delom, družbenimi sredstvi proizvodnje, sredstvi družbene reprodukcije (družbenim kapitalom) in tako tudi z dohodkom, ali pa bo zveza komunistov od množic ločena ozka birokratizirana manjšina, ki bo pravzaprav v imenu delavskega razreda vladala prav nad tem razredom in nad veliko večino ljudstva prek državnega aparata in tehnokratske strukture v družbenem delu in družbeni nadstavbi... Če bi zveza komunistov ostala zunaj te samoupravne strukture, potem bi obstajala nevarnost – zaključuje Kardelj – da bi to strukturo po malem osvajale druge tendence, celo drugi politični faktorji, da bi ponovno izrinili zvezo komunistov iz sistema, kot je bila to tendenca malomeščanskega liberalizma in privrženecv strankarskega političnega pluralizma, ali pa bi bila zveza komunistov prisiljena ponovno delati obrate in vsiljevati rešitve od zgoraj.» (Smeri razvoja, str. 211–213)

V času, ko je pisal »Smeri razvoja«, je bil Kardelj še prepričan, da

»druga alternativa vse bolj izgublja realne družbene korenine in možnosti... kajti naš politični sistem ni več zgrajen niti na abstraktnem političnem občanu niti na abstraktnem političnem pojmu delavskega razreda, kar je politični vir birokratskega monopola na politično oblast.«

Danes ne moremo biti več tako optimistični. Ne more biti dvoma, da ima »druga alternativa« danes večje možnosti in šanse, kot jih je imela v Kardeljevem in Titovem času, da so se v zadnjem obdobju nevarno okrepile oboje tendence, o katerih je govoril Kardelj, in se še poglabljajo.

9

Menim, da moramo danes prvič v povojni zgodovini resno spregovoriti o krizi zveze komunistov. To ni kriza njene globalne strateške usmeritve, kriza stališč, resolucij in sklepov, ki so v pretežni meri še na liniji socialističnega samoupravljanja, kakor sta si jo zamislila in utemeljila stratega naše revolucije, Tito in Kardelj s plejado svojih sodelavcev, temveč predvsem kriza vsakodnevne prakse, kriza moralnega in političnega lika komunistov, vse bolj pa tudi že kriza zavesti.

Večina deformacij, ki jih opažamo danes v razvoju naše družbe in večina tendenc, ki tako ali drugače nasprotujejo samoupravljanju (in na katere je opozarjal že Kardelj), ima svoj izvor v zvezi komunistov; njihovi nosilci so člani zveze komunistov. Če bi teh deformacij in tendenc ne bilo v sami zvezi komunistov, bi jih bilo mnogo manj tudi v celotnem našem družbenem življenju, mnogo lažje bi se bilo boriti proti njim in jih premagati. Hkrati pa je dokajšnji del članstva zajela malodušnost in iz nje izvirajoči oportunizem, češ da se tako ne da nič več spremeniti. To seveda je oportunizem, prav tako nevaren kot nevreden komunista, člana teoretično najbolj osmišljene in politično najrevolucionarnejše družbene sile v naši zgodovini.

Kako pojasniti ta oportunizem, to malodušnost, to pomanjkanje politične volje, revolucionarno spremeniti smer procesov, ki nasprotujejo socialističnemu samoupravljanju, predvsem pa – da ponovimo staro Leninovo provokativno vprašanje – kaj storiti?

Predvsem je treba poudariti, da nudi naš samoupravno socialistični politični sistem komunistom in vsem drugim subjektivnim silam v naši družbi neprimerno večje in boljše možnosti za uspešen spopad s težavami

in protislovji našega družbenega razvoja, za njihovo humano, demokratično, samoupravno razreševanje kot katerakoli druga danes obstoječa varianta socializma, ali katerikoli drug politični sistem.

V čem je ta prednost? Predvsem v tem, da teh težav in protislovij ne skrivamo, da ne zapiramo oči pred njimi, da jih ne dušimo s takšno ali drugačno represijo, temveč se odkrito soočamo z njimi. Druga velika prednost je naša ustavna ureditev in delegatski sistem ter ustavno določena vloga zveze komunistov v političnem sistemu, kot jo je teoretično izdelal in razvil zlasti Kardelj v citiranem delu in v drugih svojih spisih na osnovi globalne Titove strategije našega družbenega razvoja in vloge zveze komunistov v sistemu socialističnega samoupravljanja. Tretja prednost je specifična vloga države v naši družbi, ki je usmerjena tako, da s svojimi ukrepi v okviru ustavnih pooblastil, s katerimi razpolaga, načeloma podpira razvoj samoupravnih odnosov, čeprav obstoje tudi močne nasprotujoče težnje in iluzije, da bi morala biti prav država (kar pomeni: državna administracija) tista, ki lahko najhitreje in najuspešneje razrešuje vse gospodarske tegobe, s katerimi se danes srečujemo, če bi le dovolj »pametno« ukrepala.

10

Vendar tudi te prednosti – kakorkoli so epohalnega pomena za našo družbo – ne morejo avtomatično zagotoviti samoupravno socialistične smeri razreševanja nakopičenih neskladnosti in nasprotij v našem družbenem razvoju. Nobenega dvoma ne more biti, da je zveza komunistov skupaj z drugimi naprednimi subjekti naše družbe edina realna družbena sila, ki lahko idejno vodi bitko za to usmeritev ter organizira in mobilizira zanj vse samoupravne subjekte v naši družbi od baze do vrha.

V tej zvezi Kardelj posebej poudarja, da mora biti zveza komunistov »sposobna, da kaže tako poti reševanja tekočih družbenih protislovij, kakor tudi perspektive in smeri nadaljnjega napredka socializma in samoupravne demokracije oziroma poti, oblike in sredstva akcije za njihovo neposredno in dolgoročno uresničevanje. Nujno moramo razvijati – poudarja Kardelj – njeno sposobnost za zedinjevanje marksistične teorije in socialistične prakse, za povezovanje izkušenj z dolgoročno vizijo, revolucionarne doslednosti z demokratičnim realizmom in to ne samo zato, ker zveza komunistov samo tako lahko dobi zaupanje delovnih množic, ampak tudi zaradi zagotavljanja in utrjevanja njene notranje enotnosti. Kajti enotnosti ne ustvarja toliko statutarna disciplina, kolikor skupni pogledi ne samo na dolgoročne, ampak tudi na neposredne cilje dolgoročnega progresivnega gibanja socialistične družbe.« (Smeri razvoja, str. 218)

Menim, da nam prav to Kardeljevo opozorilo kaže na enega izmed glavnih izvorov malodušnosti in oportunitizma dela komunistov: »(ne)sposobnost za zedinjevanje marksistične teorije in socialistične prakse, za povezovanje izkušenj z dolgoročno vizijo, revolucionarne doslednosti z demokratičnim realizmom«.

Vselej, kadar so množice zaradi nakopičenih težav pričele izgubljati izpred oči dolgoročno vizijo družbenega razvoja, perspektive in smeri nadaljnjega napredka socializma in samoupravne demokracije, vselej,

kadar so videle pred seboj edinole kratkovidni pragmatizem vsakodnevnih političnih praks ter ga začele istovetiti s socializmom, marksizmom in zvezo komunistov, sta v množicah vedno začela prevladovati malodušnost in oportunizem, občutek, da se ne da nič spremeniti in da je bitka že vnaprej izgubljena. In zmerom so bili komunisti tisti, ki so se znali postaviti po robu takšnemu razpoloženju ter pokazati množicam pot iz navidezno slepe ulice. Spomnimo se samo na prvo leto okupacije, na prve korake narodnoosvobodilnega boja in revolucije. Komunisti, ki danes podlegajo takšnemu razpoloženju, se premalo zavedajo, da so člani revolucionarne organizacije, ki nikoli v preteklosti ni klonila v mnogo hujših preizkušnjah in situacijah. Komunisti nikoli ne smejo izgubiti izpred oči dolgoročne vizije družbenega razvoja, perspektiv in smeri nadaljnega napredka socializma in samoupravnih demokracij, ter, kakor pravi Kardelj, v duhu te perspektive odkrivati in nakazovati tudi poti za reševanje tekočih družbenih protislovij.

Pa tudi obratno: če imamo pred očmi samo dolgoročno vizijo družbenega razvoja, kakršna naj bi bila resnična socialistična družba v bodočnosti, kakršna pa danes še ni in še dolgo ne bo, če s to vizijo merimo našo današnjo družbeno stvarnost, kakršna je z vsemi svojimi protislovji, napakami in tudi krivicami, pozabljajoč na to, kaj je vizija, kaj pa realna možnost na dani stopnji družbenega razvoja, prav tako lahko zapademo v malodušnost in resignacijo, ali pa v politični ultraradikalizem in ultralevičarske fraze, v navidez zastrašujočo, dejansko pa povsem neučinkovito in nerevolucionarno kritiko vsega obstoječega, posebej še vsega, kar smo dosegli v dosedanjem razvoju.

11

V zvezi s tem je treba opozoriti, da je eden izmed sociopsiholoških vzrokov opisanega malodušja in oportunizma na eni strani in ultralevičarskega radikalizma na drugi tudi v naši družbi še ne popolnoma premagana »sprega« partijskih in tehno-biro-kratskih struktur na različnih ravneh družbe (od osnovnih organizacij združenega dela preko občin in republik do federacije), kar ne samo poraja vtis, temveč je deloma tudi dejanska osnova za (sicer preveč posplošeno in enostransko, vendar v posameznih primerih nikakor ne neutemeljeno) identifikacijo partijskih in državnih struktur, partije oziroma države z birokracijo, čemur smo zlasti v zadnjem času priča v delu mladinskega tiska. Kljub temu pa je treba reči, da ta ultraradikalistična novolevičarska kritika zveze komunistov in države vendarle naskakuje napačna vrata in dela pravzaprav isto napako, ki jo očita zvezi komunistov in državi: napačno posplošuje in ne razločuje, ne diferencira progresivnega od konservativnega v sami zvezi komunistov in v sami »državi«. Tudi ni nikakršno junaštvo, napadati birokratizem nasploh, zvezo komunistov nasploh, državo nasploh, mnogo večje junaštvo bi bilo, spopasti se z birokratizmom, forumskim delom in podobnimi negativnimi pojavi v svojih lastnih vrstah, in v svojem lastnem okolju in seveda

povsod tam, kjer mlada generacija danes že lahko samoupravno sodeluje in odloča, pa tudi kjer bi lahko že in morala odločati.

Predvsem pa bomo morali prej ali slej opraviti z iluzijo, da je vsak član zveze komunistov že (avtomatično) tudi komunist (v smislu zahtev »Komunističnega manifesta«, da ne govorim o programu in statutu ZKJ). Počasi bomo morali razumeti, da se mora tudi v (današnji) zvezi komunistov oblikovati – in se dejansko tudi vedno znova oblikuje – revolucionarno, teoretično osveščeno jedro, ki bo »gnalo naprej«, ki se ne bo balo spopada z zaostalim okoljem, zaostalo miselnostjo in različnimi deformacijami v naši družbeni praksi, ki bo pripravljeno tvegati tudi različne privilegije, ki jih prinaša status komunista tudi še v naši družbi (čeprav so ti »privilegiji« danes že močno vprašljivi), ki bodo pripravljene vztrajati v boju, tudi če kdaj ostanejo osamljeni, če ne dobijo (takoj) podpore družbe in svoje organizacije, tudi če zato doživijo različne nevšečnosti in krivice. Takšnih komunistov pa tudi danes med nami – zlasti med mladimi ljudmi – ni malo, čeprav so tudi v zvezi komunistov danes še »manjšina«, ki pa edina lahko požene stvari naprej in prebrodi krizo, v kateri je danes – prav zaradi premalo odločne in tudi premalo organizirane akcije tega svojega revolucionarnega jedra – zveza komunistov. Menim, da je prav v njem tudi mesto najnaprednejšega dela mlade generacije, da je prav to preskusni kamen njene resnične (ali zgolj mišljene) revolucionarnosti. Samo tako bo zveza komunistov lahko ohranila in nadalje razvijala svoj ugled v delavskem razredu, v delovnih množicah, med inteligenco, v mladi generaciji.

Mislím, da se zveza komunistov ne more in ne sme kratkomalo identificirati s političnim sistemom in državo predvsem ne z mnogimi konkretnimi ukrepi in rešitvami, čeprav se ne more – na drugi strani – otresti odgovornosti zanje, že zato ne, ker ne nastajajo v nekakšnem mističnem političnem prostoru, temveč v mnogoštevilnih institutih družbenega samoupravljanja, v katerih morajo biti navzoči in aktivno sodelovati tudi komunisti, še več: bojevati se v njih za najboljše, najnaprednejše, najučinkovitejše rešitve. Hkrati pa se morajo tudi distancirati od njih, kadar prevladajo lokalistični, partikularistični, grupnolastniški, nacionalistični in kakršnikoli drugi nesamoupravni interesi, kadar so v nasprotju z dolgoročno vizijo družbenega razvoja, kadar ne pospešujejo, temveč zavirajo progresivno socialistično reševanje in usklajevanje obstoječih protislovij in nasprotujočih si interesov. Samo to je tudi pot do resnične diferenciacije znotraj zveze komunistov, o kateri toliko govorimo in ki postaja danes vse bolj družbena nujnost. To seveda ni lahka naloga. Često je tudi protislovna, toda protislovno je samo življenje.

12

To pa velja tudi za marksizem kot revolucionarno teorijo delavskega razreda in socialističnega samoupravljanja. Marksizem se ne sme enačiti z obstoječo družbeno prakso v tem smislu, da bi branil in zagovarjal

obstoječe stanje, ne sme in ne more postati apologija obstoječega, ohraniti mora do njega kritično distanco. Zato tudi ne more biti »uradna ideologija« zveze komunistov. Usoda marksizma kot uradne ideologije je znana. Bilo bi več kot nespametno, če bi ponavljali to napako v naši družbi.

Vendar pa se marksizem tudi ne more odtrgati od konkretne družbene prakse, od proučevanja njenih protislovij in iskanja poti iz njih. Čisti akademski marksizem, ki se izolira od konkretne družbene prakse razreda in družbe, ki se izogiba reševanju konkretnih družbenih problemov, ki ne odpira množicam zgodovinske perspektive, tak marksizem kljub svoji možni teoretični kvaliteti – kot nas uči poljska skušnja – ne more globlje vplivati na družbeno zavest svojega časa, zlasti še v kriznih momentih.

To nikakor ne pomeni predloga za teoretično zniževanje ravni marksizma. Gre za nekaj drugega: teorija – če noče biti zgolj ideološki proces – se ne sme ukvarjati zgolj sama s seboj, s čistim miselnim gradivom kot samostojnim »carstvom« misli, temveč mora biti v stiku z dejanskimi družbenimi procesi, z dejanskimi boji, problemi in tegobami svoje družbe in svojega časa. Teorija v preteklosti dostikrat ni mogla razrešiti svojih problemov zato – je poudarjal Marx – ker jih je pojmovala kot zgolj teoretično nalogo, čeprav so bili mnogi med njimi takšne narave, da jih je bilo mogoče rešiti (in celo pravilno formulirati) le s preobratom celotnega temelja obstoječih družbenih odnosov. Če za katero družbeno teorijo to velja, velja prav gotovo za marksizem. Marksizem se bo zmeraj znova spreminjal v mrtvo dogmo – ne glede na morebitno teoretično digniteto – če bo izgubil stik z revolucionarno stvarnostjo, s tistimi silami, ki so v dani družbi nosilci družbenega napredka, intelektualnega, znanstvenega, socialnega, ekonomskega in političnega.

13

Zato je danes bolj kot kdajkoli doslej potrebno, da se zveza komunistov v svojem boju za nadaljnje razvijanje samoupravnih socialističnih odnosov nasloni na tiste subjektivne sile v naši družbi in znotraj samega delavskega razreda, pojmovanega v najširšem smislu, ki »ženejo naprej«, ki so po svojem razrednem položaju, znanju, sposobnostih, miselnosti najbolj zainteresirani za razvoj socialističnega samoupravljanja, da jih podpre in se postavi na njihovo čelo, da se pogumno sooči z najdrznejšimi zamislimi, ki lahko dvignejo našo družbo na višjo raven ekonomske in kulturne produktivnosti, ne pa da stopica na mestu ter nostalgичno vzdihuje po pomoči države in njene vse odrešujoče modrosti, ki naj bi v njenem imenu in namesto nje razrešila vse probleme.

Mislim, da je danes zveza komunistov – in z njo vsa naša družba – v nekem smislu na razpotju: ali bo našla v sebi moč, da se postavi pa čelo družbeno najnaprednejših, intelektualno najsposobnejših in moralno najtrdnjejših sil in potencialov naše družbe ter jih povedla v boj za nadaljnje ustvarjalno razvijanje socialističnega samoupravljanja, v boj za višjo

razvojno stopnjo ekonomske in kulturne produktivnosti (kajti ene ni brez druge), za višjo raven medčloveških odnosov, za novo, višjo, humanejšo kvaliteto življenja, v boj proti vsem pojavnim oblikam ekonomskega, tehnološkega, znanstvenega, kulturnega zaostajanja in provincializma, ali bo našla v sebi moč, da sprejme izziv na vseh teh področjih, ali pa se bo znašla – kot je zapisal Kardelj v »Smereh razvoja« – na obrobju dejanskega družbenega dogajanja in bo primorana vedno bolj krepiti državni aparat in tehnokratske strukture ter popuščati državno-administrativnim tendencam na vseh področjih družbenega življenja, kar bi prej ali slej pomenilo konec socialističnega samoupravljanja in njegovega nadaljnega razvoja v naši družbi.

Danes postaja vedno bolj jasno, da se boj med tema dvema alternativama ne bije zgolj v vrhu partije ali vlade, temveč v tisočeri celicah in enotah našega družbenega življenja in tudi v vsakem izmed nas. Fronta med tema dvema alternativama ni čista in ne jasna, gre skozi nas, ne terja odločanja v besedah, temveč v dejanjih, v tisočeri vsakokratnih dnevnih odločitvah, izmed katerih se vsaka zase ne zdi vedno pomembna, ki pa se sumirajo in kot seštevek usodno odločajo o našem bodočem razvoju.

Ne kako bomo govorili, temveč kako bomo delovali – mi sami, vsakdo sam, kot komunist, kot član socialistične zveze in drugih družbenopolitičnih organizacij, kot delavec, kot strokovnjak, kot znanstvenik, kot politični delavec, kot katerikoli član naše družbe, ki misli pošteno, napredno, demokratično, v svojem lastnem okolju – to je zdaj vprašanje našega današnjega in jutrišnjega biti ali ne biti. To je imperativ in hkrati tudi bistvo današnje vloge komunistov (in vseh naprednih subjektivnih sil naše družbe) v političnem sistemu socialističnega samoupravljanja.

Razvoj samoupravljanja – ustvarjalna uporaba marksizma

1. Marksistična izhodišča samoupravljanja

Da je teoretična podlaga razvijanja samoupravnih družbenih in ekonomskih odnosov pri nas marksistična teorija socialistične socialne revolucije, ni treba (več) dokazovati. Jugoslovanska komunistična partija je bila vseskozi marksistična partija, in sicer partija, ki ji je uspelo praktično uresničevati humanistično tradicijo marksizma.

Države, ki se danes v svetu razglashajo za socialistične, se dokaj razlikujejo glede na notranje družbene odnose. Manj glede dolgoročnih ciljev družbenega razvoja kot glede njihove sodobne konkretizacije. Tako se soočamo tudi z različnimi »socializmi«, ki se opredeljujejo kot realizacija marksistične vizije družbene ureditve po uspešni socialistični družbeni revoluciji. Te razlike so znane. Ne glede na to pa je vprašanje avtentičnega razvijanja marksizma in njegove praktične družbene aplikacije v konkretnih zgodovinskih okoliščinah še vedno živo.

Konflikt s Stalinom leta 1948 je jugoslovanske komuniste poleg drugega opozoril tudi na stalinistično deformacijo del klasikov marksizma. Iskanje odgovora na pereče družbene probleme tistega časa je vodilo tudi do »ponovnega odkrivanja« originalnih del – zlasti Marxa in Engelsa – in na ponovni študij originalne marksistične literature. Pri tem je bilo takrat posebej zanimivo razčlenjevanje Marxove vizije pozitivnega programa po uspešni socialistični revoluciji. Kot je znano, je Marx kot pozitivni program zlasti visoko in obenem kritično ocenjeval Pariško komuno. S tem v zvezi se pogosto navaja njegove misli o »končno najdeni obliki« družbene ureditve po uspešni socialistični revoluciji, potem ko delavski razred prevzame v družbi politično oblast.

Pariška komuna je bila predmet podrobnega študija tudi v vodstvu jugoslovanske komunistične partije ob uvajanju oziroma pred uvajanjem samoupravljanja. Kritično analizo in zavrnitev stalinske sovjetske prakse socializma je spremljalo iskanje drugih rešitev nakopičenih družbenih problemov. In Pariška komuna je nedvomno bila takšen zgled. Zato ni nerazumljivo, da je, recimo, Kidrič, ko je koncem decembra 1952 razlagal v zvezni ljudski skupščini nove zakone o planskem upravljanju, proračunu in davkih, obsežno govoril tudi o izkušnjah Pariške komune in prav tako obsežno citiral vrsto ukrepov in pravil, ki jih je v svojem kratkem obstoju sprejela pariška komuna. Takšno ravnanje je utemeljil z naslednjim: »Iz dokumentov, ki jih navajam, se vidi, da je revolucionarni pariški proletar-

rijat leta 1871 s svojim praktičnim zgledom pravzaprav zapustil kar cel zgodovinski program socialističnega upravljanja z gospodarstvom. V svojem ustvarjalnem vzponu je v bistvu našel vsebino tako za delavsko upravljanje s podjetji kot tudi za združevanje delovnih ljudi v socialistično celoto.« (Kidrič, 1978, str. 354.)

Seveda pa je že iz navedenega razvidno, da je bilo zgodovinskih zgledov za razvoj samoupravne družbe malo. Pariška komuna je trajala le dobre tri in pol mesece. Zato ni bilo niti časa niti možnosti, da bi program razvila v celoti, in da bi se pokazali tudi praktični funkcionalni in nefunkcionalni učinki programa. Tudi za Marxove spise s to tematiko je mogoče reči, da je dal predvsem temeljno vizijo kvalitativnih smeri razvoja družbe po socialistični družbeni revoluciji. Bil pa je vse preveč znanstvenik, da bi se ukvarjal s podrobnostmi razvoja v tako oddaljeni prihodnosti, kakršno je takrat, posebej po neuspehu Pariške komune, pomenila socialistična družba. Zato pri Marxu zaman iščejo recepte za to, kako je treba posamezen družbeni odnos urediti v samoupravni družbi.

Prav na tem področju so originalne naloge jugoslovanske družbene teorije in prakse, da naprej razvije marksizem kot dejansko revolucionarno družbeno akcijo.

Razvoj samoupravljanja v dosedanjih treh desetletjih je najboljši dokaz za to, koliko novih in novih teoretičnih in praktičnih problemov pred katere postavlja razvoj novih družbenih odnosov. Analiza klasikov marksizma, predvsem Marxa in Engelsa, je bila usmerjena predvsem v kritiko obstoječe kapitalistične družbe in njenega razvoja. Treba je bilo utemeljiti predvsem nujnost preobrazbe te družbe v novo, višjo, bolj humano družbo. Proletariat je bilo treba ozavestiti in teoretično oborožiti. Že Leninove analize kažejo, koliko novih in novih vprašanj postavlja praktično uresničevanje novih družbenih odnosov. Šele dejansko uresničevanje novih družbenih odnosov zazkriva vso njihovo dejansko zapletenost in pokaže na nevarnosti, ki jih nakazuje družbeni razvoj, predvsem v smislu deformacij načrtanega programa.

Za razvoj družbenih odnosov v Jugoslaviji, posebej za razvoj samoupravljanja, se zdita uspešni zlasti dve izhodišči, ki so jih izbrali komunisti kot najaktivnejši del družbe: 1. izhajanje iz humanistične tradicije marksizma in 2. kritičnost do lastnih izkušenj in dosežkov. Kljub poudarjanju humanih ciljev družbenega razvoja, zagotavljanju, »da je prva vrednota socialističnega razvoja človek«, da je namen celotnega razvoja prav izboljšati, doseči večjo svobodnost človeka, se v dejanskem razvoju vedno znova soočamo tudi z nasprotnimi tendencami, s pozabljanjem na človeka, s tretiranjem »človeka« kot objekta, ne pa kot subjekta zgodovine itd. Glede kritičnosti do dejanskih razmer, do dejanskih dosežkov družbenega razvoja pa kaže navesti že skoraj klasične misli, s katerimi se končuje leta 1958 sprejeti program Zveze komunistov Jugoslavije: »Nič, kar je bilo ustvarjenega, nam ne sme biti tako sveto, da bi ne moglo biti preseženo in da se ne bi umaknilo tistemu, kar je še bolj napredno, še bolj

svobodno, še bolj človeško» (Program, 1958, str. 252). Tudi za te misli ne bi mogli reči, da smo jih v družbeni praksi dovolj dosledno spoštovali (kljub enotni opredelitvi zanje).

2. Vloga znanosti

Za kritično presojo in analizo dosedanjega razvoja samoupravljanja in za učinkovito načrtovanje prihodnjega razvoja so danes možnosti bistveno boljše kot v preteklosti. Ne gre samo za materialne možnosti in kadrovske potenciale, temveč tudi za nakopičene izkušnje. Posebej kaže omeniti bistveno višjo stopnjo razvitosti znanosti v družbi. Znanost bi lahko in pravzaprav tudi morala postati učinkovitejši in odgovornejši dejavnik samopravnega družbenega razvoja. Seveda tudi znanost lahko daje le uspešne podlage, napotke o tem, kako spreminjati družbeno stvarnost. Samo spreminjanje te stvarnosti pa je mogoče le na podlagi široke praktične aktivnosti množic. Znanost lahko pove, kako učinkovito delovati, samega delovanja množic pa seveda ne more nadomestiti. Zato delovanje znanosti ni v nasprotju z delovanjem zavestnih političnih sil, kot se včasih v naši družbi kaže ali domneva. Nasprotno, obe komponenti se dopolnjujeta.

Zdi se, da v dosedanjem razvoju samoupravljanja med drugim tudi nismo uspešno razrešili vloge znanosti v družbenem razvoju. Gre na eni strani za objektivne in subjektivne omejitve pri nosilcih znanosti. Med objektivnimi kaže na prvem mestu nedvomno omeniti problem, ki se kaže kot nasprotje med celovitostjo samoupravljanja in parcialnostjo posameznih znanosti in s tem v veliki meri tudi znanstvenikov kot nosilcev znanstvenega delovanja. To parcialnost znanosti je treba organizirano presegati. Interdisciplinarnost je sicer že dolgo tudi pri nas znano »zdravilo« zoper takšno parcialnost. Poznamo pa ga mnogo bolj v teoriji, kot pa smo ga zmogli praktično uresničiti. Nadaljnja objektivna determinanta je tudi to, da mora imeti znanost možnost za nujno praktično preverjanje svojih dosežkov in predlogov. Brez empiričnega preverjanja znanstvenih dognanj ne more biti uspešne znanosti. Tudi to (Leninovo) načelo teoretično dokaj dobro poznamo, praktično pa ga slabo uresničujemo. Odtod pogoste kritike, da se velikih družbenih ukrepov in sprememb lotevamo premalo premišljeno in premalo dognano (zato ne manjka neprijetnih »presenečenj«, pa naj gre za reformo šolstva, za stabilizacijske ukrepe ali za kaj drugega).

Neobjektivno bi bilo govoriti samo o objektivnih problemih sodelovanja znanosti pri družbenem razvoju (na strani znanosti). Prav gotovo gre tudi za probleme pri znanstvenikih samih. Eno ključnih vprašanj s tega področja je opredelil že Marx v enajsti tezi o Feuerbachu – da namreč ne gre le za razlaganje sveta, ampak za njegovo spreminjanje. Prav spreminjanje je diferencija specifična marksizma v odnosu do nekaterih drugih

znanstvenih prijemov. Ni mogoče zanikati, da so mnogi znanstveniki pri nas rajši na »trdnih« tleh razlaganja, kot pa da bi se lotili spreminjanja. Ostajanje pri razlaganju je mnogo bolj varno, mnogo manj odgovorno, obenem pa seveda tudi mnogo bolj neznanstveno. Praksa pokaže pravilnost ali nepravilnost znanstvenih izsledkov. Samo ostajanje pri razlaganju teh razlag nikdar ne more povsem ovreči, saj je ugovore vedno mogoče zavrniti s spekulacijo ali z zmerjanjem (kar je razvada, ki se vtihotaplja tudi v znanost in se ne omejuje več le na kulturo). Maksistična uporaba znanosti je mnogo manj udobna kot »tradicionalna«. Pomeni zahtevo po praktičnem preverjanju, kar vključuje tudi možnost dokaza, da rešitev ni bila pravilna. Vendar le takšno preverjanje lahko vodi do objektivno naprednih rešitev. Zato znanosti tudi zagotavljamo pravico do zmote. Zmota seveda ne sme biti niti pravilo niti opravičilo za nedelo.

Posebej v nekaterih znanostih gre tudi za vpliv položaja in dejavnosti znanstvenikov v kapitalističnem svetu na naše znanstvenike. Zdi se, da bi kar radi bili državni uslužbenci – seveda le, kar se tiče prejemanja plače, ne pa tudi odgovornosti za svoje delo in dokazovanje svoje produktivnosti.

Na drugi strani pa mora imeti znanost tudi ustrezne družbene možnosti za razvoj in uveljavljanje. Brez praktičnega preizkušanja znanstvenih dosežkov znanost ne more biti dolgoročno uspešna. In to praktično preizkušanje ne more biti odvisno le od dobre volje posameznikov, ampak mora postati normalna sestavina gospodarskega in družbenega življenja. To ne velja le za naravoslovne in tehnične znanosti, ampak tudi za družboslovne. Morda v sedanjem času še bolj za družboslovne. Vrsta primerov kaže, da družboslovne znanosti lahko zelo uspešno sodelujejo pri razreševanju tako problemov v gospodarskih organizacijah, kot tudi v družbenopolitičnih skupnostih in organizacijah, vendar to sodelovanje ne gre in ne gre. Ni niti mehanizmov niti motivacije za razširjanje dobrih rešitev, čeprav po drugi strani nihče ne zanika (verbalno) potrebe po takšnem razširjanju. Tako je v gospodarstvu uporaba znanosti, posebej družboslovne, še vse preveč odvisna od razgledanosti in dobre volje posameznih direktorjev. V politiki pa so se doslej najbolj obnesli strokovno-znanstveni štabi pri posameznih politikih. Sicer pa se zatika in ostaja pri dobrih besedah.

Verjetno je to tudi razlog za to, da se znanost sama pri sebi vse bolj zapleta v svojo lastno birokracijo, organizacijsko in poslovno. Prav tako tudi še nismo razrešili problema v zvezi s tem, kaj naj znanstvenik dela in raziskovalec raziskuje: tisto, kar zanima njega, ali tisto, kar je izraz družbenih potreb? Oziroma: kako ta dva vidika povezati v optimalno celoto? Zato pa se še vedno soočamo s problemom, ki izvira iz nerazrešenih temeljnih vprašanj: kako dosehati deklarirane in splošno družbeno sprejete cilje? Obenem imamo sorazmerno močno kadrovske podlago v znanosti, ki ni zadosti in na uspešen način izrabljena.

Vse preveč pozabljamo, da uspešen razvoj samoupravljanja ni več zgolj naša, interna, domača ali hišna zadeva. Samoupravni socializem je velika perspektiva socialističnega razvoja nasploh, najuspešnejša alternativa stalinski deformaciji in degradaciji socializma v svetu. Zato naše samoupravljanje neprestano spremljajo napredne sile v svetu. Uspešnost samoupravljanja je tako naša odgovornost do svetovnega socializma, ne naša interna zadeva. Zato je tudi naša mednarodna dolžnost, da izrabimo vse zmogljivosti, ki jih samoupravljanje daje, in da ga uspešno razvijamo.

Menim, da ni treba naštevati uspehov samoupravnega razvoja v Jugoslaviji, ki so nesporni. Hitra industrializacija, povečevanje individualnega in družbenega standarda, povečevanje demokratičnosti v družbenih odnosih, povečevanje vpliva, ki ga ima posameznik na svojo lastno prihodnost in na razreševanje družbenih vprašanj itd., itd. Še bi lahko naštevali, ampak to je bilo na raznih mestih že večkrat in bolj celovito opravljeno.

V spomin mi prihaja misel, ki jo je Kardelj izrekel ob sprejemanju zakona o združenem delu: »Ponosni smo lahko, da imamo možnost sprejeti zakon o združenem delu, hudo nápak pa bi ravnali, če bi mislili, da je to najvišji dosežek, do katerega socializem more in mora priti.« (Kardelj, 1978, str. 29.) Mnogokaj je še storiti za razvoj samoupravljanja in za uresničevanje samoupravnih odnosov v družbi. Zato bo v nadaljevanju govor predvsem o nekaterih nerazrešenih vprašanjih v zvezi z razvojem samoupravljanja. Ne zato, ker je v sedanjem času nekako v modi biti kritičen do vsega. Zato kritika marsikdaj že prehaja v kritizerstvo oz. v kritikastrstvo. Pač pa zato, da bi prispeval k hitrejšemu razreševanju teh vprašanj, k hitrejšemu razvoju samoupravljanja. Kritika sama problemov ponavadi ne rešuje, pač pa jih pomaga identificirati. Prav pravilna identifikacija problemov pa je prvi (žal še ne tudi zadosten) pogoj za njihovo razreševanje. Identifikacija problema šele pokaže, kam je potrebno usmeriti zavestna prizadevanja, katere cilje si kaže postaviti v danem času, in katere dejavnike kaže mobilizirati za razreševanje problemov in doseganje postavljenih ciljev.

3. Nekatera ključna nerazrešena vprašanja

Prav z vidika odgovornosti za razvoj samoupravljanja ne bo odveč, če poskušamo na kratko osvetliti nekatere točke, nekatere probleme, ki so ostali nerazrešeni, ali ki jih še nismo v zadostni meri razrešili. Seveda se ob tem zavedam tveganja zaradi svoje enostranskosti in strokovne omejenosti. Kljub temu menim, da je kritične analize treba narediti, in da takšne analize, narejene iz različnih zornih kotov, lahko hitro prispevajo k osvetlitvi celote. Pravilno postavljanje problemov, pa je prva (čeprav ne edina pomembna) stopnja k njihovem razreševanju.

3.1. Uspešnost gospodarskega sistema

Zdi se, da je premajhna učinkovitost gospodarstva splošni problem vseh socialističnih držav. Pri tem očitno sodeluje nekaj zgodovinskih dejavnikov; nekaj pa je tudi dejavnikov kot sestavin gospodarskih sistemov samih. Pri uspešnosti gospodarstva se nedvomno pozna, da so bile socialistične revolucije izvedene v gospodarsko zaostalih deželah (Sovjetska zveza, Kitajska, Jugoslavija, itd.). Takšna zaostalost tako glede razvitosti materialnih proizvodnih sil kot glede delovnih navad in usposobljenosti delovne sile ima seveda dolgoročne posledice. Kljub temu, da so socialistične dežele v času socialističnega razvoja dosegle tudi velikanski gospodarski napredek, je to glede na gospodarsko najbolj razvite države še vedno premalo.

Drugi dejavnik je večji poudarek na zadovoljevanju potreb prebivalstva v socialističnih deželah in na večji enakosti pri zadovoljevanju teh potreb. To posebej velja za jugoslovanske razmere. Kljub gospodarski rasti in intenzivnemu gospodarskemu razvoju v daljšem časovnem obdobju je (bil) pritisk na vse oblike neproizvodne porabe vedno velik in močan. Očitno socialistična družbena ureditev ne zagotavlja dovolj rigoroznega mehanizma za usklajevanje potreb z gospodarskimi možnostmi. Ob tem se tudi v socializmu potrjujejo nekatere siceršnje zakonitosti o stopnji zadovoljevanja potreb glede na doseženo družbeno produktivnost dela (nacionalni dohodek) na prebivalca. Prav poudarek na večji enakosti med ljudmi v socializmu prispeva k hitremu naraščanju družbenih in individualnih potreb. Zahteva po večji stopnji zadovoljevanja materialnih individualnih skupnih in splošnih družbenih potreb pa je seveda združljiva z vizijo socialističnega razvoja. Pokazalo se je tudi, da že doseženih socialnih pravic in doseženega družbenega standarda ni lahko zmanjševati (kadar bi to morali storiti zaradi zmanjšane učinkovitosti gospodarstva ali drugih vzrokov).

Eden od ključnih problemov je problem motivacije v socialističnih gospodarstvih. Torej to, kar v kapitalizmu ureja trg in konkurenca. Z načelom delitve po delu in rezultatih dela smo do določene mere razrešili problematiko motivacije delavcev znotraj delovne organizacije, vendar tudi tu še deluje množica zaviralnih dejavnikov, ki zmanjšujejo neposredno povezanost delovnih rezultatov posameznika z zadovoljevanjem njegovih najrazličnejših potreb. Ta ukrep je očitno uspešnejši kot (le) moralna stimulacija delavcev in praksa socialističnega tekmovanja, ki smo jo tudi pri nas uvajali neposredno po vojni. Seveda pa delitev po delu ni samodejno imuna pred egoizmom, avtarkizmom in drugimi oblikami skupinskega obnašanja in ravnanja.

Kaže, da so bili manj uspešni ukrepi za funkcioniranje gospodarskega sistema kot celote. Gre za znane pojave strukturnega neskladja v razvoju, premalo uspešnega odpravljanja razlik v stopnji razvitosti v Jugoslaviji, za premalo uspešno povezovanje na mednarodnem tržišču itd., itd. Ob tem

problemih je tudi delitev po delu znotraj organizacij postala vprašljiva, saj je pogosto pridobivanje dohodka mimo dela (z navijanjem cen, s špekulacijami itd.) bilo uspešnejše, kot pa njegovo pridobivanje z delom.

Iz raznovrstnih razlogov je prihajalo tudi do preštevilnih intervencij državnega aparata, birokratov in tehnokratov ter politokratov zunaj sistemske in dogovorjene narave. Čeprav navidezno nujni in potrebni so takšni postopki dolgoročno le škodili zdravemu razvoju gospodarstva. Pogoste intervencije najrazličnejših organov so obenem povečevale nesamostojnost gospodarskih organizacij, ustvarjale vzdušje odvisnosti, v katerem gospodarski uspeh ni odvisen od delavcev in njihovega uspešnega dela, temveč od različnih zunanjih dejavnikov. Takšne razmere so tudi zmanjševale iniciativnost delavcev in vodstev v smislu prilagajanja ekonomskemu sistemu in pospeševale iniciativnost za prilagajanje družbenega ekonomskega sistema potrebam posameznih velikih gospodarskih sistemov. Odtod tendence povezovanja direktorjev s političnimi strukturami in iskanje »stricev« v državnih administrativnih organih – pogosto za dobrobit kolektiva v celoti, ki k njegovemu dohodku prispeva v večji meri, kot pa dvig produktivnosti dela. Temu se pridružujejo še tehnične in vsebinske težave v zvezi z merjenjem nekaterih vrst del. Tako je načelo delitve po delu in rezultatih dela še daleč od resnične uveljavitve.

Še pomembnejši pa je po vsej verjetnosti problem motivacije delavcev za vlaganje v reprodukcijo, zlasti razširjeno reprodukcijo. Akumulacija je v preveliki meri preostanek (tisto, kar ostane po tem, ko so pokrite druge obveznosti in osebni dohodki). Pri tem še vedno ostajajo praktično neuveljavljena načela, ki jih je formuliral že Kardelj v Protislovjih družbene lastnine (Kardelj, 1972, str. 105), namreč, da bi morali ustvariti takšne družbenoekonomske odnose, ki bi izločanje sredstev za reprodukcijo povezovali tudi z ekonomskim položajem posameznika, z njegovimi osebnimi dohodki, s socialno varnostjo, prihodnjim ekonomskim položajem delavca, vključno s pokojnino. Prav kategorija »minulega dela« je v tem smislu mnogo obetala. Vendar zaenkrat še ni zadosti uveljavljena, kljub temu, da so bile izdelane strokovne rešitve in da v posameznih organizacijah te rešitve tudi že uspešno preizkušajo. V povprečju pa še vedno ostajamo pri dodatku na delovno dobo, ne glede na obseg vlaganj posameznika in uspešnost teh vlaganj. S tem se zmanjšuje tudi interes delavcev za razširjeno reprodukcijo.

Podobno je ostalo nedodelano področje odnosov med gospodarstvom in družbenimi dejavnostmi. Praktičnih ovir za uveljavljanje svobodne menjave dela je toliko, da so resno ogrozile samo načelo. Državna intervencija se na tem področju še zdaleč ni umaknila, dobila je pa novo obliko. Uveljavlja se prek birokratskega aparata strokovnih služb samoupravnih interesnih skupnosti, ki se vse manj obnašajo kot strokovna služba uporabnikov in izvajalcev, vse bolj pa kot dejanski gospodarji ali kot izvajalci volje vlade in njenih organov. Izkušnje so pokazale, da se odnosi svobodne menjave dela kolikor toliko uveljavljajo le pri dogovar-

janju o programih, pri dogovarjanju o vrednotenju programov pa je vse preveč formalizma – obseg sredstev je v celoti določen z zakoni ali z drugimi družbenimi dokumenti, in v tem okviru strokovne službe izvršnih svetov izračunajo prispevne stopnje, ki jih delegati morajo sprejeti, pogosto celo ne da bi imeli sploh možnost za kakršnokoli diskusijo v svoji delegatski bazi (dobijo jih na mizo tik pred tem, preden jih morajo sprejeti). Itd.

Tako bi lahko še naštevali nerazrešena vprašanja gospodarskega sistema. Bolj poklicani strokovnjaki so napravili bolj ali manj natančne spiske nerazrešenih vprašanj – njihova vsebina je dokaj celovito razvidna iz objavljenih dokumentov Kraigherjeve komisije in njenih stabilizacijskih programov. Namen omenjanja teh vprašanj je bil opozoriti na to, da je razvoj samoupravljanja v celoti odvisen od uspešnosti razrešitve gospodarskih problemov, razvijanja uspešnega samoupravnega gospodarskega sistema. Ob tem se ponovno z vso ostrino potrjuje marksistična teorija o primarnosti proizvodnega dela.

3.2. Proizvodna in organizacijska plat reprodukcijskega procesa

Za dosedANJI razvoj samoupravljanja je nadalje značilno, da je bila premajhne pozornosti deležna proizvodnja v ožjem smislu. Sistematično se je razvijalo predvsem mehanizme zagotavljanja vpliva delavcev na delovne rezultate. To je bilo razumljivo. Tako so osebni dohodki na lestvici motivov trajneje najpomembnejši dejavnik motivacije delavcev. Seveda ne za vse delavce in ne do enake mere v vsakem času. Prav tako osebni dohodki niso edini pomembni motivator, prav gotovo pa so najpomembnejši za kakšni dve tretjini delavcev (torej za vse, razen za tiste z najvišjimi dohodki) v normalnih razmerah na trgu delovne sile (kadar je zaposlitev zagotovljena) in tudi ob upoštevanju vsebine delovnih opravil, pogojev dela ter sodelavcev. Nadalje je delitveni del reprodukcijskega procesa dokaj neposredno povezan z zadovoljevanjem potreb delavcev in zato mnogo bolj navzoč v zavesti delavcev in njihovega neposrednega življenjskega okolja (družine). Posebej je ta vidik poudarjen v družbenih razmerah, ki do določene mere vsebujejo prvine potrošniške družbe. Hiter in uspešen gospodarski razvoj v desetletjih od uvajanja samoupravljanja dalje je ustvaril videz, da uspešnosti ni meja, da smo uspešni zmeraj, ne glede na to, kako in koliko delamo.

Zveza med potrošnjo, delitvijo rezultata in delom pa se ni dovolj utrdila, pa tudi ne dovolj oblikovala. Dobro so živeli tudi tisti, ki so slabo delali. To je bil za mnoge najboljši dokaz, da se pravzaprav »ne splača« dobro delati. Delati v tehnoloških razmerah, kakršne imamo pri nas v večini gospodarstva, je še vedno naporno in utrujajoče. Čemu se truditi in (dobesedno) potiti, če pa drugi z lagodnim delom, brez napa ali celo z izgubo zaslužijo enako ali le malenkost manj. Ta malenkost pa je ob hitri

rasti osebnih dohodkov (zlasti nominalni, pa tudi realni) tako ali tako bila že jutri nepomembna. Šele streznitev ob stabilizaciji in pomanjkanju vrste proizvodov na trgu ter ob zmanjševanju realnih osebnih dohodkov je opozorila na to, da smo delili več, kot smo ustvarili (mišljena je družbena, ne individualna raven), in da tako ne gre več (saj ni bilo več mogoče dobiti tujih posojil, ki so poprej – kakor se je sedaj pokazalo – omogočala naše razkožje).

Proizvodno delo je bilo takorekoč sistematično podcenjevano. Pri tem mislim na dejansko neposredno proizvodno delo, ki se opredmeti v uporabnih vrednostih. Torej delo pri strojih in opravljanje proizvodnih storitev. Tudi pri novih investicijah je bilo poskrbljeno predvsem za lepe pisarne, proizvodni prostori in zlasti tehnologija so bili podcenjeni. Za težko delo v neposredni proizvodnji je delavec zaslužil manj ali pa le malenkost več kot v pisarni. Zato se je začel beg v pisarne. Delavci in delavke so na hitro opravili popoldanske administrativne tečaje in čakali v vrsti za pisarniško delo. Delo v neposredni proizvodnji pa je še naprej ostajalo težko, neprijetno, slabo plačano in slabo kvalificirano. V industriji imamo že cela desetletja skoraj nespremenjen odstotek nekvalificiranih in polkvalificiranih delavcev (ca. 40%) in kljub vsem naporom v zvezi s šolanjem ta odstotek v industriji izredno počasi pada. Torej gre za delavce, ki jih je lahko upravljati, ki pa ne znajo upravljati sami. Dobri so le za delo.

Vzporedno s tem se je razvijala praksa, da je samoupravljanje le nekaj za »popoldne«, torej zunaj neposrednega produkcijskega dela, medtem ko dela samega ne zadene. To prav gotovo ni v skladu z Marxovo analizo kapitalističnega delovnega procesa, v kateri je prepričljivo pokazal, da stroji razčlovečujejo delavca in si ga podrejuje, delajo iz njega invalida (Marx, 1961). Tudi v naših razmerah se je pokazalo, da delavci, ki na delu opravljajo delovne naloge, ki so rutinske, kratke, monotone itd., kažejo manj zanimanja za druga dogajanja v organizaciji in za aktivno sodelovanje v samoupravljanju, kot pa delavci, ki se tudi pri delu soočajo z razreševanjem problemov, ki so bolj samostojni, ki niso podrejeni strojem. itd.

Vendar na tehnološke možnosti za razvijanje samoupravnih odnosov še postajamo pozorni. Ni vsaka nova tehnologija tudi a priori napredna, če rav povečuje delovno storilnost delavca. Toda to storilnost lahko povečuje na račun večje (psihične ali fizične) obremenjenosti delavca, na račun hitrejšega dela, čeprav je delo fizično manj naporno. Ideja o samoupravnih standardih za uvajanje nove tehnologije, normah, po katerih bi novo tehnologijo ocenjevali tudi z vidika možnosti uresničevanja samoupravnih odnosov, še zdaleč ni uveljavljena. Niti še ni strokovno dovolj izdelana. Gre pa preprosto za to, da bi zahtevali, da načrtovalci med različnimi možnimi, znanimi alternativnimi tehnologijami izberejo tisto, ki bo omogočala delavcem razvijanje samoupravnih odnosov tudi pri delu. Nekatere tovrstne zahteve je že mogoče opredeliti: tehnologija

delavca ne sme strogo vezati za stroj v celotnem delovnem procesu, delavec naj bi si v precejšnji meri sam uravnaval tempo delovnega procesa, delal naj bi v skupini, delovne naloge ne bi smele biti rutinske, monotone, ampak naj bi pomenile razreševanje problemov, delavec naj bi bil uposobljen za opravljanje celovitega dela delovnega procesa, ne le za posamezne operacije itd.

Raziskave v svetu in pri nas so nadalje pokazale, da je mogoče bistveno izboljšati položaj delavca pri delu tudi z organizacijskimi ukrepi. Gre za razvoj organizacijskih teorij v zadnjih desetletjih, ki so priznale in uveljavile bistveno pomembnejši položaj delavca v proizvodnem procesu, kot je bil glede na tayloristično organizacijo dela. Če sta bila Vzhod in Zahod prisiljena v praktično uveljavljanje novih organizacijskih postopkov iz tehnoloških razlogov ali zaradi pomanjkanja delovne sile, potem so pri nas dodatni razlog še samoupravne zahteve. Treba je ugotoviti, da je tudi za naše razmere razvita primerna organizacijska oblika, ki omogoča delavcem večji vpliv na delovni proces, večjo samostojnost pri uresničevanju vrste odnosov pri delu, omogoča resnično samoupravljanje na delovnem mestu itd. To so samoupravne delovne skupine (primerjaj Kavčič, Klasinc, Šterbenc, 1981). Kljub temu, da ta organizacijski ukrep poveča produktivnost dela, poveča samoupravno razreševanje zadev, povezanih z delom, omogoča neposredno urejanje konfliktov med delavci,boljša odnose med delavci itd., vendarle ni prišlo do posebno intenzivnega razširjanja.

Marx je v *Kapitalu* podrobno razčlenil, kako si je kapital postopno podredil delovni proces in kako se je poveljstvo kapitala spremenilo v zahtevo delovnega procesa samega. Preseganje kapitalskega odnosa, uresničevanje odnosa svobodnega združevanja dela pomeni, da morajo delavci ponovno osvojiti delovni proces v celoti. Ne le delitev, menjavo in potrošnjo, ampak tudi proizvodnjo. Uvajanje temeljnih organizacij kot temeljne organizacijske enote je nedvomno revolucionarni korak v tej smeri. Toda proces še ni končan, treba je narediti še druge korake. Predvsem organiziranje temeljnih organizacij še ni do kraja domišljeno. Družbeni dogovori, ki jih določa zakon o združenem delu, in ki naj bi podrobneje opredelili pogoje za smotrno organiziranje temeljnih organizacij, zamujajo. Šele v letu 1982 so jih pripravili nekaj. Še več pa je problemov s povezovanjem temeljnih organizacij v širše celote. Na eni strani zaradi dezintegracijskih teženj v temeljnih organizacijah, po drugi strani pa tudi zato, ker si nekateri kot ideal predstavljajo le nekaj »velikih sistemov« v okviru republike, če ne celo v okviru federacije.

3.3. Ljudje z novo družbeno zavestjo

Gre za zahtevo, o kateri je Engels govoril že v pripravah za Manifest (Engels, 1976, str. 560), namreč o zahtevi, da je komunistično družbo

mogoče uresničiti le z ljudmi z novo družbeno zavestjo. Engels poudarja predvsem vsestransko usposobljenost teh »novih ljudi« kot pogoj za celovito vodenje proizvodnje v komunistični družbi.

Naše, jugoslovanske izkušnje vedno znova kažejo, kako pomembna je zahteva po »novih ljudeh« z vsestransko usposobljenostjo in neegoistično ter ne-mezdno zavestjo. Čimbolj se družba demokratizira, v tem večji meri je za uresničevanje samoupravnih odnosov nujno prostovoljno, zavestno, hoteno angažiranje ljudi za njihovo uresničevanje. Danes se še vse preveč soočamo s tem, da posamezniki, včasih na zelo odgovornih družbenih položajih, uresničujejo samoupravne odnose le, če so prisiljeni k temu. Zato si izmišljamo vedno nove in nove norme, zakone, odloke, razlage itd., itd. Takšen proces je sam v sebi protisloven: čim več je norm, tem težje jih je obvladati in uresničevati. Norma se tako spreminja v svoje nasprotje – v dejansko breznormnost. Ali pa v zahtevo po krepitvi institucionaliziranega aparata, ki bo nadziral uresničevanje norm. Ker so norme vse številnejše, bi moral tudi ta aparat biti vse številnejši. Njegovo vlogo, kot kaže, bi lahko prevzela edinole državna birokracija. To pa bi nujno vodilo do krepitve države (v imenu samoupravljanja!), ne pa k njenemu odmiranju.

Verjetno je ključno vprašanje, s katerim se danes na tem področju soočamo, povezano z usklajevanjem interesov. Dosegli smo stopnjo, v kateri je izražanje različnih interesov uresničeno. Posamezniki in družbene skupine imajo obilo možnosti za izražanje svojih interesov, prav gotovo več, kot v drugih socializmi. Vendar ni mogoče ostati le na tej stopnji. Izražene različne interese je treba usklajevati in uskladiti v skupno rešitev. Te faze pa očitno še ne dosegamo dovolj učinkovito. Namesto da bi iz pluralizma interesov črpali moč za njihovo usklajevanje in uresničevanje, prepogosto dosežemo le fazo, ko različni interesi le blokirajo drug drugega, ko njihovi nosilci lahko le preprečijo drugemu, da bi uresničil svoj interes. Ni pa prave volje in pripravljenosti, da bi prišli do skupnega rezultata. Seveda ob tem ne kaže spregledati ali podcenjevati objektivnih nasprotij med interesi različnih skupin (lokalnih, republiških itd.). Vendar so nedvomno nekateri splošnejši interesi skupni. In na teh bi kazalo graditi. Uskladitve ne more doseči nihče drug, kot udeleženci sami. Odlašanje nam je že velikokrat prineslo velike škode, tako materialne kot v odnosih. Mnogokrat vendarle prevladuje vtis, da ni prave volje za sporazumevanje, in da tudi ni pravega znanja o postopkih sporazumevanja. Vse to se da popraviti z odločno politično akcijo, s katero bi stalno utrjevali, kar je skupnega in odpravljali razlike. Pri tem imajo v naših razmerah pomembno vlogo družbenopolitične organizacije, ki bodo prav tako morale dosledneje uresničevati svojo, v ustavi opredeljeno vlogo.

Nujna sestavina uspešnega razvijanja novega je tudi stalno preverjanje in ocenjevanje narejenega, doseženega. Skratka – kritičnost. Vendar kaže, da smo na tem področju zašli v nekakšno slepo ulico. Kritičnost razumemo le kot kritičnost do drugih. Drugim še nekako povemo, kaj je

pri njihovem delu slabega, in kaj bi kazalo spremeniti, obenem pa v presenetljivo pogostih primerih tisti, ki drugim pripovedujejo, kaj ne ustreza, sami povsem neženirano počenjaajo ravno to, kar drugim očitajo. Star pregovor o pometanju pred lastnim pragom še velja. Obenem je v družbenem merilu še vedno živo vprašanje »nedotakljivih« tem in posameznikov oziroma skupin. Gre seveda za posameznike ali skupine z veliko družbeno močjo, ki jim daje možnost takšnega ali drugačnega preganjanja tistih, ki vidijo neskladja med njihovimi besedami in dejanji, neracionalnost v njihovem ravnanju itd. V večstrankarskih sistemih opravljajo vlogo kritikov nasprotnika politične stranke, v samoupravnih odnosih pa bo treba zagotoviti potrebno družbeno kritičnost na drugačen način. Brez kritičnosti najbrž ne moremo napredovati. Samozaverovanost, samozadovoljnost, mlačnost itd. niso mehanizmi napredka. Tudi le kritika od zgoraj navzdol v demokratični samoupravni družbi ni zadosti. Obenem pa seveda tudi niso sprejemljive navade, ki se v dokajšnji meri uveljavljajo v »kulturniški« kritiki. Gre za razvado, da se kritiko opravi z zmerjanjem, z blatenjem osebnosti in osebe, z osebnimi žaljivkami, namigovanji itd. To nedvomno ni niti približno »idealni« tip samoupravne kritike. Kritiko pogosto onemogočamo tudi z zahtevami po tako imenovani obvezni konstruktivni kritiki. Pri tem je mišljena zahteva, da mora kritik predložiti boljšo rešitev, kot je ona, ki jo kritizira. Predlagati boljšo rešitev je prav gotovo cilj tudi kritike, ali vsaj moral bi to biti cilj. Vendar so pogosti primeri, ko posamezniku niso na razpolago niti ustrezne informacije niti ustrezne institucije, da bi lahko formuliral pozitivne alternative. Zato tudi kritike, ki samo opozarja na neustreznost obstoječega, ne bi smeli niti zanemarjati niti preganjati. Seveda pa bi se tudi kritiki sami morali zavedati, da je njihov dosežek bistveno skromnejši, če le nekaj rušijo, ne znajo pa graditi. Ali če namesto progresivnega novega predlagajo nekaj zastarelega, preživelega.

S problematiko kritike se tesno povezuje problematika odgovornosti v samoupravni družbi. Tudi na tem področju ugotavljamo, da smo doslej premalo razvijali kontrolne mehanizme v družbi. In sicer kontrolne mehanizme novega tipa: socialno kontrolo. Delavci niso več odgovorni nekomu navzgor (lastniku in oblastniku), temveč drugim delavcem in družbi v celoti. Zato tudi ne more biti perspektiva v razvijanju posebnih institucij družbene kontrole, saj bi takšne institucije hitro hipertrofirale in učinkovale nasprotno od zamišljenega. Kontrolna funkcija mora vse bolj postati resnična sestavina življenja in družbenega delovanja vsakega samoupravljalca. Vendar odprava kontrole od zgoraj navzdol ne sme pomeniti odprave kontrole nasploh. Sankcijski namen kontrole sa mora umakniti preventivnemu. Toda ti mehanizmi morajo biti dejansko delujoči, kar zaenkrat še zdaleč niso v zadostni meri. Za nosilce družbenih funkcij je seveda javna kritika lahko učinkovita spodbuda za racionalnejše delovanje.

Udeležba v samoupravnem dogajanju zahteva od samoupravljalcev

tudi vedno večje znanje. Brez večjega znanja ne more biti učinkovitejšega obvladovanja družbenih dogajanj, saj je konflikt med strokovno in interesno platjo odločanja še vedno živ in delujoč. Večje znanje bo posamezniku omogočilo vedno temeljitejše razumevanje družbene stvarnosti, večje znanje pa je mogoče uporabiti tudi za poenostavljanje informacij. Pri tem je zlasti nevarno, da bi glede znanja večine sledili vedno manjšim zahtevam tehnologije. Tehnologija (vsaj nekatere vrste moderne tehnologije) poenostavlja delo strežbe strojev in s tem za velik del zaposlenih ne zahteva niti posebne strokovne niti splošne izobrazbe. Drugače je seveda za konstruktorje in vzdrževalce te nove tehnologije, ki morajo biti visoko specializirani. Prihaja torej do razhajanja tehnoloških in družbenih zahtev glede izobrazbe delavcev. Ta vprašanja je seveda treba razreševati z ustrezno dolgoročno usmeritvijo. Popuščanje prakticizmu bi bilo lahko usodno, kot bi lahko bilo usodno že v dosedanjem razvoju. Na to je obsežno opozarjal že Kidrič (primerjaj: Kavčič, Škerjanec, 1982). Pravzaprav bi se morali tudi iz dosedanjega razvoja samoupravljanja naučiti več, kot smo se, saj številne napake ponavljamo takorekoč v nespremenjeni obliki.

Navedena literatura:

1. Kavčič, B., Škerjanec J.: Boris Kidrič in samoupravljanje. Delavska enotnost, Ljubljana 1982.
2. Kardelj, E.: Protislovja družbene lastnine v sodobni socialistični praksi. Državna založba Slovenije, Ljubljana 1972.
3. Kavčič, B., Klasinc T., Šterbenc A.: Samoupravne delovne skupine, Delavska enotnost, Ljubljana 1981.
4. Kidrič, B.: Zbrano delo 1949–1952, IV. knjiga. Cankarjeva založba, Ljubljana 1979.
5. Marx, K.: Kapital I, Cankarjeva založba, Ljubljana 1961.
6. Engels, F.: Načela komunizma. V: Marx-Engels: Izbrana dela II. Cankarjeva založba, Ljubljana 1976.
7. Program in statut Zveze komunistov Jugoslavije. Cankarjeva založba, Ljubljana 1958.
8. Kardelj, E.: Svobodno združeno delo, Državna založba Slovenije, Ljubljana 1978.

Uresničevanje Marxovih (ekonomskih) idej v naši družbi

(o nekaterih poglavitnih vprašanjih)

1. Načelno vprašanje uresničevanja idej nasploh oziroma posebej Marxovih (ekonomskih) idej

1. Čeprav je bila Marxova življenjska težnja, da *znanstveno (ekonomsko) misel* metodološko formulira *podobno kot naravoslovne vede*,¹ *ekonomsko vedo vendar razume kot posebno družbeno vedo*; na eni strani kot *kritično zanikanje dane stvarnosti (prakse in idej)*, v pomenu »kritične anatomije družbe«, na drugi strani pa kot *projektno, dialektično sistemsko znanost* (spomnimo se samo njegove misli, da ni dolžnost znanosti samo, da razlaga svet, ampak ga tudi pomaga preoblikovati).

Potemtakem po njegovem mnenju *ekonomska veda* ne more biti samo *ontološka*, ampak tudi *deontološka veda*; ne le veda, ki odgovarja na vprašanja: kaj je kaj in zakaj je kaj nekaj, ampak prav tako, zakaj ni nekaj drugačno, zakaj naj ne bi bilo drugačno, zakaj ne more biti drugačno. Ekonomska veda naj bi bila z vidika takšne opredelitve tudi veda o drugačnem – možnem seveda v mejah »železne nujnosti«.

2. Tako si Marx kot *iskalec znanstvene zgodovinske resnice* najprej zadaja nalogo – uporabljajoč dialektično metodo, (ki na višji, abstraktni ravni ne zavrača formalne logike kot logike statične analize v prvi aproksimaciji) – odkriti »*zakon ekonomskega razvoja moderne* (to je kapitalistične – op. F. Č.) *družbe*«, in sicer a) na splošno teoretični ravni, to je v »idealnem preseku« ter b) na zgodovinskokonkretni ravni, kot »protislovno gibanje kapitalistične družbe«.² Pri tem Marx kot znanstvenik ni imel namena, da kot znanstveni predmet »odkriva« zakon prihodnje, po njegovi tezi torej komunistične družbe, ki je še ni. Čeprav to ne pomeni, da je ne domneva oziroma napoveduje. Kako?

Tako, da na podlagi dinamične analize kapitalistične družbe kot sestavljenega sistema odkriva *nasprotnosti ali nasprotne tendence* kot njeno zanikanje (negacijo). S tem Marx odkriva drugo stran kapitalizma kot zgodovinsko možno (čisto) zanikanje – tendenco, to je kot ekstremno nasprotnost, kot protisistem. Zato je za Marxa komunistični pokapitali-

¹ Glej njegove misli v predgovoru k 1. knjigi *Kapitala*, kjer govori o razvoju »ekonomske družbene formacije kot o naravnem zgodovinskem procesu«, o »naravnem zakonu razvoja« družbe, o antagonizmih, »ki izvirajo iz naravnih zakonov kapitalistične produkcije«, o »naravnih razvojnih fazah«, o družbenih zakonih, ki »se uveljavljajo z železno nujnostjo« (Karl Marx, *Kapital I*, CZ, Lj. 1961, str. 10, 12).

² *Kapital I*, str. 23.

stični sistem kot dialektična (negacijska) razlaga čistega protikapitalističnega sistema.

Konkretno Marx to negacijo opravi, na primer, v »Kapitalu«, in sicer tako, da v »pozitivno« analizo kapitalističnega produkcijskega načina kot teoretično (proti-) ilustracijo vključi odstavke: kako bi bilo (bo) drugače v neki drugi pokapitalistični ali protikapitalistični družbi.³

Če torej Marx razume ta ekstremni po – ali proti – kapitalistični sistem kot kritiko (zanikanje) danega (kapitalističnega) produkcijskega načina, pa tudi kot čisto (proti-) tendenco (torej kot določeno razvojno – zgodovinsko možnost), pa ne moremo reči, da Marx s tem »prejudicira« dialektiko zgodovine. Nasprotno, Marx *noče biti futurolog, a še manj prerok*. Marx je prepričan, da ljudje prihodnosti ne bodo nič manj pametni kot je on; Marx noče pisati receptov »za kuhinjo prihodnosti«, ker ve, da razvoj poteka prek protislovij. Zaradi tega dobi njegova čista teoretična negacija (kot čisti protisistem) svojo nadaljnjo negacijo (svoj protisistem) tako v obliki nove stvarnosti kot v obliki novih idej. S tem pa je negacija sama postala ena od komponent nadaljnjega razvoja (teoretično in zgodovinsko praktično), ki šele skupaj z drugimi, nasprotnimi komponentami rezultira v neko zgodovinsko rezultanto *kot negacijo negacij*.

Tako dobiva teoretična negacija kot čista tendenca še *eno negacijo, to je samo stvarnost*, ki izoblikuje iz konkretnega, zgodovinskega gibanja nekakšno »mešanico«, ki šele tako kombinirano »biva« kot zgodovinska resnica.

3. Potemtakem je t. i. uresničevanje Marxove (ekonomske) misli *dialektični proces* njenega afirmiranja in negiranja. V tem pomenu lahko govorimo celo o *marksistični kritiki Marxa in marksizma* – kot o inoviranju, o razširjanju Marxovega oziroma marksističnega spoznanja.

Nekaj podobnega bomo rekli tudi za *aktualnost in aktualiziranje Marxove (ekonomske) misli*. Le-ta ni uresničevanje njegovih izrečenih kritičnih analitičnih misli v dobesednem pomenu, marveč v smislu komponiranja njegove čiste negacijske misli tako s stvarnim, naprednim gibanjem družbenih odnosov in mišljenja kot z idejami, ki vznikajo iz najnovejšega spoznanja naravoslovnih in družboslovnih ved. Jasno je, da pomeni potemtakem *uresničevanje Marxove misli* v posamični deželi (za primer vzemimo Jugoslavijo) v krajšem razvojnem obdobju tudi *njeno neuresničevanje*. Kajti odkrivanje splošne tendence (kot zanikanje) ima proti sebi tudi protidejavnike (protitendence) kot ideje in kot stvarnost posameznih dežel. Torej mora vsako uresničevanje Marxove misli po sami Marxovi dialektični logiki dovoliti ideje, ki se ne strinjajo z Marxom (da bi prišli do negacije negacij); mora dopustiti določene popravke same stvarnosti.

³ Glej, *Kapital I*, str. 91, 92.

Iz tega razloga bi mogli ovrednotiti dobesedno uresničevanje Marxovih misli, ali točneje, zapisanih misli kot besed, recimo po kakem političnem gibanju, kot *dogmatično razumevanje Marxa*; kot metafizično nasilje nad stvarnostjo, zaradi česar se lahko stvarnost »maščuje« s *podoptimalnimi rešitvami*. Kar bi se zopet lahko v očeh nekaterih ljudi kazalo: ali kot *napačna teorija* – za ene, ali kot *neuresničevanje Marxovih idej* – za druge.

Naša nadaljnja naloga je, da to konkretno dokažemo.

2. O nekaterih konceptualnih vprašanjih Marxovega modela razvoja, apliciranega na našo stvarnost

Marxov model odvisnosti gospodarske oziroma družbene ureditve od produktivnih sil

Marxov trofaktorski razvojni model (shema) – to je, da so produkcijski odnosi odvisni od razvoja produktivnih sil, razvoj družbene nadstavbe pa je odvisen od razvoja produkcijskih odnosov – je le zelo visoka *abstraktna razlaga* družbeno-ekonomskega razvoja; ima samo določeno razlagalno moč za konkretni, zgodovinski razvoj določene družbe.

Namreč, čim bolj *konkretiziramo ta abstraktni model* oziroma *shemo*, bolj se nam svet kaže kot neenoten, kot nehomogen (po razvitosti vseh treh faktorjev); bolj postaja konkretno dialektičen, to je s *krepitevijo vloge povrtnih zvez* med vsemi temi tremi faktorji.

Tako se nam kaže to modelno faktorsko zaporedje vplivov omenjenih treh kategorij druge na drugo bolj kot nekakšna dolgoročna, abstraktna makrotendenca, ki dobi v konkretnih, zgodovinskih razmerah vrsto protifaktorjev (protitendenc). Kar zopet pomeni, da postaja gibanje vse bolj nekakšna sinteza vseh vplivnih komponent; da ni preprosto *prema črta razvoja* (samo nekakšen rastoči trend).

Ta pripomba še bolj velja, če *Marxov razvojni model odvisnosti apliciramo na posamično* (povrhu vsega še majhno) državo, kot delček sveta, za kakšno krajše zgodovinsko obdobje. V tem primeru se ta model odvisnosti še bolj preobrazi ali deformira. Drugače povedano, »nacionalni razvoj« družbe kot posamično, stvarno gibanje ni enak obćemu, abstraktno formuliranemu gibanju.

Na podlagi takšnega splošnega, kritičnega razumevanja Marxovega modela lahko torej rečemo:

1. da je sicer organizacijska oblika gospodarstva v posamezni državi sicer odvisna od stopnje razvoja produktivnih sil, vendar ne kot edinega ali celo ne vedno odločilnega dejavnika (ne gre torej za nekakšen mehanični determinizem),

2. da so zgodovinsko gledano vedno kakšne alternative za porajanje novih oblik družbe ali gospodarstva (prim. vlogo slučajnosti, pojav mutandov v razvoju bitij),

3. da je vsaka pojavna oblika družbe ali gospodarstva nekaj posamičnega in posebnega, celo ob istih ali podobnih materialno-tehničnih družbenih razmerah.

»De te fabula narratur«

Model razvoja je nadalje povezan z drugima dvema pomembnima vprašanjima: prvič, z vprašanjem nujnosti enakega, stopničastoga zgodovinskega razvoja družbe (kot naravnega procesa), in drugič, z vprašanjem sledenja manj razvitih dežel industrijsko bolj razvitim deželam, brez preskakovanja posameznih »naravnih razvojnih faz«.⁴

Čeprav lahko danes empirično dokažemo, da se v mnogih primerih *družbeno ekonomski razvoj* v posameznih deželah *ne uresničuje po homogeni zgodovinski shemi* (večkrat celo nasprotno, saj razvoj zahteva raznoliki razvoj posameznih dežel, zaradi česar se ustvarja razvojna energija za nadaljnje gibanje), *moramo vendar ugotoviti*: a) da se manj razvite države razvijajo vsekakor pod vplivom tehničnega in tehnološkega, pa tudi institucionalnega razvoja razvitih držav in b) da se vsaka država sooča s toliko večjimi razvojnimi težavami, kolikor bolj nasprotuje tej ekonomski, tehnični pa tudi kulturni »odvisnosti«. Jasno, da ta sklep velja tudi za nas.

Svetovne in nacionalne razsežnosti preoblikovanja kapitalistične družbe

Marx govori največkrat v svojih delih *zelo splošno ali abstraktno o družbi*, o bazi družbe, o družbeni zavesti itd., kar pomeni, da ne misli na kako konkretno nacionalno družbo. To bi pomenilo, da Marx operira z abstrakcijo, ki zanemarja diferenciacijo človeštva na različne, zgodovinske nacionalne družbe (vsaj v njegovi generalni teoriji razvoja).⁵

Iz tega razloga bi dejali, da je *Marxova teorija razvoja* v prvi abstraktni aproksimaciji *bolj teorija svetovne zgodovine* v splošnih obrisih, kot pa »recept« za to, kako delat »nacionalno zgodovino«.

Če sedaj v našo analizo vključimo *nacionalne razsežnosti*, mora model doživeti več sprememb (celo z uvajanjem novih razvojnih elementov), tako da preobrazba posameznih družb sledi splošni zgodovinski tendenci samo približno, to je le v nekakšnih splošnih značilnosti, in še to sekularno, to je na daljši rok. V kratkem zgodovinskem obdobju je razvoj

⁴ Če bi preanalizirali, od kod pri nas nova tehnika in tehnologija, ali od kod smo razvili potrebe po novih proizvodih, od kod pri nas novo povojno obnašanje ljudi itd., bi morali ugotoviti, da je vse to v glavnem »uvoženo« z Zahoda, torej iz industrijsko razvitih (kapitalističnih) držav. To mora nujno vplivati tudi na družbene oziroma gospodarske odnose (institucije). Zaradi tega je posamezno napredno politično gibanje nekako prisiljeno, da preneha z nadaljnjimi radikalnimi spremembami (ne glede na to, koliko je le-to izhodiščno revoucionarno). To še posebej velja za obdobje, ko se tako imenovani val revolucije »umirja«.

⁵ Kar še ne pomeni, da so Marxu tuje kategorije, kot so narod nacionalna družba itd., vendar so zanj te kategorije drugostopenjska raven analiziranja.

posamezne države oziroma njena preobrazba odvisna od mnogih drugih dejavnikov, kdaj in ponekod celo nasprotnih tistim iz Marxovega temeljnega modela razvoja (naj navedem samo primer Homeinijeve »revolucije« v Iranu). Grem celo dalje in trdim, da zgodovina mora »eksperimentirati« različnost ureditev (sistemov), da bi potem (jasno kot post festum) prišlo do neke splošne zakonitosti razvoja kot sinteze.

Nova civilizacija (zgodovina) – novi človek

Marx pozna poleg periodizacije družbenega razvoja na pet formacij tudi kategorizacijo zgodovine na *predzgodovino* ali na *staro civilizacijo* (to je zgodovina razredne družbe) in na *pravo* ali *ново zgodovino* človeka (in s tem človeštva), to je na *ново civilizacijo* z novim človekom kot osvobojenim generičnim bitjem (komunistična družba). Po mnenju klasikov marksizma se ta nova družba ne more oblikovati na podlagi stare civilizacije, s staro družbeno delitvijo dela, brez bistvenih sprememb v človeku samem kot subjektu, kot nosilcu oziroma zavestnemu »producentu« zgodovine.⁶

To sporočilo je za nas zelo pomembno, kajti – ali se družba ne angažira dovolj, da bi vzgojila tega novega človeka, ali da tega ne more napraviti (bodisi zaradi zakodiranega genetičnega odpora, danega staremu človeku, ali pa zaradi še vedno močnega pritiska neke druge, npr. današnje [zahodne] civilizacije, na našega človeka) – družba ne bo mogla razviti novih odnosov, novih norm človekovega obnašanja brez prisile posameznih organov družbe ali države. S tem pa se dejansko postavlja vprašanje razvoja komunizma oziroma socializma kot »oktroiranega« komunizma oziroma socializma (besede R. Luxemburg).

Zato sem mnenja, da pri našem projektiranju sistema tudi te antropološke, biopsihogenetske komponente razvoja socialistične oziroma komunistične družbe nismo dovolj upoštevali.

3. Dvoje Marxovih temeljnih negacij in naša današnja gospodarska ureditev

Po Marxu *ni kapitala*, kapitalizma brez razvite blagovne produkcije, čeprav blaga ne istoveti s kapitalom.

Za oblikovanje nove komunistične družbe, kar velja tudi za njeno prvo fazo, to je za socializem, sta po njegovem bistvena dva pogoja: 1. ukinjanje odnosa kapitala in 2. ukinjanje blagovno-denarnega odnosa; dodajajoč še tretji pogoj: postopno odmiranje države. Po Marxu bi le tako razvili podlago za oblikovanje asociacije svobodnih proizvajalcev.

⁶ F. Engels pravi »skupnega upravljanja produkcije ni mogoče uresničiti z ljudmi, kakršni so oni danes...« (K. Marks in F. Engels: Rani radovi, Izbor, Zagreb, Kultura 1953, str. 360).

Če smo pri nas ustavno ukinili odnos privatnega kapitala že takoj po drugi svetovni vojni, pa smo z ukinjanjem ali vsaj z omejevanjem blagovno-denarnega odnosa (in države) večkrat pričeli, pa zopet od tega odstopili. Poslednjič smo skušali zelo omejiti oziroma preobraziti blagovno-denarne odnose z *ustavnimi dopolnili*, še posebej pa z *ustavo* iz l. 1974 da bi tako ustvarili elementarno obliko asociacije svobodnih proizvajalcev (z institucionalno preobrazbo podjetja v samoupravno TOZD, s preoblikovanjem kupoprodajnih v samoupravne dohodkovne odnose itd.). Vendar smo od tega nekako v zadnjem času zopet odstopili (glej »Izhodišča dolgoročnega programa ekonomske stabilizacije«), rehabilitirajoč blagovno produkcijo z večjim spoštovanjem tržnih zakonitosti.

Vprašujemo se, *zakaj je temu tako?* Ali je napaka pri Marxu ali v našem pojmovanju tega, kako uresničevati Marxove ideje o odpravljanju tako blaga kot kapitala (in seveda države).

Poskušajmo analizirati ta problem podrobneje!

Zanikanje odnosa kapitala pri Marxu

Pri Marxu najdemo dvojce *temeljnih razlag* za ukinjanje odnosa kapitala. *Eno razlago* najdemo v prvi knjigi »Kapitala«, in sicer v obliki splošnega zakona kapitalistične akumulacije ter njene zgodovinske tendence, *drugo razlago* najdemo v tretji knjigi »Kapitala«, ko Marx govori o razvoju, o vlogi kredita ter delniških družb ter nadalje o združnih tovarnah (podjetjih) delavcev.

Obrazložimo samo poglavitne Marxove misli, pomembne za našo nadaljnjo analizo:

1. Marx razlaga splošni zakon kapitalistične akumulacije in njeno zgodovinsko tendenco na visoki abstraktno-teoretični ravni kot *ekstremno socialno katalizo* na dva pola: na pol kapitala, kjer se kopiči bogastvo in na pol dela, kjer se kopiči revščina delavskega razreda. Ta polarizacija spreminja na določeni razvojni točki kvantiteto v novo kvaliteto (v obliki dialektičnega zakona borbe nasprotij) kot eksplozivni razpad stare kvalitete, se pravi, konkretno, kapitalističnega produkcijskega načina, s čimer pride do osvoboditve in do afirmiranja novega odnosa – dela.

Ekstremno zanikanje odnosa kapitala tako končuje v popolnoma nasprotni obliki, to je v asociaciji (združbi) svobodnih delavcev – proizvajalcev, v okviru katere ljudje svoje »mногоštevilne delovne sile zavestno trošijo kot eno samo družbeno delovno silo«, ⁷ kjer je celotni produkt asociacije »družbeni produkt«, ⁸ kjer igra delovni čas 1. vloge družbenega načrtnega regulatorja pravilnega proporca »med različnimi delovnimi funkcijami za različne potrebe,« ⁹ pa tudi 2. vloge mere »za individualni producen-

⁷ Kapital I, str. 91.

⁸ Prav tam.

⁹ Cit. delo, str. 92.

tov delež pri skupnem delu in zato tudi za tisti del skupnega produkta, ki ga bo individualno použil.¹⁰ To seveda zahteva vrsto »materialnih eksistenčnih pogojev, ki so sami spet samonikli produkti dolgega in muke polnega zgodovinskega razvoja«.¹¹

Ta proces transformacije je (bo) naravno krajši, koliko že temelji na »družbeni« produkciji.¹²

2. *Drugo zanikanje* odnosa kapitala je Marx izvedel v tretji knjigi »Kapitala«, kjer razpravlja o odnosu kapitala že na bolj konkretni ravni (ko uvede konkretnejše analitične kategorije, kot so stroški, produkcijska cena, kredit, obresti itd.). Zaradi tega postane njegovo zanikanje odnosa kapitala bogatejše, bolj vsestransko, ne premočrtno, večstopenjsko, variirantno.

Po Marxu je *delniška družba prvi preboj* – »odprava kapitala privatne lastnine v okviru samega kapitalističnega produkcijskega načina«¹³ kot »samò prehodne točke k novi produkcijski obliki«.¹⁴

Ne glede na to, da so v delniški obliki sredstva formalno »prva oblika družbenega kapitala«, pa so po svojem bistvu še vedno odtujena od delavca – neposrednega proizvajalca,

Sistem zadružnih tovarn (podjetij) samih delavcev je po Marxu druga oblika preboja ali višja stopnja zanikanja kapitala kot privatne lastnine v mejah še vedno kapitalističnega produkcijskega načina, kjer pa je že ukinjeno notranje »nasprotje med kapitalom in delom«, v tem pomenu »da so delavci kot asociacija svoji lastni kapitalisti, tj., da uporabljajo produkcijska sredstva za oplajanje svojega lastnega dela.«¹⁵

V kapitalističnih delniških družbah je treba, tako kot v zadružnih tovarnah, videti prehodne oblike iz kapitalističnega produkcijskega načina v asociirani produkcijski način, le da je v enih nasprotje odpravljeno negativno, v drugih pa pozitivno.¹⁶

Marx celo napoveduje določeno možnost tretje stopnje razvoja oziroma ukinjanja kapitala (o čemer je več povedal Engels), to je pojavljanje države in državnega kapitala, kajti ta proces (razvoj delniških podjetij) »ustvarja monopol in zato izziva državo, da se vmešava«¹⁷.

Vendar Marx te stopnje zanikanja ni razvil dalje.

Kakšno sporočilo nam je s temi idejami zapustil Marx? Prvič, povedal nam je, da se mora z uvajanjem časa in prostora zgodovinsko naravno, zakonito, se pravi z razvojem produktivnih sil, privatna lastnina kot kapital spreminjati v delniško lastnino ali v delniški (formalno družbeni) kapital, pa celo, kot možnost, nadalje v delavsko zadružno lastnino ali v

¹⁰ Prav tam.

¹¹ Cit. delo, str. 93.

¹² Cit. delo, str. 860.

¹³ Kapital III, Ljubljana, Cankarjeva založba, 1973, str. 494.

¹⁴ Cit. delo, str. 496.

¹⁵ Cit. delo, str. 498.

¹⁶ Cit. delo, str. 499.

¹⁷ Cit. delo, str. 496.

zadružni (kolektivni) kapital; a ena od možnosti je, da se spremeni tudi v državni kapital.

Iz tega razloga bi mogli teoretično projektirati razvoj samoupravne ekonomije »družbenega kapitala« kot kolektivno družbene lastnine – v njeni prvi fazi po poti spreminjanja v tej smeri.

Drugič, glede na Marxovo stališče, da razvitejše dežele kažejo splošno smer razvoja manj razvitim (glej: »da te fabula narratur«), da posameznih faz naravnega razvoja ne moremo »niti preskočiti niti ukiniti z uredbami«, bi mogli sklepati, da se morajo *manj razvite dežele* pri skrajševanju bolečin porajanj novega učiti od *razvitih dežel*; in sicer, kako delati in kako ne delati.

Tretjič, *deformacije*, o katerih pri nas dandanes precej govorimo, pri uresničevanju novega gospodarskega sistema oziroma njegovih institucionalnih temeljev, npr. v obliki skupinskolastninskega, monopolno tržnega obnašanja itd. proizvajalcev, v obliki deformiranih kreditnih odnosov itd. (če za sedaj odmislimo tiste, ki so posledica napak v naši politiki), so vsekakor dokazi, ki nas opozarjajo na *objektivni dialektični tok zgodovine*, kateremu smo priča v svetovnih razmerah. Pa zato deformacije »pri nas« niso nekaj slučajnega, ampak so pojavne oblike zakonitega, svetovnega, zgodovinskega »naravnega razvoja« formacije (formiranja) nove družbe, kar bi morali zopet upoštevati pri konstruiranju učinkovite ekonomske sheme (organizacije) upravljanja z »družbenim kapitalom« pri nas. V kontekstu, v kakšnem je »slutil« zgodovino že Marx.

4. O nekaterih posledicah tako pojmovanega uresničevanja Marxovih (ekonomskih) idej

Splošne sistemske posledice

Eno od vprašanj oblikovanja »normalnega« v življenju je, kako najti mero za posamezno reč ali bitje. To vprašanje velja tudi za urejanje odnosov v družbi. Mnenja sem, da bi morali iskati *normalno mero* za optimalno obliko naše gospodarske ureditve (in razvoja) v smeri optimalne kombinacije blagovne oblike gospodarstva z delavkosamoupravno in družbenolastninsko naravo gospodarstva (z vsemi zgodovinskimi omejitvami). Tako bi *dobili* pravzaprav *nekakšen hibrid*, ki nosi v sebi vsa protislovja svoje dvojne narave. Čeprav je to *zgodovinsko upravičen hibrid*, se pravi organizacijska oblika takšnih produkcijski odnosov, ki naj bi nadalje omogočala učinkovit razvoj produktivnih sil in naši družbi.

Ta oblika blagovne produkcije po Marxu ni »socialistična blagovna produkcija« (ker je takšen termin »*contradictio in adiecto*«); imenoval bi jo, na primer, napreden tip socialno razvitega in v največji (zgodovinski) možni meri socializirano gospodarstvo v današnjih svetovnih razmerah (pravzaprav je to oblika gospodarske ureditve nekje med Marxovim

sistemom delniških podjetij, sistemom delavskih združenih podjetij in sistemom neblagovne asociacije svobodnih proizvajalcev).¹⁸

Če prvo in drugo obliko preprosto imenujemo *konkurenčno blagovno proizvajanje*, a drugo *asociativno – neblagovno*, potem lahko rečemo, da gre za kombiniranje dveh oblik gospodarstva, se pravi blagovno-asociativnega gospodarstva, vendar s poudarkom na bazični blagovni naravi gospodarstva (kar vsekakor pomeni dialektično enotnost, tudi nasprotnost).

V tem kontekstu pride v poštev tudi *kombinacija obeh temeljnih Marxovih teorij*: (kritične) teorije blagovne (vrednostne) produkcije ter postulirane teorije neblagovne asociacije svobodnih proizvajalcev, čeprav zopet s teorijo blagovne produkcije kot izhodiščem.

Takšna teoretična zasnova našega gospodarstva mora prav gotovo imeti posledice za nekatere institucije v ustavnih in v drugih zakonsko normativnih aktih, česar pri njihovem formuliranju nismo dovolj upoštevali.

Preoblikovanje (transformacija) nekaterih sistemskih kategorij

Znano nam je, da gre pri Marxu, ko analizira kapitalistični produkcijski način oziroma ko »konstruira« kapitalistični sistem, za *dvojno analitično preoblikovanje (transformacijo) kategorij*: a) za preoblikovanje splošnih in blagovnih ekonomskih kategorij v posebne kapitalistične kategorije (npr. preoblikovanje dela v izkoriščano delo itd.) ter b) za preoblikovanje kategorij kot kvalitativnih določb v kvantitativne določbe, se pravi v merljive pojavne oblike (npr. preoblikovanje vrednosti v ceno).

V tem pomenu *preoblikuje Marx gospodarstvo najprej v blagovno gospodarstvo. To pa v kapitalistično blagovno gospodarstvo* a) vrednostne, b) produkcijsko cenovne in na kraju c) tržne cenovne oblike.

Marx tako konkretno preoblikuje delo, rezultat, produkt dela v blago – vrednost; vrednost v produkcijsko ceno, slednjo pa v tržno ceno. To so t. im. Marxove ravni (ali sistemi) konkretizacije abstrakcije prve, druge itd. aproksimacije.¹⁹

In sedaj, če so ene kategorije samo kvalitativno – analitične, druge pa tudi kvantitativne (meljive), potem je razumljivo, da tudi niso istovetne (enake), še posebej na mikro ravni. Navedimo nekaj primerov. Po Marxu, npr., presežna mera ni isto kot profit, prodajna cena ni isto kot vrednost, družbeno vloženo, potrebno delo ni isto kot prisvojeni dohodek itd.

V naši ustavi in v drugih sistemskih zakonih pa naletimo prav na to istovetenje, kar je tudi en od vzrokov a) za nekonsistentno oblikovanje

¹⁸ V tem pomenu moramo razumeti Marxovo misel, da vsaka družba išče »naravni zakon svojega razvoja« (*Kapital I*, str. 12).

¹⁹ Glej podrobnejšo razlago tega problema (transformacije) v mojem članku: »Za marksistično razumevanje Marxovog kategorijalnog ekonomskega sistema.« *Ekonomist*, 1982, št. 3, str. 203–220.

gospodarskega mehanizma, b) za težave, ki jih imamo v pravnem nadzoru nad uresničevanjem zakonskih aktov itd.²⁰

In še nekaj, neblagovne kategorije, kot so delo, rezultat dela, produkt itd., ki jih izvajamo iz blagovnih kategorij, so nekaj drugega kot bi le-te bile, če bi jih evidentirali neposredno, kot neblagovne kategorije, »brez slavnoznane vrednosti« (Engels).

Tako naša Ustava in naši temeljni zakonski akti uporabljajo *nekater*e kategorije, ki so, ali – po Marxu – preprosto analitične kategorije ali pa jih lahko izvedemo (kot produkcijski odnos) samo iz sistema neblagovne asociacije svobodnih proizvajalcev, ki pa je pri nas še ni. S tem so neogibno v koliziji z nekaterimi stvarnimi (množičnimi) pojavnimi oblikami, ki imajo drugačno družbenoekonomsko vsebino ter so merljive v drugačnih enotah (in imajo, razumljivo, drugačne posledice).

Asociacija svobodnih proizvajalcev, samoupravljanje in država

V Marxovi asociaciji svobodnih proizvajalcev ni mesta za državo. Takšno družbo bi lahko imenovali tudi *svobodna samoupravna družba*, a) v kateri mora vsakdo (tudi produktivno) delati b) v kateri ne bi bilo stare, doživljenjske poklicne delitve dela, npr. na fizične in umske delavcev na upravljalce (voditelje) in izvajalce del, c) v kateri bi člani skupnosti skupno upravljali splošne zadeve, č) kjer ne bi bil potreben poseben (državni) aparat prisile, ki naj bi silil ljudi, da delajo v »družbeno« zaželeni smeri itd.

Ljudje bi vse dejavnosti opravljali zelo preprosto in načrtno, brez menjave, trga ali brez »slavnoznane vrednosti«, na podlagi družbenega načrta, ki ga Marx imenuje »združeni razum«.

Drugače je v razmerah, kjer še obstoji stara družbena in tehnična delitev dela, kjer so nasprotja med proizvajalci kot blagovnimi proizvajalci, kot nasprotja med proizvajalci in kupci, kjer so še razlike (nasprotje) med tistimi, ki imajo več in tistimi, ki imajo manj, med vodilnimi in izvajalci, nasprotja med pripadniki različnih nacionalnih skupnosti, kjer se še ni izživel zasebna lastnina ali vsaj zasebna miselnost (stara »posedovalna« in »egocentrična« človekova zavest) itd.

Naša ustavna ureditev išče za uskladitev vseh teh obstoječih različnosti nov mehanizem družbenega dogovarjanja in samoupravnega sporazumevanja, ki naj ne bi bil niti prisilni državni mehanizem niti klasični mehanizem blagovne menjave.

Danes smo priča temu, da niti en mehanizem ne zaživi, kot bi bilo potrebno. Še več, lahko rečemo, da drug drugega blokirajo (ne pa

²⁰ Kot primer navajam 11. čl. ustave, v katerem je rečeno, da »samo delo in rezultati dela določajo ... materialni in družbeni položaj človeka ...«. Temu nasprotno se je v zadnjem času pričelo kar množično govoriti o nekaj tisočih (nekateri pravijo o osmih tisočih) milijarderjev, od katerih verjetno skoraj vsi »nekaj delajo«, vendar je očitno njihovo »delo« vrednoteno drugače, kot je vrednoteno delo delavcev v delovnih razmerjih.

dopolnjujejo). Kot rezultat takšnega stanja se na kraju krepi država, tudi prek meje, ki bi bila še zgodovinsko upravičena. Vzrok za takšno stanje pa je potrebno iskati v spredaj navedenih protislovnih procesih.

Sredstva v družbeni lastnini in njihova blagovno-denarna narava

V 10. členu ustave je zapisano, da naša družbena ureditev »temelji na svobodnem združenem delu s produkcijskimi sredstvi, ki so družbena lastnina, ter na samoupravljanju delavcev...« Ustava tako razume produkcijska sredstva samo kot »pogoj za delo« (čl. 12) ali le kot »materialno podlago za delo«. Delavci v združenem delu imajo pravico, da jih uporabljajo »v svojem, skupnem in družbenem interesu« (čl. 15) in so obenem dolžni, da »ta sredstva družbeno in ekonomsko smotrno uporabljajo...« (prav tam).

Ta normativna urejenost velja, če bi prevladovala neblagovna oblika produkcije. V *blagovni produkciji imajo produkcijska kot poslovna sredstva še drugačno funkcijo*.

Prvič, ker so sredstva v družbeni lastnini, upravljajo jih pa kolektivi kot blagovni proizvajalci zaradi oplajanja vrednosti (zaradi produciranja dohodka), *sredstva seveda niso samo goli pogoj (temelj) za delo, marveč tudi sredstvo za prisvajanje vrednosti*. Skratka, so tudi vrednost, ki se lahko v blagovni produkciji različno oplodi, ne samo s »svojim lastnim delom«, marveč prav tako prek trga, z delom drugih; se pravi, s ponovno delitvijo ustvarjene vrednosti. In ne le to. Ker tržna stanja praviloma niso »popolnoma konkurenčna«, so možne različne stopnje monopolizacije trga. Zato delavci s sredstvi ne upravljajo vedno in povsod kar najbolj družbeno in ekonomsko smotrno.

To dejstvo, da so *produkcijska sredstva tržno (cenovno) ovrednotena*, da jih vodimo knjigovodsko kot osnovna in obratna sredstva po različnih cenah, se kaže tudi v tem, da povzročajo proizvajalcem različne stroške, pa jim tako »dodeljujejo« tudi različne dohodke (celo pri enaki uporabljeni količini in kvaliteti sredstev).

Jasno, da se v takšnih razmerah še ne more uresničiti *družbena lastnina kot družbeni odnos neposredno* (kar bo mogoče šele v prihodnjem sistemu asociacije svobodnih proizvajalcev), kar nadalje pomeni, drugače povedano, da je vloženo kolektivno delo delovnih kolektivov šele prek trga priznано kot družbeno potrebno delo. *Blagovna produkcija torej zahteva posredno*, se pravi *kolektivno samoupravno obliko družbene lastnine*, ki pa je (prav gotovo še ob pomoči družbenega uravnavanja in nadzora) zgodovinsko ustrezna oblika odnosov za določeno srednje razvito družbo (če so pravilno urejene vse druge institucije).

Blagovno-denarna oblika minulega in živega dela kot način združevanja dela in sredstev

Po Marxu so v delovnem procesu produkcijska sredstva »produkti minulega dela«²¹, ki jih konzumira (oživi) delo. Le-ta se ohranjajo in uresničujejo kot uporabne vrednosti le v »svojem stiku z živim delom«.

Če bi torej imeli opravka z *neblagovno obliko produkcijskega procesa*, bi produkcijska sredstva (ali minulo delo) morala biti »eksistenčni pogoji za delovni proces«²² in nič drugega.

Nasprotno je v *blagovni produkciji*. Tu *minulo delo* ali *produkcijska sredstva* dobijo *obliko vrednosti*. Ker pa je cilj blagovne produkcije oplajanje vrednosti, so produkcijska sredstva tudi vir različnega pridobivanja dohodka (glej prejšnjo temo).

Drugo je vprašanje, ali je možno, ali celo nujno istovetiti *produkcijska sredstva z minulim delom*?

Po Marxu je to »vseeno«²³.

V naši ustavi, še posebej pa v *zakonu o združenem delu* se to vprašanje postavlja kot odločilno. V enem kot drugem aktu ima minulo delo odločilno vlogo pri določanju položaja delavcev in OZD pri prisvajanju vrednosti ali pri pridobivanju dohodka (minulo delo se v tem primeru pojavlja kot dvojno minulo delo: kot minulo delo delavca v osnovni organizaciji in kot družbeno minulo delo). Živo delo delavca v osnovni organizaciji se namreč po ustavi spaja z lastnim in družbenim minulim delom, zaradi česar lahko rečemo, da pri nas »delavci... uporabljajo produkcijska sredstva za oplajanje svojega lastnega dela« kot »svoji lastni kapitalisti«²⁴ (parafrazirana Marxova misel). Kolikor tega družba (država) ne dovoli, se to (po)kaže kot omejevanje blagovnih zakonitosti, zaradi česar prihaja do raznih gospodarsko negativnih posledic.

Zopet nov dokaz za to, da se kategorija, kot je *minulo delo*, ki je po svojem bistvu *neblagovna (naturalna) kategorija*, in ki je v asociaciji svobodnih proizvajalcev *nevtralna kategorija* (ker ne vpliva na prisvajanje življenjskih sredstev proizvajalcev), pojavlja v blagovni produkciji kot nekaj drugega, nasprotnega. Nekaj, kar jasno nasprotuje drugim, ustavno postuliranim kategorijam. Vzemimo samo kot primer *načelo delitve po delu*, kot je le-to vgrajeno v Marxov sistem socialistične razdelitve življenjskih potrebščin.

Združeni (kolektivni) delavec naj bi bil v samoupravni blagovni produkciji *subjekt blagovne produkcije*. Za naše razmere bi to pomenilo,

²¹ Kapital I, str. 207, 208.

²² Cit. delo, str. 208.

²³ Cit. delo, str. 207.

²⁴ Kapital III, str. 498.

da je delovni kolektiv do določene mere »kolektivni podjetnik«, za katerega je temeljni motiv (cilj) dohodek (zakon o združenem delu, čl. 45).

Se pravi, da se *delavec ne združuje neposredno*, prek skupno proizvedene uporabne vrednosti (dobrin) za družbo, *marveč posredno*, prek blagovno-denarnih, dohodkovnih odnosov.

Logično, da bo zaradi tega delavski razred, ki je v kapitalizmu (relativno) homogen razred, pri nas razparceliran na posamezne kolektive – organizacije, skupnosti, katerih interesi se zmeraj ne skladajo med seboj in z družbenimi interesi (govorimo o pluralizmu interesov kolektivov).

Blagovna produkcija, ki je organizirana v obliki OZD, potemtakem *delavski razred razdeli* na posamezne kolektive, na njihova združenja na eni strani in teritorialne skupnosti na drugi strani. Ali drugače povedano: družbena lastnina in na njeni podlagi razvito planiranje združeno delo »združujeta« v hipotetično, družbeno celoto, medtem ko blagovna (tržna) oblika produkcije na eni strani združeno delo razdružuje na veliko število blagovnih proizvajalcev, na drugi strani pa ga tudi integrira, vendar posredno prek tržnih odvisnosti (selekcije in diferenciacije).

Zaradi tega je *pozivanje na delavski razred, na njegovo zavest* itd. pri razreševanju problemov neredko premalo uspešno prav zato, ker ne razumemo, da je delavski razred postal tudi (z)družba blagovnih proizvajalcev. A to je nova kategorija.

Kdo je blagovni proizvajalec – organizacija združenega dela ali delovni kolektiv?

Blagovni proizvajalec je tisti, ki je subjekt (nosilec) blagovne produkcije; ki je varuh, posestnik, lastnik blaga.²⁵

Drugače povedano, to je tista oseba, ki ima pravico, da si prisvoja ali odsvaja produkt kot blago na podlagi kupoprodajne pogodbe. Zaradi tega sta za Marxa privatna lastninska samostojnost in odgovornost proizvajalcev ter samonikla družbena delitev dela *temeljna pogoja za obstoj razvite blagovne produkcije*.

Po naši ustavi niso družbena lastnina samo produkcijska sredstva, ampak tudi finančna sredstva, pa tudi dohodek. Osnovna organizacija združenega dela je samo celica – predstavnik te družbene lastnine, v kateri je registrirana družbena lastnina. S tega vidika bi morala biti TOZD le *družbeno lastninske celice*, najožje oblike asociacije (neblagovnih) proizvajalcev.

Toda OZD pri nas ne producirajo produktov v prvi vrsti kot uporabne vrednosti (za družbo), ampak kot vrednosti, se pravi kot blago, na temelju lastnega (ne družbenega) načrta. V tem pomenu so *OZD blagovni proizvajalci*.

²⁵ Kapital I, str. 98.

Problem dvojne narave OZD nastopa v zvezi s sprejemanjem odločitev za blagovno aktivnost in z odgovornostjo za njo.

Proizvajati v razmerah blagovne produkcije namreč pomeni proizvajati blago za trg. Kar nadalje pomeni: biti inventiven, razvijati inovativno – podjetniško funkcijo. To podjetniško (tudi poslovno) funkcijo pa lahko razvija pri nas samo ali poslovodni organ ali kolektiv kot celota.

Če bi bil *izvajalec podjetniške funkcije poslovodni organ*, potem bi to pomenilo konec delavskega samoupravljanja. Če pa naj bo *kolektivni podjetnik kolektiv kot celota*, bi to pomenilo, da mora kolektiv sprejemati vse poglavitne odločitve o produkciji blaga in odgovarjati za tveganje. Kako, s čim? Prav gotovo kako naj kolektiv delavcev ekonomsko (finančno) odgovarja za napačne poslovne odločitve, če pa prejema mesečni osebni dohodek kot sredstvo za svoje preživljanje oziroma za preživljanje svojih družin?

Tu se pravzaprav soočimo z vprašanjem, *ali je v razmerah družbene lastnine sploh možna razvita oblika blagovne produkcije*, brez udeležbe lastnih sredstev delovnega kolektiva, ki naj bi bil nosilec kolektivno podjetniške (poslovne) funkcije. Ali, obratno, ali je mogoče, da podjetnik (blagovni proizvajalec) tvega izključno na račun lastnika, pri nas na račun celotne družbe? Saj v 250. členu zakona o združenem delu piše, da je »družbena pravna oseba odgovorna za obveznosti s sredstvi, s katerimi razpolaga«. Ta pa so v družbeni lasti.

Sledi sklep, da zaradi vsega navedenega pri nas razvita oblika blagovne produkcije (podobno kot je v kapitalizmu) v sedanjih razmerah praktično ni mogoče.

Samoupravljanje – kot družbenolastninska in (ali) kot samostojna blagovna funkcija proizvajalcev

Engels pravi v Anti-Dühringu, da lahko govorimo (med drugim) o *produktu kot o blagu*, kadar ga proizvede »privatna oseba« na »privatni račun«. Če prevedemo »privatno osebo« v »samostojno osebo« (subjekt), »privatni račun pa v »samostojni račun«, potem bi mogli sklepati, da je *blagovna produkcija tista, ki pri nas zahteva samoupravnost proizvajalcev* (in obratno, samoupravljanje zahteva trg, blagovno produkcijo).

Toda samoupravljanje ima pri nas tudi drugačno lastnost in pomen (resda šele na začetku). Delavci gospodarijo s produkcijskimi sredstvi (ne kapitalisti in ne država), ki so v družbeni lastnini; se pravi, da je *samoupravljanje s tega vidika izvedeno iz novega, prevladujočega odnosa delavca kot svobodno združenega s sredstvi v družbeni lasti*. Po takšni razlagi samoupravljanje ne more biti ločeno, izolirano samoupravljanje samo posameznih delovnih kolektivov, ampak t. im. *družbeno integrirano samoupravljanje kot samoupravljanje celotne družbe svobodnih proizvajalcev v vseh funkcijah*.

To pa zopet pomeni, da je kategorija *samoupravljanje* z enega ali pa drugega vidika *protislovna kategorija*, saj gre za kombinacijo dveh, različnih institucionalnih odnosov kot vsebine samoupravljanja. To *mora imeti posledice* v obliki različnega konkretnega obnašanja delovnih kolektivov v zvezi s posameznimi vprašanji

Dvojna narava dela v blagu in samoniklo proizvajanje

V *blagovnem gospodarstvu*, kjer gre za samoniklo delitev dela, ima *delo* (vsebovano v blagu) *dvojno naravo*. Po eni strani je *delo* privatno *delo*, po drugi strani je *delo* tudi *družbeno delo*; kot konkretno *delo* ustvarja uporabno vrednost, kot abstraktno *delo* je *substancia vrednosti*.

V kolektivistični, na skupni lastnini produkcijskih sredstev temelječi družbi producenti svojih produktov ne menjavajo; prav tako se tudi *delo*, potrošeno za produkte, ne pojavlja kot vrednost teh produktov, kot neka njihova stvarna lastnost, ker zdaj – v nasprotju s kapitalistično družbo – individualno *delo* ni več po ovinku, marveč neposredno sestavni del celotnega *dela*²⁶.

V *delavsko samoupravnem* *blagovnem gospodarstvu* je *vloženo delo najprej delo kolektiva*, ki se šele na trgu (torej posredno) prizna kot abstraktno, *družbeno potrebno delo*. To pomeni (po Marxu), 1. da so temeljne ekonomske odvisnosti *blagovne zakonitosti* in da je *produkcija* še vedno (bolj ali manj) *stihijske narave* (družba uravnava, omejuje to stihijo *proizvajanja*, je pa ne odpravlja), in 2. da so sami *proizvajalci* še *zmeraj pod nadzorom gibanja reči* (vrednosti), a ne nasprotno – reči pod nadzorom *proizvajalcev*. Kar nadalje pomeni (po Marxu), da tudi *samoupravni blagovni proizvajalci* še vedno živijo v (*samo-*)*odtujitvi* (individualni in kolektivni) oziroma v *blagovnem fetišu*, podobno kot kapitalistični *blagovni proizvajalci*.

Praktično bi to pomenilo, a) da v takšnih razmerah še ni mogoče vzpostaviti neposredne, načrtne zveze med obsegom *družbeno potrebnega dela* in obsegom *družbenih potreb*, b) da mora priti slejkoprej do neenakomernega *gibanja* v gospodarstvu, c) da delovni kolektivi pridobivajo *dohodek* neposredno na temelju tržnih cen, torej ne po naprej (načrtno) priznanem *delu* (delovnem času).

Sklep bi torej bil, da *samoupravno blagovno gospodarstvo* ohranja nekatera *protislovja dvojne narave dela* (vsake *blagovne produkcije*), ki so bila za Marxa dokaz, da je *blagovna produkcija* neracionalen, od neposrednih *proizvajalcev* odtujen (nesvoboden) način *proizvajanja* (čeprav se ti tega ne zavedajo).

²⁶ K. Marx: Kritika gothskega programa. V delu: K. Marx in F. Engels: *Izbrana dela v petih zvezkih*, IV. zv., CZ. Ljubljana 1968, str. 491.

Možnost planskega usmerjanja in koordiniranje gospodarstva na podlagi blagovnih zakonitosti

»(Samo tam, kjer je produkcija pod resnično kontrolo družbe, ki produkcijo vnaprej določa, ustvarja družba zvezo med obsegom družbenega delovnega časa, ki ga uporabijo za produkcijo določenih predmetov, in obsegom družbene potrebe, ki naj bi jo ti predmeti zadovoljili)«²⁷, piše Marx.

Torej se po Marxu v novi družbi »proporcionalnost med posameznimi produkcijskimi panogami« ne bo vzpostavljala »kot slepi zakon«, marveč kot »zakon, ki so ga (agenti produkcije – op. F. Č.) s svojim združenim razumom razumeli in ga zato obvladali...«²⁸

V tej družbi bi se »produktivnost dela... brezpogojno merila s tem merilom (delovnim časom – op. F. Č.) ..., kjer bi producenti urejali svojo produkcijo po vnaprej zasnovanem načrtu...«²⁹ Šele tako začenja »carstvo svobode«, ker je »svoboda na tem področju lahko samo v tem, da podružbljeni človek, združeni producenti, racionalno urejajo svoje pre-snavljanje z naravo, da jo skupno nadzorujejo, namesto da jim vlada kot slepa sila; da ga opravljajo z najmanjšo porabo moči in v razmerah, ki so najbolj vredne človeške narave in ji najbolj ustrezajo. Vendar je to še vedno kraljestvo nujnosti. Onstran tega kraljestva se začne razvoj človeške moči, ki je samemu sebi namen, resnično kraljestvo svobode, ki pa se lahko razcvete samo na tem kraljestvu nujnosti kot svoji podlagi.«³⁰

Kadar pravimo, da *pri nas* nikakor ne zaživi *samoupravno družbeno planiranje*, ne smemo iskati *poglavitnega krivca* za to, npr., v slabostih teorije planiranja ali planske metodologije, marveč v prvi vrsti v *institucionalni oviri*, ki leži prav v samoupravnih blagovni naravi našega gospodarstva.

Samoupravnost blagovnih celic, dohodkovni motivi, dvojna narava dela v blagu itd. – vse to so objektivne (institucionalne) ovire, ki nasprotujejo vsakemu planiranju, ki ni v skladu z blagovno naravo gospodarstva.

Torej, *planiranje na podlagi razvite blagovne produkcije* mora biti drugačno, kot pa planiranje v neblagovni asociaciji svobodnih proizvajalcev, kot si ga je zamišljal Marx.

Motiv za učinkovito gospodarjenje v razmerah samoupravnega blagovnega gospodarstva

V zakonu o združenem delu (čl. 45) je rečeno, da je »dohodek, katerega pridobivajo delavci v osnovnih organizacijah, temeljni motiv za

²⁷ Kapital III, str. 212.

²⁸ Kapital III, str. 290.

²⁹ Cit. delo, str. 294.

³⁰ Cit. delo, str. 914.

delo in merilo uspešnosti proizvodnje.« V 58. členu pa še piše, da je dohodek tudi temeljni motiv za združevanje dela in sredstev z delavci drugih organizacij.

Vprašujemo se, ali je dohodek kot motiv za uspešno gospodarjenje v skladu z načeli Marxovega koncepta asociativnega socializma na eni strani ter z blagovno naravo samoupravnega gospodarstva na drugi strani.

Ker se v *Marxovi pokapitalistični družbi* »delo, potrošeno za produkte, ne pojavlja kot vrednost teh produktov«³¹, zato tudi *ni dohodka*. Marx gre celo dalje. Po njegovem mnenju *materialni* motiv za člane socialistične asociacije *ne bo pglavitni motiv*, ker bo delo samo za delavca vse bolj ustvarjalna dejavnost, v kateri se bo kot generično bitje samopotrjeval.

V *naših razmerah delo to še ne more biti*. Materialna korist v obliki dohodka (družbenega, kolektivnega in osebnega) mora biti še vedno eden od pglavitnih ciljev in spodbud za uspešno gospodarjenje, s tem pa tudi za nadaljnji razvoj produktivnih sil. Vendar je to le ena plat kovanca. Druga je tale. Če bi bil dohodek edini cilj, bi prišel v konflikt z drugimi postulati socialistično naravnane produkcije, ki naj bi temeljila na *novem vrednostnem (človekovem) sistemu*.

Iz tega razloga je *sama kategorija dohodek* kolektiva, T(OZD) oziroma osebni dohodek delavca *protislovna kategorija*. Medtem ko ga družbena lastnina in delavsko samoupravljanje, izvedeno iz nje, preoblikuje v *dohodek od dela* (delovni dohodek), pa ohranja trg – kot regulator produkcije in razdelitve – staro vsebino dohodka; je kolektivni ali osebni zaslužek za uspešno tržno (poslovno) dejavnost kolektiva ali delavcev kot blagovnih proizvajalcev.

Drugo je vprašanje, *kateri dohodek je motiv (cilj) in kriterij (merilo) za uspešno gospodarjenje*.

Tudi na to vprašanje še ni enotnega odgovora, ker – kot smo že ugotovili –, še ni razrešeno vprašanje, kdo je temeljni subjekt gospodarjenja pri nas. Glede na tri možne odgovore – da je temeljni subjekt: delavec ali (in) delovni kolektiv, ali (in) T(OZD), imamo tudi tri možne variante dohodka kot temeljnega motiva: osebni dohodek, dohodek kolektiva, dohodek T(OZD).

Ker gre za pluralistični tip samoupravnega gospodarstva, je dokaj realno domnevati *nekakšno večdimenzionalno motivacijsko (kriterijalno) funkcijo*.³²

Proizvajanje in prisvajanje vrednosti kot dohodka

V *Marxovi teoriji blagovne produkcije moramo razlikovati proizvodnjo uporabne vrednosti od vrednosti, proizvodnjo vrednosti od presežne vrednosti ter proizvodnjo vrednosti od prisvajanja vrednosti kot dohodka*.

³¹ K. Marx in F. Engels, Izbrana dela, IV. zv., str. 491.

³² Glej moj članek: *Komparativna motivna – funkcionalna analiza našeg kolektivnog – samoupravnog sistema*.

V mislih imamo znani *Marxov transformacijski proces* (o čemer sem deloma že govoril), ki delovno-proizvodni proces spreminja v proces ustvarjanja vrednosti, vrednost nadalje v produkcijsko ceno, ki jo na koncu preoblikuje v tržno (prodajno) ceno.

Če torej delo kot substanca vrednosti, oziroma če družbeno potrebno delo določa višino vrednosti, množina presežne vrednosti pa je odvisna od stopnje izrabe delovne sile (seveda v kapitalizmu), pomnožene z obsegom variabilnega kapitala, potem so obseg in struktura kapitala na eni strani ter položaj blagovnega proizvajalca na trgu na drugi strani tisti dejavniki, ki alocirajo vrednost prek cen. Ta transformacijski proces se, razumljivo, v kapitalizmu ne tiče samih oblik bruto dohodka (kot ga Marx imenuje) – konkretno: mezde, profita (podjetniškega dobička in obresti) ter rente – po kvaliteti, marveč samo po kvantiteti.³³

Z *mikro vidika* je jasno, da se *posledica te transformacije* v obliki kvantitativnih sprememb pokaže tako, da si posamezni proizvajalec ne prisvaja takšne vrednosti, kot jo je delo ustvarilo.

Marx s spreminjanjem kapitalističnega načina produkcije v novi asociativni način *odpravlja vse navedene oblike kapitalističnega dohodka*, tako da ostajajo samo »njihovi temelji, ki so skupni vsem družbenim produkcijskim načinom«, kot so »lastni produkt dela«, ki uhaja v »individualno delavčevo porabo« ter »presežno delo in presežni produkt«.³⁴

V *razviti blagovni produkciji delavsko-samoupravnega tipa*, kjer je institucionalno-formalno ukinjen kapitalski odnos, se morajo formalno pojavljati enake oblike dohodka kot v kapitalizmu, ker imamo še vedno opravka z blagovno obliko produkcije, z vrednotenjem produktov dela kot vrednosti – cene, zaradi česar ostaja tudi dohodkovno vrednotenje vseh produkcijskih elementov (dejavnikov), ki so redki in lahko glede na različno kvaliteto različno prispevajo k produktivni sili dela.

Zaradi tega se *knjigovodsko-obračunsko pojavljajo še vse oblike dohodka*; da pričnemo od zadaj (po Marxovi shemi): renta, potem obresti, nadalje nekakšna oblika »kolektivnega dobička« ter na koncu osebni dohodek delavcev, vsi kot *oblike enega agregata – dohodka*.³⁵

Tako kosmati (bruto) dohodek, čisti dohodek kot tudi posamezne (delne) oblike dohodka (glede na delež različnih produkcijskih elementov [dejavnikov], ki jih moramo cenovno vrednotiti, in sicer zaradi smotrnega gospodarjenja z njimi) so na eni strani v dejanskem blagovnem svetu funkcije produktivnosti in ekonomičnosti dela, na drugi strani pa funkcija

³³ Kapital III, str. 907.

³⁴ Cit. delo, str. 976, 975.

³⁵ Marx pravi: da se ne bi zapletli »v brezkoristne težave«, moramo razlikovati kosmati donos in čisti donos od kosmatega dohodka in čistega dohodka. Glej Kapital III, str. 935. »Kosmati dohodek je del vrednosti in z njim merjeni del bruto produkta ali kosmatega produkta, ki preostane potem, ko od celotne produkcije odbijemo tisti del vrednosti (in z njim merjeni del produkta), ki nadomešča založeni in v produkciji potrošeni kapital. Kosmati dohodek je torej enak mezdi (ali tistemu delu produkta, ki je določen za to, da spet postane delavčev dohodek) plus profit plus renta. Čisti dohodek pa je presežna vrednost in zato presežni produkt, ki preostane po odbitku mezde«. Cit. delo, str. 936.

tržnih razmer (ponudbe in povpraševanja) kot posebne oblike pojavljanja zakona vrednosti v našem gospodarstvu.

Vse to pa *spreminja načelo delitve po delu* (tako za OZD kot za posamezne delavce) v *načelo delitve po zakonu vrednosti*, preoblikovanem v *specifični zakon normalne cene* (ki jo osebno imenujem reprodukcijska cena) in dalje v *zakon tržne cene* (ponudbe in povpraševanja), in sicer ob racionalni asistenci načrtnega uravnavanja reprodukcijskih pororcev. Da bi se v našem sistemu *uveljavilo tudi načelo delitve po delu* (vsaj v relativnem pomenu), je potreben dodatni mehanizem, ki bo »retransformiral« dejanski (prisvojeni) dohodek v (prečiščeni) dohodek od dela. Toda nikakor ne kot neblagovna delovna kategorija, kot jo je razumel Marx.

Namesto odločnih sklepov na temelju opravljene razprave bom raje sformuliral samo *nekaj tez*, in sicer:

1. da se pri našem ustavnem, sistemsko-zakonskem koncipiranju družbenopolitične in gospodarske ureditve ni zadovoljivo odgovorilo na vprašanje: kaj pomeni uresničevanje Marxovih idej pri nas;

2. da se ni načelno razmejilo a) Marxovih sistemskih kategorij blagovne produkcije od kategorij asociacije svobodnih proizvajalcev, b) blagovno vrednostne ravni (oblike) Marxove analize od njegove cenovne – stroškovne – profitne (ali dohodkovne) analitične ravni;

3. da bo preoblikovanje tako kapitalskega odnosa kot blagovnega odnosa v nov delovno-asociativni odnos dolgotrajen, trpek, dialektični in zgodovinski proces in ne nekakšen lahek, kratkotrajen preskok;

4. da radikalno preoblikovanje sistema v eni (posebej v majhni) deželi ni možno kot izoliran proces; da je le-ta v mnogočem odvisen od svetovnega gibanja; da torej pri nas nismo dovolj upoštevali Marxovega sporočila o »naravnih zgodovinskih procesih«, o fazah, ki jih ni mogoče preskočiti brez povečanja bolečin in težav;

5. da se je premalo naredilo za spreminjanje človeka kot zavestnega preoblikovalca stare v novo civilizacijo;

6. da je odločilnega pomena za naš nadaljnji stabilni materialni in institucionalni razvoj formuliranje in formiranje ustreznega gospodarskega sistema (mehanizma), ki bo optimalno kombiniral kontinuiteto in diskontinuiteto glavnega trenda svetovnega razvoja;

7. da se je na eni strani še neogibno blagovno obliko produkcije nepotrebno prekrstilo v socialistično, na drugi strani pa se je ni optimalno vključilo v naš razvojni mehanizem, ki bi, ob ustrezni asistenci dolgoročne in kratkoročne gospodarske politike, pripomogla k učinkovitemu nadaljnjemu razvoju naših produktivnih sil;

8. da se v tem kontekstu rezultati (uspehi) gospodarjenja pri nas kažejo tako doma kot v svetovni razsežnosti kot demonstracijski učinek v korist ali pa proti uresničevanju Marxove ideje o zgodovinski tendenci k prihodnji asociaciji svobodnih proizvajalcev.

Politična znanost in marksizem

(Nekaj aktualnih vidikov)

1. Politična znanost – svetovni proces

Politična znanost je, kot je znano, v pomenu akademske institucionalizacije med najmlajšimi družboslovnimi disciplinami. Hkrati pa je kot sistematično obravnavanje politike, kot iskanje zvez med politiko in družbo, kot posploševanje in primerjanje mnoštva političnih pojavov eno izmed najstarejših področij človekovega spoznavanja. Tri velike epohe zgodovine politične misli – antika (Platon, Aristotel), liberalizem in marksizem – so, po našem najglobljem prepričanju, tudi tri velika razdobja zgodovine politične znanosti.

Toda če razumemo politično znanost kot posebno disciplino sodobnega družboslovja, ne more biti dvoma, da se je ta disciplina – ob nujni večji ali manjši naslonitvi na preteklost – razvijala, z redkejšimi izjemami, šele po drugi svetovni vojni, da je v zadnjih desetletjih zajemala čedalje več dežel in da je danes v intenzivnem procesu internacionalizacije¹; tako je postala politična znanost svetovni proces². Za nami so časi, v katerih so politično znanost – zaradi prednostne vloge in razširjenosti akademske politične znanosti v ZDA³ – nekateri označevali kot »anglosaško znanost«. Politična znanost se je po drugi svetovni vojni pod različnimi imeni razširila najprej po evropskem Zapadu (zlasti v Franciji, Zvezni republiki Nemčiji, v skandinavskih deželah, v Veliki Britaniji itd.). Hkrati pa se je proces njene visokošolske institucionalizacije, ki je poznal že prej nekatere oblike, začel v zadnjih dveh desetletjih uveljavljati tudi v socialističnih deželah; najprej in najdlje v Jugoslaviji⁴, legitimni status pa je politična znanost dobila tudi v drugih socialističnih deželah, zlasti na Poljskem in v SZ⁵, v najnovejšem času pa tudi na Kitajskem.⁶ Prav tako lahko ugotovimo, da se je temu trendu politologizacije pridružilo tudi dokajšnje število dežel v razvoju, med katerimi imajo nekatere, kot so

¹ O stanju in tendencah v politični znanosti po svetu glej William G. Andrews (ur.), *International Handbook of Political Science*, Greenwood Press. 1983. Tu bo zainteresirani bralec našel tudi prispevke glede marksistične in drugih orientacij v politični znanosti.

² Adolf Bibič, »Politična znanost-svetovni proces«, *Teorija in praksa*, 9–10/1982, str. 1092–1101.

³ O politični znanosti v ZDA obstoji obsežna literatura. Glej npr. Albert Somit-Joseph Tanenhaus, *The Development of Political Science, From Burgess to Behavioralism*, Allyn and Bacon, Boston 1967.

⁴ Gl. Najdan Pašić, »Self-management and Political Science in Yugoslavia«, v: *The Contemporary Problems of the Political System of Socialist Self-management in Yugoslavia*, Union of Political Science Associations of Yugoslavia, Belgrade 1982, str. 9–19.

⁵ Gl. *Political Sciences in Poland*, Polish Scientific Publishers Warszawa 1979; G. Šahnazarov in F. Burlacki, »O razviti marksistskoleninskoj policijskoj nauki«, *Voprosy filosofii*, št. 12, 1980, str. 10–23.

⁶ Kot sledi iz dokumenta Kitajske akademije za družbene vede na XII. kongresu IPSA.

Indija⁷, Nigerija⁸, Šri Lanka⁹, Mehika in Brazilija¹⁰ že manj ali bolj razvite institucionalne okvire politične znanosti.¹¹

2. Politična znanost v Jugoslaviji

Če smo ugotovili, da je politična znanost postala svetovni proces, lahko prav tako poudarimo, da so subjektivne sile jugoslovanske družbe načelno razmeroma zgodaj spoznale, da je politična znanost potrebna za razvoj naše družbe. Tako v *Programu Zveze komunistov Jugoslavije* iz leta 1958 beremo tele, za razvoj politične znanosti pomembne stavke:

»Socialistična družba posveča posebno pozornost napredku družbenih in političnih ved. Razvite družbene in politične vede, ki odkrivajo in postavljajo zakone sodobnega gibanja družbe in njene zavesti, so močan faktor progresivnega družbenega razvoja in razvoja človekove družbene biti.«¹²

To spoznanje, ki je imelo tudi podporo v najbolj osveženem in razgledanem delu naše tradicionalne, zlasti pravne znanosti, je izviralo torej iz splošne ugotovitve, da je razvoj družbenih in političnih ved eden izmed bistvenih pogojev in sestavnih delov razvoja socialistične družbe in samoupravljanja v njej. Politične vede v naši družbi naj bi vpeljale novo profesionalno znanstveno raziskovanje in posebni študij tudi glede tematike, ki je bila prej predvsem predmet pravne analize ali politično-teoretične ali praktične obdelave.

Lahko torej rečemo, da smo spoznali nujnost institucionalizirane politične znanosti v Jugoslaviji pred mnogimi drugimi deželami¹³, posebej pred socialističnimi. To je bilo povezano ne samo s tem, da je bila jugoslovanska družbena znanost odprta za tokove v sodobnem svetu, marveč predvsem s tem, da je v naši družbi načelno veliko hitreje dozorelo spoznanje o konstitutivni vlogi nekaterih modernih družboslovnih disciplin. Pri tem je bila na podlagi izkušenj iz družbene prakse socializma spoznana škodljivost dogmatizma in pragmatističnega podrejanja družbene znanosti (in ne samo te) neposrednim taktičnim političnim potre-

⁷ Gl. npr. Nirmal Bose, »Political Science in India. A Search for Identity« (referat na Round table on Status and Role of Political Science in Developing Countries, Ljubljana, October 6–10, 1979); Iqbal Narain P. C. Mathur, »Political Science in India« (referat, Calcutta Special Meeting on Political Science in Developing Countries, Calcutta, November 27, 1979);

⁸ Gl. Olajide Aluko, »The Promotion of Research in Political Science in Nigeria« (referat na XII. kongresu IPSA, Rio de Janeiro, avgust 1982).

⁹ S. U. Kodikara »Political Science Research and its Relevance to Factors of Socio-economic Development in Sri Lanka« (referat na XII. kongresu IPSA, Rio de Janeiro), avgust 1982.

¹⁰ Ustna komunikacija profesorja Davida Fleischerja na XII. kongresu IPSA o politični znanosti v Braziliji. O širših glej Antonio Urga Frassinetti in Guillermo Boils Morales (ur.), *Las ciencias sociales en America Latina*, UNAM, Mexico City 1979.

¹¹ V okviru Mednarodnega združenja za politične vede je bila leta 1980 ustanovljena posebna »Study Group« Political Science in Developing Countries, ki organizira srečanja politologov iz dežel v razvoju.

¹² *Program Zveze komunistov Jugoslavije*, Komunist, Ljubljana 1981, str. 204.

¹³ Zanimivo je, npr., da so v Avstriji uvedli študij političnih ved – po izoliranih poskusih sredi 60-let – leta 1971. Glej Werner Pleschberger, »Politikwissenschaft in Österreich«, *Österreichische Zeitschrift für Politik*, 1/1982, str. 6.

bam, hkrati s tem pa se je čedalje bolj uveljavljalo spoznanje, da sodobni čas zahteva, da se na podlagi marksistične metodologije razvije relativno avtonomno preučevanje naše družbe in sodobnega sveta. Zavržena je bila ideja, da zadostuje, da poznamo zgolj temeljne principe klasične marksistične teorije in tekoče misli politične prakse, čeprav so tudi v njenem okviru zorela pomembna nova spoznanja, ki so mnoga poleg politične imela tudi teoretično veljavo in so spodbujala znanstveno obdelavo (npr. področje samoupravljanja, družbena lastnina, nacionalno vprašanje, mednarodni odnosi, sodobni socializem). Prav tako so relativno kmalu začeli pri nas premagovati napačno pojmovanje, da marksizem po svoji naravi ne dopušča delitve dela v družbenih vedah. Vsa izkušnja je pokazala, kakšno škodo je razvoju družbene znanosti v socializmu prizadejala ta poenostavljena teza, ki je pravzaprav koreninila tudi v dogmatično-pragmatističnem pojmovanju odnosa med teorijo in prakso.

Plod vseh teh faktorjev je bila delitev dela v družboslovju in vpeljava novih disciplin, ki so začele sistematično obravnavati posamezne vidike družbene stvarnosti (sociologija, socialna psihologija in nekatere druge posebne psihologije, nove discipline v ekonomski znanosti, nova struktura filozofije itd.). V sklopu te težnje po novi delitvi dela v družbenih znanostih, ki seveda poraja tudi nove parcializme in zato potrebo po družboslovni integraciji, se je pri nas pojavila v začetku 60. let tudi politična znanost kot samostojna družboslovna disciplina.¹⁴ Pri tem se je lahko oprla tudi na nov pomen, ki ga je politika dobila v našem novejšem razvoju, zlasti neposredno pred drugo svetovno vojno, v času NOB in v povojni zapleteni socialistični graditvi. Socialistična revolucija in samoupravna usmeritev sta zahtevali in tudi spodbudili novo razmišljanje o vsebini politike, o subjektih revolucije in socializma, državi in samoupravljanju, o odnosih med družbo, razredi, narodi, državo in o oblikovanju političnega sistema, ki je bil v opreki z državno-socialistično koncepcijo, o mednarodnih odnosih in o odnosih v socialističnem gibanju itd.

Konstituiranje politične znanosti, ki je bilo plod takšnih zgodovinskih izkušenj in teoretičnih spoznanj, je hkrati pomenilo, da je družbena zavest v tej točki premagala tradicionalistično malomeščansko zavračanje politike, njeno economicistično redukcijo in pragmatistično samozadostnost politične prakse.

3. Politična znanost in marksizem

S takšno jasno odločitvijo za politično znanost kot posebno družboslovno disciplino so bili tudi praktično ovrženi poleg omenjenih nekateri drugi zadržki, ki so jih mnogi po svetu in pri nas imeli ali jih nekateri še

¹⁴ Kot pionirsko utemeljitev je treba navesti delo Jovana Djorđevića, »Osnovna pitanja političkih nauka«, v: *Socializam i demokratija*, Savremena administracija, Beograd 1962. Obširneje o tem glej A. Bibič, *Za politologiju*, Centar za društvenu djelatnost SSO, Zagreb 1981, str. 221 in sl.

imajo glede možnosti obstoja posebne politične znanosti na podlagi marksistične družbene teorije. Nekateri so mislili¹⁵, da je v marksizmu edino pomembna politična ekonomija oziroma kritika le-te, vse drugo pa da je zgolj enosmerna epifenomenalna izpeljava, ki nima nobene (niti ne relativne) samostojnosti in specifičnih zakonitosti. Takšna razlaga je izhajala iz poenostavljenega razumevanja Marxovih besed o tem, da politika nima svoje posebne zgodovine, da družbena bit določa družbeno zavest, da je temelj, »baza« civilna družba«, ne pa »država« (baza, ne pa nadstavba) itd.¹⁶ V polemično zaostrenih tezah zoper idealistično pojmovanje politike in države (Hegel, mladoheglovci in drugi »ideologi«) sta Marx in Engels neredko, kot sta poudarjala kasneje,¹⁷ nekoliko preveč napenjala lok na drugem koncu, tako da sta v posameznih, tudi nekaterih pomembnejših formulacijah, lahko zbujala vtis, kot da v njuni zgodovinsko-materialistični koncepciji država in politika nimata posebnega pomena. Takšne enosmerno poudarjene formulacije so še potencirali kasnejši razlagalci, ki so Marxu pripisovali vulgarno naturalistično-deterministično interpretacijo zgodovine. Na videz jih je podpiralo tudi dejstvo, da se je Marx sam, razen v zgodnjem razdobju, pretežno ukvarjal s kritiko politične ekonomije, katere plod je bil *Kapital*, njegovo življenjsko delo, ki mu ni postavil enakopravne vzporednice v kakem spisu, ki bi analiziral problematiko države in politike. Ta asimetrična struktura celotnega Marxovega opusa je na površini podpirala tiste, ki so zatrjevali, da je politična znanost težko združljiva z marksistično koncepcijo.

Drugo dejstvo, ki je pri mnogih zbujalo dvome v obstoj in možnost marksistične politične znanosti, je bila neizpodbitna okoliščina, da poglavitni sklop političnih idej in teorij v marksizmu v preteklosti niso ustvarili intelektualci, ki bi ločeno od političnih bojov (v okviru akademskih institucij in podobno) »nepristransko« ustvarjali politično znanost. Marx, Engels, Lenin, Rosa Luxemburg, Gramsci, Mao, Tito, Kardelj itd. niso bili nekakšni »svobodno lebdeči« intelektualci, ki v kabinetskem miru, kot Heglova sova, razmišljajo o preteklosti in sodobnosti. To so bili družbeno in politično angažirani revolucionarji, ki so ustvarjali svoje ideje v praksi, v razrednem boju, v institucijah delavskega razreda. Bili so »organski intelektualci« v najbolj pristnem pomenu besede. Njihove ideje niso bile nekakšna nevtralna politična teorija, marveč so bile za socialno transformacijo angažirane misli. To je izročilo, ki ga izrecno vsebujejo npr.

¹⁵ Tukaj ne bomo izčrpno obravnavali kontroverz o razmerju med Marxom, marksizmom, politiko in politično znanostjo. Vendar naj že sedaj navedemo dejstvo, da o tem vprašanju ne obstoje le spori med marksisti in nemarksisti, marveč tudi med samimi marksisti. Kot primer sodobnih kontroverz in obravnav te tematike naj navedem: Norberto Bobbio in drugi, *Marxismo e lo Stato*, ed. Mondooperaio, Roma, 1976; Umberto Cerroni, *Crisi ideale e socialismo*, Editori Riuniti, Roma 1977; Julian Hochfeld, »Marksizm a socjologia stosunków politycznych«, *Studia socjologicznopolityczne*, 1/1958; Arnold Brecht, *Political Theory*, Princeton University Press, Princeton 1959. Glede obstoja politične znanosti pri Marxu in spora v zvezi z nekaterimi temeljnimi kategorijami gl. tudi Marksizam u svetu, 5/1982, 6–7/1982 in 6–7/1976.

¹⁶ K. Marx-F. Engels, *Nemška ideologija*, MEID, II, CZ, Ljubljana 1971, str. 25.

K. Marx, »Prispevek h kritiki politične ekonomije, Predgovor, MEID, IV, CZ, Ljubljana 1968, str. 105.

¹⁷ Gl. npr. Engelsova pisma J. Blochu z dne 21. 9. 1890, K. Schmidtu z dne 27. 10. 1890 in H. Starkenburgu, v: K. Marx-F. Engels, *Izbrana dela*, II, CZ, Ljubljana 1951.

Marxov Prispevek h kritiki Heglove pravne filozofije. Uvod, Leninovo delo *Kaj delati?*, Rosin spis *Kaj hoče Spartakova zveza?*, Kardeljev članek *Politika in naloge intelektualcev* – da navedemo le nekatera dela. Novejše prevladujoče koncepcije znanosti, ki so se inspirirale s pozitivizmom, so strogo ločile znanost kot svet indikativnega od prakse kot sveta normativnega. Zato niso mogle priznati statusa znanstvenosti politični misli, povezani s prakso množic, niti v tistih točkah, ki so pomenile ključne prodore v strukturo in dinamiko družbe, države in politike. (S čimer pa ne zanikamo – mar je to treba omenjati? – problema kriterijev za oceno znanstvenosti vsakih idej in seveda še posebej družbene misli politične prakse).

Tretji razlog, ki so ga navajali in ga navajajo proti obstoju ali možnosti politične znanosti v marksizmu, je povezan z Marxovo vizijo države in politike v družbi prehodnega obdobja in v komunizmu. Marx je z ironijo odklanjal vsako razmišljanje o »kuhinji bodočnosti«. V tej točki se je ločil ne le od kakršnega Fouriera in drugih utopistov – socialistov, ki so do podrobnosti konstruirali bodočo družbo. Razlikoval se je tudi od mnogo bolj »realističnih« predstavnikov liberalne politične misli (npr. kakega B. Constanta), ki so dokaj natančno opisali ne samo idejno podlago, marveč tudi institucionalno zgradbo predstavniškega (buržoaznega) političnega sistema. Treba bo še natančneje oceniti, ali je to samo posledica Marxove metode ali enostavno pomanjkanja časa, ali pa tudi tega, da se ni dosti zavedal teže politične problematike v družbi prehodnega obdobja. Relativna Marxova splošnost in zavestna skopost v predvidevanjih in napovedih politične problematike postrevolucionarne družbe gotovo ni bila spodbudna za kasnejše in današnje razmišljanje o celotni dialektiki med družbo, razredi in državo v prehodnem obdobju.

Kljub temu da so iz teh značilnosti Marxove misli oziroma njihovega enostranskega razumevanja – ki so ga potencirale zgodovinske okoliščine teorije in prakse II. in III. Internacionalne – napačno razlagali, da ni mogoča posebna politična znanost, pa danes ne samo (verjetno) večina protagonistov marksizma, marveč tudi veliko število njegovih nasprotnikov (vsaj delno) priznava, da je ideja posebne politične znanosti ne samo združljiva z marksizmom, marveč da so Marx, Engels in kasnejši marksisti odločilno prispevali k politični znanosti oziroma da sodobno življenje še posebno zahteva, da tudi marksisti takšno znanost konstituirajo.¹⁸

Navedli bomo le nekaj misli nekaterih uglednih sodobnih politologov, ki se nimajo za marksiste, ki pa vendar (kljub kritikam) razločno priznavajo odločilen prispevek Marxa k politični znanosti.

¹⁸ Zelo močno je ta težnja prišla do izraza na mednarodni tribuni Socializem v svetu, Cavtat 25.–29. oktobra 1982, ki je razpravljala o temi: *Marksistična misel danes: situacije, kontroverze, perspektive*. Vrsta uglednih udeležencev (Göran Therborn, Christine Buci-Glucksmann, Eric Hobsbawm, Luciano Gruppi, Jerzy J. Wiatr, Najdan Pašić in drugi) so poskušali utemeljiti tezo o pomenu marksizma za politično znanost in o potrebi, da marksisti, tudi s kritično recepcijo sodobne politične znanosti, razvijejo vse aspekte politologije, posebno glede socialistične družbe. Nekateri so še posebej vztrajali na tem, da je eden izmed vzrokov za pojave avtoritarne involucije politike v nekaterih socialističnih deželah ravno v tem, da marksistična misel ni bila v zadostni meri pozorna do specifične politične problematike v družbi prehodnega obdobja.

Tako profesor Maurice Duverger, eden izmed vodilnih francoskih politologov, govori o Marxovem prispevku kot o »novi kozmogoniji«. Pred Marxom so »obravnavali državo in vladanje s pravnimi analizami. Marksistična kozmogonija vidi v fenomenu države in oblasti pojave moči (forces), ki jih skuša povezati z drugimi socialnimi, ekonomskimi in podobnimi silami: preučevanje države in oblasti torej usmeri v konkretno analizo sil«. Pisec zato označi Marxov prispevek k politični znanosti s temi besedami: »Če v njem vidimo Newtona politične znanosti, je to komaj pretirano.«¹⁹

V svojem najnovejšem temeljnem delu o politični znanosti, ki ima naslov *Uvod v politično analizo*, ameriški profesor David Apter označuje Marxov prispevek k politični znanosti kot »spomenik ustvarjalni družbeni znanosti«. ²⁰ To oznako skuša utemeljiti takole: »Eden izmed razlogov, da je Marx tako pomembna osebnost, je v tem, da je v sebi uspešno združil intelektualca v politiki, ki gleda na svet z občutkom ogorčenja in si prizadeva za moralnejšo in svobodnejšo bodočnost človeka; praktičnega politika, ki se angažira v političnih konfliktih s svojimi političnimi sovražniki na levi in desni; in znanstvenika (professional), ki razvija znanstveno teorijo sprememb kot dialektični materializem.«²¹

Profesor Klaus von Beyme, eden najvidnejših zapadnonemških politologov, pa v svoji knjigi *Sodobne politične teorije* piše: »V času Marxa in Engelsa ni bilo politične znanosti v pomenu empirične znanosti; toda nesporno je, da sodita oba med največje politične teoretike vseh časov, čeprav igra politična teorija v njunem celotnem delu le marginalno vlogo.«²²

Seveda bi lahko še naštevali take ali druge prijazne, našli pa bi lahko tudi bolj skeptične, manj naklonjene in naravnost nasprotno izjave. Vendar pa o tem na drugem mestu. Te navedbe vsekakor kažejo, da v znatnem delu sodobne politične znanosti, tudi nemarksistične, stare teze, da se Marx in (posebna) politična znanost izključujeta, nimajo več resne zaslombe.

Bilo bi zelo zanimivo analizirati vzroke, zaradi katerih je prišlo do te spremembe v vrednotenju Marxovega prispevka. Gre prav gotovo za tendence, ki so oslabile ali celo spodbile ugovore in zadržke, ki smo jih omenili zgoraj o tem prispevku. Na vsak način so k temu bistveno prispevale socialistične, antikolonialne in znanstveno-tehnološke revolucije dvajsetega stoletja, na katere tu lahko samo opozorimo. Bistven je bil večji pomen politike in večje zanimanje zanjo in s tem tudi večja potreba, da se politika obravnava tudi znanstveno. Ne smemo pozabiti, da so bila nekatera najpomembnejša Marxova dela o državi in politiki objavljena šele med obema vojnama (npr. *Kritika Heglovega državnega prava*, ki je

¹⁹ Maurice Duverger, *Méthodes de la science politique*, PUF, Paris 1959, str. 42–43.

²⁰ David E. Apter, *Introduction to Political Analysis*, Withrop Publ., Cambridge, Mass. 1977, str. 124.

²¹ *Ibidem*, str. 125.

²² Klaus von Beyme, *Die politischen Theorien der Gegenwart, Eine Einleitung*, Piper, München 1972, str. 56.

eno najpomembnejših del Marxove politične misli, šele leta 1927, *Nemška ideologija* prvikrat v celoti leta 1932 itd.). Takšna zamuda v objavljanju ključnih Marxovih del je celo sovplivala na pomembne marksiste, da niso upoštevali nekaterih vidikov Marxove tradicije, oziroma da Marxovim delom pred *Bedo filozofije* in *Komunističnim manifestom* niso pripisovali kdove kakšnega pomena. To velja v neki meri celo za Leninovo interpretacijo Marxove koncepcije države pred 1847.²³

Toda ravno Lenin je v svojih delih bistveno prispeval k razvoju marksistične koncepcije države, revolucije, partije, sovjetov, imperializma in sploh politike.²⁴ Tudi ne smemo prezreti, da je mnoge pomembne politične teme, posebej idejo o avtoemancipaciji delavskega razreda, izvirno razvijala Rosa Luxemburg,²⁵ ki se upravičeno vrača v središče socialistične politične misli. Med obema vojnoma pa je s svojim razmišljanjem o delavski demokraciji, o politiki in njeni analizi s stališča razmerja sil, o partiji kot »kolektivnem intelektualcu«, o zgodovinskem bloku in hegemoniji, o intelektualcih in kulturi postavil mnogo bolj kot drugi (o

²³ Gl. V. U. Lenin, *Država in revolucija*, v: Izbrana dela, III, CZ, Ljubljana 1949, str. 191.

²⁴ Kontroverze v zvezi z Leninovo mislijo in posebej glede njenega sodobnega pomena za politiko in politično znanost, so tako številne, da jih lahko samo omenimo. Tu naj omenimo npr. neutemeljeno tezo o Leninu kot začetniku stalinizma, ki se v zadnjem času pojavlja znova tudi pri nas. O Leninovem prispevku gl. npr. Perry Anderson, *Considerations on Western Marxism*, NLB, London 1977 (prva izdaja 1976), str. 11–12. Naj navedemo odlomek iz te knjige: »Sistematizacija konstrukcija marksistične politične teorije razrednih bojev, na organizacijski in taktični ravni, je bila Leninovo delo. S težo svojih dosežkov je trajno preobrazil celotno arhitekturo zgodovinskega materializma. Pred Leninom je marksizem pustil specifično politično področje neraziskano v marksistični teoriji. V razdobju kakih dvajsetih let je ustvaril koncepte in metode, potrebne za uspešni proletarski boj za oblast v Rusiji, ki ga je vodila spretna in požrtvovalna delavska partija. Specifični načini, kako povezovati propagando in agitacijo, voditi stavke in demonstracije, kovati razredna zavestništva, utrjevati partijsko organizacijo, obravnavati samoodločbo narodov in razlagati notranje in mednarodne konjunktore, določiti vrsto odklonov, uporabljati parlamentarno delo, pripravljati vstaje: vse te inovacije, ki jih često imajo le za »praktične« ukrepe, so dejansko tudi odločilna intelektualna napredovanja v doslej neznanu področje. Kaj delati?, Korak naprej, dva koraka nazaj, Dve taktiki socialne demokracije, Nauki moskovske vstaje, Agrarni program Ruske socialne demokracije, Pravica narodov do samoodločbe – vse to in stotero drugih »priložnostnih« člankov in esejev pred prvo svetovno vojno je uvedlo marksistično teorijo politike, ki je bila posledje sposobna, da se spopriema z obsežnim seznamom problemov, ki so bili prej izven vsake rigorozne teoretične presoje.« P. Anderson, kot nekateri drugi avtorji, torej šteje, da se je marksistična politična teorija začela šele z Leninom. Kakorkoli je tudi kritičen do Leninove misli s stališča razvitejših razmer, kot so bile v carski Rusiji, se vendar zdi, da Anderson nekoliko podcenjuje Marxov prispevek k analizi politike, saj npr. ne obravnava tako pomembnih Marxovih idej, kot je bilo razlikovanje »civilna družba« – »politična država« itd. Mnogo več pozornosti teoretičnim sestavinam Marxove koncepcije politike posveča npr. Umberto Cerroni, *Politična teorija i socializam*. Školska knjiga, Zagreb 1976, ki tudi analizira Leninovo politično misel, le da strožje kot Anderson zahteva, da v njej razlikujemo politične od teoretičnih sestavin. O Leninovem prispevku k proučevanju države, politike in politične znanosti glej tudi F. Burlacki, *Lenin, Gosudarstvo, Politika*, Nauka, Moskva 1970.

²⁵ Čeprav je politična misel Rose Luxemburg še vedno kontroverzna, je v zadnjih dveh desetletjih doživela pravo rehabilitacijo. Zlasti njeno vztrajanje na načelu primarnosti množic in delavskega razreda, njeni pogledi na specifičnost socialističnega vodstva, njena občutljivost za odnose v delavskem gibanju, v katerih je prihajalo ali pa je mislila, da prihaja, do podrejenosti množic nasproti lastnim organizacijam in njihovim voditeljem, njena občutljivost zoper vsakršno »blankistično« pojmovanje odnosov partija–razred, njeno zavedanje pomena človekovih pravic, njena izpeljava socialistične ureditve na podlagi delavskih svetov, njen antiimperializem in antiliberizem – vse to je, kljub nekaterim spornim elementom njenih pogledov, v novejšem času oživilo aktualni pomen njene misli za oblikovanje sodobne politike in politične znanosti, zlasti glede socializma v razvitejših deželah oziroma sploh pri razreševanju vprašanja socializma in demokracije. Izredno pozitivno, čeprav ne nesporno, vrednoti politično misel Rose Luxemburg Lelio Basso, »Introduzione«, v: Rosa Luxemburg, *Scritti politici* a cura di Lelio Basso, Editori Riuniti, Roma 1970. Podrobneje o novejših sekundarnih virih glede misli Rose Luxemburg in tudi glede kontroverz o njej glej uvodno razpravo v: Rosa Luxemburg, *Izbrani spisi*, CZ, Ljubljana 1977. Med mnogimi njenimi spisi naj omenimo zlasti »Strogo upanje« (1903), »Rusko revolucije« (1918) in »Kaj hoče Spartakova zveza?« (1918). Posebej pomembno tudi za razumevanje njene politične misli je njena vsekakor kapitalna knjiga, o kateri spori še niso prenehali: *Akumulacija kapitala* (1913)

tem glej P. Anderson, *Zapadni marksizem*) v središče pozornosti problematiko politike in politične znanosti Antonio Gramsci.²⁶ V 30-letih, v pripravi idejne in politično-teoretične platforme in v povezovanju vseh demokratičnih sil proti fašizmu, je začela dobivati vse večjo vlogo marksistična politična misel v Sloveniji in Jugoslaviji.²⁷ V njej se poudarjeno snuje izvorni proces, ki je rezultiral v narodnoosvobodilni vojni in socialistični revoluciji; a ta je bila v marsičem podlaga preobratu, ki ga je sprožil in pospešil tudi konflikt s stalinizmom, k opredelitvi za samoupravni razvoj socializma. Čeprav se je samoupravljanje kot alternativa šele začelo razvijati – in se sooča z mnogimi dilemami, deformacijami in napakami – je pomenilo in pomeni zaradi problematizacije temeljnih klasičnih družbenoekonomskih in političnih kategorij prehodnega obdobja izziv za družbene vede in tudi spodbudo za konstituiranje in razvoj političnih ved.

Ne smemo torej pozabiti, da so v mnogočem odločilno prispevale k prevrednotenju razmerja med marksizmom in politično znanostjo tudi izkušnje (pozitivne in negativne) postrevolucionarnih družb. Le-te so pokazale, da ima politika (posebej država) v prehodnem obdobju veliko večjo in – zakaj ne bi dodali? – tudi nevarnejšo vlogo, kot sta to lahko predvidevala Marx in Engels v svoji viziji revolucije kot svetovnega prevrata, ki naj bi se dogajal v krajšem časovnem razdobju najprej v najbolj razvitih deželah oziroma se v njih nadaljeval. Pred socialistično misel in prakso so se postavile in se postavljajo v postrevolucionarnih družbah, ki so nastale na nerazviti gospodarski osnovi in predvsem na avtoritarnem političnem izročilu, nove naloge. Le-teh se ni dalo reševati niti po modelu parlamentarizma niti po vzoru etatizma, ki iz svoje (nujne) revolucionarne faze teži k birokratski deformaciji in degeneraciji. Nove naloge, ki se postavljajo pred socialistično družbo potem, ko je delavski razred prevzel politično oblast, so bile v obliki, ki ni prav nič zgubila na svoji aktualnosti, v sredini 50-let opredeljene takole: »Kako upravljati s proizvodjalnimi sredstvi, ki so bila s političnim aktom, to je z revolucijo ali po revolucijski poti, nacionalizirana oziroma so postala družbena lastnina; kakšni ekonomski odnosi naj se razvijajo na tej bazi, kakšen naj bo sistem delitve; kaj mora biti v sistemu podružbljenih proizvodjalnih sredstev gibalna sila zavestne aktivnosti ljudi pri razvijanju proizvodjalnih sil; in v skladu s tem, kakšen naj bo politični sistem v prehodni dobi od kapitalizma k socializmu, da bi zagotovili čim ugodnejše pogoje za razvijanje te aktivnosti?«²⁸

²⁶ Antonio Gramsci, *Izbrana dela*, Cankarjeva založba, Ljubljana 1974, str. 137, 141, 179–185, 236–239 itd. O Gramscijevem prispevku k politični znanosti glej npr. Eric Hobsbawm, »Politična znanost«, *Teorija in praksa*, 1/1978, str. 93. in sledeče.

²⁷ Samo kot primer navedimo Kardeljevo (Speransovo) knjigo *Razvoj slovenskega narodnega vprašanja* (1939).

²⁸ Edvard Kardelj, *Problemi naše socialistične graditve*, IV, DZS, Ljubljana 1960, str. 199. Glej tudi zgodovinski govor J. B. Tita na zasedanju Ljudske skupščine SFRJ, 26. junija 1950, ki ga najdemo zdaj v: Josip Broz Tito, *Izbor iz del* (Samoupravljanje), DZS, Ljubljana 1978.

Takšna in podobna vprašanja, ki so se slejkoprej začela zastavljati na raznih koncih v socialističnih družbah – tudi zaradi kriz, ki so se pojavljale ali se pojavljajo v družbenih in političnih odnosih nekaterih postrevolucionarnih družb – so nujno vsebovala ali potisnila v ospredje vprašanje države in politike v prehodnem obdobju. Podobna vprašanja pa so se z novo silo tudi začela zastavljati pred socialistična in napredna gibanja v razvitih kapitalističnih deželah in v deželah v razvoju, ki so se v razmerah svetovne gospodarske krize tudi znašle pred problemom, da se problematika države, politika itd. rekonceptualizira. Čeprav se mnoge Marxove napovedi niso izpolnile, čeprav je širitev njegovega vpliva spremljala tudi vulgarizacija njegovih idej, pa so ravno metodološka napotila, da se država in politika preučujeta v zvezi z ekonomijo, da se notranja politika povezuje z zunanjo, da se kapitalizem zaradi svojih notranjih nasprotij nujno giblje v epoko socializma itd. – pokazala moč njegovih temeljnih idej in vizij. Ker je Marx oziroma marksizem postal preko političnih gibanj in sistemov, ki jih inspirira – ne glede na to, kako jih vrednotimo – tudi pomembna praktična sila, je vse to moralo vplivati in vpliva na to, da so se ne samo v posameznih socialističnih gibanjih, marveč v sodobni znanosti sploh, začeli zavedati velikega pomena Marxa in marksizma za sodobni svet ter za sodobno znanost. Protislovja in nasprotja socializma in marksizma in širše svetovne konstelacije so interes za temeljna izhodišča in konkretne oblike teh idej lahko samo spodbudile; ne bi pri tem smeli spregledati tudi tega, da se je v novejšem času povečal pritisk protimarksističnih idej (neokonservativizem, neoetatizem).

4. Nekaj o Marxovih metodoloških in tematskih prispevkih k politični znanosti

Vzroke za razlike v ocenjevanju Marxovih (in Engelsovih) pogledov na državo in politiko celo med samimi marksisti²⁹ vidimo tudi v tem, da se često premalo upošteva, da je potrebno na njegov prispevek k tej problematiki gledati z dveh vidikov. Z analitičnega vidika je problem države in politike v Marxovem opusu res sekundaren; s širšega teoretično-metodološkega in zgodovinskega izhodišča pa spadata država in politika v samo srž lišče Marxove teorije in vizije spreminjevalne prakse.³⁰

Marx in (tudi Engels) ne le da ni podcenjeval politike in tistega, kar se bo v XX. stoletju imenovalo politična znanost, marveč je, nasprotno, s svojim teoretičnim opusom ravno odločilno prispeval k njenemu znanstvenemu utemeljevanju. Često poudarjamo, da je temeljna Marxova

²⁹ Poleg referenc iz op. št. 15, zgoraj, glej še npr. pri nas: Najdan Pašić, *Klase i politika*, Rad, Beograd 1974 (in kasnejše izdaje); Jovo Mirić, *Rad i politika*, Centar za društveno djelatnost SSO, Zagreb 1982; Stevo Gaber, *Nauka za politika*, Universitet vo Bitola, Bitola 1982. Tu naj omenimo med mnogimi drugimi spisi, tudi deli Vjekoslava Mikecina, *Marksisti i Marx*, Globus, Zagreb 1982; in Predraga Vranickega, *Socialistička alternativa*, Zagreb, Školska knjiga, Zagreb 1982 itd.

³⁰ Prim. Eric Hobsbawm in drugi, *Storia del marxismo*, 1, Einaudi Editore, Torino 1978, str. 243.

marksima to, da se svet spremeni, da je to tudi bistveno za politiko, ki ji je utemeljeval znanstvena izhodišča in se v njej tudi praktično angažiral. Toda pri tem moramo to hotenje po spremembi zmerom brati v povezavi s tistim, kar je Marx imenoval »svet razumeti«. Slavna 11. teza o Feuerbachu torej ne pomeni nikakršnega novega subjektivističnega aktivizma, marveč koncepcijo spreminjanja, ki temelji na analizi družbe in politike, torej na znanju in znanosti, ki se sicer res oblikuje v ognju prakse, toda posredovana s celotnim (dotedanjim) spoznavnim bogastvom. Ravno tako lahko razumemo velik pomen »virov«, ki jih je Marx povzemal v kritičnih sintezah in ki jih ni nehal oblikovati do konca svoje ustvarjalnosti. To je bilo v skladu z značajem njegovega raziskovanja, ki se ni nikoli zapiralo v zaprt sistem. Tako lahko razumemo, zakaj je Marx (in Engels) vrsto socializma, ki ga je utemeljeval in se zanj praktično zavzemal, imenoval *znanstveni socializem*. In ko je nasproti različnim oblikam utopičnega voluntarizma in filozofskega idealizma oblikoval svojo »filozofijo prakse«, je ravno s tem snoval tudi novo razumevanje države in politike v njuni genetični, substančni in funkcionalno-temporalni razsežnosti. Celotno Marxovo misel lahko pojmujeemo ne samo kot utemeljevanje socialne revolucije, marveč hkrati kot znanstveno fundiranje nove socialistične politike, katere nosilec postaja proletariats.

To bistvo Marxove misli je zelo lepo zadela Rosa Luxemburg, ko je pred 80 leti ob 20-letnici Marxove smrti zapisala: »Pred Marxom smo imeli meščansko politiko, ki so jo sicer lahko izvajali delavci, in imeli smo revolucionarni socializem. Toda šele od Marxa in po Marxu imamo *socialistično delavsko politiko*, ki je hkrati in v polnem pomenu besed *delavska revolucionarna politika*.

Če namreč spoznavamo v realni politiki politiko, ki si postavlja samo dosegljive cilje in jih zna uresničevati s čim uspešnejšimi sredstvi po najkrajši poti, se proletarska razredna politika v Marxovem duhu razlikuje od meščanske politike po tem, da je meščanska politika realna s stališča *materialnega dnevnega uspeha*, medtem ko je socialistična politika realna z gledišča *zgodovinske razvojne tendence* (...).

Proletarska realna politika pa je tudi revolucionarna, ker v vseh svojih delnih težnjah v celoti presega obstoječi red, v katerem deluje, ker zavestno samo sebe razume samo kot predstadij dejanja, ki jo bo napravilo za politiko vladajočega proletariata, ki bo izpeljal zgodovinski obrat«. ³¹

Da bi dojeli nekatere bistvene metodološko-teoretične razsežnosti takšne Marxove koncepcije socialistične politike in vsake politike in države, naj nam bo dovoljeno, da navedemo nekaj značilnih odlomkov iz njegovih del (posamezna je napisal skupaj z Engelsom), v katerih plaistično izrazi svoje temeljne poglede.

³¹ Rosa Luxemburg, *Izbrani spisi*, op. cit., str. 225–226.

Nemška ideologija:

»Dejstvo je torej tole: določeni individui, ki so na določen način produktivno dejavni, stopajo v ta določena družbena in politična razmerja. Empirično opazovanje mora v vsakem posameznem primeru empirično in brez kakršnekoli mistifikacije pokazati na zvezo družbene in politične členitve s produkcijo. Družbena členitev in država stalno izhajata iz življenjskega procesa določenih individuov; toda teh individuov, ne kot se lahko kažejo v svoji lastni predstavi, temveč kot *dejansko* so, tj. kot delujejo, materialno producirajo, torej kot so dejavni ob določenih materialnih, od njihove samovolje neodvisnih omejitvah, predstavkah in pogojih.«³²

Osemnajsti brumaire Ludvika Bonaparta:

»Ljudje delajo svojo lastno zgodovino, toda ne delajo je, kot bi se jim zljubilo, ne delajo je v okoliščinah, ki si so jih sami izbrali, temveč v okoliščinah, na kakršne so neposredno zadeli, kakršne so bile dane in ustvarjene s tradicijo.«³³

Kapital III:

»Specifična ekonomska oblika, v kateri se neplačano presežno delo izžema iz neposrednih producentov, določa odnos gospodovanja in hlapčevanja, kot raste neposredno iz produkcije same in sam spet odločujoče vzvratno vpliva nanjo. Na tem temelji celotna zgradba ekonomske, iz produkcijskih odnosov samih rastoče skupnosti in s tem obenem njena specifična politična podoba. V neposrednem odnosu lastnikov produkcijskih pogojev do neposrednih producentov – v odnosu, katerega vsakokratna oblika vselej naravno ustreza določeni razvojni stopnji načina dela in zato njegove družbene produktivne sile – najdemo vsakokrat najglobljo skrivnost, skriti temelj celotne družbene zgradbe in zato tudi politične oblike odnosa suverenosti in odvisnosti, skratka vsakokratne državne oblike. To ni ovira, da ne bi mogel isti ekonomski temelj – isti po glavnih pogojih – zaradi naštetih različnih empiričnih okoliščin, naravnih pogojev, rasnih odnosov, od zunaj delujočih zgodovinskih vplivov itd. kazati v svojem pojavu neskončnih variacij in stopenj, ki jih je mogoče razumeti samo, če analiziramo te empirično dane okoliščine.«³⁴

³² Karl Marx-Friedrich Engels, *Nemška ideologija*, MEID, 2, CZ Ljubljana 1971, str. 23–24.

³³ Karl Marx, *Osemnajsti brumaire Ludvika Bonaparta*, v: K. Marx-Friedrich Engels, MEID, III, CZ, Ljubljana 1977, str. 452.

³⁴ Karl Marx, *Kapital*, Tretji zvezek, Cankarjeva založba, Ljubljana 1973, str. 882.

Nemška ideologija:

»Buržoazija je že zato, ker je *razred* in ne več *stan*, prisiljena, da se organizira nacionalno in ne več lokalno ter da dá svojemu poprečnemu interesu občo obliko. Z emancipacijo privatne lastnine od občestva je postala država posebna eksistenca poleg civilne družbe in zunaj nje; ni pa nič drugega kot oblika organizacije, ki si jo buržuji tako na zunaj kot na znotraj nujno ustvarijo za medsebojno garancijo svoje lastnine in svojih interesov... Novejši francoski, angleški in ameriški pisatelji se vsi strinjajo v tem, da eksistira država le zaradi privatne lastnine, tako da je to prešlo tudi v običajno zavest.«³⁵

Manifest Komunistične partije:

»Moderna državna oblast je le odbor, ki upravlja skupnostne posle vsega buržoaznega razreda.«³⁶

Če smo si dovolili, da nekoliko bolj razširjeno navedemo nekatere Marxove (in Englesove) znane tekste, smo to storili zato, ker vsebujejo ravno temeljna metodološka napotila, ki jih mora upoštevati vsako zgodovinskomaterialistično raziskovanje politike in države. Dejstvo pa je, da kljub jasnosti in temeljnosti ta načela niso v zadostni meri postala metodološko vodilo marksističnega raziskovanja. Zato ne bo odveč, da nekatere bistvene metodološke imperative, kot izhajajo iz navedenih tekstov, še posebej poudarimo.

1. Marxova metoda zahteva, da analiza države in politike temelji na konkretni totalnosti, v katero je vključen dani pojav. Znanstveno preučevanje politike more seči v »najglobljo skrivnost«, to je v analizo produciranja in prilaščanja presežnega dela, v odnos med lastniki produkcijskih sredstev in producenti, ki je »temelj celotne družbene zgradbe in zato tudi politične oblike odnosa suverenosti in odvisnosti, skratka vsakokratne državne oblike«. Politološka šola, ki ne zajame v svoj analitični spoznavni okvir tega temeljnega »empiričnega« dejstva, ne more v celoti pojasniti globalnih političnih sprememb in zgodovinsko-dinamičnega gibanja države in politike. Vsako globalno raziskovanje bistva, mesta in funkcije politike, kar velja mutatis mutandis tudi za družbe prehodnega obdobja, mora v svoj metodološko-teoretični horizont zajeti to temeljno izhodišče. Z drugimi besedami: marksistična oziroma marksovska obravnava države in politike se lahko uspešno razvija le na temelju kritike politične ekonomije.

2. Drugi pglavitni postulat Marxove metode je znanstvena objektivnost. Od tod celotna Marxova kritika ideološke zavesti (v smislu Nemške ideologije!) kot zavesti, ki ne temelji na ljudeh kot producentih v najšir-

³⁵ K. Marx-Friedrich Engels, *Nemška ideologija*, op. cit., str. 95.

³⁶ Karl Marx-Friedrich Engels, *Manifest Komunistične partije*, MEID, III, op. cit., str. 591.

šem smislu, marveč na absolutnih in drugih filozofskih idejah, na volji itd. (kritika Hegla in mladoheglovcev itd.). Ne ocenjevati ljudi, strank, voditeljev, razredov po tem, kaj sami mislijo o sebi, temveč po tem, kar »dejansko so«, kar naredijo. To je izredno pomembno napotilo za raziskovanje zlasti političnih odnosov, ki so v razredni pa tudi v družbi prehodnega obdobja – mar ni to pokazala izkušnja? – nagnjeni k temu, da se prikazujejo, da so to, kar naj bi bili, ne pa to, kar so v resnici. To metodološko načelo, ki ga ne smemo jemati ločeno od celotne problematike družbene determiniranosti znanosti, odpira celo vrsto zahtev, da se izdelajo oziroma uporabijo v politološki analizi mnogovrstni komplementarni analitični instrumenti. Zahteva pa tudi posebno dialektično teorijo objektivnosti, ki mora jasno eksplicirati svoja vrednostna izhodišča, tj. navesti, s katerim interesom je motivirana in tudi določiti kriterije ideološkosti.³⁷ Objektivnost zahteva, da politiko preučujemo v makrogrupni (razredni) dinamiki, katere izhodišče je ravno tisti skriti temelj (problematika produciranja in prilaščanja presežne vrednosti), ki tolikokrat manjka ne samo v nemarksističnih analizah (kar je normalen in pričakovan pojav), marveč tudi v mnogih analizah, ki se razglasaajo za marksistične (celo »edino« marksistične). Naloga politične znanosti je torej tudi, da pojasni mehanizem (»politične ideološke aparate«), ki prikrivajo skrivnosti presežne vrednosti in omejujejo politiko zgolj na boj za oblast, ki naj ne bi v bistvu temeljila na tem »skritem« dejstvu. Znanost bo morala še globlje razkriti tudi mehanizem »velikih skokov«, ki v nasprotju z načelom objektivnosti v družbi prehodnega obdobja nezgodovinsko konstruirajo »ideale«, ki se potem v takšni ali drugačni obliki razbijejo ob čereh krute stvarnosti (»kulturna revolucija«, »harmonično« sožitje razredov, »normativni optimizem« itd.).

3. Marxov historični materializem zahteva, da gledamo na politične procese s stališča dialektike subjekta-objekta. Središče njegovega pojasnjevanja zgodovine, države in politike je, da »ljudje delajo zgodovino«; torej ne onostranske sile niti filozofski absolutni duh niti veliki heroji niti nevidna roka niti od množic odtrgane skupine kritičnih kritikov, »politični razred« ali druge elite. Toda ljudje niso pri tem popolnoma svobodni, svoje zgodovine ne delajo, »kot bi se jim zljubilo«. Ljudje se potrjujejo kot subjekti zgodovine le, če delujejo stalno kot subjekti spoznavanja realnih možnosti; politika ni uresničevanje idealnega, marveč sposobnost udejanjanja realno možnega. Zlasti v revolucionarnih in post-revolucionarnih obdobjih ljudje z nepredvidljivo močjo širijo prostore možnega, pri tem pa so nagnjeni tudi k temu – mar to zgodovina socializma v zadnjih sto letih ne potrjuje? – da v svojih ocenah kaj radi preskakujejo etape. Od tod izvira očitna potreba po znanstvenem spoznavanju stvarnosti in hotenj, po stalnem znanstvenem in praktičnem prever-

³⁷ O nekaterih metodoloških problemih (politične) teorije, posebno o teoretično konstruktivnem karakterju politoloških kategorij glej npr. Wolf-Dieter Narr, *Theoriebegriffe und Systemtheorie*, Kohlhammer, Stuttgart 1971.

janju, koliko so subjektivni cilji realni, po stalnem usklajevanju sredstev in ciljev, ki se v procesu realizacije tudi pod vplivom izkušenj in znanosti spreminjajo oziroma se morajo spreminjati. Ljudje delajo svojo zgodovino: to lahko beremo in moramo brati tudi tako, da ljudje postajajo v zgodovini subjekti politike, revolucionarni subjekti, subjekti revolucionarnih sprememb. Politika postaja stvar milijonov ljudi (Lenin). Politika niti kot birokratski voluntarizem niti kot utopistični subjektivizem (kar je zopet voluntarizem), marveč kot zgodovinski proces, v katerem se v dialektiki subjekta-objekta širi ravno prostor za subjekte.

4. To subjektiviranje zgodovine in politike, ki dobiva v sodobni znanstvenotehnoški revoluciji (glej glede tega anticipativne ideje v Marxovih *Grundrisse*) novo oporo in tudi vsebino, za Marxa ni proces, ki se poraja le iz neposredne empirične izkušnje razredov, marveč tudi z nujno intervencijo »avantgarde«.³⁸ Le-to razume v širšem zgodovinskem smislu, ki ga sicer še ne vedno dovolj razločno, vendar pa čedalje bolj določno povezuje s politično organiziranostjo razreda. Toda primarno načelo je, da »mora biti osvoboditev delavskega razreda stvar delavskega razreda samega«.³⁹ Vsaka politična organizacija delavskega razreda mora preverjati svoj avtentični razredni karakter in tudi svoj emancipacijski potencial ravno s tem, koliko je v funkciji emancipacijskih procesov razreda samega in s tem čedalje večjega subjektiviranja (ne subjektiviziranja) politike. Delavski razred in svet dela sploh se mora usposablјati, kot je kasneje zapisala Rosa Luxemburg, da postaja čedalje bolj sam svoj voditelj. V zapletenem odnosu razredov in delovnih subjektov družbe in institucij »nadstavbe« se spletajo odnosi istovetnosti in razlik, ki v odvisnosti od razmerja sil in subjektivne sposobnosti avantgardnega dela bodisi večajo subjektivitete primarnih razrednih potencialov ali pa jih omejujejo v novih oblikah delitve na subjekte in objekte (birokratizem in druge oblike politične alienacije).

5. Iz navedenih Marxovih misli, ki jih seveda moramo brati stalno v takratnem zgodovinskem kontekstu, v kontekstu celotnega razvoja Marxove družbene teorije v luči kasnejših in sodobnih družbenih in političnih razmer, tudi sledi, da je Marx v svoji temeljni materialistični dialektični metodologiji združeval dve načeli: državo, politiko je analiziral s stališča koncepta konkretne totalnosti, ki ima vidne in skrite aspekte in temelje, hkrati pa je proti vsaki apriorni spekulativnosti stalno zagovarjal načelo empiričnega raziskovanja politike. »Empirično opazovanje mora v vsakem posameznem primeru empirično in brez kakršnekoli mistifikacije pokazati na zvezo družbene in politične členitve s produkcijo.« Globalna teoretično-metodološka spoznanja, ki jih je kasneje sumarično opredelil in genetično opisal v znanem *Predgovoru h kritiki politične ekonomije*, in ki so in nuce že opredeljena v *Nemški ideologiji*, Marxu tedaj v nobenem

³⁸ Glej sestavek Borisa Majerja, »Marxova koncepcija avantgarde in politični sistem« v tej številki *Teorije in prakse*.

³⁹ K. Marx. »Začasna pravila mednarodnega delavskega gibanja«, v: K. Marx-F. Engels: *Zbrana dela*, IV. zvezek, CZ, Ljubljana 1968, str. 139.

primeru ne pomenijo nadomestila za zgodovinsko-konkretno analizo države in politike, marveč šele izhodišče takšne analize. Potrditev takšne empirične usmeritve nam torej ni treba iskati v tistih Marxovih posebnih političnih spisih, v katerih je Marx na konkretnih zgodovinskih primerih pokazal, kaj razume z dialektično razredno analizo (*Osemnajsti brumaire* itd.); postulat zgodovinske empiričnosti je vsajen v sama izhodišča njegove metodologije. To lahko spremljamo skozi skoraj aforistično opredeljena metodološka napotila, ki so sad obsežnega raziskovalnega dela, pa tudi skozi metodološko prakso v takšnih osrednjih delih, kot sta *Nemška ideologija* in *Kapital*.⁴⁰

Izbior navedenih citatov pa opozarja še na to, kako nevarno jih je – pa četudi gre le za zelo majhen vzorec – brati izolirano, kakšno deformacijo lahko doživi v praksi Marxova metoda, če osamimo in hipostaziramo njene posamezne prvine. To se vidi zelo razločno, če upoštevamo (in še to zgolj površno) npr. pri Marxovem pojmovanju države in v širšem smislu politike zgolj formulacijo: »Moderna državna oblast je le odbor, ki upravlja skupnostne posle vsega buržoaznega razreda.« Poenostavljeno razumevanje takšnih in podobnih »definicij«, ki popolnoma prezre protislovno dejstvo, da ima, kot sledi iz drugih Marxovih tekstov, država tako negativno kot pozitivno razredno funkcijo, je dolgo dajalo pečat dogmatsko-voluntaristični razlagi »marksistične« teorije države.

Seveda je razredni boj, so razredni konflikti bistveno izhodišče Marxove koncepcije družbe, države in politike. Toda skrajno vulgarno-sociologično poenostavljeni so tisti pogledi, ki ne vidijo, da je treba obravnavati razmerje med razredi in politiko (posebej pa razmerje ekonomsko dominantni razred-država) skozi celotno problematiko »civilne družbe« in da to obsega tudi prej omenjeni »skriti temelj« produkcije in prilaščanja presežne vrednosti. Prav tako je treba poleg razredno-izkoriščevalske komponente konkretno raziskovati tudi druge variable ravno »zaradi nešteti različnih empiričnih okoliščin, naravnih pogojev, rasnih odnosov, od zunaj delujočih zgodovinskih vplivov itd.«⁴¹ Relacija država – mednarodno okolje zahteva zlasti v sodobnem času posebno pozornost, posebej zaradi nesimetričnih vplivov zakonitosti in dominantnih subjektov svetovnega trga, svetovne monetarne politike, komunikacijskih in drugih resursov itd.⁴²

V celoti vzeto čaka zgodovino marksističnega pojmovanja države in politike še obsežna naloga, da pojasni, zakaj je bil, kljub mnogim po-

⁴⁰ O metodologiji Kapitala glej Leo Šešerko, *Kritika Heglove logike »Kapitala«*. Doktorska disertacija, Filozofska fakulteta v Ljubljani, Ljubljana 1981; W. Haug, *Predavanja za uvod v »Kapital«*, CZ, Ljubljana 1980.

⁴¹ Dandanašnji bi gotovo bolj, kot je to storil Marx (in Engels) poudarili – in to so tudi storili kasnejši marksisti od Lenina do Kardelja – nacionalno vprašanje. O razvoju marksističnih koncepcij nacionalnega vprašanja glej Rudi Rizman, *Marksizem in nacionalno vprašanje: razvoj temeljnih koncepcij o narodu v marksistični družbeni misli*, izd. CZ, Ljubljana 1980.

⁴² Glej o tem več Janez Stanovnik, *Mednarodni ekonomski sistem, Od dominacije k enakopravnosti*, DZS, Ljubljana 1982; France Černe, *Teoretični problemi naše družbene in gospodarske ureditve*, MK, Ljubljana 1974; Breda Pavlič, *Cees J. Hamelink, Interrelationship between the New International Economic Order and a New International/World Information Communication Order*, Center za proučevanje sodelovanja z deželami v razvoju, Ljubljana 1982.

membrnim analizam (zlasti pri Leninu, Gramsciju, Kardelju itd.), v zadnjih sto letih vendarle postulat konkretno-zgodovinske empiričnosti tako malo upoštevan, zakaj kljub jasnim Marxovim izhodiščem marksisti v zadnjih sto letih niso zadostno empirično raziskovali vloge delavskega razreda, njegovih političnih institucij, politike in države sploh.⁴³ In posebej, zakaj je ravno empirično raziskovanje države, partije in politike ostalo eden izmed najšibkejših članov v postrevolucionarnih družbah, v katerih so si dominantne družbene sile zastavljale program, ki se je skliceval oziroma se sklicuje na Marxovo ime in na njegovo metodologijo.

5. Razredna narava države in politike ter dualizem »civilne družbe« in »politične države«

Citati iz Marxovih (oziroma v nekaterih primerih hkrati tudi Engelsovih) del, ki smo jih navedli, izhajajo iz časa, ki sodi po večini interpretacij v razdobje »zrelega« Marxa, to je Marxa, pisca *Nemške ideologije* in kasnejših del, v katerih je svojo materialistično koncepcijo zgodovine konkretiziral s kritiko politične ekonomije. Mar naj takšen izbor razumemo tako, kot da smo se tudi mi namenoma izognili prejšnjim Marxovim delom, čeprav ravno ta pretežno govore o problemu države in politike? Kot je znano, sodijo v razdobje pred *Nemško ideologijo* Marxova dela, kot so *Kritika Heglovega državnega prava*, *Židovsko vprašanje*, *Prispevek h kritiki Heglove pravne filozofije*. Uvod, itd.⁴⁴ Prav v teh delih je Marx postavil v izhodišče svojega razmišljanja o državi in politiki problem dualizma med »civilno-družbo« in »politično državo«, kasneje pa je nasproti tej »razliki« čedalje bolj poudarjal »istovetnost« med državo in vladajočim razredom. Vprašujemo se, ali je Marx v letih 1845/46 (ko je skupaj z Engelson napisal *Nemško ideologijo*) in kasneje opustil svoje omenjeno razlikovanje kot nekakšno nezrelo, mladostno, »predmarksistično« zablodo. Tega vprašanja ne bi spet sprožali, če ga ne bi bili pred kratkim ponovno zaostriili drugi: v znani polemiki o aktualnih vprašanjih marksistične teorije države in politike lahko preberemo zelo provokativno Althusserjevo izjavo, da je razlikovanje med »politično državo« in »civilno družbo« »staro buržoazno razlikovanje«.⁴⁵ Iz tega sledi, da tudi novejši Althusser izključuje iz avtentične marksistične tradicije politično-filozofske spise, v katerih Marx razlikuje »civilno družbo« in »politično državo«. Še bolj kot pred leti smo prepričani, da se Marxovo stališče glede

⁴³ Iz tega sestavka sledi, da se pa ne strinjam s skrajnim Althusserjevim stališčem, ki je zapisal, da »Marxova teorija, ki govori o kapitalistični družbi in o delavskem gibanju, skoraj nič ne pove o državi, o ideologiji in o ideologijah, o politiki, o organizacijah razrednega boja (o njihovi strukturi, načinu njihovega delovanja)«. Glej MUS, 5/1982, str. 4. Zato pa je pred več kot pred 25 leti znani poljski politolog Julian Hochfeld s konkretnjejšo analizo prišel do skoraj diametralno nasprotnega sklepa: »Nobenega dvoma ni o tem, da se mora sodobna sociologija političnih odnosov zahvaliti za svoj razvoj v največji meri marksizmu.« Glej J. Hochfeld, »Marksizam i sociologija političkih odnosa«, u: A. Bibić-Pavle Novosel, *Politička znanost*, Naprijed, Zagreb 1971, str. 304. Glej tudi opombe št. 15, 16, 18.

⁴⁴ Glej K. Marx-F. Engels, *MEID*, I, CZ, Ljubljana 1971, str. 57–134; 149–188; 189–208.

⁴⁵ Glej MUS, 5/1982, str. 4.

dualizma civilne družbe in politične države v mladostnih delih in stališče glede razredov v kasnejših delih ne izključujeta. Nasprotno, posredovani z dognanji njegove kritike politične ekonomije in konkretnih zgodovinsko-političnih spisov, sta med seboj dialektično povezani. Pravzaprav pa je Marx možnost takšne razlage sam nakazal že v prvem spisu, v katerem se je odkrito opredelil za razredno-komunistično pozicijo, tj. v omenjenem *Prispevku h kritiki Heglove pravne filozofije. Uvod*.

Res pa je, da je povezavo teh dveh pristopov v kasnejših Marxovih delih možno odkriti predvsem posredno, z analizo njegove celotne družbene misli, ne pa iz izrecne izpeljave, ki bi jo bil Marx kasneje napravil. Morda je v pomanjkanju te zavestne izpeljave in povezave obeh pristopov treba videti eno izmed praznin Marxove misli o državi in politiki.⁴⁶ (Na vsak način pa je ta sklop materialistične dialektične teorije države in politike popolnoma ignoriral ali pa ga je potisnil v senco marksizem II. in III. internacionale, razen izjem, ki jih poosebljata zlasti imeni, kot sta Lenin, Gramsci in kasneje – kar je v citiranih in drugih diskusijah premalo upoštevano – Edvard Kardelj).⁴⁷ Pomanjkanje zavestne povezave dualističnega in razrednega aspekta Marxove metodologije je bilo verjetno eden izmed faktorjev, ki je olajševal (ne pa opravičil) kasnejšo redukcijo marksističnih razpravljanj o državi in politiki in voluntaristično istovetenje med vladajočim razredom in med »njegovo« državo. Da pa je bil duh Marxove temeljne metodologije daleč od takega istovetenja, o tem govori dejstvo, da je poleg kritike politične ekonomije načrtoval tudi posebno delo, ki naj bi ga posvetil *kritiki politike*⁴⁸ oziroma problematiki države.⁴⁹ Proti lahkotnim nedialektičnim istovetenjem pa govori tudi celotna Marxova teorija in kritika politične emancipacije, politične države in politične revolucije ter vsi bistveni politično-zgodovinski spisi (*Osemnajsti brumaire*, *Državljanska vojna* itd.). To potrjuje tudi *Nemška ideologija*, kjer je Marx zapisal, kot smo videli, tele pomembne besede: »Z emancipacijo privatne lastnine od občestva je postala država posebna eksistenca poleg

⁴⁶ Lahko samo z zadovoljstvom ugotovimo, da se je v novejšem času večje število avtorjev zavzelo za tezo, da je treba v marksistični metodologiji povezovati oba pristopa. Glej npr. Cesare Luporini, *MUS*, 5/1982, str. 70.

⁴⁷ Ta aspekt bi bilo pravzaprav potrebno podrobneje preučiti. Lenin je nanj gledal z aspekta kritike parlamentarne države in z gledišča odmiranja države: »To je vprašanje o spremembi družbenih funkcij iz političnih v navadne administrativne funkcije in vprašanje »politične države«. Ta izraz, ki zlasti utegne povzročiti nesporazume, kaže na proces odmiranja države: odmirajočo državo lahko na določeni stopnji njenega odmiranja imenujemo nepolitično državo.« (Lenin, *Izbrana dela*, III, Ljubljana, CZ, Ljubljana 1972, str. 230). V nekoliko drugačnem pomenu uporablja izraz politična država Gramsci, saj ga neposredno navezuje na pojem civilne družbe, to razlikovanje pa v metodološkem (ne v ontološkem) pomenu igra osrednjo vlogo v njegovi teoriji hegemonije, države in politike (Glej npr. A. Gramsci, *Izbrano delo*, op. cit., str. 236–239) Problem politične države je gotovo najbolj prišel do izraza v Kardeljevih delih, katerega politične misli sploh ni mogoče razumeti, če ne vidimo pomena tega motiva v njej (Glej zlasti: Edvard Kardelj, *Problemi naše socialistične graditve*, VI, Ljubljana 1964, 62–64; *Beleške o naši družbeni kritiki*, DZS, Slovenija, Ljubljana 1964, na različnih mestih; *Smeri razvoja političnega sistema socialističnega samoupravljanja*, Komunist, Ljubljana 1977, itd. O Kardeljevem prispevku k politični znanosti glej npr. Adolf Bibič, »Dialektika politike«, v: *Interesi in politika*, DE, Ljubljana 1981, str. 141–154; Miha Ribarič – Ciril Ribičič, *Kardeljeva zamisel družbenoekonomskega in družbenopolitičnega sistema*, izd. DE, Ljubljana 1982.

⁴⁸ K. Marx, *Pariški rokopisi*, v: Karl Marx-Friedrich Engels, MEID, I, op. cit., str. 247.

⁴⁹ K. Marx, »Prispevek h kritiki politične ekonomije. Predgovor«, v: K. Marx-F. Engels, *Izbrana dela*, IV, op. cit., str. 103.

civilne družbe in zunaj nje«. Šele nato je označil identiteto države z vladajočim razredom. Protislovje? Da, toda protislovje, ki je v stvarnem življenju moderne družbe. Iz njega izhaja istovetnost vladajočega razreda oziroma njegovih interesov s politično državo; hkrati pa iz njega izvira ločitev politične države od podrejenega razreda in *tudi* (in tega ne smemo pozabiti!) ločitev »javnega interesa« vladajočega razreda od partikularno-skupinsko-privatnih interesov posameznih delov tega razreda. Samo tako si lahko razložimo, zakaj v kapitalistični družbi ekonomsko dominantne socialne skupine ne vladajo več neposredno, marveč le posredovano skozi juridično obliko enakosti pred zakonom in skozi »formalno« politično enakost vseh ljudi kot »državljanov«. Samo tako lahko tudi razumemo, kako se v vsaki moderni državi, tudi v državi postrevolucionarne družbe, protislovno prepletata dominantni razredni interes (ki je »javni«, »obči«) in posebni interes delov razreda ali drugih socialnih kategorij; ti posebni interesi so lahko zaobjeti v občem javnem interesu ali pa so kot »skupinsko-lastniški« ali drugi partikularistični interesi v nasprotju s tem občim interesom.

Zato vidimo eno izmed temeljnih nalog politične znanosti, ki se konstituira in rekonstituira na podlagi Marxove metodologije, da razvija svoje koncepte in organizira svoje gradivo tako, da bo organsko povezala oba principa, dualistično in razredno načelo. Kajti če se omejimo samo na dualizem civilne družbe in politične države, na dualizem »citoyena« in »bourgeoisa«, bomo pri pojmovanju in raziskovanju države vse prehitro zožili svoj interes na problematiko abstraktno občega, celote, abstraktne skupnosti, ki je ločena od interesno razdrobljene »civilne družbe«, ki je »sfera« zasebnih in posebnih interesov. Če pa vidimo v Marxovi oziroma marksistični poziciji zgolj *neposredno identiteto* med voljo vladajočega razreda in med njegovimi organiziranimi političnimi institucijami (država, partija, sindikati, združenja, društva itd.), potem pravzaprav z verbalnim razrednim radikalizmom izrivamo na stranski rob ravno avtentično razredno *politično* problematiko. Kdor namreč ne dela nobene razlike med delovnimi razredi in drugimi delovnimi sloji na eni strani in med predstavniki oziroma upravljaljskimi institucijami in celoto upravljaljskih slojev na drugi strani, ta ne more biti videti niti priznavati pristnega socialističnega političnega procesa. Le-ta obstoji ravno v dialektiki interesnih posredovanj, v katerih subjekti s soočanjem, selekcijo, usklajevanjem in povezovanjem socialno protislovnih interesov, teženj in misli javno in odgovorno oblikujejo skupne in konkretne obče interese, hkrati pa uveljavljajo svoje legitimne individualne in posebne interese (posameznih delov razreda, posameznih gospodarskih panog, nacionalnih in regionalnih interesov itd.). Gledanje, ki zabrisuje razliko med razredom in njegovimi reprezentanti, ko jih prikazuje zgolj v »prijateljskem« razmerju, v položaju pasivne »hvaležnosti« in »vdanosti«, je kratkoročno lahko udobno, dolgoročno pa prispeva k birokratizaciji, k idolokraciji voditeljev in k sterilnosti upravljavskih struktur.

Ravno iz teh razlogov je za ploden razvoj politične znanosti in socialistične politike pomembno, da sodobna politologija, ki se sklicuje na Marxa, zna izkoristiti njegove bogate metodološke spodbude in jih razviti tam, kjer so le nakazane. Še posebej pomembna je sposobnost, da politologija zavestno poveže in izpelje metodološko načelo dualizma in razredne narave civilne družbe in politične države. Ta metodološki imperativ postaja, menimo, osrednjega pomena za politično znanost v postrevolucionarnih družbah, ki je bila vse predolgo omejevana s tradicionalističnimi gledanji na socialistično družbo predvsem s stališča države, ne pa zlasti s stališča družbe, ki se zavestno spreminja v smeri »asociacije«.

6. Politična država, politika in »asociacija«

Razprave o Marxovi teoriji države in politike se posebej zaostrijo in tudi razhajajo, ko gre za vprašanje družbenega prehodnega obdobja. To je tudi razumljivo, če upoštevamo, da so Marxove izjave ravno glede države in politike v postrevolucionarnih družbah dokaj redke in splošne. Razumevanje tega dela njegove družbene teorije je tudi še posebno pod pritiskom specifičnih izkušenj in pragmatičnih potreb sodobne socialistične prakse. To vse se še prepleta in zapleta zaradi tega, ker se posamezne specifične razlage neredko vsiljujejo kot obvezna avtentična interpretacija Marxove in kasnejše marksistične politične misli.

Okoliščina, da Marx ni zapustil nikakršnih receptov za izdelavo konkretnih oblik političnega sistema prehodnega obdobja, ni samo oteževalna, marveč tudi olajševalna. S tem imajo protagonisti sodobnih socialističnih transformacij veliko svobodnejše roke, a tudi večjo odgovornost, da iščejo takšne institucionalne rešitve, ki najbolj ustrezajo vsakokratnim razmeram in specifičnim zgodovinskim okoliščinam.

Hkrati pa vendar Marxova vizija prehodnega obdobja vsebuje tudi nekatera napotila, do katerih sodobna socialistična teorija in praksa ne moreta imeti ravnodušnega odnosa. Med prvinami Marxove teorije prehodnega obdobja, ki spodbujajo ali naj bi spodbujale politično misel in prakso sodobnega socializma (zlasti tistega, ki je v razvitejših fazah svojega razvoja), naj navedemo zlasti tele:

1. Temeljni kriterij političnega in družbenoekonomskega sistema prehodnega obdobja je stopnja osvobajanja dela (Državlјanska vojna v Franciji).

2. Ta emancipacijski proces, ki je istoveten s prehodom od politične revolucije v (permanentno) socialno revolucijo, se lahko realizira le ob sodelovanju političnih institucij, ki se preobražajo (država, politične organizacije itd.).

3. Bistveni pogoj in sestavni del teh transformacij je »revolucioniranje civilne družbe«, tj. dejansko podružbljanje interesov in potreb v sferi

materialnih odnosov družbe; predvsem torej v sferi produkcije vrednosti in prilaščanja presežnega dela.

4. Izhodišče Marxove teorije države in politike prehodnega obdobja (in tudi procesa socialne emancipacije) je preseganje dualizma civilne družbe in politične države.

5. »Odmiranje države« torej ni nekakšna postranska in naključna pritiklina Marxove teorije države prehodnega obdobja, marveč njen esencialni del. To je nasledek Marxove kritike dualizma civilne družbe in politične države in njegove koncepcije demokracije v družbi prehodnega obdobja.

6. Marxova koncepcija države in politike se tako bistveno razlikuje od slehernega birokratskega etatizma, čeprav dopušča in zahteva, v konkretnih razmerah, večjo ali manjšo vlogo države.

7. Marxova koncepcija države in politike v prehodnem obdobju pa se bistveno razlikuje tudi od anarhističnih pogledov. Medtem ko slednji vidijo vir vsega zla v državi in sploh v politiki, gleda Marx nanju v dialektični zvezi s civilno družbo. Marxovo pojmovanje države, politične organizacije in politike ni niti moralistično niti aprioristično negativno, marveč je konkretno zgodovinsko.

8. Temeljno vprašanje prehodnega obdobja je, kdo upravlja družbene zadeve, kdo ima družbeno moč in kdo izvršuje oblast. Toda nič manj pomembno ni vprašanje (ki se je zaostriло bolj, kot je lahko predvideval Marx, v izkušnjah postrevolucionarnih družb), kako se izvršuje oblast in kako se upravljajo druge družbene zadeve.

9. S tem vprašanjem je neposredno povezan odgovor na problem, ki je temeljnega pomena za pojmovanje družbe, države in politike tudi v prehodnem obdobju: kakšno je razmerje med produkcijskimi sredstvi in med neposrednimi producenti, kakšen je mehanizem ustvarjanja in prilaščanja presežne vrednosti.

10. S tem je povezana tudi nujnost, da se politični sistem oblikuje tako, da bo zagotavljal optimalni razvoj produktivnih sil (produktivnosti dela), hkrati pa dominantno vlogo sedanjih in dolgoročnih interesov delavskega razreda in njegovo sposobnost, da obvladuje gibanje družbenega kapitala; in da v skladu z objektivnimi možnostmi kar najbolj neposredno upravlja s političnimi in drugimi družbenimi zadevami ter da dejansko nadzoruje upravljanje vseh tistih družbenih zadev, ki jih še vedno morajo opravljati njegovi reprezentanti (delegati) oziroma upravljalški sloji družbe. Od tod izvira težnja po delavskem in globalnem družbenem samoupravljanju, ki nujno zahteva tudi javnost dela, odgovornost vseh in čim manjše stroške upravljanja občin in skupnih zadev.

11. Nobena Marxova misel verjetno tako jedrnato ne izrazi temeljnega pogleda na razvoj postrevolucionarne družbe kot tista, ki sta jo z Engelsom zapisala v Komunističnem manifestu: »Ne mesto stare meščanske družbe z njenimi razredi in razrednimi nasprotji stopi asociacija, v kateri je svobodni razvoj slehernega pogoj za svobodni razvoj vseh.«

12. *Asociacija* pri Marxu ni statični ideal, ampak je proces, ki je in bo ostal naloga tako dolgo, dokler bo obstajal problem individualne in kolektivne svobode. *Asociacija* pomeni ravno zavestno preseganje politične države in vsake politične odtujitve, hkrati pa je tudi cilj, h kateremu naj bi se trajno usmerila družbena in politična aktivnost v prehodnem obdobju.

13. *Asociacija*, kolikor jo je nujno oblikovati v celotnem prehodnem obdobju, zahteva ustvarjalno vlogo politike. Lahko bi celo trdili, čeprav morda to ni popolnoma v skladu s črko Marxovih misli: čim manj je države, tem več je potrebno politike. Sicer lahko »odmiranje« države ne pomeni njenega podružbljanja, marveč večanje stihijskih procesov v družbi in s tem izzivanje h krepitvi države in njenega intervencionizma, kar je v nasprotju z načelom asociacije.

14. V prehodnem obdobju, kot kažejo izkušnje, boj za oblast ne neha biti aktualen, moral pa bi zavzemati vedno manj prostora v teoriji in praksi. Kolikor politika ni buržoazni koncept, kolikor se v njej izraža oziroma naj bi se stalno izražal imperativ po individualni svobodi v svobodni asociaciji, toliko bolj je nujno, da socialistično politiko definiramo tudi kot kooperativno delovanje za zadovoljevanje človekovih temeljnih in drugih potreb (življenje in vse, kar je potrebno za njegov spodoben obstoj, zdravje, izobrazba, kultura, delo, samoupravljanje, svoboda, sreča itd.).

15. Koncept politike, ki sledi Marxu, je po našem mnenju tako deskriptiven kot normativen. Če to lahko vodi na eni strani v pozitivizem, na drugi pa v normativizem, pa je hkrati zavesten praktični karakter koncepta politike in drugih temeljnih pojmov v skladu z naravo teorije, ki skuša biti realistična in spreminjevalna hkrati.

16. Marksisti so pomemben subjekt sodobne zgodovine, toda ne delajo je, kot bi se jim zljubilo niti je ne delajo sami. Marksizem ni absolutni zakon zgodovine, marveč le eden izmed njegovih dejavnikov (Kardelj). Tudi marksiste je potrebno presojati marksistično: ne po tem, kaj govorijo, marveč predvsem po tem, kaj in kako delajo. Samo če razvoj Marxove in tudi marksistične misli o državi in politiki razumemo v duhu teh izhodišč Marxove metodologije, lahko razumemo nujnost obstoja raznolikosti v marksizmu kot tudi napetost med dolgoročno Marxovo vizijo svobodnih ljudi v svobodni asociaciji in med stopnjo dejanskih dosežkov. Ta napetost pa je v sodobnem času tudi eden izmed poglobitnih virov volje, da se svet ne samo razume, ampak tudi spreminja, da se v njem širi prostor svobode.

7. Namesto sklepa

Marx je znanstveno utemeljil politiko kot akcijo proletariata za osvoboditev (osvobajanje) dela in socialno emancipacijo.

To Marxovo epohalno dejanje je pomenilo pravo revolucijo v povezo-
vanju znanosti in politike. Toda Marxova dognanja, ki jih ravno glede
države in politike ni mogel do kraja izpeljati, po svoji naravi nasprotujejo
vsakršni nezdgovinski fosilizaciji. Njegova materialistično-dialektična
metoda zahteva stalno odprtost do konkretne zgodovine, do prostora in
časa, ki se nanj nanaša. Daje le poglobljena napotila za raziskovanje in
akcijo, ki jih je treba stalno obnavljati, konkretizirati, dopolnjevati in tudi
glede na konkretne razmere presegati.

Marx je s temeljnim metodološkim prispevkom in s številnimi vsebin-
sko-tematskimi inovacijami odločilno prispeval tudi k razvoju in razvoj-
nim sposobnostim posebne politične znanosti, čeprav je ravno politična
problematika v ožjem pomenu pri njem zavzemala drugorazredno mesto.
Naj omenimo predvsem nekaj njegovih poglobljivih prispevkov k politični
znanosti.

Marx je, prvič, odločilno vplival oziroma vsaj sovplival na konstituira-
nje sodobne politične znanosti. Ni dvoma, da bi podrobna raziskava
pokazala, da je politična znanost kot posebna disciplina v dokajšnji meri
nastala zaradi izziva, ki ga je s svojo realistično in mobilizacijsko koncep-
cijo politike pomenil marksizem (skupaj z gibanji, ki jih je usmerjal).

Drugič. Vsako nepristransko raziskovanje lahko ugotovi, da so najbolj
vplivne nemarksistične politične teorije nastale v nemajhni meri kot
zaveden ali podzavesten odmev na izziv razredne interpretacije politike,
ki jo je izoblikoval Marx in ki so jo praktično uveljavljala socialistična
gibanja. Kot tipičen primer lahko navedemo teorijo analitičnega plurali-
zma (interesnih skupin) in elitizma, ki sta danes nedvomno poglobljena tipa
nemarksističnih (nerazrednih) teorij politike.

Tretjič. Marx je postavil v središče raziskovanja probleme, ki so
postali ali postajajo osrednji interes novejšje in sodobne politične znanosti.
Naj omenimo samo razmerje med ekonomijo in politiko, interesi in
politiko, problematiko ideologije in utopije, socialnih gibanj, partij, biro-
kracije, alienacije itd.

Četrto. Marx je sicer terminološko na politiko gledal predvsem skozi
prizmo politične države, toda s celotnim svojim raziskovanjem družbenih
in političnih pojavov je področje politike vsebinsko razširil na vse odnose,
v katerih razredi in druge družbene skupine prihajajo zaradi različnih
interesov v protislovja in konflikte, v katerih ti udeleženci razrešujejo
oziroma presegajo ta protislovja in oblikujejo skupne in splošne interese,
ki pa so po svoji vsebini nujno določeni z interesom dominantnih skupin
oziroma razredov. Pri Marxu se je z vsebinskega stališča torej odločilno
začelo tisto »širjenje pojma politike«, ki ga nekateri odkrivajo kot po-
trebo šele pod vplivom sodobnih ekoloških in njim sorodnih gibanj.

Petič. Končno in ne nazadnje je treba opozoriti na to, da zaradi vsega
rečenega ravno Marxova metodološka izhodišča nudijo načelno največ
možnosti, da se v sodobni politični znanosti presega fragmentarnost,
pragmatistični instrumentalizem in nekritični normativizem in tako uspeš-

neje dosega sinteza spoznanj v novi integrativni teoriji politike. Ni treba posebej poudarjati, da se takšna sinteza, po kateri je čedalje bolj čutiti potrebo v sodobni teoriji in praksi, srečuje s številnimi ovirami. Te izhajajo tudi iz dejstva, da je tako marksizem kot politična znanost sestavni del sodobnih razrednih ter drugih socialnih in političnih interesov, transformacijskih in legitimacijskih potreb sodobnih socialnih gibanj in sodobnih političnih sistemov. To daje spoznavno moč in razkriva nove horizonte, često pa tudi zavira hitrejša razkrivanje »skritih temeljev« sodobne države in politike, zamegljuje razvidnost družbeno-državnega dualizma in razredno-slojevski karakter političnih procesov, hkrati pa tudi neredko zastira vpogled v zakonitost gibanja od politične države v asociativno skupnost. Kolikor bolj pa se bo politična znanost zavedla teh temeljnih Marxovih izhodišč in njihove povezanosti, toliko bolj bo sposobna za novo sintezo, ki jo zahteva naš čas.

Če sodobne politične znanosti ni mogoče razvijati brez Marxa in marksizma, pa tudi ne samo iz Marxa in marksizma. Sodobna politična znanost se lahko konstituira in tudi rekonstruira samo, če zaobjame v svoje obzorje poleg Marxa in marksizma (s kritičnim odnosom do vseh dogmatizmov) vso moderno in sodobno zgodovino, predvsem tri velike revolucije XX. stoletja in torej tudi pozitivne in negativne izkušnje postrevolucionarnih družb.

Ne smemo tudi pozabiti, da mora politična znanost, ki se inspirira z Marxom in marksizmom, tudi znati stalno *kritično* integrirati znanstvene družboslovne vire, ki nastajajo tudi izven marksizma, čeprav često pod zavestnim ali nezavednim sprejemanjem njegovih vplivov. To velja še posebej za nemarksistično politologijo, ki s svojimi številnimi raziskovalnimi rezultati širi vednost o politiki sodobnih družb in sodobnega sveta.

Če smo na začetku ugotovili da politična znanost vse bolj postaja svetovni proces, je treba sedaj dodati, da postaja svetovna tudi potreba po kritičnem dialogu v sodobni politični znanosti – tako med marksisti samimi kot med marksisti in drugimi šolami. Takšna potreba sledi tako iz odprte narave Marxove misli kot iz potrebe razvoja politične znanosti in sodobnega družbenega napredka.

Najsi gledamo z ontičnega, gnoseološkega, praktičnega ali zgodovinskega gledišča, je politična znanost, ki se inspirira z Marxom, še posebno potrebna v družbi prehodnega obdobja. Še zlasti o tej družbi je Marx lahko nakazal le nekaj splošnejših izhodišč, tako da so protagonisti socializma zavezani, da ustvarjalno iščejo nove odgovore glede razmerja med družbo, človekom in državo, med političnim in družbenoekonomskim sistemom. Politična znanost se mora tu še posebno zavedati nevarnosti, da se podaljša v prirepek vsakdanjega političnega pragmatizma ali pa postaja zgolj katalog zgodovinskih znanj (čeprav je zgodovinski aspekt ena izmed pglavitnih sestavin politologije). Toda politična znanost v prehodnem obdobju, če naj sledi Marxu in potrebam današnjega časa, tj. najsplošneje rečeno socializaciji ekonomije in socializaciji politike, mora

še posebno sooblikovati spoznanja o prehodu politične države v asociativno skupnost. To pa od nje zahteva, da temeljito zgodovinsko in *empirično* raziskuje politične odnose in institucije v naši družbi, v tujih deželah in v sodobnem svetu; in da posplošuje empirične rezultate v novih teoretičnih dognanjih glede sodobne države in sodobne notranje in mednarodne politike. Pri tem vidimo še posebno nalogo v tem, da politična znanost oblikuje nov koncept politike, ki naj bi čedalje bolj ožil prostor politiki kot boju za oblast in širil koncept politike kot prizadevanja (v razmerah interesnih protislovij) za zadovoljevanje temeljnih in drugih človekovih potreb.

Sociologija kot »znanost« in marksizem kot »ideologija«

Pripravljanje receptov za kuhinjo prihodnosti nikakor ni bila Marxova naloga, kar je sam dovolj nedvoumno poudarjal. Vendar so mu mnogi kasneje hoteli podtakniti prav to vlogo in tega ne manjka tudi v sedanjosti. Kako bi sicer mogli razumeti razmeroma pogoste očitke, da K. Marx ni celovito obdelal tega ali onega pojava, da ni teoretično pojasnil in dovolj razložil npr. razredov, da ni dovolj natančno in pozorno obravnaval takšnih pojavov, kot je birokratizem, itd. Da bi bila tovrstna praksa s skupnim imenovalcem bolj jasno opredeljena, lahko rečemo, da Marxu mnogi zamerijo, ker ni dal jasnih ocen o stalinizmu kot celostnem pojavu.

Kako lahko do takšnih ocen prihaja, kakšne so njihove korenine in kakšne so konkretne posledice? Kako je mogoče očitati Marxu kot znanstveniku, družboslovcu, da ni storil tistega, česar denimo, ni storila cela plejada kasnejših miselnih tvorcev? Kako je mogoče omalovaževati njegova spoznanja kot nepopolna ali zastarela, ker ni kompleksno pisal in analiziral procesa, ki se je, denimo, pojavil več desetletij po njegovi smrti? Kdo lahko počne to, s kakšnih predpostavk izraščajo tako smela vrednote-nja?

Med množico spodbud, ki prispevajo k takšni imaginaciji, se verjetno more najti skupni imenovalcec in zdi se mi, da ne bo daleč od resnice, če ga opredelim takole: podlaga takšnih ocenjevanj in dokazovanj »krivde« Marxu je mitologizacija samega njegovega dela, je fetišizacija Marxa, katere jedro pa je krčenje Marxovega opusa na preroško razsežnost in na monofaktorsko (ekonomsko deterministično) razlago družbe. V tej praksi se hoče Marxu na vsak način nataktniti haljo jasnovidca in ko je to že doseženo, je lahka pot, da se v epohi znanosti pač ustrezno obračuna z njim in njegovim »ekonomizmom«. Zato sta mitologizacija Marxa in krčenje na vlogo preroaka druga plat medalje, ki nosi oznako zavračanje Marxa.

Že kar utečena pot takšnega odnosa do Marxa ima to značilnost, da se njegova znanstvena spoznanja izvzamejo iz konkretnega zgodovinskega konteksta, da se ne upoštevajo kot celosten zgodovinski in družbeni produkt z vsemi posebnostmi in omejenostmi takratne stopnje razvoja »anatomije« družbe, da se jemljejo kot takšna, obče veljavna ali kar »naravna«. To pa je postopek, ki je neločljivo povezan s pozitivistično, nezgodovinsko in nedialektično usmeritvijo v znanosti.

Zakaj je (bila) potrebna tovrstna avtonomizacija Marxove znanstvene misli, kaj je v njej specifičnega, da je bila vredna različnih poskusov bolj

ali manj odkritega zavračanja? Lahko bi odgovorili, da je Marx oblikoval takšna znanja, ki so zadevala v tiste sfere družbene urejenosti, ki so imele avreolo samoumevnosti in v takšne načine miselnega prisvajanja sveta, ki je to avreolo krepilo in jo ustvarjalo. S tem pa so bili potencialno prizadeti tisti sloji družbe, ki so imeli prednost; zato je bila Marxova misel nevarna in tudi pota, po katerih je prišel do svojih spoznanj, so morala biti prav tako vprašljiva.

Skozi pozitivistična (meščanska) očala se Marxova pojmovanja na ontološki, gnoseološki in vrednostni ravni kažejo kot hibe, ki bi jih lahko strnili v nekaj ključnih. Obstoječe družbe ni razumel kot samourejevalnega sistema, kar bi mu omogočalo, da bi jo posplošil v kategorijo nasploh in ji dal univerzalno veljavo; obstoječe družbe ni upošteval kot neke naravne danosti, opredeljene z naddružbenimi in nadzgodovinskimi določilnicami, ni je gledal kot otok zunaj časa in prostora, kar bi mu omogočalo opravičevanje te družbe, temveč jo je razumel kot konkretno zgodovinsko nastalo in v tej konkretnosti ga ni zanimala zgolj »sintaksa«, temveč v prvi vrsti »semantika«. Ker ni družbe izločeval iz zgodovine in iz protislovnosti konkretnih interesov različnih plasti, tudi ni v obstoječi bedi videl le bede, ki bi jo bilo treba še opravičevati kot naravno nujnost, temveč je v njej spoznal (potencialno) prevratno moč. Ker se ni sistematično in zavestno izogibal vprašanjem o zgodovinskih vzrokih in ker ni v odgovorih pristajal na spoznanja, do katerih je moč priti s pomočjo analogij, tudi v bogastvu ni videl le bogastva kot takega, temveč je razkril medsebojno zvezo med bogastvom in bedo, njuno dialektično protislovno pogojenost.

V svojih teoretičnih pojasnjevanjih ni »konstruiral socialne resničnosti« tako, da bi se ta kazala kot najvišja možna stopnja urejenosti, kot edino veljavna in izvzeta iz korenitejšega spreminjanja. V svojih razlagah ni izhajal iz podmene o abstraktnem posamezniku, ni eliminiral ljudi v spoznavnem procesu, ni jih razumel kot bitja »brez telesa in duše«, kakor to počne, denimo, v sodobnosti N. Luhmann. Na obstoječe je gledal skozi očala tistih, ki se niso najbolj ugodno počutili v svoji alienirani vsakdanjosti, ki so bili obdarjeni s »krepostmi«, kot so molk in pokorščina, samozatajevanje in podrejanje, k čemur je prispevala tudi oficialna ideologija, ne glede na njeno pojavno obliko.

Prav iz takšne spoznavne usmeritve izhaja tudi spoznavna moč in globina njegovih odkritij ter njena revolucionarno humanistična smer angažiranja. Ne omenjam humanistične smeri po naključju skupaj z atributom revolucionarna, temveč je to nujno potrebno, da bi tako opredelili ravno specifično diferenco v odnosu do tistih konstrukcij, ki so sicer tudi vključevale prizadevanja za »več humanizma«, za »več sreče« (kot npr. že A. Comte), vendar je v teh primerih humanistična usmerjenost podrejena obstoječemu redu in potrebam po nemotenem funkcioniranju tega reda.

Vrsta značilnosti kaže, da Marxova teorija nikakor ni nastopala kot sredstvo (idejnega) razrednega boja vladajočih plasti, zato pa je bila »nevarna«, zato je bilo treba poskrbeti, da se njena moč nevtralizira. Pred oficialno znanostjo se torej ob širjenju Marxovih spoznanj z vso resnostjo zastavi zahteva po razvrednotenju in nadomeščanju teh spoznanj. Po sami logiki obstoja oficialnih znanstvenih disciplin ni bilo mogoče pričakovati drugačnega odziva. Vse tiste dimenzije Marxove misli, ki ji dajejo zgodovinski pomen, ki jo dvigajo daleč nad zgolj opisovanje vsakdanjosti, ki jo je moč dojemati že tako in tako z zdravim razumom (kar končno naredi znanost sploh za nepotrebno), skratka specifično zgodovinsko dialektično materialistično razumevanje družbenega dogajanja v vsej svoji kompleksnosti, so pomenile izziv, na katerega je bilo treba »znanstveno« (v skladu z duhom časa!) odgovoriti.

Ni tedaj naključje, da se je vprašanje etične nevtralnosti v znanosti zaostriilo prav konec 19. stoletja, v času, ko je dobivala v takrat razvitih kapitalističnih družbah – v okviru drugih disciplin – svojo domovinsko pravico tudi sociologija. V vsakdanjem »zdravem« razumu je bila sociologija blizu socializma in tudi idej, ki so bile povezane s predstavami o socializmu – torej idej marksizma; zato je morala tudi sociologija vzpostaviti distanco do teh »nevarnih zablod«, če je hotela postati sestavina oficialnega kroga znanstvenih disciplin. Ta okoliščina je v veliki meri vplivala na spoznavno usmeritev klasične sociološke teorije, ki pa je s svojo paradigmatičnostjo opredeljevala tudi njen kasnejši razvoj. Prav konec 19. in v začetku 20. stoletja so bili v sociologiji izoblikovani trdni temelji za »znanstveno« (= pozitivistično in nedialektično) razlaganje družbene urejenosti in razvoja tako v vsebinsko ontološkem kot epistemološkem oziru, v kar pa je bilo zajeto tudi sprejemanje vladajočih vrednot, seveda ne kot razrednih vrednot, temveč kot univerzalnih in naravno obstoječih.

Način zavračanja znanstvenih spoznanj K. Marxa je v razvoju sociologije variiral glede na širše družbene okoliščine (očitnost razrednega boja, itd.) in glede na samo stopnjo razvoja sociologije in njenega pojmovnega aparata – in to od razmeroma očitnega zavračanja z oznako, da gre za ideologijo, do navideznega sprejemanja Marxovih idej, ko so že bile »očiščene«, oziroma do sprejemanja tistih sestavin Marxove misli, ki niso bile nevarne za obstoječo (kakršnokoli) urejenost. S tem ko omenjamo to dimenzijo razvoja sociologije, nikakor ne trdimo, da se je sociologija razvijala izključno kot odgovor marksizmu; izražamo samo prepričanje, da ni mogoče mimo tega dejstva, ker je dejansko v veliki meri botrovalo temeljni spoznavni usmeritvi in načinu angažiranja sociologije. Konfrontacija sociologije z marksistično znanstveno mislijo je vplivala na težnjo po oblikovanju »sociologije brez družbe«, na njeno »utrjevalno« in »potrjevalno« vlogo za obstoječe razredne družbe; če gre – in ob razvoju konec 19. in v začetku 20. stoletja je šlo – za vladajoč meščanski red, potem lahko takšno vlogo označimo tudi kot meščansko, pri čemer

razumemo »meščanskost« tako, kot jo je razumel K. Marx, ko je označeval politično ekonomijo.¹

»Kolikor je politična ekonomija buržoazna, se pravi, da pojmuje kapitalistično ureditev kot absolutno in poslednjo obliko družbene produkcije, namesto – nasprotno – kot zgodovinsko razvojno stopnjo, lahko ostane znanost tako dolgo le, dokler je razredni boj latenten, ali pa se razodeva v posamičnih pojavih.«

Končnost obstoječe družbe je torej tista meja, ki opredeljuje spoznavni smoter, ki opredeljuje sam način razlaganja in poti za pojasnjevanje makro ali mikro družbenih pojavov v okviru pozitivistične meščanske usmeritve. V tej usmeritvi so zanemarjena temeljna dialektična načela in zakoni pri pojasnjevanju družbe in njenega razvoja (kot so zakon enotnosti in boja nasprotij, zakon negacije negacije, zakon prehoda kvantitete v kvaliteto) ter kategorije dialektike (kot npr. odnos med bistvom in pojavom, med vsebino in obliko, nujnostjo in naključnostjo, med vzrokom in posledico, protislovje, odnos med nujnostjo in svobodo ter odnos med delom in celoto). Upoštevanje teh zakonov in kategorij je omogočalo nastanek in razvoj marksizma kot kritične znanosti in njeno revolucionarno praktično usmeritev. Za mnoge sociologe, kot ugotavlja v sodobnosti B. Smart,² pa je že sama ideja o kritični sociologiji nasprotna prepričanju o znanstvenem pristopu.

V okviru meščansko usmerjene sociologije se je torej v teku razvoja izoblikoval poseben vzorec znanstvenosti, ki je potem, ko je že bil (zavestno) izoblikovan, deloval po zakonih inercije. Ta vzorec je postal vprašljiv šele v novejšem času, ko so začela prodirati spoznanja o krizi v sociologiji. Samo v temeljnih potezih bomo orisali ta pozitivistični vzorec znanstvenosti, da bi lažje dojeli tudi odnos do spoznanj K. Marxa.

Glede na ontološko dimenzijo je pri ključnih sociologih izhodiščno teoretično pojmovanje družbe kot sistema, ki ga razlagajo s pomočjo analogije med družbo in drugimi živimi organizmi ali neorganskimi celotami. Analogije niso rabile le kot spoznavni pripomoček, temveč so bile podlaga za vsebinsko razlago »naravnega bistva« sistema samega.

K naravnemu bistvu pa je sodil predvsem zakon o spontanosti pri ohranjanju ravnotežja sistema, pojmovanje o samourejevalnosti sistema, o nujnosti konsenza glede vrednot in ciljev družbe, o konstantnosti normativne urejenosti in s tem povezana nujnost količinskega kopičenja, ne pa kakovostne spremembe odnosov; vse sestavine družbe kot sistema morajo delovati funkcionalno enotno in zagotavljati harmonijo med deli ter integracijo; stanja duha so tista, ki v prvi vrsti opredeljujejo človeško delovanje in načine družbenosti; človek posameznik je razumljen kot objekt, ki se mora predvsem prilagajati (z znanostjo »odkritim«) »naravnim« zakonom družbe kot sistema; vse, kar je splošno, ima absolutno višji

¹ K. Marx, *Kapital*, 1. zvezek, Ljubljana, CZ. 1961, str. 16.

² B. Smart, *Sociology, Phenomenology and Marxian analysis*, London, Routledge & Kegan Paul, 1976, str. 174.

rang, večjo vrednost, posamično (človek) je le moteče (kar je poudarjal že A. Comte).

»Naravno bistvo« družbe vključuje tudi pojmovanje o večnosti neenakosti hierarhije, nujnosti podrejanja in kooperacije. Družba je razumljiva predvsem kot moralna celota (»kolektivna zavest« – E. Durkheim), notranje konsenzualna; vprašanja o konkretnih (materialnih) določilnicah moralnosti niso in ne morejo biti navzoča v teh koncepcijah. Družbena neenakost je razložena kot posledica funkcionalne diferenciacije (visoka stopnja delitve dela zahteva neenakost in kooperacijo), ta pa je spet le posledica samega tehničnega razvoja in omogoča celo vedno večjo »svobodo« posameznika. Družba kot celota je bila pretežno razumljena kot brezkonfliktna (najpogostejši očitke npr. funkcionalizmu), če pa je pojasnjena kot konfliktna, so konflikti pojasnjeni kot sredstvo za večjo integracijo ob nespremenjenih drugih okoliščinah (npr. R. Dahrendorf v sodobnosti).

Ob enostranskem in nezgodovinskem razmerju teh teoretičnih razlag do resničnosti gotovo ni naključje, da obstaja v njih pojmovni primanjkljaj; že v besednjaku teh razlag so odsotni pojmi, ki bi lahko spodbujali spoznavni interes k drugačnim (perečim) problemom, ki so bili pomembni za podrejene plasti v družbi. Tako že pri oznakah družbe večinoma ne nastopajo pojmi, ki bi zajemali vsebinske dimenzije odnosov (ali: kolikor so, so že predelani in »prečiščeni«), temveč oznake, ki se morejo povezati zlasti s tehničnimi vidiki: primer je »industrijska«, »post-industrijska« družba kot nadomestilo (ki naj bi bilo edino »znanstveno«!) za oznako »kapitalistična« družba.

G. Myrdal³ opozarja, da je že na terminološki ravni vključen »hidden ethos« in pojmi, kot denimo, »harmonija«, »ravnotežje«, »organizacija«, »dezorganizacija«, »funkcija«, itd. vsebujejo »pustite-kot-je« vrednote-nje.

Pojmovni primanjkljaj se kaže tudi v odsotnosti nekaterih pojmov, ki imajo veliko spoznavno vrednost v okviru marksistične teoretične razlage, kot so npr. razred, izkoriščanje⁴, alienacija; če pa so ti pojmi že vključeni, so večinoma tako pomensko preoblikovani, izpraznjeni in sprevrnjeni, da ne zavračajo temeljnih koncepcij o družbi in njenem razvoju (npr. alienacija pri funkcionalistih). Kot znanstveni pojmi veljajo v okviru pozitivistične usmerjenosti le tisti, ki po svoji vsebini ustrezajo predstavam o harmoničnosti, končnosti, samourejevalnosti, integraciji; torej jim je določena ena sama možna vsebina (kar je povezano z nezgodovinskostjo in nedialektičnostjo). Od tu tudi izvira možnost, da se drugačne teoretične razlage razumejo in pojasnjujejo le kot »ideološke«, oziroma neznanstvene; s tem je ustvarjena teoretična podlaga, da dobi marksizem oznako »ideologije«. Že na ravni pojmov je tedaj navzoča »harmonizacija« in

³ G. Myrdal, *Value in Social Theory*, London, Routledge & Kegan Paul, 1968. str. 150.

⁴ A. Gouldner (v delu *For Sociology*, Penguin Books, 1973) navaja primer K. Daviesa, ki je priznal pojem izkoriščanje, vendar le na neekonomskem področju.

»socialno integrativna« vloga sociološke teorije (v skladu z interesi vladajočega razreda), ki jo še bolj utrjujejo načela znanstvenega spoznavanja.

Ena od pomembnih značilnosti na gnoseološki ravni je ta, da se je v razvoju sociologije – od A. Comta naprej vse do sodobne sistemske teorije – ožilo področje izkustvenega – kot podlage za teoretična pojasnjevanja zgolj na »sociološko empirično«, torej na to, kar je sociološka teorija dopuščala in razkrivala. Zaradi te zožitve, ki je puščala kompleksno zgodovinsko protislovno resničnost bolj ali manj ob strani (in ki se lahko izrazi kot odnos teorija-empirija-teorija), je bila možna (navidezna) samozadostnost sociološke teorije (glede na socialno funkcijo – dejansko je šlo za »koristnost v nekoristnosti«!), eliminirana je bila možnost korenitega spreminjanja konkretne celostne resničnosti.

Sociološka teoretična pojasnila so bila opredeljena tako, da ostajajo na ravni »filozofi so svet le različno razlagali«, ni jim pa smelo iti za to, »da bi ga (revolucionarno) spremenili«. Ostajanje na »empiriji« in izključitev celostne zgodovinske prakse iz izkustvenega področja ja omogočalo tudi različne »weltfremd« teoretične razlage, bodisi izrazito enostranske ali pa napačne, takšne, ki jih konkretna zgodovinska praksa ni potrdila (npr. koncepcija samourejevalnosti). Ta zožitev je omogočala tudi zane-marjanje vprašanja vzrokov pri pojasnjevanju družbenih pojavov, skrčenje ali transformacijo kavzalne analize in prek funkcionalne analize vključitev teleološke dimenzije (ki sicer sama po sebi ni v navzkrižju z znanstvenim pojasnjevanjem, problem pa nastopi tedaj, kadar vzroki in posledice zamenjajo svoje mesto; to pa se je v razvoju sociologije v pozitivistični usmeritvi zgodilo in bilo pogosto natančno opredeljeno).

Eno od prvih načel pozitivistične usmeritve je načelo, da mora sociologija proučevati le to kar je, ali je bilo. Usmeritev v obstoječe in preteklo je nujna sestavina slehernega znanstvenega prisvajanja, zato samo po sebi to načelo ni problematično. Problematično pa lahko postane tedaj ko se vprašamo, kako je pojasnjeno sedanje in preteklo.

To kar je, je lahko pojasnjeno kot zgodovinski proces oziroma nasledek kompleksnega zgodovinskega spreminjanja (s konkretnimi nosilci, ideologijami, vrednotami, itd.), ali pa je razloženo kot samo po sebi obstoječe, edino, večno in »naravno«. Če je iz razlage preteklega izključena zgodovinskost in dialektičnost, potem tudi usmeritev v »je, je bilo« ni očiščena nekih določenih napovedi prihodnosti. Maksima, ki so jo v glavnem upoštevali sociologi, je bila, da sociološka teorija ne sme predvideti drugačne prihodnosti, kot je tista, ki izhaja iz »narave« stvari, iz »bistva naše civilizacije«, itd.

Druga pomembna epistemološka zahteva pozitivistično usmerjene sociologije je, da je treba družbene pojave obravnavati kot stvari, ki jo je najbolj jasno izrazil E. Durkheim v delu *Pravila sociološke metode*, izključno na izkustveni ravni. Če upoštevamo zožitev »izkustvene ravni« na »sociološko empirijo«, potem se nam kot umljivo pokaže označevanje iskanja globljih vzrokov za vnanjostjo kot »spekulacija« ali »metafizika«.

ki da sodi kvečjemu na predznanstveno raven. S to metodološko zahtevo je postavljen temelj nezgodovinskosti, kajti tisti »znanstvenik, ki jemlje družbena dejstva kot stvari, pozablja na to, da ljudje delajo zgodovino«. ⁵

Neposredno se na prvi dve zahtevi navezuje tudi tretja, namreč da mora biti sociologija vrednotno nevezana (etično nevtralna), kar pomeni, da se ne sme spraševati po smiselnosti samih pojavov, po smotrih družbenega obstoja in razvoja, temveč mora (če naj bo »znanost«, »racionalna«, »logično-izkustvena«, »analitična«, itd.) sprejeti dani smoter (ki izhaja iz »naravnega« bistva družbe!) in potem odkrivati, katera sredstva so najučinkovitejša za doseganje tega smotra. S tem je bila sociologiji »dodeljena« instrumentalna in terapevtska vloga; način sociološke interpretacije družbenih pojavov in procesov je bil podrejen socialno integrativni vlogi sociologije. Zahteva po nevtralnosti je torej pomenila predvsem nevtralnost do (potencialnih) »rušilnih« vrednot, ki bi lahko pripomogle k družbeni dezintegraciji – seveda konkretnih kapitalističnih družb, ne pa družb nasploh. Načelo nevtralnosti je botrovalo oblikovanju in utrjevanju predstave o praktični vlogi sociologov kot »moralnih kretenov v svojih ozkih poklicnih vlogah«, kot neodgovornih za posledice svojega dela. ⁶

Mit o izključni znanstvenosti pozitivistično naravnane sociologije se je začel podirati v šestdesetih, zlasti pa v sedemdesetih letih, to pa spričo velikega razhajanja med teoretično usmerjenostjo in praktičnim življenjem, spričo nekaterih zlorab sociologije, posebej pa pod vplivom revitalizacije revolucionarnih in radikalnih gibanj. Kritičnost do pozitivizma je ena od skupnih značilnosti različnih teoretičnih in metodoloških usmeritev v sodobnosti, ki skušajo vsaka po svoje nadomestiti nekdanj povsem samoumevna pojmovanja in spoznavna načela z novimi pojmovanji in načeli.

Do kolikšne mere so marksizmu alternativne sociološke razlage bolj ustrezne, bolj »znanstvene«, »objektivne« in »nevtralne«, bomo poskušali ugotoviti ob primeru Durkheimove razlage delitve dela. Glede na rastočo kompleksnost sodobnih družb nam more namreč ta primer povedati precej zanimivega tudi za današnji čas.

Francoski sociolog E. Durkheim je deloval v času, ko je bila pred francosko vladajočo buržoazijo po krvavem zatrtju Pariške komune ena od osrednjih nalog integrirati družbo, doseči novo moralno trdnost, odpraviti (možne) klice »socialne bolezni«. Tej vlogi je Durkheim v veliki meri podredil tudi sociološko teorijo, katere cilj je bil predvsem prispevati k popolnejšemu »zdravju« družbe, ki ga je označil kot ideal, kajti, »kakšen drug ideal bi si človek lahko predstavljal? Če težimo po tem, da bi ustvarili civilizacijo, ki bi bila višja od te, ki jo zahteva narava okoliščin, ki nas obdajajo, pomeni, da hočemo vnesti bolezen prav v to družbo, ki ji pripadamo. Ni namreč mogoče razdražiti kolektivne dejavnosti prek

⁵ R. Kreckel, *Soziologisches Denken*, Opladen, Leske Verlag & Budrich GmbH, 1975, str. 23.

⁶ Več o tem M. Jogan, »Družbena resničnost, odgovornost sociologije in sociologov« (v zborniku *Odgovornost v samoupravnih družbi*, Ljubljana, FSPN, 1982, str. 478–488).

stopnje, ki jo določa stanje družbenega organizma, ne da bi s tem ogrozili njegovo zdravje ... Vendar bolezen nikoli nima česa takega, kar bi morali želeli».⁷

Takšnemu zdravemu stanju družbe po Durkheimovem prepričanju lahko škodujejo različna duhovna stanja, med njimi je bil deležen pozornosti zlasti »socializem«⁸, ki pa je povsem zunaj znanosti in je le »krik gorja«. Znanost, kot jo je oblikoval E. Durkheim, je videla glavne vzroke za krizo »industrijske« družbe predvsem v prešibki »organski solidarnosti«, v anomiji (»resni krizi morale«), v preslabi kontroli nad posameznikom, ki vedno potrebuje neko moralno avtoriteto; skratka, glavne težave so moralnega značaja. Kako preseči to »nezdravo« stanje je E. Durkheim pokazal prav s svojo razlago družbenih posledic delitve družbenega dela, kot neločljivo sestavino družbe »organske solidarnosti«.

Po E. Durkheimu delitev dela po svojih »naravnih« zakonih zagotavlja povezanost, kohezijo družbe predvsem z moralnimi zapovedmi, ki iz nje izhajajo.

Če delitev dela ne bi imela drugih posledic kot povečevanje produktivnosti dela, potem – sklepa Durkheim – ne bi bilo nikakršnih razlogov za to, da bi ji dajali kakšno moralno značilnost. Ker pa delitev dela povzroča oblikovanje skupin, ki sicer ne bi obstajale, ker torej povzroča zaradi večje nepopolnosti enot večjo medsebojno odvisnost, kar pomeni nujno večjo solidarnost in s tem večjo enotnost družbe, ima delitev dela moralne razsežnosti. Kajti »delitev dela hkrati, ko ločuje, tudi združuje; povzroča, da se povezujejo dejavnosti, ki jih diferencira; približuje to, kar razdvaja.«⁹ Šele v teh okoliščinah se razvijejo vezi, ki so trajne, ker niso osebne, temveč so vezi med »družbenimi funkcijami« – torej nadosebne. »Delitev dela ne vzpostavlja razmerij med posamezniki, temveč med družbenimi funkcijami.«¹⁰ Če te funkcije družbe stalno in redno sodelujejo, potem je družba zdrava, sicer pa bolna. Moralna vloga delitve dela torej izhaja iz tega, ker se lahko zaradi specializacije nalog ohranjajo družbe v ravnotežju.

Na proces povečevanja delitve dela je Durkheim navezal optimistična pričakovanja o vse večjem moralnem napredku v družbi organske solidarnosti. Moralni napredek, usmerjen k zdravi družbi, bo toliko bolj očiten, kolikor večja bo »racionalizacija«, kolikor bolj bo posameznik delal predvsem in samo to, kar mu nalaga specializirana poklicna vloga, ki zahteva sodelovanje in podrejanje. Razvoj tehničnih delovnih sredstev in povečana delitev dela sta pri Durkheimu opravičilo za dejansko vse večje siromašenje individualne produktivne sile dela. Kategorični imperativ moralnega napredka se glasi: »Skrbi, da boš koristno izpolnjeval svojo

⁷ E. Durkheim, *O podeli društvenog rada*, Beograd, Prosveta, 1972, str. 333, podčrt. M. J.

⁸ S temi vprašanji se je E. Durkheim ukvarjal zlasti v predavanjih o socializmu, ki jih je imel v letu 1895/96 na univerzi v Bordeauxu (glej *Socialism*, Collier Books, New York, 1967).

⁹ E. Durkheim, *O podeli* ..., str. 279, podč. M. J.

¹⁰ Ibidem, str. 390; podč. M. J.

funkcijo«. Pristajanje in prilagajanje na popolno odtujenost posameznika je pogoj za Durkheimovo individualnost; to je vsebina njegovega »individualizma«. Za Durkheima je v moralno celoto popolnoma subsumirani posameznik ipso facto »svoboden«. Samo tak posameznik lahko ravna »racionalno«: racionalno je namreč le »tisto, kar je univerzalno. To, kar povzroča motnjo pri presojanju, to je posebno in konkretno«. Ko Durkheim poudarja večjo individualnost, ki jo omogoča visoka stopnja delitve družbenega dela, mu potemtakem ne gre za razvoj polnejših, ustvarjalnejših osebnosti, temveč za razvoj popolnejših »robotov«.

Za Durkheima je pglavitna značilnost razvite družbe kooperacija med specializiranimi dejavnostmi; tej značilnosti pripiše moč naravnega dejstva. Marx, nasprotno, vidi v kooperaciji zgodovinsko obliko, »ki je lastna kapitalističnemu procesu produkcije in ki ga na specifični način obeležuje. Kakor se pojavlja družbena produktivna sila dela, ki jo razvija kooperacija, kot produktivna sila kapitala, tako se kooperacija sama pojavlja kot specifična oblika kapitalističnega produkcijskega procesa v nasprotju s produkcijskim procesom posameznih neodvisnih delavcev ali tudi malih mojstrov. To je prva sprememba, ki se zgodi z resničnim delovnim procesom s tem, ko se podredi kapitalu«. ¹¹

Ko se Durkheim opre na analogijo razvite družbe z organizmom, vidi smoter delovanja vseh v ohranjanju obstoječega ravnotežja; z vidika Marxove poglobljene analize kapitalistične družbe pa se Durkheimov smoter kaže kot smoter osamosvojenega in personificiranega enega dela kapitalističnega celostnega produkcijskega procesa, kot smoter lastnikov kapitala. Marx je odkrito opredelil vsebino tega smotra: »Gonilni motiv in smoter, ki določa kapitalistični proces produkcije, je v prvi vrsti *samopovečanje kapitala*, to je čim večja produkcija presežne vrednosti, torej čim večje izkoriščanje delovne sile po kapitalistu.« ¹²

Kooperacija je prva pomembna specifična kapitalistična oblika produkcije, ki omogoča, da formalno podreditev dela kapitalu nadomesti realna podreditev. S tem, ko se delo realno podredi kapitalu, je neposredno prisilni odnos med delom in kapitalom vse manj izrazit; navzven nastopa kot neprisilna oblika, posledica prostovoljne odločitve pogodbenih strani. Tudi poveljstvo kapitala nad delom se s kooperacijo razvije »v zahtevo delovnega procesa samega, v resnični pogoj za produkcijo... Vsako neposredno družbeno ali skupno delo večjega obsega terja, da ga kdo vodi... Ta funkcija vodstva, nadzorstva in usklajevanja postane *funkcija kapitala*, brž ko postane delo, ki mu je podrejeno, kooperativno«. ¹³

To, da Durkheim ni upošteval tega pomembnega zgodovinskega dejstva, mu je omogočilo, da je v potrebo po usklajevanju videl predvsem naravno nujnost in da je hierarhijo v družbi razlagal kot univerzalni in

¹¹ K. Marx, Kapital I, že cit., str. 382, podčrt. v orig.

¹² Ibidem, str. 378, podčrt. v origin.

¹³ Ibidem, str. 377, podčrt. v origin.

normativni pojav. V tem, da ni upošteval prisilne narave dela v kapitalističnem produkcijskem načinu, lahko iščemo tudi odgovor, zakaj Durkheim ni upošteval družbenih razredov in zakaj je zanemarjal proučevanje vzrokov za neenakomerno razdelitev družbene moči. Ker za navzven enakopravnimi delovnimi odnosi ni odkrival prisilne narave in izkoriščanja, je lahko prišel do sklepov, da izginja podlaga za oblikovanje družbenih razredov. Krize, do katerih prihaja zaradi nasprotujočih si interesov med delavci in kapitalisti, je po Durkheimu mogoče rešiti z večjo institucionalizacijo in s kompleksnejšo zakonodajno ureditvijo. Krize so le patološka stanja, ki jih je treba v prvi vrsti moralno zdraviti, ne pa radikalno odpravljati vzrokov; vzroki so namreč večni: vzroki so v posameznikovi asocialni naravi.

Medtem ko je Durkheim liberalistično in reformistično menil, da se bo kriza razrešila s tem, da se bo posameznik prilagodil neosebni sili zdiferencirane celote, je Marx videl rešitev v strukturalni preobrazbi vladajočih kapitalističnih odnosov. *Durkheim se ni spraševal o okoliščinah in načinih prilagajanja družbenih struktur človeku, temveč o okoliščinah za čim uspešnejše delovanje celotnega obstoječega sistema.*¹⁴ V tem okviru je razumljivo, zakaj je siromaštvo povzdignil na raven nujnih pogojev moralnosti, torej na raven temeljnih dejavnikov družbe. »S tem, ko nas siromaštvo sili k stalni disciplini, nas pripravlja za to, da mirno sprejemamo kolektivno disciplino; medtem pa bogastvo s tem, da povzdiguje posameznika, vedno nosi nevarnost, da prebudi duh upora, ki je vir nemoralnosti.«¹⁵

Ta označitev temeljnega odnosa do družbene resničnosti v sociologiji E. Durkheima, ki ga lahko zreduciramo na potrjevanje in moralno opravičevanje obstoječe (kapitalistične) družbe, velja za večino socioloških teoretičnih razlag na prelomu in v prvi polovici tega stoletja. V šestdesetih in sedemdesetih letih je – kot je že omenjeno – več poskusov drugačnega zastavljanja vprašanj in iskanja drugačnih odgovorov. Vendar za (še vedno) pomembne sodobne sociološke teoretične usmeritve (kot so funkcionalizem, konfliktna teorija, sistemska teorija itn.) velja, da niso v osnovi presegle pristajanja na dane razmere kapitalistične družbe (kot obče veljavnega modela družbene ureditve). Zaradi tega ostaja vprašanje odnosa med (pozitivistično) sociološko in (dialektično materialistično) marksistično teoretično razlago aktualno pravzaprav tudi danes.

Kratek oris temeljnih značilnosti razlage delitve družbenega dela pri E. Durkheimu in primerjava s spoznanji K. Marxa dokaj nazorno kaže, da gre za dvoje različnih optik znanstvenega videnja in tudi za to, da raba teh optik ne more biti stvar nekega avtonomnega razvoja znanosti (po sebi), temveč da obstajajo merila za to zunaj znanosti; tudi merila niso naključna. Niso pa tako redki primeri, da se skuša z drugačno optiko

¹⁴ M. Dion upravičeno ocenjuje E. Durkheima kot »ideologa tretje republike in teoretika laične morale« (»Sur les analyses du suicide de Durkheim et Halbwachs«, L'Homme et la Société, vol. 23, št. 6, str. 70).

¹⁵ E. Durkheim, Socialism, že cit., str. 17, 18.

dokazovati neveljavnost nekaterih temeljnih spoznanj K. Marxa, o čemer priča v sodobnosti Dahrendorfova razlaga razredov.¹⁶ Lahko bi sklepali, da dognanja, do katerih vodi pozitivistična spoznavna pot, ne morejo biti zadostna podlaga za sklepanje o veljavnosti ali neveljavnosti, ker takšna praksa ne vključuje aдекватne spoznavne globine in ne upošteva modifikacije delovanja družbenih zakonov.

Glede na dosedanje obravnavo odnosa pretežno pozitivistično usmerjene sociologije do marksizma bi se težko strinjali s sodobnim sociologom A. Giddensom, ki meni, da je odkrivanje navzočnosti konservativnih vrednot v začetkih sociologije le »mit«¹⁷; po njegovem naj bi bilo tudi vprašanje reda le mit. Prav takšne ocene nas vedno znova spodbujajo k temu, da ne pozabimo na vprašanje *kvalitete* posamezne znanosti. Različne ocene o podobnosti¹⁸ marksizma in pozitivistične sociologije zanamajajo ravno to ključno vprašanje.

Naj sklenem prispevek z odgovorom G. A. Lundberga¹⁹ na zastavljeno vprašanje: »ali nas znanost lahko reši?« – »Da, toda ne smemo pričakovati, da bo fizikalna znanost rešila družbene probleme.«

¹⁶ Zlasti delo R. Dahrendorf, *Soziale Klassen und Klassenkonflikt in der industriellen Gesellschaft*, Stuttgart, Ferdinand Enke Verlag, 1957.

¹⁷ A. Giddens, *Studies in Social and Political Theory*, New York, Basic Books Inc., 1977, str. 208.

¹⁸ Podobnost predpostavlja tudi A. Giddens (*Central Problems in Social Theory*, Berkeley and Los Angeles, University of California Press, 1979, str. 1).

¹⁹ G. A. Lundberg, *Can Science save us?*, New York, Longmans, Green and Co., 1961.

Razvoj Marxove in Engelsove teorije partije do leta 1860

Marx in Engels sta delovala v tistem obdobju razvoja kapitalizma, v katerem se je delavski razred že začel zavedati svojih lastnih razrednih interesov in je zato že začel bojevati razredni boj v ekonomsko socialnih in političnih razsežnostih. V tem času se je postavljalo kot ključno vprašanje: kako konstituirati razred mezdnih delavcev, proletarcev v politično revolucionarno partijo. Marx in Engels sta teoretično in praktično utemeljevala spoznanje o nujnosti, o zakonitosti organiziranja proletariata v samostojno politično partijo kot temeljnem pogoju za uspešno politično organiziranje in vodenje proletariata v revolucionarnih procesih. Kot soavtorja teorije partije sta se opirala na že dokaj bogato teoretsko misel socialistov in komunistov ter na izkustvo revolucionarnega delavskega gibanja.*

Prve zametke komunističnega gibanja in politične organizacije sta videla že v gibanjih najbolj izkoriščanih delovnih slojev, ki so se znotraj buržoazno demokratičnih revolucij Anglije in Francije zavzemali za občo človeško enakost. Že tu sta se lahko seznanjala s problemom politične organizacije, ki se je razvijala v raznovrstnih oblikah, kot so npr. korespondenčne združbe, ilegalna vstajniška organizacija, tisk. Spoznala pa sta tudi, da tedanja gibanja še niso mogla upati na končno zgodovinsko uspešnost. Zaznala sta dilemo konfrontacije revolucionarnega radikalizma in mirnega socialnega reformatorstva.

V obdobju restavracije so se močno uveljavile struje in teorije socialistov utopistov, ki so zagovarjali tezo o nenasilnih poteh socialne preobrazbe. Zavzemali so se za propagandno dejavnost med vsemi razredi, zlasti pa med razredi izkoriščevalcev. Niso bili nosilci razvoja proletarskih strank, temveč so se obnašali bolj kot odrešeniki trpečega in neukega človeštva. Menili so, da njim osebno pripada voditeljstvo nove humano urejene družbe. Zgodovinska praksa je to idejno teoretsko in politično strujo zavrgla, Marx in Engels sta se lahko prepričala, da le z etičnimi sredstvi ni mogoče odpravljati krivičnosti razredne družbe. Zlasti za utopično se je izkazalo apeliranje na vladajoče razrede. Spoznala sta lahko, da osebna izumiteljska dejavnost in liderstvo nikakor ne moreta nadomestiti demokratičnega gibanja organiziranih proletarskih množic.

Engels je ob analizi razvoja kapitalizma v Angliji pokazal na prepletanje ekonomske, socialne in politične vsebine razrednega boja proletariata

* Povzetek avtorjeve disertacije: »Razvoj Marxove in Engelsove teorije partije do leta 1860«, Fakulteta za sociologijo, politične vede in novinarstvo Univerze Edvarda Kardelja v Ljubljani, 1982, 408 str. – op. ured.

in na raznovrstne oblike tega boja, kot so bile: individualni upor v obliki zločinov, ludizem in sindikalno gibanje. Pokazal je, da čartizem kot politična partija in gibanje združuje hkrati tudi vse druge oblike razrednega boja mezdnih delavcev, in da zgolj omejevanje na ekonomsko borbo ne daje pravih rezultatov. Engels je razvozljal vprašanje razredno socialne podlage političnih strank. Pokazal je, da se politični boji med strankami bijejo predvsem zaradi materialnih, razrednih interesov.

Na podlagi proučevanja in spremljanja čartizma sta lahko spoznala, kako pomembna je za politično moč proletariata njegova organiziranost v dokaj dobro organizirano politično, deloma že kadrovsko stranko, ki lahko pritegne široke ljudske množice. Obenem pa sta lahko ugotovila, da je razredna nehomogenost čartizma – v njem so bili izredno aktivni tudi malomeščani – povzročila idejnopolitično diferenciacijo, razcep na zagovornike radikalnesocialistične revolucionarnosti ter na privrženice mirnega, legalnega reformizma. Spremljala sta tokove idejno-političnega soočenja obeh struj. Seznanila sta se tudi z vprašanjem raznovrstnih vsebin in oblik političnega boja. Boj za občo volilno pravico je bil vsebinski sinonim za revolucionarno vladavino proletariata. Štrajki, poskusi generalnih stavk, ideja o množični vstaji, množična politična zborovanja, pojav vzporednih političnih institucij – čartistični parlament zoper buržoazni parlament – kombiniranje legalnega in ilegalnega delovanja, tisk in so kot izkustva čartizma močno obogatili revolucionarno misel. Marx in Engels sta spoznala, kako škodljivi so lahko za delavsko gibanje ideološki vplivi socialnega reformatorstva. —

Za revolucioniranje delavskega gibanja v Franciji, za razvoj samozavesti razreda so bile po oceni Marxa in Engelsa zelo pomembne zaporedne vstaje lyonskih delavcev. Spoznala pa sta tudi, da morajo spontane vstaje, ki jih ne vodijo proletarske stranke, in ki si zastavljajo za cilj le delno izboljšanje socialnega položaja delavcev znotraj sistema kapitalističnih odnosov, nujno propasti.

Marx in Engels sta od revolucionarnega blankizma tridesetih let prevzela zlasti idejo o nujnosti politične revolucije kot pogoju za socialno revolucijo; nadalje idejo o neizprosnosti antagonističnega razmerja kapitalistov in proletarcev in o nujnosti uporabe nasilja v revolucionarnem prevratu. Neuspeh puča blankistov 1839. leta v Parizu pa je Marxa in Engelsa opozoril tudi na politično in občo socialno nemoč zarotniške, sektaške politike in taktike in na probleme, ki se pojavijo, če deluje revolucionarna organizacija povsem zaprta sama vase, če je odtrgana od množic, in če v njej vladajo odnosi popolnega podrejanja ozkemu krogu voditeljev. Ob soočenju z blankizmom se jima je postavilo vprašanje možnosti diktature partijske elite. Razgrnila se je problematika revolucionarnega voluntarizma – neupoštevanje objektivnih družbenoekonomskih zakonitosti družbenega razvoja. Med marksizmom in blankizmom obstaja torej kontinuiteta kakor tudi diskontinuiteta.

Izkustvo nemškega delavskega gibanja in utopične misli ju je opozorilo na idejo etično reformističnega in državnega socializma, na nesmiselnost podrobnega konstruiranja modelov prihodnje komunistične družbe, na problem javnosti in tajnosti naukov komunistične organizacije, na vprašanje vodilne vloge industrijskega mestnega delavstva (ne pa lumpenproletariata), na problem mesijanstva delavskih liderjev itd. Marx in Engels sta se lahko oprla na dotedanja spoznanja o zgodovinskem razvoju družbe in o vlogi razrednega boja, o nujnosti nasilne revolucije in o velikem pomenu ideološke priprave delavskih množic na revolucijo. Spoznala sta lahko pomembnost programskih spisov. Seznanila sta se z idejo revolucije kot sredstva s katerim se množice najmočneje samovzgajajo in prosvetlujejo. Glede revolucije v Nemčiji sta se že soočila s konceptom predhodnosti buržoazno demokratične socialistične revolucije. Seznanila sta se lahko z načinom tajnega čvrstega organiziranja komunističnih kadrov in z njihovim načinom stalnega aktivnega političnega delovanja v javnih delavskih društvih in drugih združenjih. Spoznala sta lahko vse prednosti takega kombiniranja tajne kadrovske organizacije in javne množične delavske organizacije. Okrepljeni demokratizem v notranjih odnosih tajne organizacije in zavračanje liderskih ambicij sta se pokazala kot nujni pogoj za uspešno delovanje proletarske komunistične organizacije. Videla sta, kako pomembno je za politično učinkovitost razvijanje idejnega boja in s tem povezanih sredstev, kot so brošure, tisk, propaganda dejavnost. Vstaje šlezijskih delavcev pa so opozorile na samoemancipacijsko sposobnost in na moč izkoriščanih proletarskih množic.

Marx in Engels sta lahko spoznala, da je temeljni način političnega organiziranja kapitalističnega in drugih izkoriščevalskih razredov država. Politični boji med različnimi frakcijami vladajočih razredov so se omejevali na zelo ozke elitne kroge. Tako kot se je širila volilna pravica, pa je naraščala tudi potreba po bolj demokratičnem organiziranju kapitalističnega razreda. V skladu s tem procesom, ki se je razvijal obenem kot boj za oblast ene izmed elitnih frakcij, so se začele v Ameriki in Angliji pojavljati tudi politične stranke kot specifične organizacije in kot način spoja državnega vrha in razreda kapitalistov. Te stranke so bile kadrovsko-elitistične in tudi zelo nedemokratične. Oblast si je pridrževal ozek krog voditeljev, ki je stranko povezoval z državo. Spoznala sta tudi, da fevdalno-absolutistični rešimi niso dovoljevali, da bi se razvilo strankarstvo. Tako so v Nemčiji in tudi v Franciji s partijami poimenovali le različne idejno teoretske in politične struje. Videla sta, da so oblasti preganjale tako demokrate kot delavske aktiviste. Spoznala sta, da so vodilni ideologi buržoazije nasprotovali pojavu strankarstva, ki je s širitvijo volilne pravice proletariatu omogočalo samostojno politično delovanje. Tak negativni odnos do strankarstva je pri Marxu in Engelsu lahko utrjeval prepričanje o nujnosti političnega organiziranja proletariata v stranko.

Že v najzgodnejših delih se je Marx zanimal za vprašanje svobode človeka. Opredelil se je za aktiven odnos filozofije do vnanjega sveta.

Menil je, da je potrebno tudi v Nemčiji uveljaviti strankarstvo. S pojmom partija je opredeljeval idejnopolitično strujo. Do marca 1843 se je zadovoljeval s prakso kritike. Po tem obdobju pa se je opredelil za revolucijo. Leta 1843 se je Marx dokončno in zlasti ob poglobljanju v teorijo politične alienacije opredelil za komunizem. Spoznal je potrebo po združevanju revolucionarne filozofije in proletariata. V delavskem razredu je razpoznal temeljnega nosilca revolucionarnih sprememb. Vstaja šlezijjskih tkalcev ga je prepričala o veliki samoemancipatorski moči proletariata, tako da je ob tej priložnosti tudi korigiral svoje dotedanje poglede na vlogo filozofije kot dejavnika, ki od zunaj spodbuja in vodi proletariat. Odnos med spontanostjo in zavestnostjo, med zdravim razumom in znanostjo je začel obravnavati kot dialektično protislovje. Spodbujen od Engelsovih spisov se je začel vse bolj zanimati za družbenoekonomske temelje političnega življenja.

Marx je v Kritiki nacionalne ekonomije poglobil poglede na komunizem, saj obravnava komunizem predvsem kot kriterij negacije tedanjih nehumanih razmer. Marx tudi poudarja, da gre pri komunizmu za zavestni proces, ki zaobsega zavedanje cilja ali kriterija gibanja.

Engels se je že v najbolj zgodnjih letih zavzemal za »trpečo množico«. Bil je zagovornik revolucije. Menil je, da mora filozofija služiti delovnim množicam. Že leta 1842 se je opredelil za komunizem. Tako kot Marx je bil kot mladoheglovec privrženec razvoja strank.

Ko je prišel leta 1842 v Anglijo, je zelo hitro spoznal, da je globlje izhodišče političnih spopadov interesne, materialne narave. Spoznal je, da so stranke in da je država le politični organizacijski izraz interesov razredov in razrednih frakcij. Konec avgusta 1844 sta se Marx in Engels srečala in nastalo je njuno vzajemno delovno tovarištvo, ki se je izrazilo tudi v skupnem razvijanju teorije partije.

Takoj po tem srečanju sta subjektivistični filozofiji samozavedanja, ki je absolutizirala vlogo velikih osebnosti in idej, zoperstavila idejo samodejavnosti ljudskih množic in idejo vodilne vloge delavskega razreda.

Marx je v Tezah o Feuerbachu utemeljil novi materializem, teorijo prakse, po kateri je človek v bistvu praktično bitje. Za temeljno načelo postavlja samodejavnost subjekta. Zato je lahko subjekt revolucije le sam revolucionarni razred. Marx je s tem zakoličil temelje antielitne teorije države in partije. Marx je tudi poudaril akcijsko nalogo filozofije – spreminjanje sveta.

V Nemški ideologiji sta Marx in Engels izrazito poudarila, da je bistveno gibanje za komunizem, toda po kriterijih, po viziji brezrazredne družbe. Tisti marksologi (glej: Cornu¹, Meyer², Hunt³ itd.), ki jima pripisujejo, da sta ostala v celoti znotraj prosvetljenjstva ali znotraj

¹ Carnu Auguste: »Karl Marx et Friedrich Engels«, I, II, III, IV. del Presses Universitaires de France 1955 in dalje, Tome I, str. 162–229, Tome II, str. 236.

² Meyer: »Marxism, The Unity of Theory and Practice«, Harvard University Press, Cambridge 1970, str. XI.

³ Hunt Richard H.: »The Political Ideas of Marx and Engels« I, Macmillan press, London 1975, str. 131, 339.

utopičnega zoperstavljanja »zle dobe« »zlati dobi«, zanemarjajo prav to bistveno različnost, ki sta jo v odnos med ciljem, kriterijem in gibanjem za cilj vnesla Marx in Engels. Komunizem sta začela enačiti z dejansko akcijo revolucionarnega spreminjanja sveta. Tako pojmovanje komunizma pa pomeni stalno, nepretrgano ustvarjalno aktivnost proletariata in njegovih teoretikov, ki pa se lahko uveljavlja le ob nujni demokratičnosti odnosov v samem gibanju. Poudarila sta, da se mora komunistična zavest pojaviti v gibanju že pred revolucijo. Aktivno sodelovanje proletariata v revoluciji pa je nujni pogoj za množično sprejemanje komunistične zavesti in za spreminjanje samega proletariata. Menila sta, da se lahko komunistična zavest pojavi tudi pri posameznikih drugih razredov, in sicer tako, da se subjektivno sprejme družbeno-zgodovinski interes delavskega razreda za svoj lastni interes.

Marx je v polemiki s Proudhonom dokazoval, da brez razrednega boja proletariata ni mogoče doseči zaželenih sprememb, ter da mirno, reformistično popravljanje družbe ne vodi nikamor. Razvil je tezo o prehajanju ekonomsko-socialnega v politični boj ter trdil, da ima vsak razredni boj tudi politično vsebino. Politični boj šele iz razreda po sebi ustvari razred za subjekt svoje lastne zgodovine.

Marx in Engels sta ugotovila, da proces pavperizacije proletariata vse bolj zastruje razredno nasprotje mezdnih delavcev in kapitalistov. Spoznala sta, da je le s pomočjo zavestnega političnega preseganja medsebojne konkurence med mezdnimi delavci mogoče dosežati uspehe pri vodenju razrednega boja. Engels je analiziral pojavne oblike razrednega boja na primeru Anglije. Pokazal je na razvojno dimenzijo oblik razrednega boja: individualni upor v obliki kriminala, ludizma, sindikati in na koncu politična stranka, ki sintetizira vse prejšnje oblike boja. Engels je spoznal, da je prav industrijski, mestni proletarijat, ki je nosilec naprednega produkcijskega načina, tisti, ki lahko opravlja vlogo družbenega vodilnega razreda. Engels že leta 1847 razvije tezo o vodilni vlogi industrijskega proletariata glede na proletarizirane kmečke množice. Marx je izrazito razločeval razred in množico ter je tako izostril problem preraščanja množice – »razred po sebi« v razred – »razred za sebe«, to je v subjekt revolucionarnega procesa.

Marx in Engels sta pričakovala, da bo proces pavperizacije proletariata potekal zelo hitro ter da bo kmalu dozorel čas za politično revolucijo kot sredstvo za socialno revolucijo, za temeljno spreminjanje družbeno-lastninskih odnosov. Obadva sta menila, da je pridobitev obče volilne pravice že sama po sebi zadosten revolucionarni ukrep. Toda menila sta, da ni mogoče pričakovati, da bi kapitalistični razred mirno prepustil oblast proletariatu in delovnim množicam. Pričakovala sta, da bo revolucija v razviti Angliji neposredno socialistična, da pa mora v nerazviti Nemčiji najprej priti do buržoazne demokratične revolucije, ki ji bo šele lahko sledila socialistična revolucija. Menila pa sta, da mora socialistična revolucija zajeti vse razvite kapitalistične dežele obenem. Teorijo partije sta

razvijala v neposredni funkciji izvedbe tako zamišljene revolucije. Spoznala sta značilno nagnjenje proletariata k asociativnosti. Zavedala sta se že objektivno utemeljene potrebe po idejnoteoretski – ne pa pragmatistični zasnovi revolucionarnega delavskega gibanja. Že leta 1844 sta se dogovarjala o nujnosti pisanja znanstveno utemeljenih programskih in edukativnih spisov. Engels je postopno spoznal, da morajo glavnino socialistične partije nujno sestavljati pravi proletarci. Ugotovil je, da se nosilci socialističnih idej rekrutirajo izmed tistih delavcev, ki so izobraženi in ki so trdnega značaja. Poudarjal je nujno združevanja teoretikov socializma in stvarnega proletarskega gibanja. Že leta 1845 sta se Marx in Engels opredelila za načelo socialističnega internacionalizma.

V Nemški ideologiji sta nauk o partiji že začela obravnavati kot zakonitost družbenega razvoja. Poudarila sta, da komunisti izražajo kot aktivni materialisti praktične interese proletariata. Ugotovila sta obstoj komunistične idejnoteoretske in politične struje ter obstoj komunistične organizacije v Ameriki, Franciji in Angliji.

Marx in Engels sta postopno obvladovala dialektiko razmerja med teorijo in prakso, med zavestnim in spontanem, med stihijo in organizacijo, med zdravorazumarstvom in znanostjo. Sredi leta 1846 sta si že pri samem sebi toliko razjasnila poglede na ta razmerja in na družbene zakonitosti sploh, da sta prišla do spoznanja o nujnosti razvoja revolucionarne partije. Tedaj sta močno v ospredje postavila vprašanje odnosa med znanostjo in delavskim gibanjem. Marx je ob kritiki Proudhona pokazal na razliko med utopijami in znanostjo. Revolucionarna znanost je zanj kritično-praktična dejavnost, je obenem produkt in izhodišče zgodovinske prakse. Naloga teoretikov proletariata je v tem, da z vidika interesov osvoboditve človeštva osmišljajo tisto, kar se že dogaja, da kritično ocenjujejo zlasti revolucionarno samodejavnost proletariata in razpoznajo nove in nove možnosti za revolucionarno preobrazbo. Marx je opozoril na revolucionarno potenco bede. Ni mogoče sprejeti tez tistih marksologov (npr. Hunt⁴), ki skušajo kar najbolj zmanjšati pomen sodelovanja revolucionarne znanosti z delavskim gibanjem, in ki trdijo, da sta Marx in Engels glede sebe menila, da sta se čisto po naključju pojavila skupno z delavskim gibanjem.

Marx in Engels sta v procesu obvladovanja protislovja teorije in prakse, zavestnega in spontanega, stihije in organizacije često poudarjala le en ali drugi vidik enega in istega protislovja – enkrat, npr., vlogo spontane samodejavnosti razreda, drugič pa vlogo teorije. Menimo, da je šlo za proces dozorevanja njune teorije. Predvsem pa se nam zde te enostranosti lažje razumljive, ker v tem času še nista spoznala materialnega pogoja in sredstva za stalno razreševanje in zavestno obvladovanje teh protislovij. Nista še poznala delujoče revolucionarne partije.

⁴ Ravno tam, str. 350–363.

Marx in Engels sta izvedla ugotovitev o potrebi po organiziranju proletariata v revolucionarno partijo iz teorije prakse in teorije komunizma, iz spoznanja o nujnosti asociiranja proletariata v funkciji razrednega boja in preseganja medsebojne konkurence delavcev in iz zakonitosti samodejavnosti razreda in z njim integrirane revolucionarne znanosti.

Menimo, da ni mogoče sprejeti ocene, da sta Marx in Engels že leta 1846 želela zgraditi avantgardno partijo (glej: Lowy⁵). Več argumentov potrjuje tezo, da sta dopisni komite in Zveza komunistov nastala postopno, kot funkciji internacionalnega povezovanja komunistov in kot prvi možnosti za kasnejši razvoj čartistični podobne množične delavske stranke v Nemčiji.

Dopisni komite se je razvijal v internacionalnih in nacionalnih razsežnostih v funkciji vsesmernega medsebojnega informiranja komunističnih in socialističnih teoretikov in aktivistov. Marx in Engels sta menila, da je potrebno z argumentiranim idejnim bojem številne idejnoteoretske struje strniti v bolj enovito komunistično gibanje. Pri tem pa sta na podlagi svojih že močno dograjenih teorij nastopila z najostrejšo znanstveno kritiko malomeščanskih struj socializma ter zoper zgodovinsko že presežene pojave utopičnega socializma. V tem boju sta vztrajala pri tem, da nima razen diktature argumentov nihče pravice do patenta na znanstveno resnico. Toda na podlagi argumentiranega boja mnenj sta bila Marx in Engels tudi ostra pobudnika idejnopolitične diferenciacije s tistimi, ki niso sprejemali argumentiranih teorij. Precej prizadevanj je bilo potrebno nameniti tudi preseganju primitivnega protiintelektualizma in ošabnega intelektualizma. To nasprotje je obstajalo ves čas delovanja dopisnega komiteja in nato v Zvezi komunistov. Pogojevalo pa ga je dejstvo, da sta imeli obe organizaciji določeno socialno napako. V obeh so prevladovali rokodelski pomočniki in intelektualci, ne pa pravi industrijski proletarci. Rokodelski pomočniki so upali, da bodo sami postali mojstri, Marx in Engels in z njima povezani intelektualci pa so bili teoretiki industrijskega proletariata.

Toda najbolj ozaveščeni delavci aktivisti Zveze pravičnih so postopno le dojeli, da sta le Marx in Engels sposobna sestaviti za njihovo politično gibanje ustrezen politični program. Obenem so se sami zavedli, da se morajo v svoji organizaciji demokratizirati, da se morajo otresti zarotništva in tistih, ki so imeli liderske ambicije. Ta proces je Marxa in Engelsa zbližal z Zvezo pravičnih, tako da sta na začetku leta 1847 postala člana te organizacije ter da sta se vključila v proces preobrazbe te komunistične organizacije v tako organizacijo, ki bo lahko delavski razred ustrezno pripravila za bližajočo se revolucijo.

Dopisnega komiteja ne moremo obravnavati kot prve marksistične partije (glej: Lowy⁶). Menimo, da je bil dopisni komite bolj zametek

⁵ Lowy M.: »La theorie de la révolution chez le jeune Marx«, François Maspero, Paris 1970, str. 138.

⁶ Ravno tam, str. 138.

Avantgardne revolucionarne partije. Bil je oblika in način organiziranja teoretikov in aktivistov, ki je olajšalo proces združevanja delavcev in intelektualcev v enotno politično organizacijo. Pri tem je znanost nastopala kot suvereni dejavnik, kot bistveni konstitutivni element dogovorjenega procesa reorganizacije Zveze pravičnih. Menimo, da je mogoče o marksistični avantgardni partiji govoriti šele tedaj, ko praktično že obstajata dva bistvena elementa:

- jasna programska revolucionarna opredeljenost;
- čvrsto določena organiziranost odnosov znotraj partije, ki zagotavlja enotnost politične akcije.

Na I. kongresu Zveze komunistov junija 1847 so navzoči poudarili svojo internacionalistično usmerjenost. V ospredju so bile propagandne naloge Zveze komunistov, s čimer se je želelo poudariti tudi novo protizarotniško in protisektaško organizacijo. Dejansko pa se je v pravilih in v praksi po kongresu razvijalo demokratično, toda čvrsto, kadrovsko in teoretično enotno avantgardno partijo. Na I. kongresu so zbrani delegati ugotovili, da še niso izpolnjeni pogoji za ustanovitev množične delavske stranke v Nemčiji. Tako so Zvezo komunistov razvijali kot zametek take množične revolucionarne partije.

Zlasti je treba poudariti novi demokratizem v Zvezi. O osnutku Pravil in programa so v vseh občinah organizirali javno razpravo. V njej je odigral pomembno vlogo Engels kot pisec novega osnutka programa (Načela komunizma) in kot aktivist, ki se je bojeval za dosledno idejno politično diferenciacijo v občinah Zveze in Parizu. Nova organizacija je sprejela načelo volilnosti in odstavljivosti funkcionarjev, uvedena je tri, namesto štiristopenjska organizacijska struktura, poudarja se moralni lik člana Zveze. Kongres je opredeljen kot najvišji organ Zveze. Vztrajali so pri načelu temeljne idejnoteoretične enotnosti članov Zveze komunistov. Razvili so že odnose, ki jih je Lenin poimenoval z odnosi demokratičnega centralizma (glej: Rjazanov⁷), saj so v Pravilih ustoličili naslednja načela:

- načelo temeljne programske enotnosti članstva in vodstev partije;
- načelo aktivnega sodelovanja slehernega člana pri oblikovanju politike in programa organizacije;
- načelo discipliniranega iniciativnega, ustvarjalnega izvajanja sprejete politike in programa;
- načelo čvrste povezanosti člana z osnovno organizacijo;
- načelo kadrovske narave organizacije;
- načelo volilnosti, odgovornosti in odpoklicljivosti funkcionarjev;
- načelo podrejanja izvršnopoličnih organov najvišjim delegatsko izvoljenim organom.

Kongres je poudaril pomembnost demokratičnih odnosov med člani Zveze in proletariatom ter njegovimi organizacijami. V javni debati je bilo po intervenciji Marxa sprejeto načelo, da so komunisti dolžni delovati

⁷ Rjazanov D.: »Marks i Engels«, Kultura, Beograd 1952, str. 87–88.

kot aktivisti delavskih množičnih organizacij med množicami in tam propagirati svoje politične ideje. Zveza se je razvijala kot po sili razmer tajna, konspirativna organizacija, ki pa je bila obenem življenjsko povezana z javnimi delavsko-prosvetnimi in drugimi združenji. Iz teh organizacij je Zveza pridobivala tudi nove kadre.

Zveza je jeseni močno okrepila tudi svojo internacionalistično dejavnost in povezovanje. Vso pozornost sta Marx in Engels namenila tudi ustreznemu partijskemu tisku. Engels je pri tem poudaril načelo partijsnosti partijskega tiska.

Leta 1847 sta se Marx in Engels izjasnjevala za idejo sosledja buržoazno-demokratske in nato socialistične revolucije v Nemčiji. Menila sta tudi, da mora priti do revolucije v vseh civiliziranih deželah naenkrat. Uresničujoča ideja o nepretrganem revolucionarnem procesu se je Zveza komunistov razvijala kot propagandna in politična avantgardna partija. Zveza komunistov je delovala znotraj delavskih strank, društev in združenj, toda kot organizirana politična avantgardna partija (glej: Kardelj,⁸ Mučaidze,⁹ Lowy,¹⁰ Bartel-Schmidt¹¹ itd.)

Dokumenti Zveze komunistov, njena zgodovinska praksa in izjava Marxa in Engelsa demantirajo tiste interprete tega problema, ki si prizadevajo izenačiti razred in partijo in menijo, da se bo razred v celoti organiziral v partijo, ne poudarjajo pa tudi kvalitativnih, zlasti še organizacijskih vidikov raznolikosti obeh kategorij (glej: Labriola,¹² Hobsbawn,¹³ Hunt¹⁴), tiste, ki poudarjajo, da naj si razred v procesu samo-emancipacije spontano zgradi svojo partijsko organizacijo (glej: Roza Luxemburg¹⁵), tiste, ki pozabijo povedati, da je bila Zveza komunistov tudi distinktna politična organizacija (glej: Hobsbawn,¹⁶ Laski¹⁷), tiste, ki trde, da sta opredelila Zvezo le kot dejansko avantgardo in ne kot posebno partijo (glej: Milliband¹⁸), tiste, ki trde, da so bili komunisti partija samo v teoretičnem pomenu, ne pa tudi v organizacijskem (glej: Tadić¹⁹ Smailagić²⁰), tiste, ki trde, da naj se komunisti nikoli ne organizirajo kot posebna stranka (glej: Laski²¹) in tiste, ki umetno razdvajajo

⁸ Kardelj, E. P.: »Marks i Engels organizatori sojuza kommunistov« Gospolitizdat, Moskva 1953, str. 301.

⁹ Mučaidze. Guram Otarišvili. »Marksizm i koncepcija partii«, Izdateljstvo Sobčata Sahartelevo, Tbilisi 1977, str. 273.

¹⁰ Lowy, isto, str. 162–163.

¹¹ Bartel H, Schmidt W.: »Zur Entwicklung des Parteibegriffs bei Marx und Engels, Beiträge zur Geschichte der Arbeiterbewegung«, 1969, No 4, 5, str. 570–603.

¹² Labriola Antonio: »Spomini na komunistični manifest«, Cankarjeva založba, Ljubljana 1977, str. 21–76, 40.

¹³ Hobsbawn E. J.: »Historia del Marxismo«, kn 1, Giulio Einaudi Ed. 1978 Torino, str. 261.

¹⁴ Hunt, isto, 186–191.

¹⁵ Luxemburg Roza: »Stro upanje, Organizacijska vprašanja ruske socialne demokracije, Množična stavka, partija sindikati, Osnutek Janiusovih tez, Kaj hoče Spartakova zveza«, Izbrana dela, Cankarjeva založba, Ljubljana 1977.

¹⁶ Hobsbawn, isto, 261.

¹⁷ Laski Harold J.: »Communist Manifesto: Socialist Landmark«, George Allen and Union LTA, London, 1. ed. 1948, str. 160.

¹⁸ Miliband Ralph: »Marxism and politics«, Oxford University Press 1977, str. 118–153.

¹⁹ Tadić L.: »Predgovore, Marks Engels, Dela, kn 7. Prosveta, Beograd 1968 in dalje, str. XIV.

²⁰ Smailagić: »Radnička demokratija i radnička partija«, Centar za aktualni politički studij, Zagreb 1970, str. 89.

²¹ Laski H.: Isto, str. 38–44.

organizacijsko in idejno-teoretično bit revolucionarne partije (glej: Balibar²²).

Menimo, da ni argumentov za zapostavljanje nemške narave Zveze (Kandelj,²³ Mihailov,²⁴ Mučaidze²⁵), in da je dovolj argumentov, ki potrjujejo tezo, da je bila Zveza komunistov obenem prva oblika socialdemokratske partije nemškega proletariata, ki pa je bila obenem zlasti programsko in tudi v organizacijskih zvezah ter glede članstva široko internacionalistično odprta in naravnana (Berthold,²⁶ Karl Marx, Eine Biographie, Berlin 1967). Zveza komunistov iz obdobja 1847/48 je bila v organizacijskem pogledu zasnovana kot teoretsko in politično opredeljena, razredno in internacionalno integralna, tajna, proletarska, kadrovska, propagandno-politična organizacija, v kateri se je notranje odnose urejalo v skladu z dialektičnim načelom demokratičnega centralizma. Marx in Engels sta bistveno vplivala na tokove reorganizacije Zveze komunistov. Pri tem sta predvsem sintetizirala v novo kvaliteto tista izkustva delavskega gibanja, ki so ustrezala takemu organiziranju proletariata v partijo, ki je omogočalo in spodbujalo samodejavnost najbolj ozaveščenega dela delavskega razreda in organiziranje proletariata v stranko. Avantgardno partijo sta pojmovala kot predetapo in kot pogoj za razvoj množične delavske organizacije.

Zveza komunistov je izjemno pozornost namenila na znanosti utemeljenemu programu. Marx in Engels sta stvarno teoretična soavtorja Manifesta komunistične stranke, v katerem sta sintetizirala svoje dotedanje teoretično delo in politično izkustvo. V določenih dikcijah se očitno izražajo tudi vplivi drugih vodilnih kadrov Zveze komunistov. Manifest je izraz uspešnega srečanja vrhov družbene znanosti in revolucionarnega delavskega gibanja. Do te bistvene sinteze je prišlo, ko se je razvila nova organizacija Zveze komunistov kot bistveni materialni pogoj za obvladovanje dialektike teorije in prakse. Z Manifestom so sedaj seznanjali najširšo javnost. V Manifestu poudarjata rezultate razredne teorije in teorije revolucije. Kvalitativno razločujeta množico proletarcev in razred proletarcev. Ugotavljata, da ima organiziranje proletariata v razred zakonito, nujno obliko politične partije. Asociiranje proletariata se jima zdi glavni rezultat dotedanjega razrednega boja proletariata.

Nesprejemljiva je teza, da vsebuje Manifest dve v sebi nasprotni si konceptiji partije – spontanistično samoorganiziranje razreda v partijo in elitistično graditev partije z vrha navzdol (kakor ravna elita) (glej: Haufschild²⁷).

Obravnava Manifesta, Pravil in prakse Zveze komunistov utrjuje naše prepričanje, da sta Marx in Engels priznavala enotnost protislovja razreda

²² Balibar Etienne: »Marx, Engels i revolucionarna partija«, Marksizam u svetu, br. 1/2, 1980, str. 1–20.

²³ Kandelj, isto, str. 264.

²⁴ Mihajlov M. J.: »Istoria Sojuza kommunistov«, Moskva 1968, str. 521.

²⁵ Mučaidze, isto, str. 89–90.

²⁶ Berthold: »Karl Marx«, Eine Biographie, Berlin 1967.

²⁷ Haufschild Ulrich: »Partei und Klasse bei Marx und Engels«, Dissertation, Frankfurt am Main, 1965, str. 44.

in partije, in da sta izhajala iz dialektike enotnosti teorije in prakse, spontanega in zavestnega ter stihijskega in organiziranega kot enotnosti protislovij enega in istega procesa. Nedopustno je ločevanje teh objektivno danih in po Marxu in Engelsu subjektivno zaznanih dialektičnih razmerij in procesov v kontradiktorne kategorije, kar se lahko doseže le s pozitivistično interpretacijo njune misli.

V Manifestu sta opredelila tudi odnos med nacionalnim, razrednim in internacionalnim. Poudarjata, da se mora boj začeti znotraj naroda, in da ima tak boj internacionalni pomen. V skladu s tem se poudarja organiziranje proletariata tako v nacionalnih kot tudi v internacionalnih okvirih.

V Manifestu sta se opredelila za demokracijo kot obliko države, v kateri vladajo proletarske in druge delovne množice. Razvila sta koncepcijo oblasti razreda in ne oblasti birokratske državne ali strankarske elite.

Menimo, da je najpomembnejša teoretična novost Manifesta Marxovo opredeljevanje komunistov kot avantgardistov zgodovinskega interesa proletariata. Gre za poudarjanje naloge komunistov, da v vseh okoljih, v katerih delujejo, zastopajo predvsem skupne, dolgoročne interese osvoboditve človeka. Poudarjena je bila dialektična enotnost neposrednih in dolgoročnih interesov in pa naloga komunistov, da se usposabljaajo za obvladovanje tega protislovja. Neposredni interesi so temelj za opredeljevanje dolgoročnih interesov. Neposredne interese naj se realizira tako, da gre obenem za proces realizacije zgodovinskih interesov. Manifest poudarja, da v vsakem trenutku delujejo tako neposredni kot tudi dolgoročni interesi. Menimo, da ni mogoče zanemariti interpretacije vloge neposrednih in npr., nacionalnih interesov (glej: Lowy,²⁸ Mučaidze²⁹). Zveza komunistov je tista politična institucija, ki dolgoročne politične cilje komunističnega gibanja v procesu ozaveščanja proletariata pretvarja v zavest o lastnih dolgoročnih interesih in s tem v stvarno materialno silo.

Manifest izrazito poudarja temeljno interesno identiteto komunistov in proletarcev. Komunisti so integralni del razreda. Marx in Engels izražata kritiko vsakovrstnega elitističnega izločanja komunistov iz razreda. Komunisti se ločijo od razreda le po tem, da prednjačijo teoretično, da so aktivisti komunizma kot gibanja, da so med najbolj odločnimi borci, in da so kot avantgarda tudi posebej organizirani.

Dikcijo Manifesta, da »komunisti niso nobena posebna stranka«, gre razumeti tako, da niso nekakšna nadstranka, nekakšna elita, nekakšna sekta, vzdignjena nad delavske množične stranke ali nad delavsko gibanje.

Nesprejemljiva je teza, da je Marx komuniste obravnaval kot intelektualno elito (glej: Rubel³⁰). Za Marxa in Engelsa intelektualci opravljajo vlogo teoretikov gibanja pod pogojem, da se vključijo v proletarsko avantgardno partijo, in da se integrirajo v delavsko gibanje. Marx in

²⁸ Lowy, isto, str. 106.

²⁹ Mučaidze, isto, str. 130–132.

³⁰ Rubel Maximilien: »Remarques sur le concept de parti prolétarien chez Marx« Revue française de sociologie, juillet-septembre 1961–63, str. 166–176.

Engels sta kmalu po tem, ko sta postala komunista, teoretično-presegla poglede na elitistično-vlogo komunističnih-intelektualcev.

Zelo svojevoljna in neargumentirana je trditev, da je Marxova koncepcija partije dvojna, sociološka in etična (glej: Rubel³¹); Marxova in Engelsova koncepcija partije namreč integrira politično, razredno-socialno, znanstveno in tudi etično dimenzijo.

Manifest ne omenja blankizma, čeprav je izrekel kritiko vseh drugih socialističnih in komunističnih utopij in struj. Menimo, da je šlo za taktiko nezaostrovanja odnosov s tistimi, ki so bili s svojimi pogledi Zvezi komunistov blizu. Manifest pa je s tem, da se je deklariral z demokracijo ljudstva in ne partijske elite, kritičen tudi do blankistične doktrine. Kritika je bila izvedena na afirmativen način.

Ne moremo sprejeti tistih interpretacij, ki poudarjajo naključnost Marxovega in Engelsovega sodelovanja z delavskim gibanjem (glej: Hunt³²). Ti interpreti želijo razcepiti socialistično znanost in žele delavsko gibanje prepustiti samouškemu tavanju in iskanju. Marx in Engels sta spojitev znanosti in gibanja obravnavala kot pogoj za nastanek revolucionarne avantgardne partije, kot pogoj za uspešno usmerjanje revolucionarnih množic.

Nesprejemljive so tiste pozitivistične interpretacije, ki razglašajo Marxa in Engelsa za sama s seboj sprta teoretika (glej: Wolfe³³), za utopista in za propagatorja nove religije (glej: Tucker³⁴). Onadva sta dejansko poudarjala, da se kriterija, cilja gibanja ne sme ločevati od stvarnega gibanja za komunizem. Poudarjata, da bistvo njunega nauka ni vera v konec zgodovine, temveč gibanje za bolj človečni svet. Marx in Engels sta v svojem razvoju prešla od revolucionarnega idealizma k materialistični dialektiki. Od prakse kritike sta prešla k praksi avantgardne organizacije kot sredstvu preraščanja »razreda po sebi« v »razred za sebe«, v subjekt zgodovine. Obadva pa sta se vseskozi ubadala s problemom osvoboditve človeka, z nalogo spremeniti obstoječe nehumane družbene odnose.

Tudi naša analiza rasti in razvoja teoretičnih podmen in segmentov teorije partije potrjuje tezo, da gre za kontinuiteto rasti in razvoja glede razreševanja enega in istega centralnega problema, to je problema svobode. Zategadelj so tudi za nas nesprejemljive vse tiste interpretacije Marxa in Engelsa, ki umetno delijo enoviti proces rasti na kontradiktorne, zoperstavljene sestavine, ki umetno konfrontirajo mladega in starega, zrelega Marxa (glej: Cornu,³⁵ Lellian,³⁶ Althusser,³⁷ in ki nato ločujejo

³¹ Rubel M., isto.

³² Hunt, isto, str. 350–363.

³³ Wolfe Bertram D.: »Marxism: One Hundred Years in the Life of a Doctrine«, New York Dial 1965, str. 163.

³⁴ Tucher R. C.: »The Marxian Revolutionary Idea«, Union University Books, London 1970, str. 215–225.

³⁵ Cornu, isto.

³⁶ Mc Lellian, D. S.: »Marx before Marxism«, Harper Torchbooks, New York 1970, str. 233.

³⁷ Althusser Louis: »Za Marksa«, Nolit, Beograd 1971, str. 22–27.

Marxa in Engelsa (glej: Davorin³⁸) ter zgodnjega in poznega Engelsa ter Marxa, Engelsa in Lenina ter Zvezo komunistov Jugoslavije. Nesprejemljivo je tudi poudarjanje kontinuitete Blanquija, Marxa, Engelsa, Lenina, Stalina, Hruščova (glej: Bernstein,³⁹ Laski,⁴⁰ Wolfe⁴¹).

Marx in Engels sta razvila teorijo revolucionarne avantgarde, ker sta spoznala, da ni mogoče doseči, da bi bil celoten proletariat naenkrat že revolucionaren, samozavedajoči se subjekt zgodovine. Proces samozavedanja mora zbuja in usmerjati revolucionarna partija. Pokazala sta, da tako pristajanje na spontanost razreda kakor tudi sprejemanje elitističnega paternalizma zavaja delavsko gibanje v slepo ulico. Od sposobnosti obyladovanja objektivno danega protislovja spontanega in zavestnega, reprezentativne, vodstvene in vodilne vloge revolucionarne avantgarde pa je močno odvisna učinkovitost revolucionarnega delavskega gibanja.

Ob izbruhu buržoazno-demokratske revolucije na kontinentu sta Marx in Engels pričakovala, da bo ta revolucija le uvod v socialistično revolucijo. S programsko deklaracijo (Zahteve Komunistične partije Nemčije) se je načela Manifesta prvič prilagajalo konkretnim zahtevam danega zgodovinskega političnega položaja. Centralni komite, ki ga je vodil Marx, je s pomočjo kadrov Zveze komunistov in delavsko prosvetnih društev v Nemčiji začel akcijo za okrepitev občin Zveze komunistov in za ustanavljanje legalnih delavskih organizacij, ki pa naj bi se vključevale v obče demokratično gibanje. Toda delavski razred se v tem času – glede na malo in veliko buržoazijo – socialno-razredno še ni dovolj izdiferenciral. Tako akcija za takojšnje ustanavljanje legalne, široke delavske partije, ki bi jo vodili komunisti, ni uspela. Marx in Engels sta takoj po prihodu v Nemčijo spoznala, da je bila njuna taktika, ki sta jo zasnovala že v Parizu, nerealna. Zato sta jo spremenila. Začela sta akcijo za ustanovitev Renskega časnika. V redakciji sta zbrala dovolj močne komunistične kadre. Vključila sta se v široko demokratično organizacijo in v gibanje in to kot komunista na levi strani tega gibanja. Ob junijski vstaji v Parizu sta izrazila popolno solidarnost s pariškim proletariatom. Marx je ugotovil, da so subjektivne sile proletariata zelo slabo vodile to revolucionarno vstajo. V notranjih nemških zadevah pa sta se zavzemala za politiko enotne fronte in vse do spomladi 1849 nista odpirala problematike socialno razrednih nasprotij mezdnih delavcev in kapitalistov. Marx je junija 1849 Zvezo komunistov razpusil, ker je menil, da tajna propagandna organizacija ni več potrebna, ker so tedaj komunisti imeli možnost javno propagirati svoje ideje. Marx se je vse do spomladi 1849 leta upiral prizadevanjem po obnavljanju Zveze komunistov. Očitno je precenil moč demokratičnih sil. Podcenil je silo kontrarevolucije. Prepozno je spoznal, da je bila

³⁸ Davorin Rodin: »Karl Korsch in konec nekega obdobja v razvoju marksizma«, Uvod »Karl Korsch, Marksizem in filozofija, Komunist, Ljubljana 1970, str. X–XV.

³⁹ Bernstein Eduard: »Pretpostavke socializma i zadaci socijalne demokracije« Marksizam i revizionizam, Naprijed, Zagreb 1958, str. 19–234.

⁴⁰ Laski H, isto.

⁴¹ Wolf B, isto.

Zveza komunistov dejansko tudi politična organizacija in edina mogoča čvrsta opora za razvoj množične delavske stranke. V letu 1850 sta Marx in Engels posredno (Cirkular, Marec 1850) priznala svoje napačno obnašanje v odnosu do Zveze komunistov.

Menimo, da ni mogoče sprejeti ocen tistih avtorjev, ki želijo predstaviti Marxa kot revolucionarja, ki je nezmotljiv, in ki nekritično branijo njegovo obnašanje v zvezi z razpuščenjem ali upiranjem obnavljanju Zveze komunistov. Nekateri se temu problemu izognejo (glej: Kandelj,⁴² Zobel⁴³), drugi trde, da je vedno ravnal prav (glej: Belousova,⁴⁴ Leviova⁴⁵), tretji pa, da je junija 1848 ravnal prav, v februarju 1849 pa da ni ravnal prav (glej: Mučaidze⁴⁶). Revolucionarno izkustvo oktobrske, jugoslovanske, kitajske in drugih uspešnih socialističnih revolucij potrjuje pravilnost samokritičnega odnosa Engelsa in Marxa do tega problema. V novi statut, ki je nastal po razcepu v Zvezi septembra 1850, je bila vnešena določba o nerazpustljivosti Zveze, kar je plod izkustva, da se mora v razmerah soočanja revolucije in kontrarevolucije proletariat nujno organizirati tudi v tajno avantgardno partijo. To izkustvo je izjemno obogatil Lenin.

Ob pritisku kontrarevolucije jeseni 1848 sta Marx in Engels težo svojega političnega dela prenesla v delavsko okolje. Marx je sodeloval pri nastanku statuta delavskega društva (februar 1849), ki je bil prilagojen delovanju javne množične proletarske partije. Glavna značilnost tega statuta je v tem, da je predvideval zelo intenzivno politično samodejavnost članstva društva, da je bil vseskozi prežet z elementi demokratizma.

Spomladi 1849 se je zaradi izdajalsko-oportunističnega obnašanja mlade buržoazije začel proces razrednosocialne diferenciacije med buržoazijo in proletariatom. Tedaj je Marx začel akcijo za hitro ustanovitev množične, revolucionarne delavske partije v vsenacionalnem merilu. Kontrarevolucija pa je to akcijo prekinila.

Vse do srede leta 1850 sta Marx in Engels pričakovala, da bo prišlo do novega revolucionarnega vala. V tem obdobju sta kovala taktično zaveznitvo tudi z blankizmom, in sicer je Marx ponudil formulo diktature proletariata kot možno sintezo za prehod blankizma v marksizem. Prevzel je idejo nepretrgane revolucije. Toda Marx in Engels sta govorila čisto jasno o diktaturi razreda, ne pa o diktaturi partijske elite. Glede nepretrgane revolucije pa sta menila, da mora buržoazno-demokratski revoluciji nujno slediti daljši proces razvoja in šele zatem bo čas dozorel za socialistično revolucijo v Nemčiji.

Na podlagi izkustva pa sta utrdila spoznanje o nujnosti politično in organizacijsko samostojnega organiziranja proletariata v proletarsko par-

⁴² Kandelj, isto.

⁴³ Zabel E.: »Karl Marx: His Life and Activity 1818–1883«.

⁴⁴ Belousova N.: »Josif Moll-Marks i Engels i pervie proletarskie revolucioneri« Moskva 1961, str. 66.

⁴⁵ Leviova S. Z.: »Borba Marksa i F. Engelsa za sozdanje partii rabočevo klasa v 40-h godah, XIX veka. Vaprosi istorii, mart 1968, str. 3–17, 12.

⁴⁶ Mučaidze, isto, str. 171–180.

tijo. Razvila sta idejo dvovladja, eksistence paralelnih oboroženih oddelkov in drugih političnih institucij proletariata, ki bi se takoj po končani buržoazni revoluciji že začele bojevati z buržoazijo. Močno sta zaostрила vprašanje socialnorazredne podlage proletarske revolucionarne partije s poudarjanjem potrebe po ločevanju od maloburžoaznih elementov. Marx in Engels sta tedaj izrecno poudarjala, da so komunisti avantgarda proletariata. Ne strinjamo se z oceno (glej: Haufschild⁴⁷), da sta se Marx in Engels zavedla nujnosti ustanovitve posebne proletarske partije šele po letu 1849. Menimo, da je ta ideja pri njiju obstajala že leta 1846, toda izkustva revolucije 1848/49 so jo še močno utrdila in poglobila.

Leta 1850 se je zvrha navzdol obnavljalo občine Zveze komunistov prek emisarjev, ki so izvedli tudi čistko v Zvezi. Tistih, ki niso razčistili odnosa z malo buržoazijo, niso vključili v nove organizacije. Nova organizacija Zveze je nastala kot centralizirana in strogo kadrovska organizacija, ki deluje tajno zato, da bi razvila javne oblike političnega in drugačnega organiziranja delavcev. Izrazito se je poudarilo nalogo političnega dela med kmečkimi in drugimi delovnimi množicami. Organizacija Zveze se je v Nemčiji uspešno in hitro obnavljala.

Obenem sta si Marx in Engels prizadevala tudi za mednarodno povezovanje komunistov. Nastalo je »Svetovno društvo revolucionarnih komunistov«, ki je bilo zamišljeno kot integralna internacionalna komunistična organizacija.

Poleti 1850 se je Marx poglobil v ekonomske probleme. Spoznal je, da je obdobje gospodarskega poleta kapitalizma omogočilo nastop kontrarevolucije ter da bo šele nova gospodarska kriza ustvarila možnosti za novo revolucijo. Marx in Engels sta se na podlagi teh spoznanj razšla s tistimi v Zvezi, ki so menili, da je revolucijo mogoče pričakovati kadarkoli. Ker sta ostala med člani Zveze v Londonu v manjšini, sta se umaknila iz političnega življenja in se posvetila znanstvenemu delu. Toda obenem sta se še kako živo zanimala za razvoj Zveze komunistov v Nemčiji. Marx je sodeloval pri nastanku novega statuta (septembra 1850), ki je Zvezo komunistov utrdil še močnejše kot avantgardno kadrovsko organizacijo. Zlasti se v statutu izraža spoznanje, da proletariat potrebuje tako avantgardno organizacijo trajno, v vseh fazah revolucionarnega procesa. Ko so pruske oblasti z vdorom v Zvezo komunistov to organizacijo praktično uničile, se je Marx z drugimi sotovariši javno zavzemal za aretirane člane Zveze komunistov. Pristal je na razpust Zveze komunistov leta 1852 kot na dejstvo, ki ga je izvedla pruska država. Utrdilo se jima je spoznanje o velikem pomenu organizacijskega vprašanja.

Menimo, da sta bila izkustvo in teorija Zveze komunistov iz obdobja 1847–1852 izredno relevantna za razvoj Leninove koncepcije boljševiške partije in tudi KP-ZK Jugoslavije. Ni mogoče sprejeti tistih kvalifikacij njunega obnašanja v letu 1850, po katerih sta tedaj Marx in Engels

⁴⁷ Haufschild, isto, str. 53.

povsem zapadla pod vpliv blankizma (glej: Lichtheim,⁴⁸ Wolfe,⁴⁹ Bernstein⁵⁰) in sta tako prek Lenina predhodnika Stalina, niti ne gre sprejeti teze, da sploh nista bila tudi pod določenimi vplivi revolucionarnega blankizma, temveč sta bila le trda demokrata (glej: Hunt⁵¹) in predhodnika sodobne socialnodemokratske revizije marksizma (glej: Laski,⁵² Avineri⁵³). Ni mogoče podpreti teze, da se je Zvezo komunistov razvijalo le kot sredstvo samoozaveščanja proletariata (glej: Avineri⁵⁴), ne pa tudi kot avantgardno politično organizacijo. Marx in Engels sta istočasno, ko sta politično paktirala z blankisti, tudi javno napadala koncepcijo blankističnega zarotništva in partijskega elitizma.

V revolucionarnem obdobju petdesetih let sta se Marx in Engels posvetila znanstvenemu delu, ker sta menila, da bosta tako največ prispevala k dobri programski utemeljenosti bodočega revolucionarnega gibanja, ki sta ga pričakovala ob nastopu nove krize. Toda tudi v tem času je Marx spremljal tokove delavskega gibanja in se je angažiral, če se mu je zdelo, da bi lahko prišlo do razvoja resnično množičnega proletarsko revolucionarnega gibanja. Svoje najbližje sodelavce sta Marx in Engels obravnavala ves čas kot distinktno idejno-teoretsko in politično partijo. Vso skrb sta namenila intelektualnemu razvoju kadrov, ki bi lahko predstavljali jedro bodoče komunistične partije.

Marx in Engels sta se imela za stvarni avtoriteti komunističnega gibanja. Marx je javno branil čast Zveze komunistov. Marx je še poglobil teorijo partije, ko je poudaril (pismo Freiligrathu, 1860) razliko med družbeno zakonitostjo, da se delavski razred nujno organizira v politično partijo in čisto konkretnimi pojavnimi oblikami realizacije te družbene zakonitosti. Marxova dikcija »partija v velikem zgodovinskem smislu« pomeni, da gre za zakonitost, nujnost organiziranja proletariata v stranko, ker je to pogoj za njegovo revolucionarno udejstvovanje. Marx je opozoril na prehodnost pojavnih oblik partijske organizacije, razvil je izrazito protidogmatične poglede na odnos med zakonitostjo in pojavno obliko.

Ko sta Marx in Engels začela razmišljati o nastanku nove delavske partije, sta se najprej ustavila ob problemu programa. Čas je pokazal, da sta Marx in Engels v t. i. nerevolucionarnem obdobju preveč poenostavljeno menila, da se bo nova revolucionarna organizacija ob novem revolucionarnem razpoloženju zelo hitro izoblikovala. Razvoj revolucionarne partije je dolgotrajen in zahteven proces. Zapostavljanje tega vprašanja v nerevolucionarnem času se hudo maščuje. Prav v tem vprašanju sta se Marx in Engels kasneje, v sedemdesetih letih, korigirala. Zlasti Lenin se je

⁴⁸ Lichtheim George: *Marxism: An Historical and Critical Study*, Praeger, New York 1961, str. 125.

⁴⁹ Wolfe, isto, str. 19–20.

⁵⁰ Bernstein, isto, str. 61–69.

⁵¹ Hunt, isto, str. 16, str. 132, 339–341, 161.

⁵² Laski, isto.

⁵³ Avineri Shlomo: »The Social and Political Thought of Karl Marx«, Cambridge University Press, Cambridge 1968, 1970, str. 143–146, 196–198.

⁵⁴ Avineri, isto, 147, 196–197, 198–199, 250–251, 258.

globoko zavedal težavnosti utrjevanja in razvoja ter avantgardne vloge partije v nerevolucionarnih in revolucionarnih načelih. Roza Luxemburg je ponovila Marxovo in Engelsovo iluzijo, Lenin je Marxa in Engelsa v tem vprašanju presegel.

Marx in Engels sta znotraj sodobnega marksizma kot teorije in ideologije kot soavtorja tako utemeljitelja za teorijo partije neposredno pomembnih teoretičnih področij teorije prakse, razrednega boja, razredov in revolucije, kakor sta tudi utemeljitelja teorije revolucionarne avantgardne partije, ki sta jo v bistvenih razsežnostih razvila že v času do leta 1860. dalje. Nesprejemljive so ocene, da je šele Lenin prvi marksistični teoretik avantgarde (glej: Đorđević⁵⁵) ali pa ocene, da sta Marx in Engels razvila razredno teorijo, ni pa jima uspelo razviti teorije partije (glej: Rossanda Rossana⁵⁶). Nobene kritike ne vzdrži trditev, da Marx in Engels za razliko od Lenina ne namenjata pozornosti partiji (glej: Wolfe⁵⁷).

Marxova in Engelsova teorija partije je izvedena iz teorije razrednega boja in se je vedno razvijala kot prioritarna funkcija zamisli in prakse revolucije.

Tako pri Marxu kot pri Engelsu je mogoče zaznati obdobja močnejšega poudarjanja dimenzije spontanosti, stihije in drugič dimenzije zavesti in organizacije. Isto se je dogajalo pri Leninu, Rozi Luxemburg, Lukácsu in drugih sodobnih marksistih. Toda te enostranosti so bile praviloma pogojene z antitetičnimi zgodovinskimi situacijami in so posledica polemike marksizma z malomeščanskimi, elitističnimi, anarhističnimi in birokratskimi deviacijami. Menimo pa, da naša analiza omogoča trditev, da obstoji med Marxom, Engelsom, Leninom in Rozo Luxemburg odnos čvrste kontinuitete ustvarjalne sposobnosti obvladovanja temeljnih protislovij marksistične teorije partije.

⁵⁵ Đorđević Jovan: »Prispevek k teoriji avantgarde«, Teorija in praksa, Ljubljana 1975, št. 1/2, str. 109.

⁵⁶ Rossanda Rossana: »De Marx à Marx, Les Temps Modernes, Janvier 1970, No 282, Paris, str. 1025–1042.

⁵⁷ Wolfe, isto, str. 19–20.

Mesto raziskovanja modernih družbenih razredov v Marxovem »Kapitalu«

Svetovna trgovinska in gospodarska kriza grobo potrjuje Marxova raziskovanja v »Kapitalu«, da že najbolj enostavno razmerje menjave blaga nosi v sebi kal družbenega nasprotja in celo protislovja, ki se izraža v cikličnem gibanju svetovne trgovine, v katerem pa države z brzdanjem in sproščanjem kreditov in s tem s poživljanjem in umirjanjem neenakomernega obsega blagovne proizvodnje lahko le malo vplivajo na glavna družbena protislovja, ki so s tem gibanjem povezana.

V letih gospodarske prosperitete Marxov »Kapital« ni bil posebej teoretsko zanimiv, ker se je zdelo, da ne daje dobrega odgovora na vprašanja, kako naj ravna spreten podjetnik, ali posamezna gospodarska organizacija, tovarna itd., saj so se svetovno tržišče in tržišča posameznih dežel zdela brezmejna kot nebesni svod in so le posamezni ogromni monopoli, državni ali na videz čisto poslovni, kazili ta pogled in spominjali na davno moro svetovne krize tridesetih let, splošnega protekcionizma in neogibnega premišljanja o povezanosti celotnega gospodarstva. Nezanimivost Marxovega »Kapitala«, v katerem je predmet raziskovanja svetovna trgovina in njena anatomija v celoti, torej ni preprosto izhajala iz ideološke, zavestno meščanske averzije do »glavnega dela historičnega materializma«, temveč tudi iz preprostega videza, da k brezmejni razsežnosti svetovne konkurence nima časa povedati. V takih okoliščinah so celo mnogi marksisti »Kapital« tolerirali bolj iz teoretske in zgodovinske pietete, ker si ga je avtor pač nerodno postavil za svoje izrecno teoretsko dediščino.

Ta je imelo za nasledek, da je večina konkretnih eksplikacij »Kapitala« ostala zavezanih domnevni zgrešeni orientiranosti Marxove kritike politične ekonomije k abstraktni občosti »ekonomskih odnosov«, poudarjanju, da je glavna pomanjkljivost raziskovanja zgolj »materialnega« procesa proizvodnje, medtem ko so se tako imenovane »višje dejavnosti« Marxu v »Kapitalu« izmaknile, oz. jih je ignoriral.

Zato se je pogosto zdelo, da je glavna naloga marksističnega raziskovanja »Kapitala« prikazovanje njegovih antropoloških, etičnih, historio-grafskih, ontoloških, logičnih itd. nasledkov, pozabljeno pa je bilo, da je Marxu v prvi vrsti šlo za to, da napiše besedilo, ki bo imelo družbene in politične nasledke in da je predvsem besedilo političnega značaja. Celotna perspektiva raziskovanja in prikazovanja fenomenologije blagovne me-

njave, množstvo »ekonomskih razmerij«, ki slonijo na tako preprostem aktu, kot je izmenjava dveh produktov kot blaga, je v jedru političnega značaja, v postavitvi izhodišča raziskovanja je že postavljen družbeni mehanizem, ki v svoji razviti obliki navzame obliko formiranja modernih družbenih razredov.

Vprašanje nastanka modernih družbenih razredov ni neko posebno vprašanje kritike politične ekonomije, ampak je razvito skozi analizo razvoja vrednostnih form v celoti. Ta se zato tudi »sistematično« zaključuje s poglavjem o razredih, ki ni dodatek h »Kapitalu«, da pojasni, kako je tudi mogoče razumeti teorijo vrednosti, temveč poglavje, ki kaže, kako jo je edino mogoče razumeti. »Kapital« je mogoče razumeti ne kot kamnolom idej, naj so mnoge od njih še tako genialne, ampak kot celoto, katere literarna forma pa je ostala skrajno nedovršena. Marx ni slučajno opozoril, da za teorijo vrednosti pred njim niso bila opravljena praktično nikakršna pripravljala dela. Ricardo in Smith sta na problem subjekta zadevala proti svoji volji, namreč v formi dela kot fermenta. Vendar sta ga v tej mistificirani formi vendarle že naredila za podlago svoje ekonomije, kot je Hegel proces dela naredil za podlago, za odsotni subjekt, svoje Znanosti logike. To teoretsko mistifikacijo in mistificiranje teorije obenem je bilo treba racionalno spremeniti, prej skozi teorijo odsotni subjekt je bilo treba pokazati na vseh korakih teorije. To pomeni, da je teorija prišla do dejanskosti, do dejanskega družbenega subjekta, do njegove zgodovinskosti, zavezana je bila njegovi zgodovini, ki se je nakazovala v zgodovini znanosti. Ali z drugimi besedami: če se Marx v analizi metamorfoz vrednostne forme ni mogel opreti na »nikakršen« predhodni »material«, predhodne tekste, potem je to nikakršnost mogoče opredeliti kot odsotnost pojasnitve nastanka modernih družbenih razredov. Kajti edino od tod je bilo mogoče pojasniti *povezanost kategorij politične ekonomije*. In samo slutnja te povezanosti je obstajala prej v Heglovi filozofiji in neodvisno od teh kategorij.

Problem, ki se je zastavljal, pa je mogoče prikazati tudi skozi Marxov teoretski napredek in njegova bistvena vprašanja. V spopadu s poheglovsko filozofijo sta Marx in Engels razkrila sholastični, danes bi rekli »imaginarni« značaj družbenega subjekta, na katerega so se sklicevali njuni mladoheglovski nasprotniki. Pri njih je bila filozofija navsezadnje tisti subjekt, ki naj spremeni svet, čisto tako kot pri Heglu. Marx in Engels sta proti njim pokazala na nek dejanski družbeni subjekt, proletariat, kot edini dejanski subjekt revolucionarnega mišljenja. S tem sta začrtala razliko med revolucionarnim mišljenjem in revolucionarno frazo. Toda ta razlika je bila vendar v svojem bistvu še razlika v mišljenju samem, in v toliko zavezana terenu, na katerem je problem zastavil nasprotnik. Da bi se emancipirala od te teoretske zavezanosti, in da bi proletariata ne zgolj predpostavljala, kar je samo drug izraz one teoretske odvisnosti, sta Marx in Engels morala v osnovi spremeniti svoj lastni način raziskovanja. In to sta storila v kritiki politične ekonomije. V predhodnih spisih sta se

sklicevala implicitno ali izrecno na nek dejanski družbeni oz. revolucionarni subjekt, proletariat, kot da je vselej že tu. To je dajalo njunim spisom videz revolucionarnega poleta, vsebine itn.

Toda »zavest poraza« 1848 in 1871 ni bila izraz porazenosti njune teorije, opustitve revolucionarne pozicije in zatekanja h kontemplativni analizi politične ekonomije, temveč ravno obratno zavest o neogibnosti metodološke doslednosti, da je treba v izpeljavi pokazati tisto, kar je bilo prej preprosto vzeto kot zadnje dejstvo. Reči je mogoče, da je metoda »Kapitala« bistveno različna od načina raziskovanja v drugih Marxovih in Engelsovih spisih v tem, da je bil obstoj proletariata v njih vzet kot gotovo dejstvo, kot empirična gotovost, v »Kapitalu« pa je nasprotno tu šele kot rezultat teoretske analize, kot produkt analize razvoja dejanskih protislovij vseh osnovnih form »bivanja«, »biti«, družbenega življenja. V toliko sta se Marx in Engels v »Kapitalu« distancirala od metodologije svojih predhodnih del, šele zdaj je dejansko nehala biti revolucionarna zahteva ločena od teoretskega postopka. To ne pomeni, da je revolucionarna zahteva po spremembi sveta izgubila vsakršen pomen, nasprotno, jasno je šele postalo, da nima nikakršnega pomena njena »samostojnost«, njena »neodvisnost«, »neposrednost« itn. Zato Marxova teorija vrednosti ni napisana v imenu kakega revolucionarnega razreda, ampak je samo najbolj jasna zavest njegovega nastanka. Zato se ji ni treba sklicevati na samo sebe v drugi osebi.

To pomeni, da sta Marx in Engels skušala v »Kapitalu« poleg »kritike dejanskosti« in oz. kritike zgodovine znanosti, narediti tudi korak naprej od temeljne metodološke nedovršenosti svojih lastnih siceršnjih teoretskih del. Ta dela imajo pomen za »populariziranje« revolucionarnega samozavedanja, za formiranje kritične zavesti proletariata do posameznih fenomenov družbenega življenja; njihova posamezna fenomenalnost in povezanost vse te fenomenalnosti skupaj z nastankom nujnosti njihovega odpravljanja pa je v »celoti« razvita šele v teoriji vrednosti.

To pa ne pomeni, da je tudi vprašanje družbenih razredov v »Kapitalu« postavljeno drugače kot v Komunističnem manifestu, Nemški ideologiji itn. Iz eksplicitne teme postane implicitna tema, ki povezuje obravnavo vseh posameznih družbenih form in postane ponovno eksplicitna tema šele, ko je eksplicirana sama povezanost teh form. Nastanek sodobnih družbenih razredov torej ni tema, na katero so nanizani prikazi nastanka drugih družbenih fenomenov, temveč je obratno razkritje njihove povezanosti šele tematiziranje proletariata. Marx torej v »Kapitalu« ni izhajal od vnaprejšnje gotovosti nekega dejansko revolucionarnega družbenega razreda, ker je ni bilo več mogoče ločevati od vse siceršnje analize vrednostne forme. To je bistveni razlog, da tekst na svojem »koncu«, v tretji knjigi, ni zaključen s traktatom o gotovosti nastanka modernih družbenih razredov in proletariata še posebej, temveč s poskusom pojasnitve tega nastanka.

K temu pa spada še posebna okoliščina, da so ostali Marxovi rokopisi za »Kapital« skoraj v celoti nedokončani, razen prve knjige in teksta iz leta 1859, in da je še posebej nedokončan ravno rokopis o razredih, s katerim bi se naj »Kapital« zaključil. Engels je osnutek rokopisa, ki ga je v knjigi komaj za eno stran, vendarle vključil v tretjo knjigo »Kapitala«, ker je pri izdaji drugega zvezka izkusil, kako neprimerno je bilo njegovo poseganje v rokopisno zapuščino, naj se je še tako zdelo potrebno. Bralcem je prepustil, da razjasnijo značaj tega osnutka in njegov pomen v celoti »Kapitala«. In čeprav je bilo že vselej znano, da je »Kapital« temeljni tekst revolucionarnega delavskega gibanja, je ostal ne le v meščanskih, temveč tudi skoraj vseh marksističnih interpretacijah ob strani teoretske pozornosti. Le sem in tja je služil za podkrepitev kakšne interpretativne ideje, njegova povezanost in njegov pomen v celotni teoriji vrednosti pa je ostal v glavnem nepojasnen. In vendar kljub svoji skrajni fragmentarnosti zasluži največjo pozornost, ker je Marx v njem obenem poskušal strniti vse bistvene rezultate, do katerih je v »Kapitalu« prišel, torej pojasnitev povezanosti momentov gibanja vrednotne forme, in ker v njem metodološka težavnost celote prihaja posebno jasno do izraza.

V prvem odstavku naredi Marx povzetek bistvenega, kar je razvil do tega mesta: »Lastniki zgolj delovne sile, lastniki kapitala in zemljiški lastniki, katerih vsakokratni vir dohodka so delovna mezda, profit in zemljiška renta, torej mezdni delavci, kapitalisti in zemljiški lastniki, tvorijo tri velike razrede moderne družbe, ki počiva na kapitalističnem produkcijskem načinu.«¹ Marx torej tu nakaže, da je govora o *modernih družbenih razredih*, ker niso enostavno podedovani, niso dediščina iz predkapitalistične dobe, temveč so nastali in so lahko takšni, kot so, se pravi povezani, kot so, le na podlagi gibanja vrednotne forme, ki ga je predhodno v »Kapitalu« podrobno razvil: povezanost mezde, profita in rente.

Na videz, ali bolje, če ne poznaš značaja rente v formiranju kapitala, torej če abstrahiraš od rezultatov, do katerih je Marx prišel v »Kapitalu«, lahko trdiš, da zemljiški lastniki pač niso moderen družbeni razred, ker je njihova eksistenca pač njihovo lastniško razmerje do zemlje, saj je v osnovi nasprotno racionalnosti blagovne menjave, ki karakterizira kapitalistični produkcijski način. Zemljiški lastniki namreč na prvi pogled najbolj evidentno eksistirajo v nasprotju z zakoni blagovne menjave, in so eksistirali tudi že pred njo, tako da njihova eksistenca na videz izrecno oporeka nastanku razredov na podlagi blagovne menjave in metamorfoz njenih form. Vendar pojasnitev značaja rente v teoriji vrednosti razodene, da je renta ena tistih omejitev kapitala, ki si jih kapital v svojem gibanju sam postavlja, edinih omejitev, na katere v svojem gibanju naleti.

¹ MEW 25, Kapital III, str. 892.

Renta je v »Kapitalu« pojasnjena izključno kot *kapitalizirana renta*, torej kot kategorija, ki lahko eksistira, tako kot eksistira, samo v kapitalističnem produkcijskem načinu. V toliko je tudi mogoče reči, da je zemljiška aristokracija frakcije vladajočega razreda, katere razredni antagonizem do kapitalске frakcije vladajočega razreda je zgolj ideološka forma večnosti razrednega boja, torej forma, v kateri je prikazan razredni boj s stališča meščanstva. Večnost razrednega boja prihaja tu na dan v podobi iluzije, da lahko ima zemljiška aristokracija različne razredne interese od razreda lastnikov kapitala, in da je zato historični nosilec, dedič, ali kakor koli že hočemo, fevdalnega vladajočega razreda. Toda tudi če je historično še tako mogoče dokazovati neprekinjenost vladajočih fevdalnih družin tudi za deset stoletij, so dejansko, »logično«, zemljiški lastniki v razvitih kapitalskih razmerjih samo historičen dokaz, da v kapitalističnem produkcijskem načinu zgodovinsko predhodni načini produkcije ne morejo propasti, čeprav niso več dominantni, tako da kapitalskemu razredu s svojim vstajanjem iz groba, v katerega jih je skušal spraviti, samo nenehno demonstrirajo, tudi ko se nad njimi in njihovimi manirami sem in tja navdušuje, da v kapitalizmu grob za vladajoče razrede še ni zagreben.

Prvi odstavek Marxovega teksta o razredih v »Kapitalu« je ključnega pomena, ker je Marx v njem pokazal, kakšna je zveza med ekonomskimi kategorijami, ki se razvijejo iz gibanja vrednostne forme oz. kapitala, in »družbenimi« kategorijami, ki v tem gibanju nastanejo. To seveda ne pomeni, da te ekonomske kategorije obstajajo poleg »družbenih« kategorij, obratno, če so sem in tja v nasprotju z njimi, je to samo izraz dejstva, da so omejitve gibanju kapitala, ki si jih je ta sam postavil. Poleg tega pa je Marx v tem tekstu ponovno podčrtal, da razredi ne eksistirajo zaradi različnih predstav o svetu, človeku, morali, filozofiji itn., torej da ne eksistirajo zaradi različnih družbenih predstav ali kot različne družbene predstave o dejanskosti, temveč kot dejanskost družbenih protislovij in kot predstave, zavest itn. o teh protislovjih. Ta dejanska protislovja pa so v »Kapitalu« pojasnjena kot protislovno gibanje vrednostne forme, ki dobi svoj neposredni izraz v protislovjih med mezdo, profitom in rento.

Toda protislovno razmerje med mezdo, profitom in rento ni zgolj protislovje med zemljiškimi lastniki, lastniki kapitala in lastniki zgolj delovne sile, temveč je protislovno *razmerje*, je razmerje, ki oporeka samo v sebi v tem, da razmerje zemljiških lastnikov do lastnikov kapitala nikakor ne ustreza razmerju zemljiških lastnikov do lastnikov zgolj delovne sile, kakor tudi razmerje lastnikov kapitala do lastnikov zgolj delovne sile ne ustreza razmerju do zemljiških lastnikov. To pomeni, da razredna razdelitev v svoji »logični formi« prav tako kot delitev mezde, profita in rente ni »čista delitev«, tako kot zgodovinska delitev modernih družbenih razredov ni nikakršna »čista« členitev: »V Angliji je moderna družba, v svoji ekonomski členitvi, nesporno razvita najdalj, najbolj klasično. Kljub temu celo tukaj ne nastopa ta razredna členitev čisto.

Vmesne in prehodne stopnje tudi tukaj povsod zakrivajo (čeprav na deželi neprimerno manj kot v mestih) mejne določitve. Toda to je za naše opazovanje vseeno. Videli smo, da je to stalna tendenca in razvojni zakon kapitalističnega produkcijskega načina, da produkcijska sredstva vse bolj ločuje od dela, in da razdrobljena produkcijska sredstva vse bolj koncentrirajo v velike skupine, torej spreminja delo v mezno delo in produkcijska sredstva v kapital. In tej tendenci ustreza po drugi strani samostojna ločitev zemljiške lastnine od kapitala in dela, ali spreminjanje vse zemljiške lastnine v kapitalističnemu produkcijskemu načinu ustrezno formo zemljiške lastnine.²

S tem je Marx zavrnil predstavo, ki se je zelo razširila šele pozneje, da je v »Kapitalu«, »teoriji razredne eksploatacije«, razvita čista logična nujnost nastanka vladajočega in zatiranega razreda, ki se ji »ekonomska empirija« sicer približuje, vendar historične forme nikjer ne dosežejo čistosti logičnih določitev »ekonomskih form«. Ni govora o kakšnem približevanju »historičnih« kategorij ekonomskim oz. »logičnim«, ker je to ločevanje samo zgolj iluzorično in ker je v samem »logičnem« gibanju vrednostne forme ravno zaobseženo hkrati zabrisovanje in vzpostavljanje jasnih mej členitve modernih družbenih razredov. Zato družbeni empiriji ni mogoče niti najmanj očitati, da ni na nivoju Marxove »logične« analize kapitalističnega produkcijskega načina.

Takšno posmehovanje »družbeni empiriji« je sploh povsem v nasprotju s teorijo vrednosti, ki nikakor ni vzdignjena nad dejanskost, nad katero bi se zmrdovala, temveč je ta predstava nasprotno direkten izliv bernsteinovskega in sploh meščanskega »pojasnjevanja« historičnega materializma. V tem pojasnjevanju pa je seveda tudi predpostavljeno, da je teorija vrednosti aplikacija Spinozine Etike na področje politične ekonomije, ter da je bistvo Marxovega »Kapitala« v tem, da je v njem razvita teorija o gotovosti gibanja kapitalističnega produkcijskega načina v socializem in komunizem. Nasprotno je teorija vrednosti »filozofski« spis v tem pomenu, da so v njem raziskane »potence možnosti« nastanka proletariata kot modernega družbenega razreda, se pravi tisti pogoji, ki kot aktualnost obstojijo v vsem gibanju vrednostne forme, v vseh »ekonomskih« formah, in ki nosijo v sebi možnost in celo nujnost ukinitve samih teh form. Reči je mogoče, da je razredna členitev moderne družbe jasna samo v svoji zabrisanosti, da je jasno prisotna samo v svoji negativnosti, kar je hkrati izraz za dialektično razmerje teorije vrednosti do dejanskosti razrednega boja. Teorija vrednosti, zdaj pozitivno izraženo, je teoretska eksplikacija pogojev razrednega boja proletariata in le v toliko že sama razredni boj.

To tudi pomeni, da »Kapital« ni zaokrožen kot Heglova Znanost logike, kjer se mišljenje lahko vrne le k svojemu začetku, in je v tem vsa njegova gotovost. Ključno vprašanje, ki je tu postavljeno, in ki je kot kal

² MEW 25, Kapital III, str. 892.

eksistirala že v vseh predhodnih vprašanjih kritike politične ekonomije, je vprašanje, kako nastane moderen družbeni razred, dejanski, družbeni subjekt, proletariat kot družbeni subjekt teorije vrednosti. In v »Kapitalu«, v knjižni obliki, ki je danes običajna, je to zadnje vprašanje, na katerega skuša Marx odgovoriti:

»Najbližje vprašanje, na katerega je treba odgovoriti, je: kaj tvori razred? In sicer izhaja to samo od sebe iz odgovora na neko drugo vprašanje: kaj naredi mezdne delavce, kapitaliste in zemljiške lastnike, da tvorijo tri velike družbene razrede?

Na prvi pogled istost reвенујev ali izvorov reвенујev. So tri velike družbene skupine, katerih komponente, individui, ki jih tvorijo, rps. živijo od delovne mezde, profita in zemljiške rente, od uvrednotenja svoje delovne sile, svojega kapitala in svoje zemljiške lastnine.

Toda s tega stališča bi npr. zdravniki in uradniki tudi tvorili dva razreda, kajti pripadajo dvema različnima družbenima skupinama, pri katerih reвенујi pripadnikov vsake od obeh pritekajo iz istega vira. Isto bi veljalo za neskončno razdrobitev interesov in položajev, v katere se razceplja delitev družbenega dela, delavcev kakor tudi kapitalistov in zemljiških lastnikov – zadnjih npr. v posestnike vinogradov, posestnike polj, posestnike gozdov, posestnike rudnikov, posestnike ribiških okolišev.³

Ta zaključek tretje knjige »Kapitala« razodeva, da Marx, tudi ko je ekspliciral implicitno vprašanje celotne teorije vrednosti, vprašanje nastanka modernih družbenih razredov, ni imel pri roki predpostavljenega odgovora, temveč problem, ki ga je bilo šele treba razčleniti. Toda razčlenitev, s katero ga je skušal rešiti, v sebi zaobsega temeljno vprašanje celotne Marxove teorije vrednosti: ali je treba vsak *posamezen teoretski problem razčleniti* v sklopu gibanja vrednostne forme, torej *na osnovi vsakokratnega predhodnega rezultata*, ali pa glede na pojem dela. V prvih dveh gornjih odstavkih je Marx na vprašanje, kaj tvori (moderen) družbeni razred, odgovoril na podlagi kategorij, ki jih je predhodno v »Kapitalu« razvil, v zadnjem odstavku pa je ta način analize opustil in odgovarjal glede na pojem dela oz. pojem delitve dela.

Da je ta zadnji odgovor napačen, ni toliko pomembno, kajti Marx sam je takoj opazil, da je s tem odgovorom zašel v slepo ulico in je zato rokopis prekinil, kar samo pomeni, da tudi prekinitve rokopisa niso kar tako slučajne, ampak kot členitev teksta izražajo bistvena vprašanja. Odločilno je vprašanje, zakaj se je Marxu izvil ta poskus napačne pojasnitve nastanka modernega družbenega razreda, ko dokazuje, kako težko je vztrajati na nivoju raziskovanja vrednostne forme. Vsekakor je nezadovoljiva pojasnitev, da je Marx negativno anticipiral moderno sociologijo, ki se otepa s vprašanjem družbenih razredov in slojev, torej z družbeno delitvijo ljudi, ki jih bolj ali manj poljubno razvršča v skupine.

³ MEW 25, Kapital III, str. 893. Tu je rokopis prekinjen.

Težava pa ni v subjektivni odločitvi ljudi, kateri družbeni skupini pripadajo, ne v kaprici družbenega interesa, temveč v kaprici objektivnega združevanja oz. razdruževanja ljudi, kajti vsako nastajanje družbenih »skupin« je pač že vselej razstavljanje, razdeljevanje, razcepljanje družbe. V današnji sociologiji največkrat menijo, da so odkrili objektivni kriterij za razčlenitev družbenih slojev ali razredov, če uvedejo pojem dela oz. delo samo kot kriterij delitve. Toda proces dela v kapitalističnem produkcijskem načinu ni nič nasebnega, temveč je samo izraz dosežene zgodovinske stopnje delitve dela in njej ustrezne monopolizacije produkcijskih pogojev oz. monopolizacije »narave«, narave, ki je v tej monopolizirani obliki šele postala družbena kategorija. Takoj, ko si ogledamo pogoje dela oz. pogoje delitve dela, ki samo izražajo artikulacijo kapitalističnega načina proizvodnje v obliki njegovih predpostavk, postane jasno, da delo na sebi, ali »delo kar tako«, ne more biti kriterij za pojasnitev nastanka modernih družbenih razredov.

Pač pa je obratno mogoče reči, da je bilo v prejšnjih zgodovinskih dobah, kjer so se razmerja eksploatacije jasno transcendirala v procesu dela, izrecen kriterij za nastanek stanov, se pravi družbenih razredov predkapitalističnih družb. Obstoj stanov v kapitalističnem produkcijskem načinu ni le empirični preostanek zgodnejših družbenih oblik, ki ga ta način produkcije še ni dokončno pometel, temveč je samo »logični« izraz dejstva, da kapitalistični produkcijski način sploh ne more dokončno odpraviti predkapitalističnih form družbenega življenja, temveč jih sam celo poleg kapitalskih »družbenih« form nujno producira, tako kot nujno producira rento.

To torej pomeni, da je proces dela kot kriterij nastanka družbenih razredov samo iz zgodnejših, predkapitalističnih obdobj pretihotapljeni kriterij njihovega nastanka. Ali z drugimi besedami, to je meščanski kriterij za nastanek družbenih razredov par excellence, ker je v njem strnjena vsa zgodovinska izkušnja vladajočega razreda, ki je šele v kapitalističnem produkcijskem načinu postavil revolucionarno frazo o delitvi po delu. Ta fraza ne izraža nobene druge zahteve kot zahtevo po stabilizaciji produkcijskega procesa, ki temelji na blagovni menjavi. Toda stanovska zavest, ki se vzpostavlja kot nasprotje razredni zavesti v kapitalizmu, najde ravno tu svoje zatočišče, svojo »objektivno« podlago, se pravi samo svojo »objektivnost«. Zato s stališča te objektivnosti tudi upravičeno zatrjujejo, da je razredna zavest nekaj čisto subjektivnega, česar ni mogoče opravičiti z nobenim posameznim empiričnim dejstvom, kajti razredna zavest proletariata je utemeljena s povezanostjo celotnega kapitalističnega produkcijskega načina, v kateri šele dobijo posamezna empirična dejstva tisto, kar se imenuje objektivnost.

Marx v zadnjih dveh odstavkih tretje knjige »Kapitala« ni ločil tega posredovanega, družbeno posredovanega značaja objektivnosti virov, pogojev za nastanek družbenih razredov, od neposredne empirične gotovosti družbenega stanu, ki zase ugotavlja: naš vir dohodka je naše delo, naša

polja, naši gozdovi, naši rudniki itn., in iz tega izvaja zadnji kriterij družbene delitve. Značaj »Kapitala« in njegov pomen pa pride do izraza ravno v tem, da je tu teoretsko, na terenu zanikane zgodovine znanosti, ki je kot celota predmet kritike, pojasnjena posredovanost »objektivnosti« modernih družbenih razredov. Če bi bil proces dela empirično, ali v svojem najbolj vzvišenem pojmu, kar na stvari ničesar ne spremeni, možna osnova za nastanek družbenih razredov, bi teorija vrednosti ne bila radikalna kritika zgodovine znanosti in filozofije, razredna zavest bi se lahko empirično vzpostavila in ignorirala to zgodovino in njeno negativno dovršitev v »Kapitalu«. Stvarno je pojem dela samo podlaga za nastanek stanov.

Nasprotno pa je v »Kapitalu« kot celoti načrtana »logična« izpeljava pogojev za nastanek modernih družbenih razredov, torej njihova negativna teoretska opredelitev. V tem je tudi izpeljana »realna« baza gospodarstva,⁴ kot je pokazal De Giovanni, in obenem »realna« baza njegove negacije, in sicer edina realna baza, kot rezultat analize anatomije in zgodovine moderne meščanske družbe. Zato je tudi mogoče postaviti pod vprašaj Marxovo razčlenitev pogojev nastanka razredne zavesti oz. proletariata samo s spodbijanjem analize forme vrednosti v »Kapitalu«, ne pa z zatiranjem kakršne koli njegove neposredne empirične podlage. In hkrati so kritike Marxove teorije vrednosti, naj so si o tem na jasnem ali ne, kritike njenega razrednega značaja.

V toliko so revenuji in viri revenujev samo oblike družbenih razmerij, mezda samo mezdna forma povezanosti lastnikov zgolj delovne sile s kapitalističnim načinom produkcije, profit in renta samo oblike gospodarstva nad produkcijskimi pogoji. To pomeni, da istost razmerja do materialnih revenujev izraža povsem različna razmerja, do tega načina produkcije. Zato je De Giovanni pravilno opozoril, da je teorija vrednosti že od vsega začetka, od analize blaga oz. blagovne forme »politična teorija razredov«, njen politični značaj je tako v samem njenem izhodišču kot v njeni izpeljavi. »Kapital« zato ne potrebuje nobenega dodatka političnih zahtev, ker je mogoč »samo s stališča razreda, ki teoretizira temeljni nucleus antagonizma«⁵ blagovne oz. vrednostne forme, in ker je v tem že njegova »političnost«.

Ta prikaz pa seveda še ne daje nikakršnega samoumevnega odgovora na vprašanje o eksistenci in nastajanju razredov v socializmu in še posebej v jugoslovanskem samoupravnem socializmu, se pravi danes in tukaj. Za to je potrebna konkretna analiza produkcijskega procesa, saj niti najmanj ne zadošča sklicevanje na odpravo privatne lastnine proizvodnih sredstev in obstoj družbene lastnine, ki po mnenju nekaterih izpričuje, da v jugoslovanskem samoupravnem socializmu ni več razredov.

Prav nasprotno je glavna dediščina prihodnosti, ki jo je v tem pogledu zapustil Edvard Kardelj ravno konkretno raziskovanje *protislovij druž-*

⁴ Biagio De Giovanni, *La teoria politica delle classi nel «Capitale»*, De Donato 1976, str. 222.

⁵ De Giovanni, *La teoria politica* ... str. 235.

bene lastnine, ki je osnova za razumevanje vprašanja, ki se zastavlja. Po narodnoosvobodilni vojni in socialistični revoluciji je imel v pogojih pretežno še agrarne proizvodnje ključno vlogo pri organiziranju, vodenju in kontroliranju preobrazbe produkcijskega procesa državni aparat, ki je obvladoval preko centraliziranih fondov za akumulacijo, amortizacijo in plače celoten produkcijski proces. Zato je neogibno prihajalo do njegove birokratizacije, hkrati pa je bilo delavstvo v najemniškem razmerju do sredstev za proizvodnjo, nad katero ni imelo kontrole. Na tej podlagi so se začrtale konture razredne delitve družbe in da bi jih odpravili, je bilo uvedeno socialistično samoupravljanje. Vendar je ostalo ključno vprašanje kontrole kreditnega sistema, emisijske politike in devizno monetarnega sistema, se pravi ekonomskega sistema in njegovih vzvodov v celoti. »Na ravni organizacije združenega dela se delavci spopadajo s poslovnimi strukturami, na nivoju produkcije kot celote pa z birokracijo, ko gre za odločanje o rezultatih neposrednega produkcijskega procesa. Pri tem se tvorijo različne koalicije. Toda te razmere ne nastajajo kot izraz hudobnosti ali neke posebne kaprice nasprotovanja delavskemu samoupravljanju. Ne, razredni odnosi, odnosi med birokracijo, poslovodno frakcijo in delavstvom, niso nastali kot posledica zavestne združitve, temveč kot posledica objektivnega položaja v produkcijskem procesu.«⁶

Socialistično samoupravljanje in protislovja družbene lastnine so obenem podlaga za odpravljanje razrednih odnosov, hkrati pa se v njih samih ti odnosi izražajo. Marxov »Kapital« ima tudi v tem poseben pomen, ker predstavlja teoretsko izhodišče za obravnavanje teh odnosov v celoti in za njihovo ukinjanje, čeprav iz njega ni mogoče razbrati nobenih neposrednih receptov za razrešitev teh protislovij. Ponovno se izkazuje, da je ortodoksnost v marksizmu ne zvestoba temu ali onemu Marxovemu stavku, temveč njegovemu načinu raziskovanja v celoti. Ta celota v najbolj razviti obliki pa je ravno »Kapital«.

⁶ Igor Bavčar, predgovor h knjigi: Michael Mauke, Marxova in Engelsova teorija razredov, krt, Ljubljana 1982, str. 11.

Marksizem in protislovja znanstveno-tehnološkega razvoja

Danes obstoji ne samo v precejšnjem delu znanstvene, ampak tudi družbene zavesti, zlasti zavesti najbolj razvitih dežel, globoka miselna in psihološka kriza o smislu in vrednosti nenehnega znanstveno-tehnološkega razvoja. V idejno-teoretskem soočenju so si v bistvu štiri koncepcije:

a) Meščanska zavest o nujnosti nenehne razširjene reprodukcije ob spremenjeni surovinski, energetski, tehnološki podlagi, toda ob nespremenjenih temeljnih družbeno-produkcijskih odnosih;

b) Meščanska zavest o ekološki nujnosti enostavne družbene reprodukcije, v okviru katere mora priti do določenih sprememb družbenih institucij, načina potrošnje, do reorganizacije proizvodnje, do kvalitetnega ekologiziranega tehnološkega razvoja, vendar vse to še ne zahteva preobrazbe družbe v socializem. Pri nekaterih avtorjih se ta varianta izteka v radikalno kritiko kapitalističnega načina proizvodnje s socialistično perspektivo in s tem zapušča svoje meščansko izhodišče;

c) Marksistična zavest o nenehni razširjeni reprodukciji kot načinu razvoja proizvodnih sil, samega človeka, njegove univerzalnosti, njegovih potreb in ustvarjalnosti, ki ga je možno uskladiti s spoštovanjem elementarnih ekoloških norm;

d) Marksistična zavest o možnosti in ekološki nujnosti enostavne družbene reprodukcije, ki zahteva temeljito preobrazbo proizvodnje, potrošnje in sploh celotnega načina življenja tudi v socializmu. Vsaka trajna razširjena reprodukcija vodi nujno k stopnjevanju degradacije naravne podlage produkcije in življenja sploh. Vse druge koncepcije družbenega razvoja so variacije, kompromisi ali zameglitve teh osnovnih alternativ.

V vsej dosedANJI marksistični tradiciji je prevladovala in prevladuje koncepcija družbenega razvoja kot nenehne razširjene reprodukcije. Ekološka spoznanja in razni svetovni modeli, »meje rasti«, so pri nekaterih marksistih vspodbudili razvijanje ideje o prehodu socialistične in komunistične družbe k enostavni reprodukciji, ki ne pomeni konec vsakega razvoja ali spremembe, ampak predvsem kvalitativni razvoj v okviru danih količinskih parametrov. Takšna razmišljanja niso prodrli, saj se zdi ne samo utopična, ampak celo konservativna in predvsem praktično ekonomsko nezaželena in neizvedljiva.

Ni dvoma, da je za kapital vprašanje življenja in smrti nujnost akumulacije za nenehno razširjeno reprodukcijo, toda ali je to tudi

neizogibna zakonitost socialistične in komunistične družbe? Iz Marxa se je izvajalo samo nujnost nenehnega razvoja proizvodjalnih sil kot obliko in temelj razvoja samega človeka, ne pa tudi možnost enostavne reprodukcije, ki zavisi od ustaljenega števila prebivalstva, njegovih potreb in zgodovinsko oblikovanih naravnih možnosti za produkcijo, ki niso neizčrpne. Niso še dozorele razmere, ki bi bile naklonjene tej možnosti. Toda vse bolj postaja teoretsko očevidno, da bo znanstveno-tehnološki in splošni družbeni razvoj lahko temeljil samo na treh predpostavkah:

a) na vsesplošnem civilizacijskem prehodu k obnovljivim virom;
b) na neobnovljivih virih pa samo v tisti meri, v kolikor bo družba ekonomskopolitično osveščena, prisiljena in znanstveno-tehnološko sposobna, da vse rabljene surovine ponovno *trajno* vrača v proces proizvodnje in potrošnje;

c) na perspektivni rastoči znanstveno-tehnološki sposobnosti družbe, da pridobiva karkoli iz česar koli in se tako osvobodi omejitev zadovoljevanja potreb, vezanih na konkretne neobnovljive vire.

Zunaj teh okvirov ne bo mogoč noben trajni družbeno-tehnološki razvoj – ne socialistični in še manj kapitalistični. Vsa znanost, filozofija, kultura, družbenopolitična akcija se morajo organizirati za to veliko zgodovinsko preusmeritev materialnih temeljev družbenega razvoja in zadovoljevanja potreb. Ta prehod pa resnično omogoča le podružbljena, ne pa etatizirana, birokratizirana, privatizirana naravna podlaga produkcije.

Znanstveno-tehnološki razvoj ni samo razvoj idej, spoznanja, metod, tehničnih sredstev in tehnoloških postopkov, ampak je v bistvu razvoj ali degradacija samega človeka. Opraviti imamo s trojno kritiko znanstveno-tehnološkega razvoja: družbenopolitično, filozofsko in ekološko. Substrat možnega gospodarstva po Adornu in Horkheimerju temelji že v bistvu znanosti, ker znanost spreminja stvari po sebi, v stvari za nas in poznavanje stvari doseže svojo eksaktnost, ko je stvari možno proizvesti, narediti. Tisto, nad čemer ljudje razširjajo svojo moč, ljudje vse bolj odtušujejo. Ne šele od kapitalizma ustvarjena industrija, ampak njej ustrezna naravoslovna znanost vodi k razdejanju narave in h gospodstvu minulega opredmetenega znanstvenega dela nad človekom. Tu je rojstno mesto kasnejših idej o nujnosti nove znanosti in tehnologije. Toda korenine segajo daleč nazaj – do zgodnje meščanske filozofsko-kulturološke kritike znanosti in tehnike in v njen nadaljni razvoj pri Bergsonu, v fenomenologiji Husserla, Schelerja in pri Heideggerju. Seveda pa je pri teh mislecih bila izgubljena zveza med kapitalom in znanostjo.

Z meščansko in socialistično-utopično kritiko znanstveno-tehničnega napredka sta se v svojem času že soočila Marx in Engels. Marxov odgovor je znan: nove produktivne sile zahtevajo nove družbene odnose, nove ljudi. Marksistična misel v 20. st. je ta odgovor dopolnila s tem, da je treba ustvariti tudi novo znanost in tehnologijo, kajti le tako se je mogoče izogniti omejitvam, ki jih kapital postavlja razvoju novih družbenih

odnosov s pomočjo znanosti in tehnologije. Ne zadostuje samo spreminjena družbena uporaba znanosti in tehnologije, ampak je potrebna tudi sprememba njene pojmovne vsebine, metode in njene opredmetene tehnološke strukture in funkcije. Ta zahteva, če se ne poenostavi do nesmisla, gotovo ni v nasprotju z Marxovim razumevanjem razmerja med produktivnimi silami in odnosi. Obe varianti sta se zato lahko sklicevali na Marxa, tako tista, ki je poudarjala kontinuiteto in univerzalnost razvoja znanosti in tehnologije, ki jo socializem prevzema od kapitalizma, kot tudi tista, ki poudarja nujnost preloma, radikalne preobrazbe znanstvene in tehnološke dediščine kapitalizma.

Prva koncepcija očita drugi mehanični determinizem znanosti in tehnologije ter utopizem, ki ogroža objektivno naravo sodobne naravoslovne znanosti in tehnologije in nas peha nazaj v preživele ideologeme socialistične oziroma kapitalistične tehnologije in znanosti. Nova znanost in tehnologija se oblikujeta že v samem razvitem kapitalizmu in ne samo v socializmu. Sanjarjenje o novi nekapitalistični znanosti in tehnologiji naj bi bilo mit, ki bi socialistične dežele lahko drago stal, če bi se ga praktično oprijele, ker bi jih potisnil še v globljo tehnološko izoliranost, zaostalost in podrejenost. Za nekatere so gotovo moteče knjige z naslovi, kot npr., *Microelectronics: Capitalist Technology and the Working Class*, *Humanities* 1981. Mar takšen naslov predstavlja napačno, zastrašujočo ideologizacijo problema? Se razvija mikroelektronika v socialnem vakuumu, zunaj obstoječih političnoekonomskih odnosov, njegovih spodbud in motivov? Toda, ali je zato mikroelektronika tipična tehnologija, ki najbolj ustreza kapitalu, kot je to Marx dejal za mehansko strojno tehnologijo, ali pa je z njim v skritem, še ne razvitem protislovju?

Druga varianta pa očita prvi, da je mehanično odtrgala znanost in tehnologijo od družbenih odnosov in ju spremenila v nadzgodovinsko, zunaj-družbeno bitnost in ne vidi, da je sodobna znanstvenotehnična racionalnost vzniknila in se razvijala z logiko kapitala. Logika kapitala je prodrla v logiko znanosti in tehnologije. Socializem prevzema to logiko in prakso znanstveno-tehnološkega razvoja kapitala, jo povezuje z novimi družbenimi odnosi in si domišlja, da s tem to logiko že ukinja. Toda materialna narava prevzetih produktivnih sil kapitala neizprosno deformira in omejuje nove družbene odnose.

Prva koncepcija je pragmatipna in upravičuje izvršeno dejstvo in prakso, druga kritizira to prakso in njene posledice, toda ne more povedati, v čem naj bi obstajala pojmovna, metodološka in tehnološka vsebina nove znanosti in tehnologije. Le-te seveda ni mogoče filozofsko skonstruirati iz glave, ampak je lahko edinole rezultat družbeno, znanstveno-tehnološkega razvoja samega. Zasnovane te novote je treba odkriti v sami obstoječi znanstveno-tehnološki praksi, drugače ne bomo nikdar vedeli ali je nova znanost in tehnologija realna možnost ali zgolj utopija.

Spor obeh koncepcij je produktiven in nas vodi v tehtnejši premislek razmerja znanost-tehnologija-družba.

Nekateri kritiki si zastavljajo vprašanje, ali ni marksizem s svojo koncepcijo razvoja produktivnih sil še preveč zavezan klasični meščanski avforiji razvoja znanosti in tehnologije. Nesporno je, da Marx Ricardovo zahtevo po nenehnem razvoju produktivnih sil razkrinka kot bornirano kapitalsko obliko, za katero se skriva možen nenehni in univerzalni razvoj samih producentov. To pa je najbrž tudi vse, kar je Marxu skupnega z meščansko koncepcijo razvoja produktivnih sil. Dejstvo je, da kapital še vedno oblikuje ključne strategije svetovnega znanstveno-tehnološkega razvoja, in da mora socializem slediti tej strategiji, namesto da bi oblikoval svojo, ki bi se ji kapital moral prilagajati. Dokler socializem ne bo imel v rokah enakovredne, ne iste znanstveno-tehnološke violine, se ne bo postavljalo vprašanje, ali hoče ali noče slediti znanstveno-tehnološkemu razvoju kapitalizma, ampak mora, če noče propasti.

Hkrati pa se ta osprednja fronta znanstveno-tehnološkega razvoja vse bolj kaže v svoji brezizhodnosti. Čemu potem dirka, da se ulovi to protislovnost? Eno je gotovo, ta brezizhodnost se mora zlomiti in preusmeriti na sami konici znanstveno-tehnološkega razvoja in v centrih znanstvene, tehnološke moči. Kdor bi poskusil na nižjem pragu tehnološke razvitosti, bi ga to pahnilo v tehnološko-ekonomsko osamitev ali popolno tehnološko-ekonomsko podrejenost – gospodarski polom.

Danes še bolj kot v Marxovem času zveni neizprosno misel iz Komunističnega manifesta: »Buržoazija je z izkoriščanjem svetovnega trga kozmopolitsko oblikovala produkcijo in potrošnjo vseh dežel. Industriji je, na veliko obžalovanje reakcionarjev, spodmikala spod nog nacionalna tla. Prastare nacionalne industrije so bile uničene in se še iz dneva v dan uničujejo. Spodrivajo jih nove industrije, katerih uvajanje postaja za vse civilizirane nacije življenjsko vprašanje, industrije, ki ne predelujejo več domačih surovin, temveč surovine z najbolj oddaljenih področij, in katerih fabrikati se ne porabljajo le v deželi samo, temveč na vseh delih sveta hkrati....« (Marx-Engels: Komunistični manifest, Izbrana dela II, Ljubljana 1976, str. 592).

Dandanes bi podobno lahko rekli, da revolucija v mikroelektroniki, predelavi surovin, pridobivanju hrane, odkrivanju novih energetskega virov postaja za vse »nacije življenjsko vprašanje«, ne samo za civilizirane, saj neciviliziranih, kot so še bila v Marxovem času, ni več. Toda to »življenjsko vprašanje« se danes postavlja v neizmerno večji ostrini, ker je obremenjeno z okoliščinami, ki jih v Marxovem času še ni bilo. Marx je pozdravil preseganje lokalnih omejitev razvoja z vsestransko odvisnostjo nacij, toda pri tem ni slutil, da se bodo lahko pojavile planetarne surovinske, energetske, ekološke omejitve znanstveno-tehnološkega in družbenega razvoja. Usodno in neodgovorno se je obnašati, kot da teh omejitev ni oziroma jih nikdar ne more biti, zaradi neskončnih možnosti znanosti in tehnologije. V nedogled ne bo mogoče številne in raznovrstne lokalne omejitve presegati z univerzalno soodvisnostjo in s podmeno o neomejenih planetarnih možnostih. Nekateri avtorji (npr. Eugen Schwartz: Over-

skill The Decline of Technology in Modern Civilization, Chicago 1971) so analizirali načelna protislovja tehnološkega razvoja. Marx je sicer omenjal »tehnična nasprotja«, ki so vzniknila z industrijsko revolucijo, toda njegova pozornost je bila osredotočena na protislovja med tehnologijo in družbenimi odnosi, tehnologijo in neposrednim producentom, delnim in celotnim delavcem. Raven razvoja naravoslovja, tehnologije in tehničnih znanosti še ni omogočala vsestranske analize notranjih protislovij naravnoslovno-tehnološke podlage produkcije.

Večina problemov, s katerimi smo se ukvarjali zadnjih 300 let, je bila po Schwartzu tehnološko rešljiva. Vendar je bil uspeh znanosti in tehnologije determiniran z izborom samo tistih problemov, ki se jih je lahko razrešilo. Nerazrešljivi problemi niso bili sprejeti kot realni problemi. Za znanstveno-tehnološki razvoj torej še posebno velja Marxova ugotovitev, da si človeštvo zastavlja samo takšne naloge, ki so rešljive, oziroma so že dozorele možnosti za njihovo reševanje. Vsak problem, ki je bil rešljiv, je bil obravnavan kot izoliran problem znotraj odprtega sistema. Fragmentacija znanstvenega in strokovnega prijema, ki sta jo zahtevali učinkovitost in uspešnost, je prispevala k temu, da narava ni bila dojeta kot integriran in zaprt sistem. Toda večina tehnoloških rešitev je navideznih, ker porajajo ostanek nerešenih problemov, ki nastajajo iz tehle virov:

a) Nujne nekompletnosti, nepopolnosti tehnoloških rešitev – ni mogoč, npr., 100-odstotni energetski izkoristek tehničnih naprav, čeprav so možne številne izboljšave.

b) Naraščanje izvornega problema, ki ga je možno reševati v določenem okviru, toda ko se ta izčrpa, se zahteva radikalno nov tip rešitev, ki je povezan s porajanjem kompletno novih tehnologij z novo, razraščajočo mrežo problemov.

c) Postranski učinki, ki nastajajo z razreševanjem osnovnega problema. Nekateri izmed teh učinkov so priznani, drugi ne, nekateri so predvidljivi, drugi ne. Vsako novo generacijo novih stranskih problemov je težje razreševati od poprejšnje. Naraščajoča težava izvira po Schwartzu in šestih dejavnikov: dinamike tehnologije, naraščajoče kompleksnosti, naraščajočih stroškov, zmanjševanja resursov, rasti in ekspanzije, zahteve po večji kontroli, inerciji družbenih institucij. Ostanek nerazrešenih problemov, ki izhajajo iz začasnih (navideznih) rešitev, teži k točki, kjer ni možna več nobena tehnološka rešitev oziroma pride do položaja, v katerem po Schwartzu obstoji rešitev za vsak posamični problem, ni pa rešitev za totaliteto problemov. Po Schwartzu nadalje obstoji osem načelnih omejitev razvoja znanosti in tehnologije, ki bodo postajale s samim razvojem vse bolj vidne in bodo igrale vse večjo vlogo:

- fizična omejenost Zemlje in njenih resursov, vode in zraka;
- ozke meje, znotraj katerih je možno življenje človeka;
- razred problemov, ki so nerazrešljivi;
- načela (naravni zakoni in konstante), ki opredeljujejo nemožno;
- parametri, ki opredeljujejo meje možnega;

- omejitve za opazovanje in meritve;
- omejitve za kopičenje znanja, ki izhajajo iz kompleksnosti; vse več in več energije (fizične in človeške) je potrebne za naraščajočo količino informacij;
- spoznavne-metodološke omejitve.

Sodobni človek je toliko očaran od uspehov razvoja znanosti in tehnologije, da mu je tuja misel, da obstojijo nerazrešljivi problemi, in da obstojijo možne fizične omejitve razvoja. Problemi niso nerazrešljivi zaradi nemožnosti človeka, zaradi pomanjkljivega znanja, ampak izhajata nemožnost iz same narave problema in iz materialne povezave spoznavajočega subjekta z objektom spoznavanja. Kot predsodek se je človeku utrdilo prepričanje, da je vse možno in je pokopal v sebi elementarno resnico, da ravno zato, ker vse ni možno, so možne nekatere stvari.

Tehnologija se s svojimi praktičnimi rešitvami bliža teoretičnim mejam (zakonom in konstantam) in tehnični napredek postaja vse počasnejši in težavnejši. Tu pa se odpira vprašanje, ki se ga Schwartz ni dotaknil, vprašanje končnosti ali neskončnosti števila naravnih zakonov kot podlage za razvoj tehnologije. Diskusija konec šestdesetih let (A. S. Kompaneec: Možen li okončatsja fizičeskaja nauka? Moskva 1967 in Feynman: Karakter fizičeskikh zakonov, Moskva 1968) je že zaradi narave samega vprašanja lahko ponudila samo več možnih odgovorov:

1. Fizika kot temeljna naravoslovna znanost lahko odkrije vse fundamentalne zakone narave, ki opisujejo končno število medsebojnih učinkovanj. Po Feynmanu ni izključeno, da bomo v bodočnosti poznali zadostno število zakonov, da bi delali vse nujne sklepe, ki bodo vselej skladni s eksperimentom in tako se razvoj znanosti zaključuje. Lahko pa se bomo ukvarjali z neskončnimi možnostmi tehnične uporabe tega končnega števila temeljnih zakonov. Toda iz tega bi sledilo, da tudi tehnološki razvoj prevzema vse bolj obliko variacije, vse manj pa je možnosti za tehnološke revolucije.

2. Drugi so zavzeli nekoliko manj radikalno stališče, da je sicer pojavov neskončno, toda končno je število temeljnih zakonov, ki jih opisujejo.

3. Tretji odgovor je bil, da ne obstoji samo neskončna empirična pojavna raznolikost, ampak da je verjetno, da obstoji tudi neskončno število zakonitosti, ker med pojavi in bistvi (zakonom) obstoji soodvisnost. Neskončna raznolikost pojavov najbrž potegne za seboj neskončno raznolikost zakonov, ki jih opisujejo.

Ne gre za to, da bi navedena in druga možna protislovja služila kot izhodišče za humanistično kulturološko obsodbo znanosti in tehnologije. Zavedati pa se moramo, da tudi z znanostjo in tehnologijo hitimo velikim protislovjem nasproti, in da ni utemeljeno prepričanje, da jih bomo spet uspešno razreševali s še več znanosti in tehnologije in tako naprej v veselo neskončnost.

Pred našimi očmi je v polnem razmahu revolucija v mikroelektroniki, ki je eno ključnih, dominantnih jeder sodobne znanstveno-tehnične revolucije. Kot je Marx svoj čas, ob prvi praktični eksperimentalni uporabi elektrike vzkliknil, da je to neprimerno bolj revolucionarna sila kot para, tako bi isto lahko rekli za revolucijo v mikroelektroniki v primerjavi s poprejšnjimi stopnjami avtomatizacije, informatike in računalništva. Toda Marx ob revolucionarnem pomenu elektrike verjetno ni imel v mislih samo njene revolucionarne tehnološke možnosti, ampak tudi revolucionarne implikacije za preobrazbo kapitalističnega načina proizvodnje. Toda kapital je preživel tudi elektriko in še več, injiciral je novo revolucijo produktivnih sil. Ali bo preživel tudi vsesplošno uporabo mikroelektronike? Za kakšno ceno in s kakšno strategijo bo obvladal njene družbene posledice? In kako bo izziv sprejel socializem? Sedanja revolucija v mikroelektroniki odpira nove, univerzalne možnosti za avtomatizacijo in robotiko na vseh področjih in bo spremenila naravo in strukturo dela. Toda ta revolucija se bo lahko uveljavila samo ob novih mednarodnih ekonomskih odnosih, ob preprečitvi naraščajoče brezposelnosti in obvladovanju ekoloških protislovij, ki postavljajo meje nenehni razširjeni reprodukciji, ki jo zahtevata tudi naraščajoča produktivnost dela in brezposelnost. Ta tehnološka revolucija bo zaostрила mednarodno menjavo enostavnejšega in kompleksnejšega intelektualno-znanstvenega dela. S tem prihaja v globoko krizo funkcioniranje zakona vrednosti, katerega ne zanima sama narava opredmetenega dela, čeprav ima ta odločilen vpliv na ekonomski položaj narodov v svetovni skupnosti. Ta delitev na enostavno in kompleksno delo se iz neposredne materialne produkcije že z industrijsko revolucijo istočasno seli na mednarodno raven, toda takšna mednarodna razdelitev, ki je prignana do absurda izziva političnoekonomski upor narodov in izkoriščanih razredov v njih in bo otežkočila sam razmah sodobne tehnološke revolucije oziroma izsilila njen drugačen političnoekonomski kontekst. Revolucija v mikroelektroniki nam je razkrila, da v bistvu obstojita samo dva temeljna tehnološka načina dela:

Prvi, v katerem edinole človek lahko ne glede na družbeno razredno delitev te funkcije idelano zamišlja in podvaja delovne procese, zato pa mora sam biti kot subjektivna delujoča splošnost neposredni živi člen materialne fizične operativne povezanosti teh procesov. Ta povezava obsoja neposredne producente na neskončno empirično fragmentarnost, na brezvsebinsko deljeno delo ali pa nekakšen krog empirične univerzalnosti raznovrstnih del, kjer je človek subsumiran pod določen krog produkcijskih orodij. Opredmetena splošnost v produkcijskih sredstvih je še nešamostojna, pasivna in za svoje delovanje potrebuje kot privesek živo, fragmentirano subjektivno človekovo splošnost (zavest). Kolikor že v tem okviru prihaja do raznih stopenj avtomatizacije, je to avtomatizacija predvsem na temelju fizične konstrukcije, ne pa na temelju objektiviranja, delujočega, programiranega informacijskega procesa. Samo ta omejeni tip avtomata in avtomatizacije je lahko imel Marx pred očmi, ko je

uporabljal ta pojem in ocenjeval, da je mogoče avtomatični sistem nenehno izpopolnjevati.

Drugi tip tehnološke povezanosti med živim in predmetenim delom je v tem, da človek ni edini, ki idealno podvaja in zamišlja izvedbo delovnega procesa in zanj ne velja več v celoti, neposredno, Marxova primerjava med čebelo in arhitektom v Kapitalu. Računalniška informacijska in mikroprocesorska tehnologija je opredmetena delujoča refleksijska sposobnost, je aktivna, opredmetena, idealna podvojitev proizvodnih procesov. Imamo torej dvojno idealno podvojitev delovnega procesa: človeško subjektivno in materialno tehnološko. Aktivni opredmeteni programiran »razum« postaja neposredna pritiklina delovnih procesov in zato ni več potrebna fragmentacija žive, eksistirajoče človekove inteligence in njegovih organov. Človekovo idealno podvajanje in zamišljanje delovnega procesa se dvigne na višjo reflektivno raven: na zamišljanje, podvajanje, konstruiranje informacijskega opredmetenega dejavnega »razuma«. Človekova subjektivna refleksija postaja vse bolj refleksija opredmetene delujoče refleksije. V tem smislu je na mestu označba, da je mikroprocesorska tehnologija abstraktna tehnologija, ki zahteva tudi abstraktnejše simbolične sposobnosti od človeka samega.

Mikroelektronika lahko veliko prispeva k racionalnejši uporabi surovin in energije, k zmanjšanju in kontroli onesnaženja, toda hkrati pomeni novo stopnjo tehnizacije vse človekove dejavnosti in to potegne za seboj nove surovinske in energetske obremenitve do narave, novo poglobitev ekoloških problemov, čeprav nam še daleč ni jasno, kako bi pomirili to nasprotje. V novejšem času so se na Zahodu pojavile kritike, da marksizem ne more vzdržati izzva ekologije. Ekološka vizija konca dominacije narave da nujno vključuje konec zgodovinskega materializma. Napočil da je zgodovinski konec marksističnega prepričanja, da je osvoboditev človeka lahko odkupljena za ceno gospodstva nad naravo. Treba da je podvreči kritiki Marxov koncept objektivacije, opredmetenja človeka kot povnanjenja njegovih ustvarjalnih zmožnosti.

Nedvomno je, da bomo pri Marxu in Engelsu v Nemški ideologiji ter Grundrisse našli dovolj tez, ki govorijo o odvisnosti stvarne človekove svobode od razvoja produktivnih sil, o univerzalni ustvarjalnosti, o univerzalnem prisvajanju narave, o univerzalnosti potreb in užitkov, kar je nedvomno povezano z določenim obvladovanjem in s spreminjanjem narave, z določeno ekološko obremenitvijo narave. Po drugi strani pa Marx trdi, da odtujeno delo odtuja človeku naravo in ekološko kritizira kapitalistični način produkcije, ki uničuje oba vira bogastva: človeka in zemljo.

Marx ni občutil še nobenega protislovja med svojo oceno, da bo produkcija morala spoštovati zakone menjave snovi med naravo in družbo, in svojo vizijo nenehnega razvoja produktivnih sil zaradi ustvarjalnosti človeka in univerzalnosti njegovih potreb. Pri njem še obstoji prepričanje, da so ekološke poslediceizključno stvar družbenega načina

produkcije. Kljub temu pa sodim, da je edinole zgodovinski materializem sposoben povezati oboje: razredne in transrazredne vzroke ekološke krize. Velika miselna in psihološka stiska sedanje generacije, ki živi v socializmu ali išče pot v socializem, je v grenkem spoznanju in izkušnji, da je socializem tu, toda številni ekonomski, politični, ekološki in drugi problemi so ostali in ni izgledov, da jih bomo hitro obvladali. Toda to težko breme ne more biti za to razlog, da bi rekli »Zbogom, Marx!«, ampak smo še vedno v taki zgodovinski situaciji, ko nam lahko edinole »Nasvidenje, Marx!« osvetli naše iskanje in naš boj.

Marxovi nastavki za teorijo družbenega komuniciranja

(In sodobne kontroverze v komunikologiji)

Kategorija komuniciranja ali občevanja (Verkehr) ima v zgodnejših Marxovih delih značaj nediferencirane obče kategorije, s katero so označene vse vrste in oblike materialnih in nematerialnih pretokov in interakcij, odnosov ljudi in materialnih in duhovnih rezultatov njihovega dela. Čeprav je očitno, da gre pri Marxu za začetno, še nerazčlenjeno kategorijo, je hkrati razvidno, da rabi poimenovanju enotnosti različnih, tudi protislovnih oblik in načinov komuniciranja, ki tisti čas še niso bili polno razviti.

Že v svojih najbolj zgodnjih polemičnih razpravah o svobodi in cenzuri tiska Marx obravnava to posebno vrsto »duhovnega procesa življenja« v njeni določenosti z načinom produkcije materialnega življenja; od prvih razprav o razmerju med svobodo tiska in cenzuro nasploh (januarja 1842) prehaja k razkrivanju »stanovskih« (razrednih) interesov v različnih pojmovanjih svobode in cenzure tiska (maja 1842). Marx kasneje enostavno kategorijo komuniciranja (Verkehr), s katero so izraženi podrejeni odnosi razvitejše celote, ki se tedaj še ni razvila s tiste strani, ki se izraža v konkretnější kategoriji komuniciranja kot povzetku mnovega, kot enotnosti mnogovrstnosti, zamenjuje s posebnimi kategorijami za analizo specifičnih razvitih oblik; tisk (in sploh vse, kar danes označujemo za informacijsko dejavnost) je tedaj obstajal še v prehodni obliki k že vladajočemu kapitalističnemu produkcijskemu načinu, in tudi ni bil več predmet Marxove vnovične, konkretnješe analize.

Katere naj bi bile tiste »strani« razvoja celote družbenih odnosov, katerih izraz je konkretnješa obča kategorija komuniciranja? Da gre za občo kategorijo, ne more biti dvoma, ker (na eni strani) kategorija komuniciranja podobno kot npr. kategorija produkcije obstaja (čeprav v nerazviti obliki) v vsaki družbi, v čemer se ravno izraža (ne pa utemeljuje), da je človekovo komuniciranje (z drugimi ljudmi) njegova generična dejavnost, in ker (po drugi strani) njegova generična dejavnost, in ker (po ker (po drugi strani) izraža enotnost mnovega, povzema različne načine in oblike komuniciranja v vsaki konkretni zgodovinski družbi. Postavljeno vprašanje ima svojo terminološko in vsebinsko (predmetno) plat, ki sta med seboj le navidezno neodvisni.

Beseda komuniciranje kot analitična kategorija (in z njo je povezan nastanek in razvoj posebne znanstvene discipline – komunikologije) je novejšega izvora, seveda prav kot izraz bogastva mnogovrstnosti komuni-

ciranja, kot rezultat njegovega kvantitativnega in kvalitativnega razvoja. Po drugi strani pa se hkrati s tem empirično nazornim razvojem komuniciranja pojem komuniciranja reducira na posamične strani razvoja komuniciranja, kot je tudi sam razvoj komuniciranja enostranski. Tako se zazdi, da je komuniciranje odkritje moderne dobe, ki zanj pretekle generacije (skoraj) niso vedele, o katerem so na primer, kot pravi Thayer, imeli Grki »zelo enostavno predstavo«, in ki je, kot trdi Gerbner, radikalno spremeni način človekovega včlenjevanja v družbo.

Dejansko je razvoj *informacijske dejavnosti* (komuniciranje sploh in množično komuniciranje posebej štejemo za njen posebni del) zlasti v zadnjem stoletju napravil gigantski korak naprej, ki ga spremljajo vidne, bolj ali manj značilne spremembe v vseh sferah človekovega življenjskega procesa, a se z njim hkrati porajajo tudi nova nasprotja in protislovja. Še konec prejšnjega stoletja je v najbolj razvitih deželah največ delavcev zaposlovalo poljedelstvo. Industrijski proletariat je začel v njih kvantitativno prevladovati s prvo svetovno vojno, s šestdesetimi leti, z nastankom tako imenovane poznokapitalistične družbe pa največ delovne sile že zaposluje informacijska dejavnost. Intenzivno zaposlovanje delovne sile v »kvartarnem sektorju«, ki postaja neke vrste meta-servis vseh dejavnosti, ustvarja *iluzijo*, v kakršno npr. zapada Brepohl, da je vedno več ljudi zaposlenih ne več s produkcijo blaga, ampak s produkcijo informacij, kot da bi specifična uporabna vrednost »informacije« lahko odpravila njen blagovni značaj, omejitev produkcije uporabnih vrednosti z menjalno vrednostjo kot imanentne meje produkcije, ki temelji na kapitalstskih odnosih (ki seveda niso meje produkcije nasploh), kot da je torej informacijska »revolucija« že socialna revolucija, kar nam poskušajo dopovedati apologeti tehnološke univerzalnosti.

Za tako pojmovanje je ena izmed pglavitnih značilnosti »revolucionarnega« množičnega komuniciranja le (še) s tehnologijo omejevana možnost interaktivnega, simultane in recipročnega komuniciranja, ki komunikatorja postavlja v privilegiran položaj, na drugi strani pa se »kompenzira« z vse večjo kapaciteto recipientu razpoložljivih »kanalov«. Dejansko se s takim pojmovanjem tehnološke univerzalnosti in le z njo določene »ekskluzivnosti medijev« v interesu vladajočih razredov ali slojev utrjuje in povečuje (hkrati pa tudi upravičuje) družbena neenakost, ki je kot posledica neenake distribucije komunikacijske moči.

Po drugi strani zaverovanost v novo univerzalno tehnologijo in njeje (tako pa potrebam ljudi – producentov) ustrezajočo organizacijo produkcije in distribucije sporočil, ki se uveljavlja v velikem delu meščanske (kar ni sinonim za zahodno!) komunikologije, pomeni redukcijo dejavnosti (komuniciranja) na sredstvo (medij), zamenjavo funkcije z organom, ki jo opravlja, razvojnih sprememb v komunikacijskih procesih s procesi samimi, tako da le novo, različno od preteklega sploh kaj »šteje«, in v končni konsekvenci izločitev momenta človekovega generičnega bistva – da deluje in producira v sodelovanju z drugimi ljudmi – v *funkcijo per se*,

kot da pred industrializacijo komunikacijske sfere človekova potreba in zmožnost komuniciranja nista obstajali ali pa sta obstajali zgolj kot nepomembna, postranska človekova sposobnost in dejavnost. Te vrste redukcionizem je *ideološka legitimizacija* navidezne osamosvojitve komunikacijske dejavnosti kot posebne dejavnosti («kvartarnega sektorja») v družbi, ki pa je dejansko njena podreitev kapitalskim odnosom in krepí človekovo odtujenost: redukcija človekove generične dejavnosti na golo sredstvo nečesa (ali nekoga), na tisto torej, kar je negacija, ne pa afirmacija samorazvoja in samozavedanja človeka.

Komuniciranje je bilo dolga obdobja videti človekoga naravna sposobnost – vse dotlej, dokler razvoj produkcijskih odnosov ni razkril njegove odvisnosti od materialnih pogojev in njegovega instrumentalnega značaja v produkcijskih odnosih in s tem dejstva, da je lahko človek odtujen od te svoje »naravne sposobnosti« tako kot v procesu dela samem. Že za skupnost »kot prvo veliko produkcijsko silo« je komuniciranje konstitutivni moment, zakaj že tu se način produkcije kaže tako v dejavnem odnosu individuov do neorganske narave (kako ljudje obdelujejo naravo) kot v njihovem medsebojnem odnosu (kako ljudje obdelujejo druge ljudi). Bistvena razlika med prvotnimi pogoji produkcije kot naravnimi predpostavkami, naravnimi, od producenta neodvisnimi eksistenčnimi pogoji producenta, ki niso rezultat človekove produkcije, in komuniciranjem (pri Marxu in Engelsu: jezikom), ki je sicer tudi »samo ob sebi umevno bivanje skupnosti« (in je zato odnos posameznika do svojega jezika v teh pogojih samo odnos naravnega člana neke človeške skupnosti), je v tem, da je slednje že *produkt skupnosti*.

Marxova/Engelsova opomba k znamenitem stavku iz Manifesta, da je vsa zgodovina dosedanje družbe zgodovina razrednih bojev, da se namreč to dognanje nanaša na *zapisano zgodovino*, opozarja na oboje, o čemer smo govorili doslej: na konstitutivni značaj komuniciranja tako za človekov *družbeni* razvoj kot za njegovo nasprotje – človekovo *odtujitev*. Kot je komuniciranje od razvoja pisave naprej (z odkrivanjem in razvojem vedno novih tehnik, sredstev, medijev komuniciranja) razkrivalo vedno nove možnosti povečevanja in odpiranja časovnega in prostorskega obzorja, jih je dejanski zgodovinski razvoj vedno znova v dialektiki razrednih nasprotij negiral in tudi s tem postavljajl dejanskega producenta v položaj, da se je čutil človeka le še v svojih živalskih funkcijah, v svojih človeških funkcijah pa – žival, položaj, ki ga je Marx v razpravah o svobodi tiska označil s stavkom, da to (torej človek, dejavni individuum), *kar ne morem biti za druge, tudi za sebe nisem in ne moram biti*.

V raziskovanju, ki ne izhaja iz zgodovinskega razvoja in umeščanja komuniciranja v konkretne družbene odnose, se opredeljevanje specifičnosti določene sfere omejuje v najboljšem primeru na določanje razlik med vrstami dejavnosti – med njihovimi nosilci, predmeti, sredstvi, cilji in rezultati. Na tem je gradila tudi začetna sistematizacija v meščanski komunikologiji, ki ji je bila vodilo znamenita Lasswellova formula »kdo

pravi kaj po katerem kanalu komu s kakšnim učinkom«, s katero je funkcionalna analiza komuniciranja opredeljevala »specifična področja« raziskovanja, ki so marsikje (tudi pri nas) še danes v veljavi.

S poudarjanjem te vrste »posebnosti« je meščanska komunikologija osvobodila komunikacijsko sfero od vseh drugih sfer človekove dejavnosti; kar naj bi bil rezultat prizadevanj za odkrivanje specifičnosti v splošnosti, dejansko postane izguba ali zamegljevanje bistva. Komuniciranje z lasswellovsko opredeljenimi funkcijami ali področji namreč ne označuje nobene konkretne zgodovinske oblike komuniciranja: funkcije komuniciranja so neodvisne od družbenozgodovinskih predpostavk njihovega razvoja. Tako na primer ostane prikrito, da kapitalistični produkcijski način (ki je bistveno prispeval k razvoju informacijske dejavnosti!) loči specifična dela in jih razdeli med različne nosilce, vendar je nosilcem različnih dejavnosti (producentom) skupno, da neposredno producirajo presežno vrednost za kapitalista, čeprav na specifičen način, in torej materialno bogastvo ni le rezultat materialne produkcije, ampak skupni produkt posebnih, na videz ločenih dejavnosti, med katerimi ima s svojim prispevkom k obstoju in razvoju kapitalističnega sistema ključen položaj tudi informacijska dejavnost.

Marx v kritiki tako imenovanega »civilizacijskega pristopa« dokazuje, da je mogoče odnose med materialno in duhovno produkcijo (ki nista diskretni kategoriji) dejansko pojasniti le tedaj, če zapopademo materialno produkcijo ne kot produkcijo nasploh, ampak kot določeno zgodovinsko obliko produkcije, in da raziščemo, kako sta členitev družbe in odnos človeka do narave utemeljena v tej določeni obliki materialne produkcije, hkrati pa določata način duhovne produkcije. Dejansko pojasnjevanje specifičnosti komunikacijske sfere (v odnosu do materialne produkcije, do drugih vrst produkcije/dejavnosti in predvsem do vladajočega načina produkcije) se potemtakem lahko uveljavi šele s preseganjem določanja razlik med posamičnimi momenti posebnih vrst človekove dejavnosti.

Abstrahiranje od celote komunikacijskih procesov v njihovi konkretni zgodovinski določenosti, njihovo reduciranje na množično komuniciranje in končno na same množične medije spremlja nemarksistično komunikologijo ves čas njenega razvoja; s takim »pristopom« je raziskovanje komuniciranja tudi bilo konstituirano kot posebna znanstvena disciplina. V taki zasnovanosti komunikologije sicer prihaja v razvoju do številnih preobratov, vključujoč kritične izostritve, ki pa ne sežejo prek meja, ki jih je pred dvema desetletjema natančno opredelil C.R. Wright, da je namreč treba raziskovati tiste posledice družbenih pojavov, ki vplivajo na *normalno* delovanje, prilagajanje in usklajevanje *danega sistema*: posameznikov, podskupin, družbenih in kulturnih sistemov. V teh okvirih je »dopusten« le govor o »disfunkcijah« (npr. o narkotični disfunkciji množičnih medijev pri Lazarsfeldu in Mertonu), nikakor pa ne o protislovjih, v katerih se razkrivajo možnosti preseganja »danega« in »normalnega«.

Raziskovanje, ki se načrtno, dolgoročno omejuje na posamične izolirane strani ali vidike kompleksnega področja komuniciranja, ne more prispevati k dialektičnemu pojasnjevanju konkretne dejanskosti. Kot za primer navaja Pasquali, obstaja bistvena razlika, denimo, med proizvodnjo orožja ali političnim in ekonomskim vplivom (pritiskom) na komunikacijske organizacije, od katerega je na primer odvisna selekcija in uporabna vrednost distribuiranih sporočil, ter kontrolo nad celotnim, hierarhiziranim sistemom komuniciranja v dani družbi, ki je vtkan v vse sfere človekove dejavnosti, torej kontrolo nad distribucijo sporočil v celotni družbi, znanja, vrednot in vzorcev vedenja – od bank podatkov do satelitov. Kolikor bolj se raziskovanje omejuje na posamično-enostavno (»posameznike, podskupine, družbene in kulturne sisteme«) in zanemarja konkretna protislovja, ki imajo obči značaj, toliko bolj je objektivno v rokah interesov, ki se skrivajo za enostranskim razvojem komuniciranja, npr. za enosmernim množičnim komuniciranjem, ki je nasprotno naravi človeškega, dialoškega komuniciranja, interesov, ki se zoperstavljajo demokratizaciji družbe in enaki distribuciji komunikacijske moči.

V takem pojmovanju postane človek, ki je razvil potrebo in sposobnost komuniciranja z drugimi ljudmi, ne le postranska stvar, ampak predmet in sredstvo v rokah drugih, ki obstaja za druge (npr. za medije in tisto, kar se za njimi skriva), ne da bi obstajal za samega sebe. Paradoksalno je, da se komuniciranje na eni strani izloča (izvzema) iz materialne produkcije (baze) in umešča v sfero duhovnega, na drugi strani pa se iz komuniciranja, ko se ga reducira na medije, izloča prav tisto, s čimer naj bi bilo definirano – človekovo subjektiviteto.

Tudi kritike pozitivistične in funkcionalistične komunikologije se pogosto ujamejo v to »briljantno izolacijo« komunikacijske sfere, v kateri se vse pojasnjuje iz nje same, čeprav zgodovina dovolj nazorno kaže, da je vse do konca prejšnjega stoletja razvoj (in členjenje) komuniciranja temeljil skoraj izključno na družbenih spremembah, ki so jih povzročale spremembe načina materialne produkcije, in tehničnih spremembah (transportnih sredstev) zunaj neposrednega zadovoljevanja komunikacijskih potreb. Čas in prostor sta bila v komunikacijskem procesu samem premagana šele z električno energijo in elektroniko, pri čemer spet ne gre zamenjevati relativne celote – informacijske dejavnosti – z njenim delom – (množičnim) komuniciranjem in s tem spregledati neposredno vpletenost ekonomskih, vojaških, političnih interesov, profitniških, upravljalških in kontrolnih smotrov v razvoj informacijske dejavnosti, torej odvisnosti razvoja komuniciranja od vladajočih interesov in dominantnih smotrov v družbenih, produkcijskih odnosih. Če to spregledamo, se zazdi, da je, kot pravi McLuhan, »elektrika ustvarila globalno vas«, da torej tehnični preobrat v komunikacijski sferi ustvarja povsem novo zmožnost človeka, ki dotlej sploh ni obstajala, da »vsebina, tj. kako uporabljamo medije« (McLuhan), nima več učinka na »oblike človeškega združevanja«.

Te vrste redukcijonizem v pojmovanju komuniciranja spregleduje vprašanje, za koga se s povečano količino informacij zmanjšuje stanje neurejenosti; pozablja, da količina informacij kot najbolj splošna, nadzgodovinska mera (ne)urejenosti ni zadostna za »merjenje« racionalne urejenosti konkretnih družbenih odnosov, ki so jih različne pretekle in sodobne družbe urejale z različnimi kriteriji racionalnosti, in da je v vseh dosedanjih družbah bila racionalnost povezana z neenako družbeno distribucijo informacij kot podlago nadzorovanja in vodenja najprej produkcijskega procesa in potem (in s tem) družbenih odnosov v celoti.

Kot razkriva Marx, ima *delo nadzorovanja in vodenja* dvojni značaj: Kolikor je pogoj in rezultat družbeno kombiniranega produkcijskega procesa, kolikor je torej nujno zaradi same narave dela (kot pri dirigiranju orkestra), pripada kot *splošno* delo vsem družbam. Toda na drugi strani nadzorovanje in vodenje obstaja kot *posebno* delo povsod, kjer obstaja nasprotje med neposrednim proizvajalcem in lastnikom proizvodnih sredstev, in čim večje je to nasprotje, tem večja je vloga, ki jo ima vodenje in nadzorovanje. Vse večja družbena vloga nadzorovanja in vodenja, ki se med drugim kaže v skokovitem naraščanju števila zaposlenih v informacijski dejavnosti in njenim vplivom na povečevanje družbene produktivnosti dela, ima torej dve, med seboj protislovni razsežnosti: splošno (skupnostno) in posebno (razredno); ta dvojnost in protislovnost pa nikakor ni očitna na prvi pogled. Le redki avtorji jo teoretsko zapopadejo, četudi še(le) v »surovi«, enostavni obliki, kot na primer Mills z razločevanjem »množice« in »javnosti« kot specifičnih tvorb, ki naj bi se konstituirali (!) s komuniciranjem, in v razvitejši obliki Habermas s tematiziranjem »ambivalentnega potenciala komuniciranja« (»avtoritarnega« in »emancipatoričnega potenciala«), ki ga je mogoče zapopasti, kot poudarja Habermas, le tedaj, če raziskovanje komuniciranja ni empiristično omejeno in če upošteva (išče) obe razsežnosti.

Z vse bolj razčlenjeno delitvijo dela in z vse bolj razvitimi produktivnimi silami postaja človekov svet objektivno in subjektivno vse bolj kompleksen (kar je seveda le kvantitativna določitev); da bi ga obvladoval, potrebuje vedno več ciljem, namenom in sredstvom ustreznih informacij. Hkrati je človekova informacijska kapaciteta subjektivno in objektivno omejena, fiziološko in zgodovinsko (družbeno) določena. Če je premagovanje fiziološke omejenosti predvsem tehnično vprašanje s človekovo naravo kompatibilnih tehničnih informacijskih procesov, pa je premagovanje zgodovinske omejenosti predvsem (ob ustrezno razvitih materialnih produktivnih silah – pogoj, ki je v sodobnih razvitih družbah nedvomno uresničen) vprašanje (spremembe) družbenih odnosov: v tem pogledu se informacijska kapaciteta (lahko) povečuje z osvobajanjem dela, s skrajševanjem delovnega časa, z izobraževanjem, razvijanjem človekovih potreb in interesov.

Tu gre torej za vprašanje družbene distribucije informacij, vključno z njihovo spoznavno (»uporabno«) vrednostjo, oziroma prisvajanja infor-

macij, v katerem se razkriva način racionalnega urejanja odnosov med ljudmi. Za ta razmišljanja imajo paradigmatsko vrednost Marxova dognanja o družbeni (z vladajočim produkcijskim načinom) splošni določenosti produktivnega značaja dela in o splošnih razmerjih med produkcijo, distribucijo in porabo (zlasti v Očrtih in Teorijah o presežni vrednosti). V teh teoretskih okvirih je šele mogoče razkriti zmotnost predstav o univerzalnosti, nevtralnosti in/ali neodvisnosti novih komunikacijskih tehnologij, ki naj bi »povzročale« spontan evolutijski razvoj v »novo družbo«.

Sodobni, »transnacionalni« razvoj informacijske dejavnosti je »obremenjen« z vse preveč protislovji, ki izvirajo iz podrejenosti informacijske dejavnosti poglavitnemu smotru kapitalističnega načina produkcije, iz splošne omejitve produkcije uporabnih vrednosti z menjalno vrednostjo v mednarodnih razsežnostih, da bi lahko verjeli v njegov nevtrarno-evolutijski značaj. Transnacionalne informacijske in komunikacijske organizacije so postale bistvena sestavina sodobnih mednarodnih odnosov v »čisti« ekonomski sferi, ne le v komunikacijski, in hkrati od nje v danih kapital-skih odnosih odločilno odvisne, s čimer se zastruje protislovje med splošnim, (potencialno) družbenim značajem informacijske dejavnosti, in njenim posebnim, kapitalskim odnosom podrejenim produktivnim značajem, pa hkrati zabrisuje ostra meja med »nacionalnim«, »mednacionalnim« in »transnacionalnim«, tako da tudi »medosebno« (komuniciranje) v luči »mednarodnega« spreminja svoj značaj. Značaj te povezanosti (določenosti) nam uspe odkrivati le tako, da med- in transnacionalne razsežnosti ne jemljemo kot prazne abstrakcije, kot nediferenciranega »okolja« ali »svetovnega nadsistema«, kot abstraktne »celote«, ki ni izpeljana iz dejanskega sveta, iz zgodovinskega razvoja produkcijskih odnosov.

Ob dejstvu, da je v razvitem svetu v zadnjih desetletjih število delavcev v informacijski dejavnosti naraščalo hitreje kot v vseh treh tradicionalnih sektorjih ekonomije skupaj, da se v njej obrača stotine milijonov dolarjev (samo izvoz filmov iz ZDA je leta 1975 dosegel vrednost 175 mio dolarjev), da se v njej in z njo ustvarja »industrija zavesti« – ideologija, ki daje informacijski dejavnosti oporo v svetovni ekspanziji s transferom vrednot buržoazne družbe in z njihovim umeščanjem v procese vodenja in kontrole, ob vsem tem so sicer vse številnejši napor kritične (marksistične) misli, usmerjeni v razkrivanje »emancipatoričnega potenciala«, močno v zaostanku. V odsotnosti ustvarjalne marksistične analize se je tem laže uveljavljala meščanska komunikologija; da tudi v socialističnih deželah, niti ni presenetljivo glede na njihov podrejen položaj v odnosu do razvitega zahoda, od katerega so – tako kot dežele v razvoju – prevzemale predvsem distribucijsko, ne pa produkcijsko informacijsko tehnologijo in tako odpirale vrata tudi produktom »industrije zavesti«.

Medtem ko se je vulgarni marksizem izčrpaval v ponavljanju večnih resnic ter v kritiki tuje in apologiji lastne prakse, je meščanska komuniko-

logija, ki se je začela razvijati s povzemanjem predmetno relevantnih ugotovitev drugih znanstvenih disciplin, kopičila empirična spoznanja zlasti o učinkih množičnega komuniciranja na posameznika in družbo in sistematično gradila konceptualni okvir nove znanstvene discipline, zasnovane nedvoumno nezgodovinsko in nematerialistično. Pozitivistična zasnovanost komunikologije je našla plodna tla tudi v tistih deželah v razvoju, kjer si je interese nacionalne buržuazije podredil mednarodni kapital, in v socialističnih deželah z birokratskim sistemom vodenja in nadzorovanja; v obeh primerih torej tam, kjer se je informacijska dejavnost reducirala na »pomemben vzvod« v sistemu monopoliziranega in centraliziranega upravljanja in s tem utrjevala družbeno delitev na upravljalce in producente oziroma na »učitelje« in »učence.«

Sodobne raziskave in razprave o mednarodni informacijsko-komunikacijski ureditvi, ki jih spodbuja zaostrovanje nasprotij med močnimi in šibkimi, šele prav razkrivajo parcialnost »nacionalnih interesov«. V internacionalizaciji informacijske dejavnosti se bolj kot kdajkoli doslej razkriva protislovje med razvojem materialne (tehnološke) baze in družbene zavesti, protislovje med hipertrofijo produkcije sporočil in atrofijo recipientov in – ne nazadnje – protislovje med množičnim in svobodnim komuniciranjem.

Že Marx je dokazoval, da je (tudi) svoboda v komunikacijski sferi obstajala vedno in povsod, le da ni obstajala za vse in vsakogar, da je torej bila posebna pravica, privilegij, ne pa dejanska svoboda. Z razvojem materialnih produktivnih sil je to protislovje dobilo svetovni značaj, kjer nasprotja med »nacionalnimi« interesi (vladajočih razredov) zastirajo razredna nasprotja. Sledovi razrednega značaja tega nasprotja so zabrisani tudi v raziskovanju vselej tedaj, kadar je komunikacijska sfera tematizirana ločeno od produkcijskih odnosov; po tej poti tudi ni mogoče razkrivati zakonitosti razvoja komuniciranja in možnosti in pogojev za njegovo revolucioniranje.

Kritične teorije komuniciranja so s poskusi, da bi se lotili analize (množičnega) komuniciranja in informacijske dejavnosti (v kapitalistični družbi) z Marxovo metodo kritike politične ekonomije in razkrili njene družbenoekonomske temelje (in s tem omejenost funkcionalne analize v njenem razumevanju »dinamičnih sprememb«), napravile pomemben korak naprej v pojasnjevanju protislovij v razvoju komuniciranja, manj pa v razkrivanju možnosti za njihovo razreševanje.

Poglavitna vzroka za to sta dva: Na eni strani se ti naporji reducirajo na konstituiranje teorije komuniciranja kot produkcije sporočil – v »zgodovinski analogiji« med momenti materialne produkcije in komunikacijskih procesov ali v subsumiranju informacijske dejavnosti pod materialno produkcijo, v obeh primerih pa s tem, da posebna, določena vrsta dejavnosti postane mera in norma za vse druge. Na drugi strani gre za dualistično pojmovanje dela in komuniciranja kot med seboj neodvisnih dejavnosti, kjer delo kot materialna produkcija ni zapopadeno v specifični

zgodovinski obliki in zato tudi ni dojeta določenost komuniciranja z vladajočim načinom produkcije ter njuno medsebojno učinkovanje. V obeh primerih je zakrita možnost (in dejanskost!), da uporabna vrednost produktov komuniciranja, ki niso le sporočila, ampak v končni instanci vedno ljudje (komunikatorji in recipienti), v kapitalistični družbi ni določena z interesi in potrebami recipientov za samorazvoj, ampak lastnikov produkcijskih sredstev za prilaščanje presežnega dela, da torej v komunikacijski sferi poteka produkcija produkcijske in konzumpcijske zmožnosti ljudi, ki si ju podreja kapital.

Enostranosti ali zgodovinske zmote »konservativne komunikologije«, ki se je, kot je že bilo rečeno, uveljavila kot rezultat realnih razvojnih tendenc v komunikacijski sferi, se tudi kritična teorija ni povsem izognila. Horkheimer in Adorno pripisujeta to odsotnosti (nezmožnosti) »samorefleksije empiričnega raziskovanja na njegovih lastnih postopkih in karakterističnih modelih«, ki izhaja iz *predsodkov* »kritičnih teoretikov« do empiričnega gradiva, kvantitativnih metod, statistike, katerih »avtentični smisel je *kritični impulz*«. Apriorističen odnos do empiričnega raziskovanja (ki ne zadeva le komunikologije in komuniciranja) ima kajpak realno zgodovinsko podlago predvsem v prevladujoči funkciji, ki jo ima empirično raziskovanje za monopolne in/ali centralizirane institucije upravljanja in kontrole v konkretnih družbah: brez kar se dá točnih informacij o dogajanjih v družbi je nadzorovanje kompleksnih družbenih odnosov nemogoče.

Kot smo že dejali, se je ob dani distribuciji moči komunikologija usmerjala predvsem v raziskovanje učinkov (zlasti množičnega) komuniciranja, kar ne pomeni, da prav s pomočjo (»samorefleksije«) empiričnega raziskovanja ni mogoče in potrebno namesto brezkonfliktnega slikanja družbenih odnosov in njihovega upravičevanja razkrivati njihov protislovni razvojni značaj, ne samo dejanskost, ampak (v njej tudi) dejanske možnosti, ne le tisto, kar že je, ampak tudi njegovo razvojno naravo, njegov pomen za prihodnost.

Razvoj potreb, katerih zadovoljevanje transcendirajo obstoječi sistem družbenih odnosov, je bistvena predpostavka njihovega revolucioniranja. Torej ni nepomembno dejstvo da so na primer sporočila, ki se producirajo kot »vaba za pozornost«, kot pravi Luhmann, v užitek recipientom, da zadovoljujejo njihove potrebe, čeprav je njihova uporabna vrednost določena predvsem z interesom lastnika produkcijskih sredstev za prisvajanje presežne vrednosti, in živeti v iluziji, da je ta njihova značilnost vsakomur očitna in da zadovoljujejo le »navidezne potrebe«, ne da bi dognali, kako in ob kakšnih predpostavkah postanejo množično producirana sporočila uporabne vrednosti, in za koga. Sicer ostanemo pri abstraktni nujnosti in možnosti revolucioniranja potreb kot vzvoda za revolucioniranje komunikacijskih in prek njih (!) produkcijskih odnosov, kot pri Enzensbergerju, ne da bi uvideli, da z razpoložljivostjo novih tehničnih sredstev (komunikacijskih aparatov), zgolj z dostopnostjo, ni mogoče

revolucionirati potreb. Nastanek in razvoj množičnega tiska in kasneje radia in televizije dokazuje, da sama tehnična sredstva ne le ne zadostujejo za revolucioniranje potreb (še manj družbenih odnosov), ampak jih celo stabilizirajo – kar je po Enzensbergerju »umeten« razvoj, ki poteka pod vnanjo, novi komunikacijski tehnologiji »imanentni sili« tujo silo.

Zgodovina dokazuje, da je nastajanje novih komunikacijskih oblik in členjenje komunikacijske sfere rezultat ne predvsem tehničnih, ampak ekonomskih in družbenih dejavnikov. Množični tisk se je pojavil šele tedaj, ko so bili kapitalistični odnosi že dovolj razviti, ko je blagovna produkcija postala prevladujoča. Razvoj materialnih produktivnih sil je zahteval časovno in/ali prostorsko dostopnost (bližino) delovne sile – razvoj aglomeracij prebivalstva. Razvoj transportnih (distribucijskih) sredstev je bil predpostavka razvitejše blagovne menjave; v tem okviru se je razvila tudi distribucija sporočil. Dvig izobrazbene ravni množic in njihovega materialnega položaja, ki sta naslednji predpostavki razvoja množičnega tiska, sta rezultat protislovnega razvoja kapitalizma, ki je kot svojo negativno stran razvijal zavest proletariata in jo potem »uklenil« z ideološkimi aparati v proces oplajanja kapitala.

V razpravah o (ne)produktivnem značaju dela je Marx dokazoval, da obstaja med materialno in duhovno produkcijo odnos homologije; obe vrsti produkcije se konstituirata s človekovim delom in sta njegov konstitutivni moment (v sistemu kapitalistične produkcije je delo v eni ali drugi posebni vrsti lahko produktivno ali neproduktivno). Za tisti čas je bilo značilno, da se nematerialna produkcija ni razvila dlje kot do prehodnih oblik h kapitalistični produkciji (npr. znanstveni in umetniški producenti, rokodelci in poklici, ki delajo za trgovski kapital) ali pa so vanjo kapitalistični odnosi prodrli šele v omejenem obsegu na področjih, kjer produkt ni bil ločljiv od akta produciranja (npr. poustvarjalni umetniki, duhovniki, učitelji itd.). Razvoj je te specifične omejitve nematerialne produkcije praktično v celoti odpravil in jo podredil kapitalu v svetovnih, ne le nacionalnih razsežnostih: kot sfero povečevanja vrednosti kapitala in kot legitimizacijsko »pomoč« uveljavljanju (ohranjanju) kapitalskih odnosov.

Informacijska revolucija teh odnosov ni revolucionirala, kot so nekatere utopično pričakovali. Drugo je seveda vprašanje, ali je v njej ključ, kot bi dejal Engels, za revolucioniranje družbenih odnosov, in nanj bi lahko odgovorili pritrdilno. Prav razvoj informacijske dejavnosti »skriva« možnost, da bi dejanski producenti opravljali tudi pozitivni del tiste funkcije, ki je bila v vsej zgodovini domena vladajočega razreda oz. njegovega upravljalkega aparata. Posredno, ker povečuje družbeno produktivnost dela in prispeva k podružbljanju produktivnih sredstev (ki se sicer enostransko razvija v obliki monopolizacije in državnega centralizma), in neposredno, ker (kolikor) se z njo razvijajo možnosti demokratičnejšega upravljanja, odločanja in kontrole v tako razvejanih in kompleksnih družbenih odnosih, kot so se izoblikovali z razvojem produktivnih sil. Te možnosti se ne ujemajo z dejanskim stanjem stvari, zakaj razvoj

informacijske dejavnosti po sebi ne odpravlja ekskluzivnosti (zato neenake) distribucije komunikacijske moči in informacij. V enostranskem razvoju postane informacijska dejavnost surogat prisile; povečevanje obsega informacijske dejavnosti vseh vrst, količine proizvedenih informacij in sporočil pa ideološko merilo demokratičnosti družbenih odnosov. Šele odprava nasprotij med partikularnimi »občimi« interesi kot vodili distribucije informacij v družbi in individualnimi potrebami, ki so v komunikacijsko sfero vseljene »od zunaj« (z njeno podreditvijo vladajočim produkcijskim odnosom) in torej edino tam tudi razrešljive, bo te možnosti približala dejanskosti. Tedaj rezultat (in cilj) informacijske dejavnosti ne bo več usklajevanje zavesti množic z odtujenimi družbenimi odnosi, mistifikacija družbenih odnosov, ki v območju »porabnikov« potrebuje zaupanje, ampak razkrivanje njihovega mističnega »večnega« značaja, »udejanjeno zaupanje ljudstva v samo sebe« (Marx).

Taka vrednostna opredeljenost zahteva od marksistično zasnovane komunikologije, da prodira v vzroke in možnosti za preseganje enostranosti in protislovij razvoja komuniciranja in informacijske dejavnosti. To je ob naraščajočem prepadu med manjšinami, ki imajo kontrolo nad razvojem komuniciranja, in veliko večino svetovnega prebivalstva brez komunikacijske moči »svetovni izziv« komunikologiji, ki zaradi narave predmeta pač ne more poznati nacionalnih meja. V tem pogledu in še posebej s stališča njenega prispevka k razkrivanju in praktičnem razvijanju možnosti za »novo mednarodno informacijsko-komunikacijsko ureditev« je jugoslovanski prispevek glede na širino razvitosti komunikologije pri nas sicer razveseljiv, čeprav pogosto obzirno kritičen. Tako teoretskemu kot empiričnemu komunikološkemu raziskovanju pri nas manjka kritične samorefleksije v odnosu do lastnega razvoja, do svojih predpostavk in usmerjevalnega vpliva, kar je lahko dobro gojišče eklektike in apologije zlasti v proučevanju jugoslovanske stvarnosti in v oblikovanju »jugoslovanske« komunikologije, ki je vendarle še bolj v zametkih kot v polnem razvoju. Dokaz za to je že v dejstvu, da sodobne kontroverze v komunikologiji po svetu in razprave o možnostih »sprave« med pozitivistično in kritično komunikologijo, o njunih »dosegih« in nepreseženih omejitvah komaj kaj odmevajo v naši publicistiki.

Marksizem in morala

Znano je, da Marx in Engels *nista* napisala etike. Zakaj? Ali gre vzrok za to iskati v kakšnem banalnem dejstvu – na primer, v tem, da *nista* utegnila – ali pa je ta vzrok globlje narave? Je ta vzrok *teoretične* narave? Ali gre za to, da v marksizmu teoretično nikakršna etika sploh *ni možna*?

Toda, če pogledamo s »praktične« strani, bomo videli, da danes že približno tretjina ljudi živi v socializmu. Teoretična podlaga tem socialističnim družbam je marksizem. Rezultati delavskega gibanja in socializma pri spreminjanju sveta so velikanski. Je lahko vse to revolucioniranje brez morale, oziroma marksizem kot teoretična podlaga brez etike?

Ampak zgodovino marksizma oziroma zgodovino delavskega gibanja velja pogledati poglobljeje. Tedaj se pokaže, da to ni le zgodovina napredovanja in uspehov, temveč tudi strahotnih porazov. Silnemu vzponu socialdemokracije sledi strahovit polom, ki se začne leta 1914 (in izteče v fašizem). Veličastni boljševiški revoluciji sledi strahovito razčlovečenje v stalinizmu. Tudi kriza, v kateri se nahaja naša družba, se zdi, je v bistvu in najprej prav moralna kriza. Vse to so nedvomno krize *subjektivnih sil* – četudi so bile objektivno pogojene. So ti padci in krize deformacije, ali pa zakonitost gibanja? Je za te poraze kriva tudi nerazvitost marksistične etike? Ali je vzrok za te moralne poraze gibanja tičal že v njegovih teoretičnih izhodiščih – v marksizmu, ki kot *znanstveni* socializem ni pustil nobenega prostora več za kakšno moralo? Če je zgodovina zakonito, nujno gibanje, je potem tu možna kakšna morala? Če je pri utopistih komunizem le moralni ideal, potem je zasluga Marxa in Engelsa ravno v tem, da sta spoznala in utemeljila komunizem kot zakonitost (nujnost) razvoja zgodovine.

Če pa se spet ozremo v zgodovino delavskega gibanja, bomo videli, da delajo anarhisti eno, Marx in Engels pa drugo, da levica v socialdemokraciji druge internacionale deluje tako, desnica pa drugače, da je Lenin počel eno, Stalin pa drugo, da je bila (in je) praksa KP Sovjetske zveze v nasprotju s KPJ itn. Kaj kažejo ta dejstva? Mar ne kažejo, da je v isti ali enaki (ali vsaj zelo sorodni) situaciji delovanje *alternativno*?! Če je v zgodovinsko isti situaciji možno alternativno delovati, potem je odločitev za takšno ali drugačno možnost v človekovih rokah. Pri izbiri pa vedno *vrednotimo* različne možnosti. Če pa govorimo o izbiranju in vrednotenju, mar ne govorimo tedaj prav o morali?!

Toda, kdo ne pozna jasnih trditev Marxa in Engelsa, da je morala meščanski predsodek, da komunisti ne pridigajo nobene morale itn., iz Komunističnega manifesta (in drugih del)!

V zvezi s problemom marksizem – morala je očitno tudi drugo dejstvo: koncepcije o vprašanju morale v marksizmu so zelo *različne*, in to

ne le gledano zgodovinsko, ampak tudi danes obstajajo zelo nasprotujoče si razlage med marksisti. (Takšna je situacija tudi v Sloveniji, kot je to jasno razkrila javna tribuna v Telexu pred leti.)

Vse te koncepcije (oziroma pri nekaterih le stališča) bi grobo lahko razdelili v štiri skupine (pri čemer lahko nekatere avtorje razvrstimo tudi v več skupin):

1. Koncepcija, da marksizem *nima in ne more imeti nobene etike* (predstavniki so, recimo, Bernstein, Althusser, Kangrga in nekateri slovenski filozofi).

2. *Fatalistične koncepcije marksizma*, ki so znane v različnih variantah (biologistični, economicistični, sociologistični itn.), vsem pa je skupno, da priznavajo moralo, a je le-ta zgolj (bolj ali manj) stihijska posledica nagonov (Kautsky) ali pa ekonomske baze (npr. stalinizem, večina naših sociologov); človek in njegova zavest ne igrata nobene pomembne aktivne vloge v zgodovinskem dogajanju. Zgodovina je zakonito gibanje, zato je morala le objektivna posledica teh zakonitosti.

3. *Abstraktni humanizem* (npr. praksisti), ki v svoji skrajnosti marksizem reducira na humanizem.

4. Koncepcija, ki dokazuje, da *obstaja marksistična etika* (npr. zlasti sovjetski teoretiki in večina jugoslovanskih etikov). Znotraj te skupine pa sta dve podskupini, ena, ki zastopa stališče, da *etika ne more biti znanost* in druga, ki dokazuje (ali je vsaj na stališču), da je možna *znanstvena marksistična etika*.

Logično se nam zastavlja vprašanje, katera teh koncepcij je marksistična, ali vsaj, katera je bolj marksistična? Bolj kot to pa je gotovo pomembno vprašanje, katera koncepcija je plodnejša, katera je sposobna bolj pripomoči k razreševanju protislovij sodobnega sveta in še zlasti protislovij sodobnega socializma? Za te sodbe je potrebna podrobnejša analiza argumentov in konsekvenc (tudi praktičnih) vsake posamezne koncepcije. Tu je možna le groba skica tega.

Znanstveni socializem in morala

Je komunizem nujnost ali ne, to je bilo jedro polemik druge internacionale. Dilemo je v delavsko gibanje vnesel revizionizem koncem prejšnjega stoletja. Znano je, kako se je polemika končala. Večina socialdemokracije je končala (teoretično in praktično) z zavestjo, da je socializem nujnost (neizbežnost), kajti kapitalizem zakonito proletarizira vse večje ljudske množice, kar bo naposled pripeljalo do proletarske večine v strukturi prebivalstva ter tako do proletarske večine v parlamentu in s tem do oblasti, tj. socializma. Ta socialdemokracija je zato boljševikom očitala nesmiselnost njihovega početja in dokazovala, da se mora zato oktobrska revolucija neizbežno izteči v državljansko vojno in terorizem.

Če je revizionizem zgodovino pojmoval naturalistično, in če je Bernstein materializem enačil s fatalizmom (kar je kasneje na mnogo višji

teoretični ravni naredil M. Adler), potem je treba ugotoviti, da tudi takratni nasprotniki bernsteinovščine vse bolj zagovarjajo enako naturalistično pojmovanje. Kautsky – glavna teoretična avtoriteta druge internacionale – je pisal, da nas je marksizem naučil, da »naš družbeni cilj izvajamo izključno iz spoznanja danih materialnih temeljev«¹, da se je cilj razrednega boja »v znanstvenem socializmu spremenil iz npravstvenega ideala v ekonomskega«.² Tako prodirajo, npr. včasih tudi v Marxova znanstvena raziskovanja, učinki npravnega ideala. Toda on se trudi, kolikor more – in to po pravici –, da bi jih izgnal.«³ Kautskemu je marksizem čista znanost. »Znanost je nad etiko, njeni rezultati so prav tako malo moralni ali nemoralni, kot je moralna ali nemoralna nujnost.«⁴ Dejansko zdaj razredni boj in morala postaneta odveč. Morala (oz. etika) bo imela določeno vlogo v revoluciji, toda to, kar bo nastalo, bo uresničitev zahtev ekonomije.⁵ Stari Kautsky je te svoje fatalistične nazore samo še dosledneje izpeljal in *ekonomizizmu* dodal še *biologizem*: Nagon »določa cilje vsega delovanja in daje energijo za vsako duhovno delo«.⁶ »Če gre za socialni nagon, dobi stanje, ki naj bo, etični karakter, ki je etični ideal.«⁷

Fatalizem in dejanska negacija morale (oz. njene zgodovinske vloge) sta tu prozorna, odkrita. Toda, ali ni zelo blizu tem nazorom tudi večina naše sociologije, ki ji je morala le oblika družbene zavesti, torej le bolj ali manj pasivna posledica ekonomske baze?! Če je morala le posledica ekonomskih in zgodovinskih zakonitosti, potem nikakršna resnična etika ni možna, možna je le sociologija morale kot znanost o obstoječih vrednotah. Še več: to, kar je nujno oziroma neizbežno, ni niti moralno dobro niti zlo, govorjenje o morali se tedaj izkaže kot moralizem, kot samoodtujitev, kot samoiluzija.

Sličnost tega etičnega *sociologizma* s kautskijanstvom se zdi še posebej očitna, kadar se mu pridruži še *iracionalizem*. Lukić piše o tem kot o »dejstvu, da se morale ne da razumsko dokazovati, ne more se navajati razlogov za moralno ravnanje v smislu zato, ker in zaradi tega«.⁸ Slaba vest kot najznačilnejši element morale »deluje proti lastni volji in razumu, čisto iracionalno in je ni mogoče premagati z nobenimi racionalnimi sredstvi, ki jih ima človek«.⁹ »Življenje teče spontano, pa se morajo tudi norme v glavnem izoblikovati spontano.«¹⁰

Kakšne pošastne posledice lahko sledijo fatalističnim nazorom, je, žal, prepričljivo pokazal stalinizem. Vsak birokratski subjektivizem se je prikazovalo kot zgodovinsko nujnost ter s tem dobilo tudi moralno

¹ K. Kautsky: *Ethik und materialistische Geschichtsauffassung*, 1906, s. 140.

² Prav tam, s. 142.

³ Prav tam.

⁴ Prav tam, s. 141–2.

⁵ K. Kautsky: *Die soziale Revolution*, 1902 (izdaja 1907, s. 109).

⁶ *Die Materialistische Geschichtsauffassung*, Bd. I., 1927, s. 213.

⁷ Prav tam, Bd. II., s. 715.

⁸ R. Lukić: *Sociologija morale*, 1974, str. 114.

⁹ Prav tam, str. 378.

¹⁰ Prav tam, str. 480.

opravičilo in nagrado. Stalinu je pomen idej in teorij v tem, da »olajšujejo razvoj družbe, njeno napredovanje, pri čemer dobivajo tem večji pomen, čim točneje odražajo potrebe razvoja materialnega življenja družbe«. ¹¹ Subjektivizem tega fatalizma je očiten, če ga primerjamo s Kautskym. Če je tam teoretična konsekvence reformizem, Stalin izvaja povsem nasproten sklep – neizbežnost revolucije in nasilja. ¹²

Sicer pa, ali niso vse to le bolj ali manj posrečene izpeljave teze o znanstvenem socializmu, ki ne temelji več na pobožnih željah (»moralnih idealih« posameznih genialnih mož, ampak na spoznanjih zakonitosti družbenega razvoja in zakonitostih kapitalistične formacije? Ali drugače rečeno, mar ni fatalizem ravno izvorni nauk marksizma? Mar se ne končuje prvo poglavje »Manifesta« s tezo, da sta propad kapitalizma in zmaga proletariata enako *neizogibna*?! Tudi v predgovoru h Kapitalu je Marx jasen: »Tudi če katera družba odkrije *naravni* zakon svojega razvoja (...), le-ta *naravnih* faz ne more niti preskočiti niti odpraviti z dekreti. Toda porodne bolečine lahko skrajša in olajša.« ¹³ Malo preje pa piše, da ti *naravni* zakoni »delujejo in se uveljavljajo z *železno* nujnostjo, tako da industrijsko bolj razvita dežela kaže manj razviti le podobo njene prihodnosti«. ¹⁴ Tudi v predgovoru k Prispevku h kritiki politične ekonomije beremo: »Nobena družbena formacija ne propade prej, preden se ne razvijejo vse produktivne sile, ki je zanje prostora, in novi, višji produkcijski odnosi se nikoli ne pojavijo prej, preden ne dozore materialni pogoji za njihov obstoj v okviru stare družbe same.« ¹⁵ Mar ni ob vsem tem razumljivo, če pri Marxu in Engelsu ni najti nobene etike?!

Ukinitve morale

Zdi se, da so ob takšnem marksizmu prav revizionisti reševali človekovo dostojanstvo, ko so (tako kot Bernstein, M. Adler idr.) zahtevali dopolnitev Marxa s Kantovo etiko. Kritiki tega eklekticizma so – zdi se, upravičeno – očitali taki poziciji zgodovinsko in teoretično meščanskost. Etika naj bi bila le teorija filistra, egoističnega posameznika, katerega pohlepu je treba postaviti meje; *etika je torej teorija razredno razklane družbe*, ki sili posameznika v prilagajanje obstoječim družbenim razmeram. Marksizem pa je teorija revolucije, zato je vsakršna etika z njim nezdružljiva.

Srž morale je v nasprotju med je in treba je. Morala zahteva, postavlja dolžnosti, terja uresničitev tega, kar naj bo, ideala. Toda, če to zahtevo

¹¹ O dialektičnem in zgodovinskem materializmu, v Zgodovina VKP(b), 1946, str. 162.

¹² Prav tam, str. 154, 182. Zanimivo je, da tako Kautsky kot Stalin uporabljata Marxovo misel iz prvega zvezka Kapitala o babici in stari družbi, ki je zanosila novo, pri čemer je Kautsky še posebej določen, ko boljševikom očita, da so kot nora nosečnica, ki s skakanjem hoče skrajšati nosečnost.

¹³ Marx: Kapital I. str. 12 (podčrtal J. Š.).

¹⁴ Prav tam, str. 10 (podčrtal J. Š.).

¹⁵ MEID IV., str. 106.

vzamemo zares, če torej uresničimo, udejanimo tisti treba je, ideal, potem ni več nasprotja med dejanskostjo (je) in treba je, s tem se torej ukine moralo samo; zdaj nasprotja (je – treba je) ni več, pa tudi morala ni več možna. Skratka, etika je lahko le teoretiziranje, morala je le miselno transcendiranje obstoječega – dejansko transcendiranje pa je vedno ukinitve morale same. »Ker pa je dejansko zgodovinsko delovanje, izvorni in resnični človeški napor, ki je – na Marxovi poti – usmerjen na spremembo obstoječega, to je na njegovo dejavno osmišljanje in humaniziranje, tu in sedaj in vsak trenutek pripravljeno, da deluje, *ne more nadomestiti nikakršna etika* kot gola refleksija o svojem moralnem (sedanjem odtujenem) obstoju, je bil že sam poskus marksističnih teoretikov (ki v tem primeru zares ostajajo samo *teoretiki* v meščanskem svetu o meščanskem svetu!), da revolucionarno srž Marxovih misli (...) pretvorijo v *izdelan etični sistem* obstoječih vrednot, tista osnovna napaka, ki ni dopustila prodiranja do bistva Marxovega filozofiranja.«¹⁶ »Bistveno vprašanje, prav odločujoče vprašanje je, ali se sploh in kako se da ta podvojenost ali dualističnost (na je in treba je – J. Š.) prevladati, ker v predpostavki dualizma je vsako človeško delo nemogoče. Če pa smo videli, da je ta idealizem predpostavka za samo možnost konstituiranja etičnega, potem je očitno, da je pri tem zelo težko ali celo nemogoče uspeti, če se ostaja znotraj etičnih okvirov. Etično namreč pušča tisto dano v tistem, kar je, ga dejansko ne negira niti ne spreminja, temveč ga transcendirajo samo idealno, to je moralno, samo v zavesti, pa zato ostaja na dualizmu kot svoji dejanski predpostavki.«¹⁷

Če je svet zakonito, tj. nujno dogajanje, bistveni pogoj za moralo pa je svoboda, potem je očitno morala lahko le miselno preseganje obstoječega, saj je prava svoboda možna le v mišljenju.

Takšno razumevanje etike oziroma morale se poleg tega sklada tudi s teksti Marxa in Engelsa. Že v »Nemški ideologiji« beremo, da je bila z nastankom komunističnih nazorov »obsojena na smrt vsaka morala«,¹⁸ in da »komunisti ne pridigajo nobene morale«. ¹⁹ Tudi v »Manifestu« beremo, da so zakoni, morala, religija meščanski predsodki, in da komunizem odpravlja svobodo, pravičnost, religijo, moralo.²⁰ Tudi ob pripravi statuta prve internacionale piše Marx Engelsu (4. 11. 1864), da so ga obvezali, naj vnese »dve frazi o dolžnostih in pravicah ter o resnici, morali in pravičnosti, a to je na takem mestu, da ne bo povzročilo nobene škode«.

Kakšne so praktične posledice negacije morale? In kakšne teoretične? Če ni njena predpostavka fatalizem, potem je druga logična možnost *anarhizem*.

¹⁶ M. Kangrga: Etički problem u djelu Karla Marksa, 1963, str. 8–9.

¹⁷ M. Kangrga: Etika i sloboda, 1966, str. 70.

¹⁸ MEID II., str. 280.

¹⁹ MEID II., str. 193.

²⁰ MEID II., str. 601, 610.

Tragična praksa, ki jo je doživelo delavsko gibanje v drugi in tretji internacionali, je ob resni analizi morala pripeljati tudi do kritičnega pretresa njune teorije, njunega razumevanja marksizma. Reakcija je bila silovita. Če se za socialdemokratski marksizem in stalinizem giblje zgodovina po naravnih, večnih, obćih zakonih, zdaj postane avtentični marksizem *samo humanizem*; če je bila doslej antropološka tematika pozabljena, postane zdaj bistvena, osrednja ali celo edina. Če je bil človek doslej pozabljen, postane zdaj vse.

Komunizem (socializem) je zaradi človeka in za človeka, torej mora biti *človeški*. A kaj je človečno? Bit človeka je v tem, da je *subjekt*. To pa pomeni *svobodno* bitje; če človek ni svoboden, ne more biti subjekt, lahko je le objekt, hlapec, stvar. To je logično vodilo ne samo v negacijo fatalizma, ne samo vsakršnih obćih, »večnih« zakonitosti sveta in družbe, ampak tudi etike in njenega normiranja medčloveških odnosov, ker je to v protislovju s človekom kot subjektom. Vse to je za ta humanistični marksizem – kot se je utrdilo označevanje pri nas – stalinizem. Stalinizem je seveda tudi vsaka država, partija in sploh vsako normiranje, kjer je ukinjanje človeka, ker je antihumanizem. (Celo vsako govorjenje o obćih zakonitostih – kjerkoli – se razglša za greh stalinizma.) Humano je le to, kar je v skladu s človeškim bistvom. Človek pa je svobodno bitje, je subjekt.

»Najvišja vrednota socialističnega humanizma (...) ni formula, ni predpis, ki naj ga vsakdo izpolnjuje, da bo človeško živel. Najvišja vrednota socialističnega humanizma v svoji vsebini ne nosi določenih pozitivnih napotkov za življenje. (...) Enotna, obće veljavna pozitivna formula smisla avtentičnega človekovega življenja ni mogoča.«²¹ Marksistični humanizem naj bi bil: svoboden »Nič«, ki vse možnosti reducira samo na človeka samega, ker ni vezan na nič drugega kot nase.²²

Če je vsako obće, vsako normiranje stalinizem, potem logično ostane samo še človek. To ni le subjektivizem, ampak tudi *utopizem*. Če komunizem ni zakonitost (objektivna, obća), če ni nobene nujnosti, če se je treba opreti le nase, potem je ta humanizem le utopična pobožna želja. Ali ni to pokopavanje znanstvenega socializma?! In to drugič, kajti prvič ga je že Bernstein: »danes lahko govorimo o bankrotu znanstvenega socializma.«²³ Socializem zanj ni več ekonomska nujnost, temveč le zahteva, interes, težnja.²⁴ Vsako postavljanje ciljev je doktrinarstvo. Svoboda osebnosti je čez vse.²⁵ Cilj ni nič, gibanje je vse! Socializem je »nujno delno utopizem, ima v sebi element spekulativnega idealizma.«²⁶ Ab-

²¹ M. Životić: Čovek i vrednosti, 1969, str. 87. Podobno M. Kangrga: Etika i sloboda, str. 64.

²² M. Kangrga: Etički problem u djelu Karla Marksa, str. 155.

²³ Bernstein: Wie ist wissenschaftliches Sozialismus möglich? (1901), s. 17.

²⁴ Bernstein: Voraussetzungen Sozialismus und die Aufgaben den Sozialdemokratie, 1899, s. 178.

²⁵ Prav tam, S. 12, 1959.

²⁶ Bernstein: Wie ist ..., S. 22.

straktni humanizem je odpravil tudi to delnost, odpravil pa je tudi pozornost (ali naivnost), v kateri se še izraža Bernstein. Logično se ta koncepcija izteče v popolni liberalizem (ki ga, za razliko od abstraktnega humanizma, Bernstein tudi odkrito izraža), pri čemer vrednostno hierarhijo določa le še številčnost posameznega interesa. Ker so načelno vsi interesi enako upravičeni, enako vredni, je najvrednejši pač tisti, ki je najštevilčnejši. To je seveda še vedno subjektivizem, četudi ne individualističen.

Alternativnost in nujnost morale

Ne da bi veliko »filozofirali«, izkustveno je očitno, da so človekove situacije *alternativne*; vsakdo iz lastne izkušnje in prakse ve, da lahko postopa tako ali drugače. Če je ta dejavnost smotrna, zavestna, potem se človek zavestno odloča za *eno od možnosti*; pri tem tehta, *vrednoti* različne možnosti. Enako kot za individualne velja tudi za družbene situacije; ob bistveno enaki stopnji razvitosti produkcijskih sil imamo danes tako kapitalistične kot socialistične produkcijske odnose.

Človek je družbeno bitje. Med posameznikom in družbo so številna *nasprotja in razlike*. Tudi narava človeka je vedno *protislovna* (je zavestno in nagonsko bitje, družbeno in individualno, čustveno in razumsko itn.), v njem se bijejo boji med kratkoročnimi in dolgoročnimi interesi in potrebami, med ustvarjalnostjo in rušenjem itn.

Če človek vsa ta protislovja razrešuje zavestno, če so izbire med različnimi možnostmi smotrne, potem je to delovanje vedno že *znotraj-moralno*; znotrajmoralno delovanje je nujnost. *Morala je tedaj družbena zakonitost*.

Seveda se tudi zastopniki te koncepcije sklicujejo na Marxa in dokazujejo, da tudi njegovo pojmovanje zgodovine ni fatalistično. V »Cirkularnem pismu« Engels in Marx poudarjata, »da je razredni boj najbližja gonilna sila zgodovine«²⁷ in zavračata tezo, češ da smo vsi samo otroci svoje dobe (a kar je danes spet moderna interpretacija nekaterih marksistov, zlasti interpretacija zgodovine delavskega gibanja). Engels v članku Delavska stranka piše, da Angležem manjka le hotenja, pa da bi dobili praktično oblast,²⁸ Marx pa, da Angležem za revolucijo manjka duha posploševanja in revolucionarne strasti.²⁹ Najbolj jasen pa je Engels v Anti-Dühringu, ko piše, da produkcijske sile »ženejo z naravno nujnostjo vso buržoazno družbo *propadu ali prevratu nasproti*«. ³⁰ Skratka – kot dokazujejo tudi njune analize konkretnih družbenih dogajanj, npr. 1848 in 1849, na zgodovinski tok ne vplivajo le produkcijske sile, ampak tudi

²⁷ MEID V., str. 111.

²⁸ MEID V., str. 158.

²⁹ MEW 16, S. 386.

³⁰ Engels: Anti-Dühring, str. 180 (tudi 189, 319, 323).

razredni boj, teorije in celo kaprice vodij. Zato je tudi prihodnost alternativna: komunizem ali barbarstvo.

Seveda pa vse to dokazuje le, da Marx-Engelsovo pojmovanje zgodovine ni fatalistično (ampak aktivistično), ne pa tudi, da je etično. Njune izrečene trditve proti morali je treba postaviti v zgodovinski in pomenski kontekst in šele tedaj se bo pokazal njihov pravi smisel. Pokazalo se bo, da sta – vsaj v zgodnejših delih – moralo razumela le kot del (nemške) filozofije, in sicer kot spekulacijo, kot ideologijo, kjer je morala zgolj barantanje z moralnimi postulati, s fiksnimi idejami, skratka, da gre le za *idealistično* razumljeno moralo, kjer so moralne sodbe in postulati tudi že moralna dejanja. *Morala je zato tu dejansko pomenila le moraliziranje.*

Tudi njuna kritika tedanjega socializma se izteče enako. Socialisti so se odpravljali na lov za »znanostjo«, ki naj »a priori izmozga formulo za rešitev socialnih vprašanj«, ³¹ za to govorita o teh nazorih, da je to doktrinarni socializem, socialna alkemija, idealistična mitologija, socialno mazaštvo, socialistično pridigarstvo, ki ponuja evangelije univerzalnih lekov, moralne ideale ipd. Najbolje je bistvo tega preroškega socializma označil Engels: »Pravica naj se zgodi, četudi zato ves svet propade.« ³²

Naj torej Komunistični manifest govori v filozofskem, tj. nemškem jeziku (morala, ideologija, večna resnica ipd.) ali v socialističnem, tj. angleškem in francoskem (večna pravičnost, popolna enakost, evangelij), obakrat je smisel enak in jasen: morala, kakor jo razumejo tako prvi kot drugi, je *zgolj moralizem*, kjer »načelo dela zgodovino, ne pa zgodovina načelo«. ³³

Z upadanjem moči utopičnega socializma in heglovstva začneta Marx in Engels uporabljati termin morala tudi v drugačnem smislu. ³⁴ V Anti-Dühringu in L. Feuerbachu in izteku nemške klasične filozofije Engels namesto termina morala praviloma uporablja pojem moralna teorija, medtem ko v O stanovanjskem vprašanju za oznako moralizma uporablja termin moralna pridiga. V Anti-Dühringu se morala uporablja tudi že za označevanje družbenih odnosov, ³⁵ v »L. Feuerbachu« pa je nramni ideal družbeni ideal, ³⁶ zato je razumljivo, da Engels tu eksplicitno govori tudi o proletarski etiki. ³⁷ Tudi v tem zadnjem obdobju je terminologija v določenem smislu heglovska, namreč v tem smislu, da jima morala (Moral) pomeni subjektivno stran moralnega pojava, moralno zavest; za označevanje morale v širšem smislu, ki zajema tudi objektivno stran, tj. delovanje, pa uporabljata termin nramnost (Sittlichkeit).

³¹ MEID IV., str. 148–9.

³² MEID IV., str. 367.

³³ MEID II., str. 419, 423, 483 idr. Zavračanje morale zato tu ne pomeni nikakršnega Marxovega pretrivanja, kot misli Frichand (Etička misao mladega Marksa 1969, str. 223).

³⁴ Seveda tega ne morejo videti tisti, katerim se marksizem konča z Židovskim vprašanjem (ali tam nekje).

³⁵ Anti-Dühring, str. 189–90.

³⁶ MEID V., str. 453, 463.

³⁷ Anti-Dühring, str. 132.

Končno, komunizem kot ideal gibanja je samo *ena* od alternativ zgodovinskega gibanja. Marx in Engels zahtevata uresničitev te alternative, ki je *človeka vredna*, ki najbolj ustreza *človekovi naravi*.³⁸ Mar torej znanstveni socializem ni tudi *etična teorija*?!

Da, toda ni možna nobena znanstvena marksistična etika (kot tudi sicer nobena znanstvena etika). Ampak, ali nismo potem tam, kjer je začel Bernstein, namreč da ima marksizem *dve duši* (zaradi česar ga to protislovje razjeda od znotraj)?!

Danes večina marksistov priznava, da je etika bistvena sestavina marksizma, prav tako večina teh sodi, da normativna etika ne more biti znanstvena. V prid tej tezi navajajo vrsto načelnih, teoretičnih razlogov in dokazov:

- Vrednostnih sodb se ne more izpeljati iz stvarnosti oziroma iz sodb o stvarnosti (iz sodb o dejstvih).³⁹

- Moralne norme govore o bodočnosti, o tem, kar še ni, zato jih ni mogoče preveriti.⁴⁰

- Vrednostne sodbe izražajo le afektivno-voljni odnos subjekta do nekega objekta; vrednote se sploh ne da definirati.⁴¹

- Od teoretičnega znanja in poznavanja ni nikakršne logične poti do aksioloških sodb.⁴²

- Bistvo morale je v absolutnem nasprotju med je in treba je.⁴³

- Nobena vrhovna enota ni teoretične narave, zato se je ne da vsebinsko določiti in dokazati in je zato vedno le izventeoretična predpostavka.⁴⁴

Skratka, znanstvenost zahteva možnost preverjanja in dokazovanja, to pa je možno le o tem, kar je, vrednote (norme) pa tega karakterja nimajo, ker je njihovo bistvo prav v tistem »treba je«, »naj bo« ipd. Kakor se ta argumentacija zdi prepričljiva, pa so težke tudi njene konsekvence, saj se tedaj morala nujno izteče v *subjektivizem*, v *moralni anarhizem* (v politični liberalizem itn.). Reševati zdaj objektivnost morale z intersubjektivnostjo,⁴⁵ tj. s številčnostjo določene potrebe, interesa, vrednote, ne more uiti subjektivizmu (kot je očitno že pri Bernsteinu), kvečjemu lahko zapade v totalitaristični subjektivizem.

Zdi se, da so te konsekvence razlog za to, da nekateri, ki navajajo omenjene argumente, iščejo tretjo pot, namreč da je mogoče moralo tudi teoretično argumentirati.⁴⁶ »Marksova etika ni niti metafizična niti subjektivistična. Njeno izhodišče niso metafizične spekulacije, ona svoje teze

³⁸ MEID IV., str. 228, 231; Anti-Dühring, str. 297, 319; Kapital III., str. 914. Glej tudi Frichand M.: Etička misao mladega Marksa, str. 268–72.

³⁹ Npr. Lukić R.: Sociologija morala, str. 79–81, 480 idr.

⁴⁰ Npr. Kangrga M.: Etički problem u djelu Karla Marksa, str. 222 idr.

⁴¹ Npr. Tanović A.: Vrijednost i vrednovanje, 1972, str. 18, 27 idr.

⁴² Npr. Frichand M.: Etička misao mladega Marksa, str. 264–245; Kangrga M., Etika i sloboda, str. 21–27.

⁴³ Npr. Kangrga M.: Etika i sloboda, str. 21–22.

⁴⁴ Kot to počne Tanović, Vrijednosti i vrednovanje, str. 21, 31 idr.

⁴⁵ Frichand, M.: Etička misao mladega Marksa, str. 265, 266.

formulira v tesni povezavi z empirijo in na njej zasnovanih posplošitvah (ki se nanašajo, na primer, na človekovo naravo, na zakon družbenega življenja ipd.). Seveda v njej izstopa subjektivni faktor, važno vlogo igrajo določene moralne izbire in stališča, toda ti niso oddvojeni od celote pogleda na svet, od znanosti in od teoretičnega diskurza. To je torej znanstvena etika...⁴⁷ Tudi V. Pavičević sodi, da »četudi je naša naloga določanje norm, a če te norme določamo na temelju točnih indikativov in na temelju metodičnih znanstvenih opazovanj stvarnosti, potem ni bistvenega razloga za to, da ne bi tudi normativne aktivnosti uvrstili v znanost.«⁴⁸ Vprašanje je, ali ni ta »tretja pot« v sebi logično protislovna.

Stališče o znanstvenosti marksistične etike zastopajo tudi številni sovjetski etiki. Po Šiškinu je znanstvena, objektivna morala tista, ki ustreza objektivnim potrebam družbe v bodočnosti.⁴⁹ Marksistična etika je znanstvena zato, ker je morala proletariata, ki je najnaprednejši razred; najprogresivnejša morala je tudi znanstveno najbolj objektivna.⁵⁰ To so res le *stališča*, saj resnih argumentov ne navajajo.

Prikrita ali neprikrita logika dualizma med znanostjo in etiko, deskriptivnim in normativnim, med stvarnostnimi in vrednostnimi sodbami je zgrajena na bolj ali manj doslednem enačenju najstva (naj bo, treba je) = prihodnosti = normativnosti = čustveno-voljnega = vrednot na eni strani in na drugi strani obstoječega = sedanjosti = deskriptivnosti = racionalnosti = stvarnosti = resnice. V tem dualizmu je gotovo težko, če ne nemogoče najti mesto za znanstveno ali že zgolj teoretično utemeljitev morale. Ta pozicija je Kantova in gotovo je še najboljši original, ne pa kasnejša – že naprej obsojena na propad – prizadevanja ostati v tem dualizmu in hkrati najti mesto za znanstvenost etike, oziroma sploh najti mesto za moralno delovanje znotraj doslednega materializma. Temeljni pogoj za preseganje te težave je preseganje samega Kantovega dualizma.

Absolutna različnost bitij sveta ni dokazana. Če je tako, potem tudi za vrednote veljajo nekatere zakonitosti in strukture kot za vse drugo bivajoče (npr. za prostor, čas, protislovnost, enotnost, vzročnost, dejanskost, možnost itn).⁵¹ Vrednote niso le nekakšne abstraktne norme, le ideali, le nekakšne idealne zamisli, ampak so tudi *materializirane* (npr. NOB, oktobrska revolucija). Ključno mesto za odločitev o možnosti ali nemožnosti znanstvenosti etike je *opredelitev vrednot*. »Vrednote so odnosi bistvenega pospeševanja med bitji, odnosi prevladovanja pomanjkanja in razvojnih nesorazmerij enega bitja s ‚pomočjo‘ drugega bitja; vrednote so graditev celovitosti.«⁵² Če so tedaj moralne vrednote človekovi produkti, dejanja, ki gradijo človekovo celovitost, potem je težko

⁴⁷ Prav tam, str. 268.

⁴⁸ Pavičević, V.: Osnovi etike, str. 46.

⁴⁹ Šiškin, A.: Osnovi marksističnej etiki, 1961, str. 147, 185–193.

⁵⁰ Bäck, H.: O marksističnej etiki i socijalističnej morali, 1962, str. 27–29, 51 idr.

⁵¹ Rus, V.: Etika in socializem, 1976, 20.

⁵² Prav tam, str. 320.

ovreči tezo, da vrednostne sodbe glede *izkustvene preverljivosti* niso bistveno enake z indikativnimi sodbami.⁵³ Kaj objektivno prispeva h graditvi človekove celovitosti (in kaj jo ruši), je zato mogoče *znanstveno* dokazati, *normativna etika* pa tako postane *znanost*.

Seveda je za preseganje dualizma med znanostjo in etiko treba preseči tudi pozitivistično pojmovanje znanosti. Pri tem ne gre toliko za spoznanje o relativnosti resnice, kot za samo srž znanosti. Tako znanost kot tudi etika črpata iz *izkušnje* (od kje drugje pa bi sicer?) z namenom, da bi prišli do določenih *občih* spoznanj, tj. *zakonov oziroma vrednot*. Ta obča spoznanja so *norme* človekovega bodočega ravnanja. Norme, *ne modeli*, saj je stvarnost, konkretnost *vedno* bogatejša od abstraktnosti občega in »čistosti« *teh občih spoznanj*. Vsak znanstveni zakon kot formulacija občega odnosa se vedno nanaša tudi na prihodnje (kar še ni, kar naj bo) in zato vedno ostaja *le delno* preverjen.

Možnosti klasičnega marksizma

Sama številčnost koncepcij o mestu morale (oz. etike) v marksizmu danes ni več nekaj presenetljivega in izjemnega, saj se podobno dogaja tudi z vsemi drugimi tematikami. Vsaka teh koncepcij ima svoje *zgodovinske* in *teoretske* korenine oziroma razloge. Za večino pa je moč reči, da *niso izrabile potenciala*, ki ga nudi klasičen marksizem (npr. Marxove analize ekonomskih kategorij vrednosti, tržne vrednosti, uporabne vrednosti za teorijo vrednot). V večini teh koncepcij je malo zares ustvarjalnih prizadevanj, v glavnem gre le za poskuse eklektično združevati marksizem (in »marksizem«) z novokantovstvom (oz. Kantom), s pozitivizmom, z eksistencializmom itn.

Dejstvo, da še *ni samoumevno*, da je za človeka najvišje bitje človek, ampak da se še vedno bije boj v zvezi s tem, ali je to sploh mogoče teoretično dokazati, kaže, da se še vedno giblujemo v svetu odtujitve.

Dilemo, ali obstaja marksistična morala ali ne, ali je lahko znanstveno utemeljena ali ne, je najbolje *praktično presegel* samoupravni socializem. Toda, razen zelo redkih izjem, žal to preseganje še po tridesetih letih ni doživelo tudi ustrezne teoretične (etične) osmislitve. In: ali ni ravno premajhna (etična) teoretičnost samoupravljanja eden od vzrokov za to, da smo prišli v situacijo, *ko je ljudem revolucionar bedak, ne pa junak?!*

⁵³ Prav tam, str. 345.

O marksistični estetiki in njenih problemih

K problematiki t. i. marksistične estetike pristopamo s kratko predstavtijo njenega mesta v tistem, še danes aktualnem teoretskem in političnem razhajanju, ki ga poznamo pod imenom spor na književni levici. Vprašanje spora na t. i. književni ali, bolje, umetniški levici je izrazito zgodovinsko vprašanje. Pojavilo se je v trenutku samosvojega razvoja umetnosti 20. stoletja, ki se dogaja kot izrazit problem tudi za svoje oblikovalce, umetnike same, ki prispevajo poleg umetnin tudi dragocene premisleke o svojem delu in položaju umetnosti v sodobnih družbah, torej tekste poetik in estetik, ki so praktično komplementarni njihovi umetniški dejavnosti. Vsekakor pa je za ta spor konstitutiven in celo arbitraren tudi zgodovinski problem levice, in tega, kar levica ni, torej desnice. Polarizacija med levim in desnim je razhajanje, ki ga je dovolj radikalno vpeljal revolucionarni socializem, marksizem in komunizem, čeprav je razumljivo, da je tudi ta antagonizem po svoje relativen, kakor so vsa podobna zarisovanja demarkacijskih črt med dobrim in slabim, naprednim in nazadnjaškim.

Opredelitvi kot sta levo in desno oziroma levica in desnica sta ideološki politični opredelitvi. Predpostavljata pravzaprav militantno konfrontacijo in izhajata iz nekega nedvomno spolitiziranega sveta. Vprašanje umetniške levice in desnice odpira problem temeljnega odnosa med umetnostjo in politiko ter celoten sklop vprašanj, ki opredeljuje probleme in procese politizacije umetnosti, tudi njeno zgodovinsko tipologijo. Ko se umetniki in javni kulturni delavci sploh odločajo za vstop na torišče razhajanj med levim in desnim, hote ali nehote pristajajo na logiko obstoječega spolitiziranega sveta in na delitev dela, ki poteka v njem. Seveda takšno ravnanje, torej svojevrstni pozitivizem, še ne pomeni nekakšne njihove vnaprejšnje pasivizacije in podrejanja obstoječemu, kajti nedvomno velja pritrditi misli filozofa in literata Ernsta Fischerja, da je v sodobnem svetu prevzela politika tisto funkcijo, ki jo je nekoč imela epohalna usoda (moira, fatum, kismet).

Jedro jugoslovanskega spora na t. i. književni levici predstavljajo razhajanja sodobnih umetnikov in kulturnih politikov – ortodoksnih marksistov-leninistov, t. i. marksističnih estotov in drugih politično dejavnih razumnikov, ki so predpostavljali, da vedo, kaj mora početi umetnost, da je v skladu z marksizmom in s stvarjo proletariata. Ta konfrontacija ima pri nas dovolj zanimivo zgodovino, ki jo označujejo imena Krleže, Marka Ristića, Bratka Krefta, Juša Kozaka, polemike okrog »Dialektič-

nega Antibarbarusa«, knjige »Na robu pameti«, t. i. »pečatovščine« in predvsem v zvezi z nadrealizmom. V ta sklop sodi tudi povojna polemika na Slovenskem med Vidmarjem in Ziherlom, pa tudi pomemben in vpliven govor Krleža na ljubljanskem kongresu jugoslovanskih pisateljev.

Podobne kontroverze so bile aktualne tudi v povojni Evropi, na primer ob prizadevanjih za legalizacijo Kafkove literature v deželah t. i. realnega socializma, podobno tudi Eislerjev in Fischerjev spor z vzhodnonemško kulturno politiko ob destruktivnem Eislerjevem libretu za opero »Faust«. V vsakem primeru je šlo pri tem za spor med neko dogmatsko kulturno politiko, ki očitno ve, kakšna je umetnost, ki naj konjunktorno koristi določeni perspektivni skupini, konkretno proletariatu, in umetniki-praktiki-izvajalci, ki jih neko politično nasilje sprovcira k zavzetju politiziranega stališča in k svojevrstni govorici, saj se morajo kar naenkrat poleg z umetnostjo ukvarjati tudi s politično inspiriranimi teksti, kjer reflektirajo svoj ogroženi položaj in hkrati opredeljujejo svoje zahteve.

Vprašanje spora na umetniški levici je pomembno tudi za t. i. marksistično estetiko ali, bolje, estetiko marksističnih filozofov, lahko pa bi tudi rekli »z marksizmom inspirirano estetsko teorijo«. Ta dovolj zanimiva usmeritev k estetski problematiki, ki je dobila poglobitve vzpodbude tako od vrhunske dediščine estetike nemške klasične filozofije kot tudi od samih estetsko in socialno pomenljivih implikacij avantgardne in modernistične umetnosti 20. stoletja, se sicer lahko členi na dve poglobitvi smeri, in sicer: Na dogmatsko realsocialistično realistično in neoklasicistično estetiko, ki je bila v določenem družbenem okolju teoretski temelj za usodno nedopuščanje umetniški modernizmov in avantgarde v imenu leve, in na prav tako »levo estetsko teorijo«, ki pa je skušala najti priključek na umetniško avantgardo 20. stoletja, se v njej prepoznati in jo razumeti kot pomemben dejavnik pri oblikovanju novega, na človekovi kreativnosti in svobodi utemeljenega sveta onstran pervertiranih kapital-skih razmerij.

Za prvo smer je značilno izhajanje iz eksplicitne dediščine estetsko relevantnih stališč klasikov marksizma, torej ambicija, da bi se po zgledu estetik velikih metafizičnih filozofskih sistemov oblikovala tudi konsekvantna marksistična estetika, ki bi povsem obvladala vsa področja umetnosti in lepega in bi bila s tem tudi ena estetika več, podobno kot so novokantovske in fenomenološke estetike. Ta ambicija, porojena iz vprašljive predstave in volje, da naj bo marksizem nekaj posebnega povsod, pa čeprav pristaja s tem nepreklicno na delitev dela znotraj obstoječih meščanskih teorij, je prisotna tudi v znanem Lifšicovem zborniku vseh mogočih in nemogočih Marxovih in Engelsovih misli o umetnosti, iztrganih iz različnih kontekstov. Po enaki logiki bi lahko kdo pri nas sestavil na primer zbornik »Kette in Murn o meteorologiji«, kjer bi zbral vse metafore teh pesnikov moderne, kjer nastopajo vremenski pojavi, potujoči oblaki, vihar ipd., in si pri tem seveda mislil, da takšna različnost o istem na enem mestu pomeni nekaj več.

Za drugo smer t. i. marksistične estetike pa je pomembna intenzivna in pozorna analiza same sodobne umetniške prakse, razmer, ki porajajo to umetnost, kot tudi obravnava problematike njene množične reprodukcije in konsumpcije. Vsekakor so ti avtorji – na primer W. Benjamin, Adorno, Marcuse, Garaudy, E. Fischer, K. Teige, Morawski, Brecht, Eisler, Ch. Caudwell, E. Bloch in Read – izhajali iz čisto konkretnih, aktualnih umetniških smeri in gibanj (nadrealizma, ekspresionizma, novega romana, romantike nasproti realizmu, filma kot umetnosti sodobnega časa, Schönbergove glasbe, Picassovega slikarstva, Kafkovih tekstov) in skušali ob tem misliti prelom te umetnosti z (neo)klasicizmom in socialne implikacije tega preloma, odnose umetnosti do politike in ideologije, vprašanja historizacije in relativizacije umetniškega avtonomizma, probleme estetizacij družbenega okolja, zvezo avantgardne umetnosti in sodobnih tehnologij, vprašanje umetnosti kot blaga ipd.

Marksistično estetiko in nekatere njene probleme omenjamo tudi zato, ker je bila na zatožni klopi v omenjenih sporih na književni levici, že takrat pa so bile popularne tudi trditve, da takšne estetike ni, da sploh ni mogoča, in da se marksizem takorekoč vedno blamira, kadar poseže na področje umetnosti in kulture. Za njegovo vlogo na tem področju ustvarjalnosti sta torej značilna poenostavljanje in ideološko nasilje.

Ta ugotovitev je nedvomno točna, kadar se misli na presodno vlogo, ki jo je imela marksistična estetika pri oblikovanju teorij socialističnega realizma kot tudi pri dogmatizaciji nekaterih stališč o tem, kakšna naj umetnost bo, ki so postala predpostavke realsocialističnih kulturnih politik. Pri tem ne mislimo le na zahteve po socrealizmu, socialističnem in kritičnem realizmu, temveč tudi na programe t. i. revolucionarne romantike v socialistični umetnosti, težnjo po prisvajanju in socialističnem adaptiranju vsega najboljšega velike klasične umetnosti in teorije o umetnosti kot hvalnici in afirmaciji socialističnih kvalit et življenja, torej programe, ki so aktualni tudi v današnjih kulturnih politikah dežel t. i. realnega socializma.

Popolno zavračanje kakršnegakoli ustvarjalnega pristopa marksizma na področju umetnosti pa seveda ni upravičeno, kadar mislimo na prispevke, kjer je lahko marksizem, temelječ na Marxovi kritiki obstoječega in na njegovi teoriji človekove ustvarjalnosti, dovolj izviren pri obravnavi problemov kot so družbena funkcija sodobne umetnosti, problem njenih reprodukcij, vprašanja množične kulture, tržna funkcija umetnosti, kritika institucije komorne in akademske umetnosti, problemi razhajanj med neoklasicizmom in avantgardo, avantgarda kot politološka kategorija in njena vloga na strani družbenih subverzivnih sil. Takšen marksističen pristop seveda »pozablja« na Marxove in Engelsove eksplicitne misli o umetnosti, na logiko Lifšicovega zbornika torej. Omenjena stališča klasičkov marksizma o Balzacu, Shakespearu in realizmu ne pomenijo namreč ničesar, nikakršne obveze za naprej, sicer pa so bile njune ugotovitve podane čisto priložnostno: Mislimo na njune znane pisemske intervencije,

napol privatne sodbe o določenih umetniških pojavih, ki so bile izzvane s strani njunih dopisovalcev samih. Ta stališča je nedvomno treba obravnavati kot zgodovinski, torej spremenljivi pojav, kriterij zgodovinskega relativizma pa je moč aplicirati tudi na nekatere momente polemičnih razhajanj na umetniški levici.

Razumljivo je, da je zgrešen postopek tistih socialističnih kulturnih politik in tudi marksistične estetike, ki so skušale v imenu nekakšnega Marxovega in Engelsovega umetniškega okusa in afinitete do določenih umetniških, predvsem literarnih pojavov, predpisovati umetnikom, kako naj slikajo, komponirajo, pišejo, filmajo. Izkušnja s socrealizmom in agitpropom je pri nas, vsaj upajmo, končana za vedno. Vendar ta, recimo kar blamaža, ki je potekala tudi v imenu marksizma, čeprav veliko bolj eksplicitno leninizma, še nepomeni, da je kar naenkrat na področju umetnosti ekskluzivno, uspešno in neomadeževano vse; da je to takorekoč edino področje človeške dejavnosti, ki je že tisočletja rezervirano za bleščečo uspešnost in nesmrtnost ter je moč o njem izjavljati samo v superlativih.

O umetnosti (ta pojem je izredno obsežen, stotero razlik je med umetnostmi preteklosti in umetnostjo 20. stoletja, spet na desetine tudi med umetniškimi zvrstmi samimi; politično sporna je lahko predvsem književnost, pa tudi druge umetnosti le, kolikor participirajo na njej, na primer filmski in gledališki dialogi, operni libreto) je sicer težko govoriti drugače kot lepo. Nikoli ni bila subjekt vojn, nasilja, grozljivega uničevanja, in to je veliko, celo največ. Tudi njene zlorabe v fašistoidni propagandi z estetizacijami t. i. lepe vojne in v monokapitalističnih snubljenjih kupcev z lepim blagom niso niti najmanj tako nevarne in učinkovite v službi barbarstva kot so lahko sicer povsem apolitične, deantropomorfne, čisto nič ideološke t. i. eksaktne znanosti. Vendar vse to, namreč odsotnost deleža umetnosti na zlu, še ne pomeni, da je povsem varna pred neumnostjo, zgrešenostjo, trivialno arhaičnim, ceneno primitivnim.

Evropska (neoklasicistična) umetnost se namreč zadnji dve stoletji producira kot zgledno, a priori uspešno področje elitistične kreativnosti, ki je povsem ločeno od t. i. trivialnih empiričnih potreb, umazanih, nizkotnih profanih dejstev. Opraviti imamo z umetniškim poligonom, igriščem, kjer se po že zelo ustaljenih pravilih in v klišejskih oblikah v nedogled ponavljajo sicer modno preoblečene arhetipske vsebine o poglavitnih razsežnostih človekovega sveta, lepe duše in tragične usode. Opraviti imamo torej s karantenskim, ograjenim poljem in umetniki, ki imajo vedno prav, kajti velika umetnost je doslej še vedno preživela pogoje svojega nastanka; nekoč komaj opazni umetniki so danes pač veličine – v nasprotju do oblastnikov in naročnikov njihovih del, ki so že davno potopljeni v nepomembnost, povsem pozabljeni, ne več imenovani. Ta logika je seveda abeceda tudi za vse sedanje umetnike, ki nekritično izhajajo iz tega poenostavljenega obrazca, fiktivne ugotovitve pač, in v njenem imenu terjajo zase in za svoje delo brezpogojno svobodo.

In kot čisto avtonomno področje, ki mu, enostavno rečeno, nihče ne more in ne sme ničesar, kajti umetniki lahko na temelju te prastare predstave počno vse, ne da bi bili dolžni česarkoli, razen umetnin samih, je ta »sektor« vablјiv tudi za vse, ki jim je taktično všeč neka avtonomija sredi obstoječega ideološko obvladanega sveta. Pri tem mislimo na takšno obstoječo, ki je značilno predvsem za nedemokratske in neostalinistične družbe, kjer sicer ni možna nikakršna avtonomija, saj je vse odločanje čvrsto v rokah monolitne državne administracije. Zahtevana avtonomija namreč še ne pomeni, da je umetnost ločena od države, tako kot je deklarirano ločena cerkev, temveč je kljub vsemu čisto realna moč. Prav to dejstvo privabi vanjo na desetine in stotine politikantov, ki se pomešajo med umetnike – producente kot diletanti ali pa se jim udinjajo kot menažerji, oprode in propagandisti. Ti politikanti so seveda ljudje – posamezniki, treba jih je imeti rad, to pomeni, da jih moramo razumeti, niso sami krivi, da je tako, »za vse je pač kriva oblast in ne posameznik«, vendar pa takšen vdor politikantskih iger v umetnost spreminja in negira nekatere temeljne postavke umetnosti kot umetnosti. Videti je, kot da nekateri njeni novejši pojavi in dogodki črpajo moč in odmevnost prav iz neke politikantske konfrontacije z obstoječimi oblastmi, kar pomeni, da pristajajo njihovi akterji na ceneno dnevnopolitično igro, torej na nekaj, kar je še kako v sporu z idejo o umetniški avtonomiji. Opraviti imamo z umetnostjo, ki je sicer atraktivni spor z obstoječimi dnevnimi politikami (takšen spor je v nekaterih evropskih deželah sploh še edini mogoč in dostopen množični javnosti) naredila za svoj poglavitni predmet.

Zapisali smo že, kako grdo je predpisovati umetnikom, kaj naj počnejo in kako, tudi nekatere kulturne politike, inspirirane z marksizmom, so se pri tem že blamirale, pa tudi »umazale«, vendar vloga nekaterih umetnikov, ki prevzemajo pri tem vlogo žrtve, le ni tako brezizhodna. Na eni strani se namreč vedno lahko izgovorijo na t. i. kvazirealnost, na fiktivni status likov, ki jih v svojih delih oblikujejo, torej lahko na tej podlagi odločno zavračajo njihovo kakršnokoli podobnost z realnimi analogoni, torej ljudmi in rečmi, ki objektivno bivajo zunaj umetniških del, in se s tem uspešno rešijo pred političnim preganjanjem. Ko pa je konec tiste dnevne politike in s tem oblasti, ki jih je ogrožala in pred katero so se morali sklicevati na irealni status predstavljenih oseb in dogodkov v svojih delih, pa lahko na veliko uveljavljajo njihovo anticipatoričnost (in s tem svoje minulo delo v službi nove prihodnosti), same sebe pa imajo za vidce in predhodnike splošnega osvobajanja, mesije, torej posameznike, ki imajo s svojimi deli tudi epohalen vpliv na sam »realni svet«.

Omenjeni spor na umetniški levici je izjemno pomemben za samo marksistično estetiko. Ne le da je tesno povezana z njim ena izmed njenih sicer neustreznih, dogmatskih, že preživelih oblik, ki je bila celo eden predmetov spopada, temveč je področje odnosov med družbo, ideologijo, politiko in umetnostjo pomembno torišče sploh, kjer se lahko ta teorija

preskusi in s tem, torej ob tej navezavi na konkretno prakso, preseže svoj sporni akademizem in le poenostavljeno materializacijo in historizacijo ustaljenih kategorij meščanske systemske estetike.

Marksistična estetika je predvsem filozofija umetnosti, šele v zadnjih desetletjih se ponovno vrača k nekaterim drugim, tudi zgodovinsko relevantnim problemom, ki so povezani predvsem z usodo čutnosti, lepega, estetizacij in »imidža« v sodobnem svetu. Omenili smo že tudi veliko in ustvarjalno, torej ne zgolj epigonsko navezanost avtorjev sodobne marksistične estetike na estetsko pomenljivo dediščino nemške klasične filozofije. Ne le nekatere dileme Heglove »Estetike«, temveč tudi Kantovi prispevki iz njegove tretje »Kritike« ter Schellingovi iz »Filozofije umetnosti« in »Sistema transcendentalnega idealizma« so živo prisotni v osrednjih diskusijah, teoretičnih stičiščih in razpotjih avtorjev te estetike. Prav tako je potrebno omeniti tudi upoštevanje Goethejevih, Lessingovih in Schillerjevih estetskih spisov, tako da lahko upravičeno trdimo, da ni marksistična estetika zgolj nekakšen stranski nujni in nasilno konstruirani produkt razvoja evropske marksistične filozofije, temveč tudi teorija, ki spoštljivo in znanstveno preverjeno upošteva tudi vrhunsko evropsko meščansko estetsko tradicijo in se ustvarjalno in poglobljeno konfrontira z njo.

Pomembna je tudi močna navezanost posameznih avtorjev marksistične estetike na konkretne umetniške pojave (ne le kulturno-politične spore kot je tisti na književni levici), ki nikakor ni brez vpliva na osnovna razmerja in intencije v njihovih teorijah samih. Odklanjanje, ali, nasprotno, njihova močna afiniteta do določenih umetniških del eksplicitno vpliva tudi na osnovni »ton« posameznih marksističnih estetik. Ob omenjanju Lukácseve estetike ne pomislimo le na njegovo samosvoje razvijanje teorije odraza, temveč tudi na odkrito forsiranje realizma in brez-kompromisno kritiko romantizma in dekadentnega modernizma 20. stoletja. Fischerjevo odklanjanje realizma se prepleta tudi z njegovim pozitivnim odnosom do romantike in njene tradicije v sodobni umetnosti. Prav tako ima močan vpliv v Garaudyjevi in Adornovi estetski teoriji njuna kritika neoklasicizma in lažnega realizma ter velika naklonjenost do nekaterih del »nemimetične« sodobne umetnosti. Omenimo naj še Benjaminov pozitiven odnos do nadrealizma, Brechta in Eislerja ter Blochovo naklonjenost do ekspresionizma v sodobni umetnosti.

Opraviiti imamo torej s pojavom, ki je značilen praktično samo za marksistično estetiko, saj si ni moč zamišljati, da bi se na primer Schellingova, Heglova, Kantova estetika ali pa tudi Hartmannova, Bensejeva in Ingardnova tako bistveno in usodno oblikovale v povezavi s konkretnimi in aktualnimi umetniškimi praksami. Pozitiven, izviren in ustvarjalen odnos do evropskega modernizma in avantgarde 20. stoletja je lahko tudi pomemben kriterij, na podlagi katerega se določeni avtorji razlikujejo od drugače orientiranih teoretikov estetike. V prvo, manjšinsko skupino lahko uvrstimo W. Benjamina, E. Piscatorja, B. Brechta, H. Eislerja,

T. W. Adorna in K. Teigeja. Drugo, številčno močnejšo usmeritev pa predstavljajo avtorji realističnih, formalizem modernizma kritizirajočih estetik od Lukácsa do sovjetskih in vzhodnonemških filozofov.

Ob tej močni naslonitvi marksistične estetike na konkretno umetniško dejanskost nam postane razumljivejša tudi dilema realizem/romantika kot eno pomembnih teoretskih razpotij v njenem razvoju. Romantika pomeni tej estetiki vdor nihilizma, upornišтва, destrukcije, močne čutnosti v umetnost, medtem ko realizem predpostavlja klasicizem oblik in velikih umetniških tem, hkrati pa tudi trajnost, odpornost umetnosti napram dnevi politiki, zahtevam vsakdanjega življenja, njegovi ekonomiji itn. Realizem naj bi imel tudi internacionalni, občečloveški značaj in predstavljal nosilca nove socialistične kulture. Vprašanje romantika/realizem pomeni zato dilemo, ki se vedno znova vzpostavlja ob vprašanju odnosa do socialistične revolucije oziroma ob vprašanjih radikalnega razbitja logike meščanskega sveta, tudi če slednje poteka v skladu z anarhističnimi alternativami.

Izviren pogled na ta problem je že leta 1917 prispeval ruski literarni kritik A. V. Lunačarskij, ko je razmišljal o jedru socialistične kulture in posebne kulture delavskega razreda. Socialistična kultura je po njegovi sodbi občečloveška, brezrazredna, harmonična in klasičnega tipa, medtem ko je kultura proletariata izrazito partikularna, razredno pristranska, militantna in romantična. Vsak razred ima v času borbe, torej v posebnem prehodnem obdobju konstituiranja, lastnosti »Sturm und Dranga«, torej romantično ekstatičnost in strastnost, ki najde svoj avtentični izraz tudi v konkretni umetniški praksi.

Poseben problem pa predstavlja tudi odnos marksističnih teoretikov umetnosti do njenih pglavitnih intencij v času zmage delavskega razreda, ko torej pride na oblast in postane zato vprašljiv kôd nepredvidljivosti in utopičnosti moderne umetnosti. Enostavno gre za to, ali naj bo nova socialistična umetnost pozitivna in zato tudi hvalnica obstoječega, ali pa naj se modificira in še naprej ostane kritično naravnana do svoje sedanosti in utopično odprta k novemu, še ne udejanjenemu? Ali se torej s socialistično revolucijo nujno menja temeljna funkcija evropske umetnosti in tudi njena estetska struktura, način organizacije zvočne, jezikovne, barvne materije? To vprašanje je eno pglavitnih vprašanj predvsem realsocialističnih marksističnih estetik in tudi kulturnih politik, utemeljenih na njih, vsekakor pa je izzivalno tudi za zahodnoevropske avtorje tovrstne estetike, kajti od njih, zahteva konkretne opredelitve, ki so podlaga tudi za čisto vsakdanja kulturno-politična stališča in ravnanja. Poleg znanih zgrešenih sočrealističnih izvedbenih projektov nove socialistične umetnosti naj kot nevarnost in zgrešenost omenimo tudi vse tiste poskuse, ki zahtevajo popolno transformacijo umetniških oblik in estetske funkcije, kajti pogosto ponujajo ob barbarskem in simplifikatorskem stališču do tradicionalne umetnosti le množične trivialne surogate, polne zlaganega plebejstva in folklore, tudi kiča.

V tem, nedvomno samo fragmentarnem prikazu nekaterih osrednjih problemov estetske teorije marksističnih piscev, smo že omenili nekaj razhajanj med njenimi avtorji. Vsekakor pa je potrebno omeniti še dva momenta, ki tudi bistveno razmejujeta to teoretično polje, in sicer razhajanje med konceptijama »poiesis« in »mimezis«, ter problem zamenjave marksistične estetike s sociologijo umetnosti.

V šestdesetih letih je namreč veliko avtorjev t. i. marksistične estetike odločno nastopilo proti Lukásevemu vztrajanju na teoriji umetniškega odraza oziroma odseva ter seveda tudi proti vsem drugim, predvsem sovjetskim in vzhodnonemškim avtorjem te konceptije, ki naj bi razvrednotila produktivno in avtohtono jedro umetnosti. K. Kosik, E. Fischer in R. Garaudy, da omenimo samo nekatere, so zato odločno zatrjevali (proti Lukácu), da umetnost ni posnemanje, temveč ustvarjanje nove stvarnosti (dejanskosti sui generis). Nekateri so to svojo odločitev utemeljevali tudi z znano zgodovinsko polarizacijo med Platonom in Aristotelom ter Heglom in Schellingom in njihovimi razhajajočimi se konceptijami o jedru umetnosti in njenem ontološkem statusu. Dilema »poiesis – mimezis« namreč pomeni spor med dvema osnovnima pogledoma na jedro umetnosti, namreč, ali pojasnjevati umetnost izključno s strani ustvarjalca in zato forsirati njeno vlogo pri oblikovanju nove stvarnosti, ali pa jo pojasnjevati skozi optiko sprejemnika umetnosti, ki jo razume le kot estetsko oblikovani odsev od estetske oblike neodvisnega objekta.

Vendar je ta polarizacija, predvsem ker se je modno vzpostavila in je zgolj pavšalno kritična do Lukáca, v svojem jedru vendarle omejena, umetno vnesena, saj v okviru marksističnih analiz, tudi tistih iz Leninovega »Materializma in empiriokraticizma«, ni šlo nikoli za zgolj pasivno senzualistično spoznavanje oziroma odražanje, temveč za reflektirano konceptijo, ki je tudi na estetskem odrazu precizno artikulirana napram modelu odražanja nove, samostojne kvalitete. Ne nazadnje je tudi v obsežnem Lukásevem delu dovolj natančno opredeljen ustvarjalni aspekt umetnosti, njene posebnosti (in tudi novosti) napram ostalim področjem vedenja in delovanja.

Za marksistično estetsko teorijo je značilen in tudi pomemben tudi njen odnos do sociologije umetnosti. Ker je prav v okviru te estetike izrazito prisotna tematizacija odnosa med družbo in umetnostjo (ta tematski sklop, ki vsebuje tudi vprašanja družbene usode umetnosti in njenega mesta v revolucionarnih družbenih procesih, je v njej radikalno premišljen in obsežno ekspliciran), obstaja nevarnost, da se to teorijo enostavno obravnava in razume kot marksistično sociologijo umetnosti. Pri tem ne gre le za redukcionizem nasprotnikov te estetike, ki jo enostavno zamenjujejo s sociologijo umetnosti, temveč tudi za tistega, v katerega lahko zapadejo tudi avtorji te estetike sami, če vse zapletene odnose, momente in kvalitete, ki opredeljujejo umetniške pojave, reducirajo izključno na ugotavljanje njihove socialne pojavenosti.

Vendar ta estetika nikakor ni nekakšna nova ali radikalizirana sociologija umetnosti, kajti slednja je kot znanost povsem ravnodušna do estetskih vrednosti umetniških del, marksistična estetika pa je, nasprotno, izrazito aksiološko usmerjena. Živo posega v historizirano polje umetniških pojavov in se stalno odloča »za« ali »proti«, postavlja alternative, relativira umetniške dogme. Za to estetsko teorijo pa je pravzaprav konstitutivno tudi neko drugo, »protisociološko« izhodišče, in sicer dejstvo, da ne vpliva le družba na umetnost, temveč da tudi umetnost ustvarjalno preoblikuje družbeno zavest in da »družbeno« nikakor ni edini in odločilni vzrok estetskih oblik in funkcij, temveč so slednje kompleksno pogojene tudi z drugimi elementi neumetniških struktur.

Obravnava omenjenih problemov, dilem in razhajanj v t. i. marksistični estetiki nam je razkrila izjemno širok teoretski prostor njene obravnave. Ta estetska usmeritev je v 20. stoletju izzivalna in produktivna tudi po tem, ker je to praktično edino mesto vedenja, kjer se tematizira celota odnosov umetniške postavitve, estetskih vrednosti, doživljanja umetniških del, pa tudi problemov njihove reprodukcije, konsumpcije in distribucije v različnih družbenih okoljih. V nasprotju do strukturalističnih, semiotičnih, freudističnih in tudi fenomenoloških teorij umetnosti je le še v njej ohranjen Heglov osnutek estetike kot filozofije umetnosti.

Ne smemo pa zamolčati tudi naslednjega dejstva: Marksistična estetika je estetika različnih avtorjev in nikakor ne metodološko enotna filozofska usmeritev. Velik eklekticizem, nenehno preskakovanje s področja umetnostne teorije in zgodovine k problematiki sociologije umetnosti in od tam k estetiki je vsekakor karakteristika tega mišljenja, ki se redko materializira v tematsko zaključenih zapisih. Estetsko pomenljiva problematika je pri številnih avtorjih te estetike enostavno vključena v širši kontekst, ali pa gre za spise, ki obravnavajo tudi druge, neestetske probleme, kar pa sploh ne omenjamo kot očitek, temveč le kot posebnost, ki je vredna pozornosti. K obravnavi predmeta te teorije pa lahko veliko prispevajo tudi nekateri drugi avtorji kot Julija Kristeva (»Revolucija pesniške govorice«), Peter Bürger (»Teorija avantgarde«), Renato Poggiolo (»Teorija avantgardne umetnosti«).

Problematične oblike marksistične estetike, razločevanja in protislovja, prisotna v njenem razvoju, so doživela ustvarjalen odmev tudi v slovenskem in jugoslovanskem prostoru, čeprav v relativno omejenem obsegu in brez kakšnih izjemno pomembnih teoretskih del, ki bi skušala preseči zgolj pretežno akademsko recepcijo nečesa, kar je v evropski znanosti in filozofiji prisotno že desetletja. Veliko nejasnosti in nedorečenosti spremlja celo obravnavo, razumevanje in institucionalizacije odnosa med umetnostjo, estetiko, kulturno politiko in samoupravljanjem, problemskega sklopa torej, katerega izvirne rešitve bi bile lahko zanimive tudi za Evropo. Te pomanjkljivosti so izrazite tudi v slovenskem kulturnem in filozofskem prostoru, ki je siromašen, za razliko od srbsko-

hrvaškega, tudi po prevodni literaturi temeljnih del marksistične in ne-marksistične, celo klasične estetike.

O marksistični estetiki lahko govorimo pri nas predvsem na dveh ravneh. Prva je tista, ki zadeva strogo znanstveno in akademsko obravnavo čisto estetskih problemov in ki je v zadnjih letih doživela vrh predvsem s teksti in diskusijskimi prispevki Sretena Petrovića. Druga pa se nanaša na dovolj zanimive, saj razgibane in ustvarjalne konfrontacije znotraj kulturne politike in umetniške refleksije same, bodisi da gre za razpravljanja o socialistični kulturni politiki, politizaciji umetnosti, polemike (na primer tista znana med J. Vidmarjem in B. Ziherlom), Krležove intervencije in oživljanje sporov na t. i. književni levici, o katerih smo v tem prispevku že pisali, ter pomembno publicistično delo Predraga Matvejevića.

In ker že omenjamo dogodke in imena, se moramo zaustaviti tudi ob Otu Bihalji – Merinu, praktično edinemu jugoslovanskemu avtorju, ki je dovolj tehtno posegel tudi v samo evropsko dogajanje marksistične refleksije umetniške avantgarde. Nekaj let, pred prihodom Hitlerja na oblast, je bil celo urednik odmevne revije »Linkskurve«, glasila levih nemških pisateljev, pomenljive pa so tudi njegove številne študije o sodobni kulturi in književnosti takratne Evrope, ki so izhajale v številnih revijah različnih dežel.

Za teoretska dela jugoslovanskih filozofov – estotov je značilno, da pravilno ugotavljajo velik vpliv tradicije nemške klasične filozofije na nekatere temeljne postavke in problematizacije t. i. marksistične estetike, kar še posebno velja za Sretena Petrovića in njegovo najpomembnejšo knjigo »Marksistična estetika«, močan vpliv pa je imela na izoblikovanje njihovih pglavitnih tez tudi prakseološko-ontološka usmeritev v evropski marksistični estetiki, namreč obravnava umetnosti kot produkcije in tudi dejanskosti sui generis, zoperstavljena teorijam pasivnega odražanja od subjekta neodvisne stvarnosti. Tako na področju čisto teoretskih prispevkov kot tudi v aktualnih kulturno-političnih intervencijah in sporih na t. i. umetniški levici pa sta pri nas praktično prezrti dve pomembni torišči marksistične analize umetnosti in njenega sveta, in sicer: Kritika umetniškega okolja, pervertiranega sveta vseh umetniških manažerij, klanovstva, politikantstva, akademizmov, komornih institucij, nimba umetniško svetega, nedotakljivega itn., ki se navlači na samo umetnost in parazitira na njej. Prav tako pa je premalo upoštevana tudi zveza med marksizmom kot teorijo revolucije in »levo umetniško avantgardo«, torej dogajanjem, ki ga označujejo že omenjeni avtorji kot so Eisenstein, Piscator, Brecht, J. Heartfield, Aragon, Eisler in Picasso, da omenimo samo njihovo, med vojnama delujočo »klasiko«.

Pomen marksizma za nerazvite države

(Posebej pri razreševanju problemov njihove emancipacije in razvoja)

I

Marksizem je že kar precej časa pričujoč tudi v nerazvitih državah in vpliva tako na teorijo kot na prakso *emancipacije*.¹ Prav kot ideološki instrument in najbolj dinamičen in mobilizatorski del racionaliziranja v proti kolonialnih gibanjih je bil marksizem, dasiravno kot mnogi drugi elementi ideološke nadstavbe kolonialno obvladovanih družb import iz razvitejše Evrope, njihovo izjemno pomembno gibalno.² Prav tako je prežemal zelo razgibana protiiperialistična gibanja v državah, ki so že dosegle formalno politično neodvisnost.

Marksizem je nudil ideologom teh gibanj ne le teorijo protikolonialnega in protiiperialističnega boja, marveč jim je odpiral tudi revolucionarno perspektivo. Dialektika kolonialnega sistema je bila izhodišče za načrtovanje pokolonialnega razvoja. Tako torej marksizem ni bil le spoznavna in aksiološka »karta« v analizi asimetričnega svetovnega sistema, v katerem so bili močno razpoznavni razviti in nerazviti, ampak je odpiral vizijo alternative. Alternativa pa je bila izhod iz takega sistema oziroma upor zoper status podrejenosti. In v tej viziji je bila revolucionarna akcija. Z emancipacijo naj bi bila povezana socialistična revolucija. Zdela se je povsem logična: če je bil namreč kolonializem imperialistični izrastek kapitalizma, mora biti *protikolonialna revolucija negacija kapitalizma*.

Ta, za najradikalnejše teoretike in ideologe protikolonialne in protiiperialistične revolucije logično izpeljana podmena je bila seveda že močno oddaljena od, naj tako rečemo, začetne marksistične vizije socialistične revolucije. Gre pa za miselni zasuk, ki je hkrati pomenil silno aktualizacijo socialistične revolucije, v času ko je (bilo) očitno, da je razvite države niso doživele.

V vsakem primeru smemo reči, da sta marksizem in nuja socialistične revolucije našla povsem novo vlogo. Težko bi o tem kaj zasledili v delih utemeljiteljev znanstvenega socializma. Še posebej pa je bila novost pričakovanje, da naj bi prav socialistična revolucija, naj povemo slikovito, pomenila »potni list«, s katerim bi se države pokolonialnega tipa emanci-

¹ S tem pojmom (iz lat. *ē*mancipātiō, *ō*nīs, f.) označujemo težnjo k osamosvojitvi v smislu osvoboditve iz stanja podrejenosti oziroma odvisnosti, v določenem smislu pa tudi tisto, kar je beseda pomenila v starem Rimu: pravico in razglasitev polnoletnosti.

² »Ideologija protikolonialistične revolucije«, *Teorija in praksa*, Ljubljana, 1976, str. 1183–96.

pirale in »izstopile« iz svetovnega kapitalističnega sistema. »Vhod« v ta sistem z nasiljem kolonialnega gospostva je pomenil za kolonialno obvladana ljudstva utemeljevanje njihovega periferne in marginalnega položaja. »Izhod« pa naj bi ta ljudstva, po dekolonizaciji konstituirana kot države, dosegla z zavračanjem kapitalizma.

Marksizem pa ni bil le podlaga za tako teoretiziranje. Bil je tudi *angažma*. V njem je namreč revolucionarno mesijanstvo. Ideja revolucije, spet proizvod Evrope, je v marksizmu dobila najpopolnejši smoter kot zavestno delovanje ljudi, ki sami odločajo o svoji zgodovini. Ta ideja je fascinirala velik del intelektualne elite v nerazvitih državah.

II

Ideja revolucije kot centralna točka marksizma kot angažmaja pa je bila prav v marksizmu utemeljena kot *evropska možnost* in bilo jo je treba prevesti v razmere ne-evropskega sveta. Marksizem je namreč idejo revolucije postavljal v kontekst znanstvene (torej resne) analize pogojev za socialistično revolucijo. Brez te analize vprašanje revolucije postane ne le nekakšno ugibanje, marveč tudi delovanje na slepo. Tudi *voluntarizem*³ pravimo takemu postopanju.

Še več. Ne Karl Marx ne tisti, ki so iz njegovega nauka izhajali, si niso bili edini v tem, kako bo dejansko prišlo do socialistične revolucije. Pustili so odprto vprašanje »zrelosti« posamezne družbe za revolucionarni prehod v socializem. Je pa verjetno ravno za Karla Marxa veljala nedvomna domneva, da bodo notranja nasprotja v kapitalizmu, ki jih je sistematično raziskal, izhodišče za socialistično revolucijo. Izvedel pa jo bo industrijski proletarijat in s prevzemom državne oblasti usmeril družbo v socialistično preobrazbo in morebiti v komunizem.

Logika te domneve je očitna: revolucija ima največ možnosti in do nje bo najprej prišlo tam, kjer je kapitalizem najbolj razvit. Tam, kjer se je utemeljil močan in razredno zaveden proletarijat. Tam bo to akcija nasilnega rušenja obstoječega reda, vhod v spremembo razredne vsebine države oziroma zamenjava vladajočega razreda buržoazije z vladajočim delavskim razredom.

Zgodovina pa tem domnevam ni sledila. Skorajda bi morda smeli reči, da je tok dogajanj bil v neskladju z omenjenimi predvidevanji. Do proletarskih revolucij, razen do sporadičnih, nekonkluzivnih in zaustavljenih poskusov, ni prišlo v razvitih kapitalističnih državah. Revolucije XX. stoletja so se porodile in včasih tudi zmagale v *manj razvitih državah*, v državah, ki so bile nekako na razpotju med predkapitalističnimi družbenoekonomskimi formacijami in začetnimi fazami kapitalistične preobrazbe. Vzemimo kot tipičen primer prav Rusijo, kjer je bila izvedena prva (uspešna) socialistična revolucija (oktobra 1917).

³ Pojem voluntarizem (iz lat. voluntās, ātis, f. volja, želja, zahteva; namen, nakana) tu ne rabimo v filozofskem smislu, ki postavlja voljo kot substanco, temeljno načelo, marveč kot težnjo, zasnovano zgolj na subjektivni želji, v kateri ta subjektivnost ni usklajena z objektivnimi okoliščinami, ki bi izkazovale istosmerne težnje.

Pa ni »revizija« bila le v stopnji razvitosti in »dozorelosti« kapitalizma. Dejanski revolucionarni izbruhi so kazali, da *družbeni nosilci* niso koncentrirani v modernem industrijskem delavskem razredu. V ruski revoluciji je pravzaprav tudi tu bila nekakšna »prehodnost«, v oktobrski revoluciji je proletariat imel pomembno mesto, okrog njega so se izoblikovale revolucionarne sile, v naslednjih revolucijah pa niti tega ni bilo več. Kot bomo še poudarjali, v kitajski revoluciji ni več proletariata, kot revolucionarnega ogrodka. In to še bolj velja za sodobne revolucije, ki se razglašajo za socialistične.

Dejanskost je narekovala določeno *modifikacijo* začetne marksistične teorije o revoluciji. Vendar je simptomatično, da so modifikacije prej bile revolucionarna praksa kot revolucionarna teorija. Očitno je vztrajanje pri začetnih teoretičnih domnevah o vodilni vlogi modernega proletariata. Celo tam, kjer ga ni bilo, je v marsičem ostala nekakšna fikcija proletarske revolucije. Izvedba revolucije pa s to teorijo ni zvezana.

Posebno daljnosežne revizije je začetna marksistična teorija o socialistični revoluciji doživela na področju *politične akcije*, kakršna naj bi bila potrebna, da bi se revolucija začela, nujna zato, da bi se obdržala in konsolidirala in še zlasti neizogibna zato, da bi revoluciji sledilo razvijanje novega družbenogospodarskega sistema. To slednje je pripeljalo k silni diverzifikaciji modelov socialističnega razvoja, do konfliktov med temi modeli na širokem diapazonu med ideologijo in političnim režimom.

Prva revizija, ki jo povezujemo s teoretično in praktično dejavnostjo Vladimira Iljiča Lenina, je še ostajala v kontekstu dokaj razpoznavne marksistične teoretične dediščine. Zlasti je to bilo tako, ker je sama izvedba ruske revolucije slonela na domnevi o evropski revoluciji, ki ji bo ruska le prvo netilo. Revolucionarno prevzetje oblasti v Rusiji s pomočjo partije profesionalnih revolucionarjev v imenu delavskega razreda naj bi bilo le otvoritveno dejanje neizogibne in pričakovane revolucije, zlasti v razvitejših državah Evrope. Če do nadaljevanja revolucije ne bi prišlo, bi bila revolucija v Rusiji preveč osamljena in šibka zaradi splošne ruske zaostalosti in ne bi mogla biti uvod v socialistično graditev. (To je končno jedro ideje o »permanentni revoluciji«, kakršno je zagovarjal Lev Davidovič Trockij.)

Seveda je bilo treba najprej teoretično razrešiti vprašanje, zakaj naj bi do revolucije prišlo najprej v Rusiji. Lenin je pojasnilo dal z znamenito tezo o »najšibkejšem členu kapitalističnega sistema«, ki je postajal svetovni sistem in prehajal v svojo najvišjo razvojno fazo – imperializem. K temu je Trockij dodajal dokaj kompleksno analizo vloge in položaja ruske buržoazije, ki kljub nagli industrijski rasti in nastajanju modernega proletariata ni bila sposobna iztrgati oblasti carskemu avtokratizmu in tako izvesti buržoazne revolucije. Zaradi svoje slabosti je bila sposobna »stari režim« vreči le s pomočjo proletariata, vendar v precepu strahu pred njegovo rastočo močjo. V takem stanju je, po Trockem, bila skorajda dolžnost proletariata pospešiti buržoazno oklevanje, potisniti buržoazijo v

revolucijo in jo skozi njeno buržoazno fazo popeljati v fazo socialistične revolucije in ob tem utemeljiti zvezo z množičnim kmečkim prebivalstvom.⁴

Teorija permanentne revolucije ni originalna misel Trockega. Zasledimo jo v Marxovem pisanju o Pariški komuni. Njena posebnost v primerjavi z ortodoksnimi marksisti druge internacionale, ki so razmišljali v »stadijih« (le po uspešni buržoazni revoluciji lahko sledi proletarska), je bila izrazita. V tem je končno bilo bistvo spora med manjševiki in boljševiki. Sledeč ortodoksnost druge internacionale ni bilo marksistom početi nič drugega kot podpreti buržoazijo v boju zoper carski avtokratizem. Teza Trockega pa je, naj tako rečemo, združevala dva »stadija«. Je pa Trocki hkrati opozarjal na to, da je v dejanski ruski zaostalosti nekakšna dvoreznost: prav ta zaostalost revolucijo izziva in hkrati pomeni resno nevarnost za razvoj socializma, če revolucija v razvitejših državah ne bi uspela. V tem smislu je razumeti strah pred izničenjem ruske revolucije brez njenega nadaljevanja v razvitejših državah.

Zgodovina je pokazala, da Trocki ni imel prav, vendar ga je v njegovem strahu na določen, prav poseben način, tudi potrdila. Do revolucije zunaj Rusije ni prišlo, oziroma zmagala je kontrarevolucija, pa vendar kapitalizem v Rusiji ni bil restavriran in Sovjetska zveza se je konsolidirala kot država velikanka. Zmogla je izjemno dinamično industrijskega razvoja in izdelala je nekakšen model socialističnega razvoja. Je pa s svojo novo ortodoksnostjo, da, z dogmatičnostjo ta model predstavila kot univerzalen in tako pravzaprav povzročila nove daljnosežne teoretične in praktične dileme.

Ne glede na verbalizem in dokazovanje konsekventne izvedbe originalnih marksističnih idej o revoluciji in socializmu je teorija o »socializmu v eni državi« in institucionalizacija ruske revolucije v *stalinistični formuli*, ne glede na verbalistična zatrjevanja, uničila domnevo o proletariatu kot dominantnem razredu.

Kitajska revolucija je ta proces pomaknila naprej, ker pač v njej proletariati ni imel nobene vidne vloge v sami izvedbi revolucije. To pa je bilo, glede na poraz šanghajske vstaje (1927), ko je družbena baza kitajske komunistične partije med industrijskimi delavci povsem izginila, logično. Potem je delovala le med kmeti in leta 1949 dosegla zmago. Pa tudi v tej revoluciji, tako kot v ruski, ostaja vstrajanje na njeni denominaciji kot proletarski. Je pa pojem moral spremeniti pomen: ni se več nanašal na nekakšno specifično razredno kategorijo, prej je to bila nekakšna posebna konstalacija ideoloških tem.

Tako se je torej »teza« o zgodovinskih nosilcih socialistične revolucije premaknila. Povezovanje proletariata z revolucijo je postalo irelevantno. Sledilo je prevajanje teh premikov v nekakšno koherentno teorijo, prišlo je do dokazovanj iz tako ali druge osmišljene revolucionarne prakse o

⁴ Lev Davidovič Trocki: *Permanent Revolution*, New York: Pioneer, 1931.

novih, naj tako rečemo, revolucionarnih poverilnicah. To naj bi bil *kmečki* in ne mestni proletariat. Načeta je debata, ki se je marksizem ne bo več mogel otresti in se ji izogniti. Razprave, ki so jih začeli v Rusiji narodniki in že po oktobrski revoluciji znova aktualizirali eserji (socialni revolucionarji), boljševiski oponenti in žrtve, so se pojavile v nepričakovanih kontekstih. Zlasti je seveda to bila tema *maoizma*, poskusa teoretične osmislitve kitajske revolucije.

Kmetje so postali posebna revolucionarna kategorija. Seveda v nerazvitih državah. Marxove zaničljive pripombe o kmetih (zlasti v Franciji XIX. stoletja) in obračuni s »kulaki« v Sovjetski zvezi – kot da niso več bili prepričljivi. V protikolonialni revoluciji in znotraj upanj, da se bo nadaljevala v socialistično, so kmetje postali na različne načine opisovani revolucionarni potencial. Delavskemu razredu se ni več pripisovalo veliko revolucionarne energije, skorajda je kot nosilec revolucionarne preobrazbe zavržen. V tem je vsekakor bistvena revizija Marxovega nauka o revoluciji.

Predvsem je seveda povsem očitno izhodišče v dejstvu, da v *nerazvitih državah delavskega razreda ni*. In če že je, je njegova številčnost zanemarljiva. Dodati pa je treba, da se razredi sploh šele oblikujejo, in da je profil teh razredov vsekakor močno različen od evropske paradigme.

Razume se, da iskanje zgodovinskega nosilca revolucije ni moglo v ničemer tekmovati s teoretično rigoroznostjo Marxove analize pomena in vloge delavskega razreda. Poskusi prenašanja s postopki nekakšne analogije tega pomena in vloge, recimo, na kmeta brez zemlje ali na vaški proletariat, je bilo lahko le nekakšno vzklikanje »zadnjemu resničnemu proletarcu sodobnega sveta«. Še daleč pa temu »proletarcu« ni moglo biti pripisano na središčno mesto v procesu proizvodnje in še manj zavest o določenem poslanstvu, ki mu ga nalagajo zakoni družbenega razvoja. Morda je tudi v tem dejstvu najti razloge na opuščanje in zanemarjanje revolucionarne teorije v smislu analize dinamike družbenih struktur. Revolucionarna akcija je postala nekako, naj tako rečemo, *stvar občutka*. In tu je vsekakor obilo voluntarizma. Revolucionarno postopanje postane čustvena zadeva, zlasti spodbujena s kritičnostjo sistema, ki tare »ponižane in užaljene« in se očitno razteza od nepravčnosti razporeditve zemlje in moči v agrarnih družbah do njih marginalnega položaja v svetovnem kapitalističnem sistemu, ki mu utripi velevajo visoko razvite kapitalistične države.

III

Vse bolj pa je bila očitna potreba po *teoriji*. Ponavljanje »klasičnih« tez o revoluciji se je kazalo vedno bolj kot odlaganje revolucionarne akcije. V Latinski Ameriki so si za to izmislili pojem »gradualizem«⁵, s

⁵ *Latinska Amerika: Društvena struktura i politički sistemi*, Beograd: Institut za medunarodnu politiku i privredu, 1968, str. 255 in dalje.

katerim so označevali teorijo tistih, ki v dogmatičnem vztrajanju »čakajo«, da bo kapitalizem dozorel in postal primeren za revolucionarno akcijo proletariata. Revolucionarna nestrpnost, ki jo je prav protikolonialna revolucija močno spodbudila, je vodila k akciji in v njej je bilo bore malo teorije. Protiimperialistični boj, ki je imel poenostavljen cilj v t.i. nacionalni emancipaciji, kar je pomenilo zlasti nasprotovanje hegemonističnim silam svetovnega kapitalizma, je bil nekakšen splošen okvir, ki mu je konkretnost dajala povezanost domačih zatiralskih struktur oziroma razredov s to hegemonijo.

Vsekakor pa je bila posebna spodbuda dejstvo, da so revolucije prešle v manj razviti svet. Očitno je postalo, da se je revolucionarni potencial razvitejšega dela sveta unesel. In to je bilo treba teoretično obrazložiti.

Težko bi bilo na tem mestu celovito prikazati tipanje k tej obrazložitvi. Tudi glavne teoretične prispevke bo treba resneje obrazložiti v kakšnem drugem kontekstu. Tu nam bo zadostovalo, če povemo, da se je tovrstna teorija postopoma izoblikovala v zvezi z analizo nastanka svetovnega sistema. Zlasti pa v zvezi s tezo o njegovem centru in njegovi periferiji, kar pomeni hkrati razlago kontrasta med razvitimi in nerazvitimi.

Največ je izšlo iz preučevanja Latinske Amerike, vsaj v začetni fazi omenjenih teoretičnih prizadevanj.⁶

Začelo se je s »preureditvijo« podatkov o genezi kapitalizma v njegovi periferni, odvisni obliki. Prve osmislitve pa so se ustavile v zvezi s tako imenovano *teorijo odvisnosti*. Nastajala je najprej kot »teorija marginalnosti«. Iz tega so nastajale številne refleksije, vse do opozarjanja na realne revolucionarne potenciale v svetovni periferiji. Ti naj bi bili prav tisti deli družbe, ki so izključeni, ki nimajo dostopa do kakršne koli dejanske participacije v družbenem in političnem smislu. To pa so tisti, ki so na samem družbenem »dnu«.

Revolucija v tej luči postane *možnost družbene integracije*. Z revolucionarno akcijo se povsem »izključeni« dvignejo na raven polnopravnosti in hkrati razrušijo statične strukture, ki svetovno periferijo ohranjajo v stanju marginalnosti.

Bilo bi morda prav, dasiravno močno zamudno, naštevati vse tiste, ki so prispevali k tem teorijam. Morda bomo skrajšali to naštevanje s tem, da povemo, kako je imela na določen način, kot »intelektualni center«, odločilno vlogo ekonomska komisija Združenih narodov za Latinsko Ameriko. Njena vloga je izjemna prav v prevzemanju resne naloge, ki je bila v diagnozi latinskoameriške nesposobnosti razviti »navznoter« obrnjen proces gospodarskega razvoja in prekiniti tako imenovani »razvoj navzven«, kar je bilo zgolj »prevajanje« impulzov svetovnega trga v razvoj nesamostojnih gospodarskih struktur.

Drugi močan impulz teoretičnemu preverjanju je vsekakor dala *kubanska revolucija* (zmagala na začetku 1959). Pravzaprav je nepričakovan

⁶ Glej: »Dileme o prirodi latinskoameričkih društev«, *Naše teme*, Zagreb 1978, br. 7-8, str. 1431-46.

uspeh te revolucije sovpadal z zgoraj na kratko opisanim teoretiziranjem, čeprav bi bilo seveda povsem napačno misliti, da je šlo za nekakšno domišljeno sinhronizacijo ali paralelizem. Je pa kubanska revolucija povsem na podlagi določene prakse, torej brez teoretične priprave, razrešila dilemo med revolucionarno teorijo in revolucionarno prakso tako, da je pač do revolucije prišlo in da je proklamirala socialističen izid. Vse to je bilo treba pozneje še teoretično osmisлити.

Problem je bil že v določitvi njene razredne narave. Je bila to kmečka revolucija? Delavski razred, celo formalno poklican k sodelovanju, se ji namreč razen posameznikov – in to redkih – ni pridružil. Vodili so jo intelektualci in njena začetna načela so govorila v splošnem žargonu demokracije in socialne pravičnosti, natančneje morda le o osvoboditvi proizvodjalnih sil od tuje dominacije. V tem poslednjem tematiziranju je kaj kmalu protiimperialistično usmerjena, kar pa je bila tudi svojevrstna reakcija na agresivno vedenje Združenih držav Amerike, ki so se kubanske revolucije kot možnega sprožila obsežnejšega latinskoameriškega revolucionarnega plaza ustrašile in jo hotele zaustaviti na povsem blagih premicah delne demokratizacije kubanskega političnega življenja. Hkrati pa so Združene države Amerike kubansko revolucijo prisilile, da se je zaradi samoohranitve obrnila na Združenim državam Amerike nasprotno velesilo in tako je v kubanski revolucionarni kontekst vstavljeno nevarno blokovsko tekmovanje.

Končni rezultat pa je, če zanemarimo tiste, ki za našo analizo niso dovolj relevantni, bili vsekakor vzpostavljanje in nudenje nekakšnega recepta za *emancipacijo*. Seveda recept vključuje naslonitev na države realnega socializma. V tem je njegova pomanjkljivost in nekonkluzivnost. Drugi recepti, zlasti tisti, ki zadevajo odstranitev posledic periferne položaja v svetovnem gospodarstvu in homogeniziran gospodarski razvoj, so se še bolj porazgubili v dejanskosti kubanskega gospodarstva.

Sicer pa je vse, kar se je dogodilo, ko je prišlo do, naj temu tako rečemo, nekakšne strnitve »nove« teorije, našlo splošno izhodišče v *analizi kapitalistične akumulacije*. O pomenu delavskega razreda se govori le v nekakšnem skorajda ritualnem smislu, kar smo že omenjali. Ekonomisti iz omenjene Ekonomske komisije so vsevdilj govorili o nujni strukturne transformacije. Teoretiki »odvisnosti« so dodajali, da pri vladajočih razredih ni več moč zaslediti kakršnekoli želje po strukturalnih spremembah, še manj bi lahko tu iskali celo težnje po kaki buržoazno-liberalni revoluciji, kakršna je bila mehiška (1911). Če naj bi prišlo do konsistentnega gospodarskega razvoja, je potemtakem treba odstraniti obstoječe vladajoče razrede in jih nadomestiti z oblastjo, ki bo zavzeta za gospodarski razvoj.

Tako pravzaprav slutimo, da je zamisel socialistične revolucije postala zamisel nekakšnega birokratskega ali tehnokratskega priveska ali prirastka, ker pač podmena o zgodovinski transformacijski vlogi delavskega razreda nima realne zasnove. V tem smislu je vsekakor tu zaslediti

nadaljevanje stalinističnega enačenja socializma z gospodarskim planiranjem, državnim lastništvom nad sredstvi za proizvodnjo in oblastjo politične elite. Misel Paula Barana,⁷ da »ima socializem v zaostalih in nerazvitih državah močno tendenco postati zaostal in nerazvit socializem«, se seveda v celoti potrjuje. Nič več ni govora o emancipaciji delavskega razreda, ki bo osvobodil sebe in konsekvntno vse druge razrede od eksploatacije in alienacije in ne le od revščine in pomanjkanja. (V določenem smislu se »projekcija« socialistične revolucije v nerazvitih državah začne bistveno razlikovati od tiste, ki je preokupacija delavskega razreda in njegovih strank v razvitih državah.)

Ni pa nepomembno, da nekateri teoretiki revolucije v nerazvitem svetu utemeljujejo svoje teorije z izjemno prodornimi analizami situacije nerazvitosti. Potem dokazujejo, kako obstajajo objektivne možnosti za revolucijo in sledi dokaz, ki je res čisti voluntarizem: potreben je le majhen motor in revolucije bi se začele. Vlogo takega motorja so v Latinski Ameriki pripisovali gverili ali t. i. žariščem (foco). Prav revolucionarni »focq« bo iskra, ki bo zažarela v revolucijo.⁸ To bi naj bilo končno revolucionarno izkustvo Kube.

Teorija je vsekakor nastala v Latinski Ameriki in spet v marsičem za Latinsko Ameriko kot racionalizacija kubanske revolucije in njene proliferacije, kar je z dejanjem skušal izvesti Ernesto Che Guevara (1928–1967), ko je odšel s Kube v Bolivijo, kjer je bil osamljen in tragično ubit.

Latinska Amerika naj bi bila šibka kombinacija držav, ki obstajajo le tako, da jih podpira imperializem, kar je povsem mišljeno kot severnoameriška hegemonija. To bo držalo za Kubo pred letom 1959, toda kot splošen opis ni povsem točna diagnoza. Še zlasti pa so velike razlike med posameznimi državami. Nekaj drugega je Mehika, ki je utrdila svojo identiteto in številne elemente emancipacije z revolucijo (1910–1919), in spet nekaj drugega Brazilija ali Argentina. Teorija »žarišča« (»Foquismo«) je šla mimo razredne analize in mimo dejanskosti političnih sistemov. Tako je zlahka padla v voluntarizem v tem smislu, da je potrebno le vzeti v roke puško in se odpraviti v planine, pa bo revolucija zanetena. In prav tragični polomi te teorije v praksi latinskoameriških gverilskih dejanj po kubanski revoluciji izpričujejo ohlapnost in šibkost teorije.

Nekateri so se potrudili natančneje iskati družbeno bazo za revolucijo, ki se je zdela neizogibna. Franc Fanon⁹ je le-to slutil v marginalnem prebivalstvu večjih mest, ki ni v ničemer vključeno v tokove gospodarskega življenja. Posamezniki so upali, da bi taka »baza« lahko postala progresivno orientirana vojska. Zgledovali so se po t. i. naserovski revoluciji in v Latinski Ameriki pričakovali naserizem od, recimo, delov perujске armade.

⁷ *The Political Economy of Growth* – New York: Monthly Review, 1957, p. VIII.

⁸ Régis Debray: *Revolution in the Revolution?* – Harmondsworth: Penguin, 1967.

⁹ *Upor preklelih* (original: *Les damnés de la terre*) – Cankarjeva založba, Ljubljana 1963.

Bolj realni, npr. Amilcar Cabral¹⁰, so ugotovili, da revolucijo predvsem najprej kot osvobodilni boj oziroma protikolonializem lahko vodijo le malomeščanski intelektualci oziroma izobražena elita. To so seveda izobraženci, ki jih je dosegla in zasegla evropska kultura in izobrazil evropski šolski sistem, v katerem so postali seznanjeni tudi z marksizmom in s celotnim arzenalom revolucionarne kulture. Pravzaprav so to akulturiranci¹¹, ki jih prav to njihovo specifično »kulturno stanje« loči od večinskega domačega prebivalstva, njegove kulture in končno nezaveščenosti tudi glede kolonialnega fenomena. Prav to dejstvo jih postavlja v ospredje kot revolucionarje in njihova marksistična vednost jim daje primeren instrument za revolucionarno ravnanje.

Ko tako razmišljamo o vlogi intelektualcev kot dejanske revolucionarne sile oziroma kot o katalizatorjih revolucionarnega potenciala manj razvitih dežel, nam se spet utrne misel o vlogi podobnega družbenega sloja, denimo, v ruski revoluciji. To revolucijo s socialističnim izidom so zasejali in izvedli profesionalni revolucionarji, katerih ideje so bile delež razvitejše Evrope. Marksizem je namreč bil v Rusijo vnešen in težko si zamislimo njegov nastanek v ruskem zgodovinskem izkustvu. Mnogi reformatorji ruske zaostalosti so že prej bili oboroženi z idejami, ki so jih nabrali zunaj Rusije.

Amilcar Cabral je svoje razmišljanje o vlogi intelektualcev sicer skušal optimistično zaključiti. Da bi revolucija zmagala, naj bi bila potrebna nekakšna nova zvrst »razredne diktature« in nujno naj bi bilo, da se intelektualci po izvršeni revoluciji odrečejo »oblasti«.¹² To je skorajda nekakšna teza o nujnosti »samomora« revolucionarne majhne buržoazije kot privilegiranega razreda in njene »reinkarnacije« v službi delavcev in kmetov.

Prav v tej »želenosti« razredne abdikacije je velika slabost teorije o intelektualcih kot instrumentu revolucije. Prav v državah pokolonialnega tipa, katerih dekolonizacija je bila praviloma v rokah izobražene in hkrati akulturirane elite, je kaj malo sledov o kakršnikoli »abdikaciji« kot odrekanju oblasti v njeni »razporeditvi« na širše ljudske sloje, da o delavskem razredu v tem smislu niti ne govorimo. Sloj, ki je s protikolonialno revolucijo pridobil oblast, se je v njej vsidral in jo pravzaprav ohranja kot izrazito razredni privilegij.

Sicer pa smo spet soočeni s prav posebnim kontrastom: utemeljitelji marksizma so sodili, da bo revolucijo izvedel najmanj privilegiran razred, protikolonialno revolucijo pa je izvedel privilegiran sloj, ki je bil tudi »shramba« socialističnih idej (kolikor so se te v njej pojavljale).

¹⁰ *Kolonializem in dekolonizacija* – Obzorja, Maribor 1980, str. 174–5.

¹¹ S. Južnič: *Socialna in politična antropologija*, FSPN in Partizanska knjiga, Ljubljana 1977, str. 539.

¹² Nekako najpopolnejša zbirka Cabralovih idej je po njegovi zelo zgodnji in tragični smrti v: *Unity and Struggle. Speeches and Writings*, New York: Monthly Review Press, 1979.

Pa vendar je ne glede na prakso izvedenih revolucij in izrazito revizijo domnev o socialistični revoluciji in njenih nosilcih simptomatično prav vztrajanje pri *marksizmu kot splošni teoriji revolucije*. Očitno je vztrajno prizadevanje teoretično uskladiti določene nepredvidljivosti v stvarnosti s splošnimi marksističnimi koncepti. In to je nekaj, kar vsekakor preseneča.

Usklajevanje pa je bilo potrebno na več ravneh: od vprašanja nosilcev revolucionarne preobrazbe do narave revolucije, za katero je ne-evropski nerazviti svet sposoben.

Rekli smo že, da je v praksi v ospredju dejstvo, da industrijski proletarijat ni mogel biti revolucionarna avantgarda. Še več. Mnogi analitiki revolucionarne prakse so poudarjali, da je delavski razred v nerazvitih državah pravzaprav družbeno privilegiran sloj, posebne vrste delavska aristokracija. Že zato revoluciji ne more biti naklonjen, kaj šele njen razredni nosilec. Ustreza mu obstoječe stanje, v katerem je daleč na dnu socialne lestvice kmet, specifičen sloj marginalnega prebivalstva na mestnih obrobjih in ponekod še v moderno družbo ne vključen etnično ali celo tribalno izoliran domorodec. Ta prednost delavca, zlasti tistega, ki ima stalno zaposlitev in je vključen v moderni sektor kapitalističnega gospodarstva, je pravzaprav povsod v nerazvitem svetu izrazita. Tako na primer dohodek delavca na plantaži v Zgornji Volti dosega desetkrat večjo vsoto kot dohodek kmeta.¹³

Pri globlji presoji nerevolucionarnega vedenja delavskega razreda v nerazvitih državah nekateri segajo po realni analizi njegovega dejanskega položaja, drugi pa ostajajo pri tradicionalnih konceptih, kakršni so izšli iz omemb Friedricha Engelsa o angleškem delavskem razredu in kakšni so se ustalili v Leninovi dodelavi: deli delavskega razreda so pač delavska aristokracija. Ne manjka takih, ki prav v vlogi in političnem vedenju delavcev v manj razvitem delu sveta najdejo dodatna oporišča za svojo tezo o tem, kako je celotni delavski razred izgubil revolucionarno sestavino, kar je povsem očitno v razvitih kapitalističnih državah.

Poseben problem je seveda *precizna označba izvedenih revolucij*. Težko bi jih imeli za proletarske, dubiozen bi bil naslov marksistične. Ko si nadenejo ime »socialistične«, pa prav tako gre pogosto za nekakšno »naključno« odkritje socializma.

Vzemimo primer Kube. Pred zmago kubanske revolucije skorajda ni mogoče najti kakega socialističnega programa ali celo izjave kubanskih revolucionarjev. Cilji so bili bolj enostavni: vreči diktaturo Fulgencia Batiste in vzpostaviti nekakšno parlamentarno demokracijo, zmanjšati odvisnost od Združenih držav Amerike in torej – kot smo že povedali – utemeljiti večjo stopnjo kubanske emancipacije, pa še zmanjšati odvisnost od sladkorja in tako diverzificirati monokulturno gospodarstvo.

¹³ Joseph Ki-Zerba: »Izvori snaga države u Africi«, *Socializam u svetu*, Medunarodni časopis marksističke i socialistične misli, Beograd, godina peta, br. 25, 1981, str. 139.

Šele v letu 1961, skoraj tri leta po zmagi revolucije, je Fidel Castro javno obznanil, da je revolucija socialistična. In šele potem se je začela opremljati z aparatom, ki naj bi sodil k socialistični državi. To pa so storili na temelju sovjetskega modela. Sicer so mnogi spekulirali in trdili, da je ta »socializem brez socialistov« bil le krinka, dokler revolucija ni zmagala, ker bi drugače revolucija ne uspela zaradi »budnosti« Združenih držav Amerike. Je pa resnica vendarle enostavnejša. Sovražni premiki vlade Združenih držav Amerike, ki so zaslutile krnjenje svojih monopolnih interesov na Kubi, so tirali revolucionarno oblast v radikalne reforme: v agrarno in v spremembo lastništva nad sredstvi za proizvodnjo v industriji. Logika nerazvitosti je to oblast tirala v državno lastništvo nad sredstvi za proizvodnjo in seveda v gospodarsko planiranje. Tako je »naletela« na socializem kot že v tem smislu obstoječi model gospodarjenja. Temu je seveda dodati dejstvo, da je zoper pritisk in blokado Združenih držav Amerike Kuba našla protitežo v pomoči Sovjetske zveze.

Podobna logika je delovala pozneje v tistih revolucijah, ki so si nadele oznako marksistično-leninistične. V Afriki je tako bilo v Etiopiji, deloma v Beninu.

Posebnost je vsekakor nekakšen *invertirani proces* v revolucionarni institucionalizaciji. Najprej se v razmerah ostre družbene in moralne krize »starega režima« uveljavi novo revolucionarno vodstvo. Konsolidira se praviloma okoli močne osebnosti (Fidel Castro, Mengistu Haile Mariam), ki neusmiljeno odstrani vsako opozicijo: ostanke »starega režima« in potem še rivalske revolucionarne sile na levici, tudi marksiste. Morebiti jih absorbira v podrejeni vlogi med novo revolucionarno elito, vsekakor pa tudi deklariranim silam marksistične usmeritve ne dovoli nobene samostojne vloge. Potem šele nastopi faza institucionalizacije. Oblikuje jo denimo, komunistična partija in vzpostavi model paralelizma državne in partijske strukture. Ob tem pa je temeljna opora oborožena sila, ki je iz revolucije izšla, ali pa prenovljena armada, očiščena od revoluciji nelojalnih elementov.

Socialistične ideje kot *ideologija protikolonialne revolucije*, kar je bilo značilno za šestdeseta leta, čas intenzivnih protikolonialnih bojov in nagle dekolonizacije, so vsekakor v luči novega revolucionarnega vala v sedemdesetih letih doživele v nerazvitem svetu določeno *radikalizacijo*. Vzemimo črno Afriko. V času intenzivne dekolonizacije se je cela vrsta njenih voditeljev razglasila za socialiste in utemeljevala t. i. *avtohtoni socializem*. To ni bilo povsem neznano tudi v nekaterih azijskih pokolonialnih državah. To pa je pravzaprav pomenilo le vztrajanje pri avtohtonih domnevnih socialističnih prvinah tradicionalne predkolonialne družbe in dokazovanje nekakšne posebne avtentičnosti, ki jo je zrušil kolonialni režim kot tuja okupacija. Več kot – navadno neuspešno – obujanje teh prvin ni bilo v programu. Večji del držav, težečih k avtohtonemu socializmu, je sicer prepuščal svobodno delovanje ekonomskih silnic in s tem tudi razredno diferenciranje.

Ni pa bilo povsod enako. Tisti, ki so se razglašali za socialiste, so bili različni; denimo, v razponu med Ahmedom Sekou Touréjem v Gvineji in Leopoldom Sédarjem Senghorjem v Senegaliji, oziroma med Kwamejem Nkrumahom v Gani in Tomom Mboyo v Keniji. Nekateri ideologi so imeli trdnejšo podlago, Nkrumah in Sekou Touré sta imela solidnejša marksistična izhodišča: drugi so predvsem idealizirali »afriški socializem«, kot na primer Julius Nyerere v Tanzaniji.

Avtohtoni socializem se nam vsekakor kaže prav v luči različnosti pogojev, ki bi jih lahko razvrščali kot »dozorelost« za socialistično revolucijo. Prav zaradi svoje zaostalosti so se mnoge države zazrle v lastne možnosti glede »izvorov socializma«. Tako gre razumeti tisti avtohtoni socializem, ki je »vire« našel v kolektivizmu tradicionalnih vaških srenj oziroma v egalitarizmu predkapitalističnih družbenoekonomskih formacij.

Prav gotovo je pomembno opozoriti na dejstvo, da so organizirane sile evropskega socializma nekako pomagale, npr. afriškim socialistom, razmišljati prav v tej smeri. Britanska Laburistična partija, denimo, je pomen avtohtonega socializma poudarila že leta 1942, razmišljujoč o britanskih kolonijah. Na svojem 41. letnem zboru (konferenci) je zapisala: »V vseh kolonialnih področjih Afrike in drugod, kjer obstajajo primitivni sistemi komunalne zemljiške posesti, naj bi se te sisteme ohranilo in zemljo je treba razglasiti za neodtujljivo v zasebno prodajo ali kupovanje«. ¹⁴

Mnogi socialisti so menili, da bo mogoče tradicionalne oblike kolektivizma združiti z modernimi socialističnimi idejami. Nemalo je bilo tistih, ki so v obujanju tradicionalnih »socialističnih prvin« videli hkrati »avtentičnost« lastne kulture. Tako so zlasti v Afriki, npr. v Tanzaniji, dokazovali, da je koncept zasebne zemljiške lastnine tuj tradicionalnim kulturam Afrike. V tem smislu so poljedelske površine dane kmečkim srenjam v obdelovanje.

Spet je tu možno najti nekakšen paralizem med tovrstnimi socialističnimi idejami in tistimi, ki so bile znane v Evropi XIX. stoletja prav v času uveljavljanja marksizma. Že omenjeni ruski »narodniki« (tako imenovani zaradi odhajanja med narod, tj. med ljudstvo) so nastali kot politično gibanje iz borb za osvoboditev ruskega tlačana fevdalnih spon. Da ne bi ta osvoboditev pomenila novega zaslužjenja v kapitalističnem razslojevanju vasi, so narodniki poveličevali rusko kmečko srenjo kot zametek socialistične presnove cele države. Prav kmečki kolektivizem je postal nekakšen vir utopično socialističnih inspiracij.

V določenem smislu je bila dekolonizacija impulz za podobna razmišljanja in v Afriki so mnogi ideologi dekolonizacije govorili o tem, da ima prav Afrika tako rekoč edinstveno zgodovinsko možnost graditi socializem na tradicionalnih temeljih, ki jih še nista zrušila industrializacija in kapitalizem.

¹⁴ Citirano v: Louise W. Holbrun (Editor): *War and Peace Aims of the United Nations*, Boston, Mass.: World Peace Foundation, 1943, p. 686.

Vsekakor dilema ni nova. Znana je tudi iz zgodovine socializma v jugoslovanskih deželah. Naj omenimo le razmišljanja prvih srbskih socialistov.

Pa vendar replika na to ni bila vedno povsem enosmerna. V nekaterih svojih formulacijah je Karl Marx dopuščal možnost, da »primitivni kolektivizem« preskoči buržoazno fazo razvoja, vendar to le takrat, ko bi bile manj razvite dežele že obkrožene s takimi, ki so izvedle socialistično revolucijo. Januarja 1882 sta Karl Marx in Friedrich Engels napisala predgovor k ruskemu prevodu Komunističnega manifesta (ki ga je priredil Georgij V. Plehanov). Tako pravita:

»V Rusiji pa nahajamo mimo naglega razcveta kapitalističnega špekuliranja in šele razvijajoče se meščanske lastnine večjo polovico zemlje v skupni posesti kmetov. Vprašanje je: ali lahko ruska občina, oblika pradaune skupne zemljiške posesti, čeprav močno spodjedena, neposredno preide v višjo obliko komunistične skupne posesti? Ali mora, narobe, prej iti skozi isti proces razkroja, ki predstavlja zgodovinski razvoj Zahoda?

Edini odgovor, ki je dandanes mogoč, je: če bo ruska revolucija signal za proletarsko revolucijo na Zahodu, tako da se bosta medsebojno dopolnjevali, utegne zdajšnja ruska skupna zemljiška posest biti izhodišče komunističnega razvoja.«¹⁵

Gre torej za že dolgotrajno razpravo. Ali je mogoče ta razprava le ponavljanje že irelevantnih in zgodovinsko preseženih dilem? Ali je v njej kak bistveno nov moment? So danes okoliščine nerazvitega sveta take, da kak primordialen socializem postane lahko »pravi socializem?« V razpravi je pričujoče zlasti izrazito *proti-evropocentristično stališče* mnogih ideologov, ki zatrjujejo, da vse oblike socializma niso nujno evropske. Tako pravi Julius Nyerere.¹⁶

»Utiramo pot v socializem in v nevarnosti smo, da nas prevzame nova teologija, pa bomo skušali svoje probleme reševati v skladu s tistim, kar povedo svečeniki marksizma, da je Marx rekel ali menil. Če bomo to počenjali, ne bomo uspeli. Razmere Afrike so zelo različne od tistih v Evropi, v katerih sta pisala in delala Marx in Lenin. Govoriti ali misliti, kot da bi ti misleci že izdelali vse odgovore na naše probleme, kot da je Marx izmislil socializem, bi pomenilo zavreči hkrati človečnost Afrike in univerzalnost socializma. Marx je veliko prispeval k socialistični misli. Toda socializem se z njim ni začel, niti se ne more končati v stalni reinterpretaciji njegovih pisanj.«

Še bolj decidirano so v tem smislu zavračali Marxa v t. i. arabskem socializmu.

Pa vendar avtohtoni socializem šestdesetih let ni imel velikega uspeha. Ostal je nekako deklarativen in ni reševal bistvenega problema, *problema*

¹⁵ »Predgovori k trem nemškim izdajam« (III), 21. januarja 1882, »Manifest komunistične stranke«, Karl Marx, F. Engels v *Izbranih delih* (II. zvezek), Ljubljana, CZ, 1971, str. 573.

¹⁶ Deklaracija iz Arushe.

razvoja. Problem razvoja namreč še zdaleč ni bil le problem vasi in morebitnega oživljanja komunalnega lastništva nad zemljo. V prvi vrsti je to bil problem industrializacije in splošne spremembe družbene strukture. In v tem smislu je marksizem kot *revolucionarna teorija sprememb* z zaostritvijo problema razvoja, zlasti pod pritiskom modelov odvisnega kapitalističnega razvoja oziroma odvisne industrializacije pod egido transnacionalnih korporacij znova pridobil na veljavi. Prav tako je družbena napetost na vasi, ki je bila objektivno revolucionarna zlasti v Latinski Ameriki in še posebej v Centralni Ameriki, silila k razmišljanju o revolucionarnem modelu, kakršen je nastal v uspešno izvršenih kmečkih revolucijah, ki so imele marksistično inspirirano vodstvo.

Ni dvoma, da je marksizem kot teorija revolucije bil splošno vpliven, vendar je v tem določeno stopnjevanje. V sedemdesetih letih je moč zapaziti rastočo privrženost afriških intelektualcev marksistični teoriji in temu brez dvoma sledijo politični dogodki: nekateri režimi so se razglasili za *marksistično-leninistične*. Zapoznala dekolonizacija portugalskih ozemelj je vsekakor že ujeta v to radikalizacijo. Zmaga MPLA (Ljudskega gibanja za osvoboditev Angole) v letih 1975–1976, konec kolonialnega sistema v Mozambiku v letu 1975, pa še drugi uspehi zapoznele dekolonizacije so že v znaku radikalnejšega in revolucionarnejšega protikolonialnega boja. Pa še revolucija v Etiopiji, ki je sledila detronizaciji cesarja Haileja Selassieja I. (1974), je vpletena v to radikalizacijo.

Vsekakor je treba vzroke za očitno večji vpliv marksizma iskati v afriški stvarnosti po formalni politični neodvisnosti. Taki neodvisnosti so sledile številne frustracije, vse premalo so namreč bila izpolnjena pričakovanja. Korupcija je splošen pojav, razredne diferenciacije se večajo, pod okriljem državne birokratizirane oblasti nastajajo novi bogatini. Kapitalizem je postal sinonim za vse probleme. Prav tako so živa prepričanja o rešilni vlogi centralnega planiranja in vere v mobilizatorsko moč socialistične države. Afriške države so včasih dramatično fragmentirane zaradi etnične neenotnosti, politični sistemi ranljivi in lomljivi. Mnogim članom »elite« se zdi nujno najti združujočo in mobilizirajočo ideologijo, ki bo povedla ljudske množice v nekakšen dinamični angažman. Socializem se zdi, da je kot »naročen« za državno ideologijo gospodarskega razvoja; kot smo že rekli: bil naj bi ideologija gospodarskega razvoja.

Marksizem je v Afriki napredoval tudi kot posledica, naj tako rečemo, posebno *kulturne kontradikcije*. Najpomembnejši vir marksizma je namreč še vedno sama evropska kultura. Skorajda bi lahko rekli, da je za Afričana sociolingvistično nemogoče razumeti marksizem, ne da bi bil *akulturiran*, kar pomeni, da mora sprejeti tako imperialni jezik kot kako tujo miselnost, ki je povsem različna od afriških avtohtonih miselnih sistemov. Ni skorajda dostopa k marksizmu brez akulturacije. Marksizem pa je proizvod evropske zgodovine in evropske kulture in upor zoper njo v njeni kapitalistični podobi. Afričan z akulturacijo postane upornik zoper lastno kulturno tradicijo in hkrati prevzame upornost marksizma v ne-

kakšnem splošnejšem smislu: tudi tako se upira dominaciji, ki je, kot smo povedali, imperializem Evrope, istoveten z njenim kapitalizmom.

Še nekaj morda na prvi pogled preseneča. Tudi v Afriki se revolucija pojavlja v najbolj zaostalem delu. Naj spet to ilustriramo z Etiopijo. Kar sam se vsiljuje paralelizem s carsko Rusijo. Stare ustanove, na katerih so ležala stoletja propadanja in prahu, so se v Etiopiji sesule podobno kot v Rusiji leta 1917; v Etiopiji leta 1974 je bila zaostalost celo v odnosu na sosedo, ki so bile pod kolonialno oblastjo, čemur se je Etiopija razen z relativno kratko italijansko okupacijo izognila, izrazita. In prav ta zaostalost, se zdi, je bila izhodišče revolucionarnemu radikalizmu. Njeni arhitekti pa so bili vojaki. Revolucija, ki se je razglasila za marksistično-leninistično, je bila delo oboroženih sil.

Spet so zanimivi paralelizmi. Nekakšna oblika radikalizacije ob vojaškem prevzemu oblasti je sledila tudi v Libiji. Režim kralja Idrisa I. je vojska zrušila leta 1969 in vzpostavljen je režim, ki je združil posebne težnje k islamskemu fundamentalizmu in razglasitev socializma. Še prej se je nekaj podobnega dogodilo v Zanzibarju (1960), ki je pozneje stopil v posebno vrsto federacije s Tanganjiko in je tako nastala Tanzanija. Tudi na Zanzibarju je fevdalni sistem totalno zrušen in na teh razvalinah se je utemeljeval dokaj radikalen program preobrazbe. Tudi Etiopija je po padcu tradicionalnega sistema pravzaprav najnovejši primer skrajne radikalizacije sprememb.

V tej radikalizaciji pa seveda vsi režimi, ki težijo k naglemu spreminjanju, ne pristanejo pri marksistično-leninistični formuli. V vetru revolucionarnega radikalizma so lahko razpete dokaj raznotere ideologije, tudi religiozno retrogradne, kot nam to kaže primer islamske revolucije v Iranu. Tudi to nas sili, da kar se da natančno preučimo razloge za to divergenco. Verjetno je to delo, ki nas neposredno čaka.

Pripis k vprašalniku

Uredništvo »Teorije in prakse« se je v letu obeleževanja stoletnice Marxove smrti obrnilo na vrsto slovenskih, jugoslovanskih in nekaterih tujih družboslovcev in drugih znanstvenikov s povabilom, da spregovorijo o Marxovem prispevku k družbeni teoriji, o vplivu marksizma naploh na sodobno družbeno znanost in znanost obče in obratno: kako razvoj modernih družbenih ved in znanosti vpliva na sodobni marksizem.

Odziv na povabilo je bil presenetljivo velik, zlasti še iz vrst piscev iz Slovenije; že ta odzivnost sama po sebi na svoj način izpričuje navzočnost, vpliv in moč misli, ki je osvojila svet, ki spodbuja znanstveno in praktično snovanje ter se v tej ustvarjalnosti tudi neprestano bogati.

Nekateri pisci odgovarjajo na vsa vprašanja, drugi le na nekatera – odvisno od tega, kateri segmenti marksistične misli najbolj pritegujejo njihovo pozornost oz. so v središču njihove znanstveno-raziskovalne dejavnosti. Nekateri tuje znanstvenike, ki smo jih srečali na lanskoletnem srečanju v Cavtatu, smo še posebej vprašali za glavne teme v sodobnih razpravah o marksizmu v njihovih deželah.

Prispevki so objavljeni po abecednem redu imen avtorjev (razen tujcev, ki jih objavljamo na koncu); del naslovov k odgovorom smo zapisali v redakciji.

Vsem, ki so se povabilu ljubeznivo odzvali, se uredništvo iskreno zahvaljuje.

VPRAŠANJA:

1. Kateri so po vašem mnenju poglobitni Marxovi prispevki k družbeni teoriji in k znanosti sploh? In katere so šibki vidiki njegove misli?

2. Kako vrednotite vpliv Marxa na družbeni razvoj v zadnjem stoletju? In kakšen je bil vpliv družbenega razvoja na kontinuiteto in diskontinuiteto marksizma?

3. Kaj mislite o enem in več marksizmih?

4. Kako vrednotite vpliv marksizma na sodobno družbeno znanost oziroma znanost sploh ali/in posameznih disciplin? Kakšen je po vašem mnenju učinek sodobnih družbenih ved (in znanosti sploh) na marksizem?

5. Kako vrednotite razprave o Marxu in marksizmu pri nas?

6. Katerim problemom naše družbe in sodobnega sveta naj bi marksistična analiza v bližnji prihodnosti posvetila posebno pozornost?

Znanost v spopadanju za revolucioniranje sveta

1. Marx je zasnoval duhovno revolucijo, ki je zajela vse družbeno védenje. Njegov temeljni prispevek je bil v tem, da je pokazal enotnost teoretsko-praktičnega, se pravi, razvil metodološki koncept, s katerega ni več mogoče govoriti »v teoriji tako, v praksi pa drugače«; razvil je teorijo-v-spopadu, torej znanost v spoprijemu za revolucioniranje sveta, obenem pa pokazal, da takšna znanost – utemeljena v revolucionarnem razrednem subjektu – ni subjektivizem in samovolja, temveč nasprotno, da so vsi poskusi »dvigniti« znanost nad razredni boj obsojeni na neuspeh, točneje, na nehoteno kapitulacijo pred vladajočim razredom. Obenem pa je za vladajoči razred pokazal – v brk vsem moralizirajočim socialistom – da ne nastaja iz moralne zavrženosti, temveč kot poosebljenje in izvajalec razdeljenega dela, kot rokovalc minulega dela nasproti živemu; zato ni dovolj odstraniti to poosebljenje, temveč je treba spremeniti produkcijska razmerja, ki ga porajajo.

Marx je ta svoja odkritja dosegel kot »otrok svojega časa«, ki prav tako kot drugi ni mogel »skočiti čez Rodos« (Hegel), zato so njegova »predvidevanja« zelo posplošena, in gorje tistemu, ki jih vzame dobesedno. Če npr. Marx hvali sklep Komuno, da je odpravila nočno delo pekov, tega ne gre brati kot »marksizem«, temveč kot opozorilo, da je v okoliščinah, ko peki garajo ponoči, da bi gospoda zjutraj jedla tople žemljice, treba gospodo oropati tega privilegija; če pa je nočno delo postalo splošno, tople žemljice pa pridejo prav prvemu šithu, je tak način ukrepanja nesmiseln. Marx je bil otrok 19. stoletja in je kot gradivo imel tedanjo znanost. Naložil nam je, da mi sami naprej mislimo na njegov način in ga nenehno preskušamo – in to je njegova pglavitna »slabost« in »nezadostnost«.

2. Sklicevanje na Marxa in Marxov vpliv seveda nista sinonimna pojma. S sklicevanjem na Marxa se tudi dá vplivati, in to je pglavitni del »vpliva« v prejšnjem in našem stoletju. Marx sam pa je vplival na družbeni razvoj ravno v revolucionarnih prelomnih trenutkih, v katerih so revolucionarji vedno znova odkrivali, da je bila Marxova misel prej nerazumljena (Lenin 1914/15: »marksisti 50 let niso razumeli Marxa«, torej od ustanovitve I. internacionale sèm; Roza Luxemburg 1915 terja preskus vsega časa od ustanovitve eisenachovske stranke; Korsch 1923 išče zgodovinske vzroke za nerazumevanje Marxa v vsej drugi polovici 19. stoletja itd. itn. – do teoretskih nasledkov leta 1948, ko v Jugoslaviji postane naloga dneva teoretski sestop nazaj k Leninu in nazaj k Marxu). Kontinuitete in diskontinuitete marksizma so kontinuitete in diskontinuitete revolucije. Vsak upad revolucionarnega zaleta, vsaka izguba revolu-

cionarne energije je obenem kvantitativno upad marksizma, kvalitativno pa njegova preobrazba – na eni strani deformacija v apologetski sholasticizem te ali druge vrste, na drugi strani pa v speče brstje teorije v »akademske marksizmu«.

3. Če se ne definira temelj, je problem »enega« in »mnoštva« sholastičen problem. S stališča tipologije, od katere je nujno treba izhajati v zgodovinah marksizma, je treba pod skupno streho, ki družbi Roza Luxemburg in Jiang Qing ter Gramscija in Stalina, odrediti vsakemu njegovo mesto, pa najsibo kot »tipov marksizma« ali kot »marksizmov«. In tako imamo bernsteinovstvo in kautskyjanstvo, leninizem, trockizem, luksemburgizem, gramscijanstvo, maoizem; »sovjetski marksizem« in »zahodni marksizem«; »akademski marksizem« in »marksizem politične prakse« – in tako dalje. Če pa nam gre za zvestobo Marxovi metodi, za njeno nadaljevanje in razvijanje, potem je odgovor: v tem emfatičnem pomenu je marksizem en sam, čeprav se tudi v njem zrcalijo partikularne zgodovinske izkušnje.

4. Marksizem ne more »vplivati na znanost« in narobe, »znanost na marksizem«. Marksizem ni svetovni nazor, še manj religija in sploh zunajznanstven, temveč je način znanosti same. Koliko je ta način danes navzoč? Geografsko na vseh celinah, povsod pa v spopadu z apologetiko. Tu seveda mislim na marksizem v emfatičnem pomenu. V tipološkem pomenu je tuj le manjšemu delu znanosti, denimo »Chicago Boys«; ampak ker ideje le-teh srečamo tudi v tipološko opredeljenem marksizmu, je problem še nekoliko bolj zapleteno-enostaven.

5. Dele se na resne in neresne. Med prve je šteti raziskovalne dosežke in pojmovne analize, pa razprave, kako naj se marksizem čimbolj osvobodi podedovanih ideologemov kautskyjanstva-džugašvilizma. Med druge spadajo lamentacije o tem, da je pri nas baje dominacija marksizma, nouvelle-philosophijska »odkritja« o tem, da je Marx oče stalinizma, prav tako pa tudi predstave, da je marksizem treba in mogoče »širiti med množice« z masovno produkcijo shematskih-dogmatskih ali pa »ustvarjalno« elastičnih »priročnikov«, torej bodisi z masovnostjo diamat-histmata ali pa etično oplemenitega diamata; nürnberški lijaki, pa naj bodo iz trdega materiala ali iz plastične mase, pač niso primerno orodje za uvajanje v (marksistično) mišljenje.

6. Središčno vprašanje tega zgodovinskega trenutka je svetovna kriza. Kaj v njej umira in kaj se v njej poraja, ni samo vprašanje teoretiziranja, temveč je usodno vprašanje strategije in preživetja. Ko je Marx kapitalizem imenoval »zadnja antagonistična formacija družbe«, a obenem napovedal, da »nobena ne propade, dokler je dovolj široka za razvoj produktivnih sil«, je seveda optimistično pričakoval, da bo sam priča začetka konca te formacije; v časovnem računu ga je krepko zaneslo, in mi lahko zdaj ugibamo, ali že prihaja konec začetka; tudi mi smo podobni »Izraelcem, ki jih Mojzes pelje skozi puščavo«, in morda moramo tudi mi »propasti, da bi naredili prostor tistim, ki bodo kos novemu svetu«

(Marx). Kateri »novi svet« se svetlika skozi megleni zastor krize? Je to »božje kraljestvo na zemlji« (Marx 1872) ali »krasni novi svet«? Je to »rešitev uganke zgodovine« ali le še ena faza razrednega martirija človeštva? In kako zgraditi čimveč elementov »novega sveta«, ki ne bo ne »krasni novi svet« ne »1984«, na tleh te, naše revolucije in v svetu sploh, kako vzeti danes v roke proces zgodovine, torej z eno besedo: *kaj delati*? To so vprašanja, ki danes stoje pred marksizmom. In niso enostavna; a nanje je treba odgovoriti, in ravno odgovor »po Marxovo« je nujen.

ALEŠ ERJAVEC

Marksizem in marksizmi

Marksistična filozofija obravnava marksizem praviloma predvsem kot teorijo, ki zahteva enakovredno obravnavo kot druge filozofske smeri. Pri tem pa mora ravno skozi ugotavljanje in potrjevanje ter preverjanje filozofske relevantnosti marksizma istočasno raziskovati in upoštevati družbo in zgodovino ter se s tem izpostavlja večji odgovornosti in preverljivejši zmoti kot druge filozofske smeri, in to še toliko bolj, če se eksplicite veže na povsem določeno politično pripadnost. V tem primeru nastopi dodatni problem neposrednih političnih učinkov filozofskih oziroma teoretskih ugotovitev in očitno se tudi najboljša politika včasih ne more izogniti posledici, da ji »resnica« (v njeni vsestranski očitnosti) vedno le ne more biti najmočnejše orožje.

Marksizem je lahko predvsem akademski, pogostejše pa je – odvisno od globalnejšega družbeno-političnega konteksta – ali možno vodilo partijski politiki, oziroma njej sočasna refleksija in to ali bolj teoretske ali bolj praktične narave, ali pa teoretska pomoč (ali pa tudi kritje) vladajoče politične ideologije ali pa usmerjujoče politike, zaradi česar se lahko v javnem mnenju z njima enostavno izenači.

Problem marksizma je v primeru, da je le redkokdaj reflektirani temelj pragmatične politike dodatno težak, sploh če se z marksizmom ali marksizmom-leninizmom identificira vse, kar je politično pozitivno ocenjeno. Zanj je v tem primeru med drugim značilna nizka strokovna raven obravnave, pogostna nejasnost ali neseznanjenost s temeljnimi izhodišči, nosilnimi pojmi ter idejami samega marksizma, ali pa njihova petrifikacija v pomensko izpraznjene definicije.

In še nazadnje, bi lahko dodal, marksizem je ponekod, npr. v anglosaških deželah, pogosto predvsem »socialna filozofija«, ki je predvsem antropološko in etično orientirana in si nikoli ne bi skušala ali hotela lastiti vzdevka »znanosti«, do katerega je toliko kontinentalnemu marksizmu.

Če je bilo v začetku tega stoletja precej jasno kaj je marksizem, je dandanes ta oznaka izgubila tak pomen. Ne le zato, ker bi se nam zdela preteklost danes manj mnogoznačna kot je bila ali se je zdela tedaj, ampak zato, ker ima danes naziv marksizma drugačen institucionalni pomen kot ga je imel tedaj (kar kaže jasno tudi na realne zgodovinske, tj. materialne temelje teh pomenskih sprememb). Na teoretski ravni (če š tem izrazom zajamem področje širše od filozofskega) pa je marksizem prešel v vrsto drugih filozofemov in se s tem nekako izmaknil jasni opredelitvi te ali one smeri, usmeritve itd. kot »marksistične«, nenazadnje zato, ker je s polpreteklo kritiko marksizma kot »filozofije« in »sistema« marksizem izgubil (ali pa je bila to posledica) značaj »celovitega«, ali celostnega »pogleda na svet«, ki naj bi zajel sistematično vsa področja človeške prakse in zajel totaliteto sveta. Z drugimi besedami, večinoma se je odrekel značaju takšne filozofije in se, ali kot metoda, ali kot korpus védenja, inkorporiral v stroke in znanosti, kjer pa je izgubil tisti zaželen jasen preznak »marksističnosti«, ki naj bi ga ločeval od podobnih strok ali znanosti, ki so, nasprotno, »nemarksistične«.

Če so marksizmi številni (in prej naštetih primeri so le nekateri od mnogih), je temu tako tudi zato, ker je marksizem od vseh filozofemov (če ponovno govorim le o tem njegovem aspektu) najbolj zavezan družbi in zgodovini v kateri nastaja; celo če ju ignorira, je to dovolj signifikativno in predvsem dovolj očitno, tako da lahko že na osnovi tega dejstva pridemo do drugačne, a morda tudi istovrstne ugotovitve.

Marksizem takorekoč ne more uiti temu, da se razrašča v marksizme in to toliko bolj, čim bolj priznava in upošteva svoje lokalne specifičnosti ter daje prednost pluralizmu na račun monizma, to pa (taki orientaciji je to inherentno) tako navzven kot navznoter. Marksizem namreč realno ne more biti enoznačen, razen v kolikor ni enostavni in enosmerni ideološki potrjevalec neke obče prevzete politične ideologije. Marksizem kot bolj ali manj homogeno teoretsko polje ali korpus je tako možen le znotraj bolj ali manj homogenega prostora ali kulture, oziroma, v tem primeru je vsaj njegova problematika enotnejše obravnavana.

Zgoraj opisani proces, ki je bil deloma samodejen, deloma pa željen, je mislim, pokazal več stvari:

– Marksizem kot integralna znanost ali filozofija, ali svetovni nazor, ali enoznačno teoretsko, politično in zgodovinsko stališče ni mogoč, ker je znotaj samega delavskega gibanja prišlo do tolikšnih sprememb, tolikšnega števila teoretsko (še?) nepojasnjenih, nezadovoljivo obravnavanih in ovrednotenih problemov in vprašanj (status razredov, problem birokratizma, spopadi med socialističnimi državami, zanemarjanje preteklosti posameznih dežel kot pomembne konstituante njihove današnje družbene in politične prakse itd.)

Vsi ti problemi na videz ne zadevajo filozofije, a vseeno jo zadevajo posredno, namreč kot teorijo, ki se opira in je zavezana delavskemu razredu in še s tem prestopa v drugačno miselno polje kot pa individuali-

stično usmerjeni filozofemi. V kolikšni meri gre le za deklarativno upoštevanje in opiranje na »splošni« interes, ne pa le za pervertirano proglašanje posebnega interesa za splošnega, je vedno bolj bistveno vprašanje.

– Težnja narediti iz marksizma znanost, nujno vodi v njegovo parcializacijo med posamezne znanosti, s čemer marksizem lahko izgubi svoj filozofski avtorefleksivni moment, ki mu ravno omogoča vrednotenje. Mislim, da celo najbolj »znanstvene« variante marksizma tega svojega ideala niso nikoli dosegle, oziroma jih je na tak ali drugačen način doletela usoda pozitivističnega bega pred filozofijo.

Drugačen pomen ima težnja po nenehnem razmejevanju ideologije in znanosti znotraj marksizma, čeprav ta nekoliko kartezijanska tendenca natihiem zamolči nekatere svoje taktične predpostavke in postavke, med njimi predvsem to, da ne more preseči razmeroma ozkega kroga enako misleče inteligence.

– Marksizem s tem, ko je inkorporiran v različne znanosti, nujno izgubi svoj definitorični in evidentni »ideološki« pomen in deluje na način znanosti, ali pa predvsem na njen način. Od znanosti, npr. eksaktne, pričakovati, da bo določevala svoj prostor in upoštevala politične in družbene učinke svojega delovanja, je iluzorno; za znanstveno delo velja isto kot za Marxovo žito: ne vidi se mu kdo ga je pridelal in s kakšnim trdom. Gre namreč za to, da je znanstvena praksa drugačna od politične, od umetniške itd., in da nanjo *ni reductibilna*.

S tem je postavljena mikavna možnost izoginitve nesrečnemu povpraševanju po razmejiteljici med marksizmom in nemarksizmom, ali komajše-marksizmom v znanostih. S tem odpade tudi ugotavljanje marksističnosti jezikoslovja, ekonomije, sociologije itd., itd. Mogoče imajo take oznake propedevtično vrednost, a za takšna dela se navadno izkaže, da so le sterilno navajanje teorij in avtorjev.

V tem pogledu smo prelahko popustili pritisku trivializiranja in banalizacije in ob tem pozabili na ključne elemente Marxove znanosti *zgodovine*, na izhodišča dialektične metode (ki nujno vodi v materializem), pa tudi na nujnost argumentiranja, poznavanja dejstev in nasprotnih teorij, na kritičnost in samokritičnost.

JOŽE GORIČAR

Teorija v spoprijemu z druženo prakso

1. Poglavitno, kar je prispeval Marx k družbeni teoriji in k znanosti o družbi, je v tem, da je (1) postavil to teorijo na realna tla vsakokratnega zgodovinskega dogajanja in (2) da je prepričljivo razkril poglavitna protagonista tega dogajanja v razrednih družbah, namreč oba osnovna

razreda v njunem konfliktnem razmerju. Ker je pri tem poudarek na zgodovinskem *dogajanju*, le-to pa ustvarja zmeraj nova družbena stanja, je jasno, da je družboslovje že lep čas pred takšnimi problemi, ki jih Marx ni poznal in zavoľjo tega tudi ni mogel nanje teoretično odgovarjati. Celo s konfliktnim razmerjem med obema osnovnima razredoma – razrednim bojem – je danes tako, da se v razvitih kapitalističnih državah ne dogaja več povsem v skladu z Marxovimi predvidevanji. Raziskave kažejo, da »razrednobojno« razpoloženje precejšnjega dela proletariata v teh deželah usiha. Po drugi strani pa se polje razrednega boja v svetu vse bolj pojavlja kot planetarna celota: »fronta« tega boja se že nekaj časa oblikuje na ločnici, ki razdvaja bogati sever od revnega juga. Cela ljudstva le-tega so, ne glede na njihovo siceršnje slojevsko in razredno strukturo, objektivno v položaju svetovnega proletariata, ki ga bogati sever izkorišča prek najrazličnejših neokolonialnih in transnacionalnih kanalov. Marxova teorija o pavperizaciji dobiva tako svetovne razsežnosti, medtem ko se v visoko razvitih kapitalističnih deželah ne dogaja več v skladu z Marxovimi pričakovanji.

Na vprašanje o »šibkih točkah njegove misli« bi bilo morda omeniti Marxova (futurološka) razmišljanja o življenju in delu v prihodnji brezrazredni, komunistični družbi, ki jih poznamo iz njegovih zgodnjih del. Pri njih se namreč kaže precejšnji vpliv socialnih utopij 17. in 18. stoletja.

2. Koliko toliko popolni odgovor na vaše drugo vprašanje bi terjal obsežnejšo zgodovinsko študijo. Prav gotovo je Marx kot *politični* voditelj proletariata svojega časa močno vplival na družbeno dogajanje v takrat razvitih kapitalističnih državah. Ko je prišla po njegovi smrti na površje II. Internacionala, je tudi le-ta krepko vplivala na dogajanja v deželah, v katerih je delovala. Najmočnejši revolucionarni zagon in s tem vpliv na družbeni razvoj v svetu je dobila Marxova misel spet prek III. Internacionala, zlasti pa prek oktobrske revolucije. Žal je ta vpliv kmalu po Leninovi smrti zamrl zaradi stalinistične samovlade, ki je prišla globoko navzkriž z izvirno Marxovo vizijo socializma. Zaradi tega dogajanja je začel vpliv marksizma – predvsem njegove politične komponente – v svetu upadati. Družbene razmere, ekonomske, politične in kulturne, do kakršnih je prišlo v okoliščinah državnega, birokratično centraliziranega socializma, niso bile nič kaj privlačne (pa tudi danes niso) za delovne množice v drugih deželah. Morda je prav v tem dejstvu najbolj očiten znak diskontinuitete med dosedanjim razvojem marksizma.

3. Eden ali več marksizmov? Mnenja sem, da je zgrešeno govoriti o več marksizmih. Marksizem kot družboslovna teorija in politična praksa revolucionarnih, predvsem delavskih množic, je lahko le en sam. Trditev o več marksizmih je bržčas posledica dejstva, da je prišlo po obeh svetovnih vojnah v 20. stoletju do nekaj, tako teoretičnih kakor političnih *struj* znotraj marksizma; kolikor seveda te struje ostajajo pri temeljnih občeteoretičnih in občemetodoloških spoznanjih K. Marxa. Če katera od njih opušča ta spoznanja, pa je ne moremo več šteti za marksistično. Do teh

struj znotraj marksizma je prišlo tudi zaradi okoliščine, ki sem jo že omenil, da je namreč po Marxovi smrti zgodovinski razvoj pripeljal do takšnih družbenih stanj, ki jih Marx ni mogel ne poznati ne predvidevati. Razreševanja problemov, ki so jih navrgla ta stanja, so se lotili teoretiki in politiki marksisti. Razreševali so jih oziroma razrešujejo jih v različnih družbenih okoliščinah in pod vplivom bolj ali manj različnih družbenih dogajanj. Tako je prišlo na področju teorije, denimo, do tako imenovane frankfurtske šole, na področju politike pa do evrokomunizma. Pri tem moramo vedeti, da med teorijo in politiko znotraj marksizma ni ostre razmejitve.

Poseben problem v sklopu obravnavanega vprašanja je tisti, ki se je pojavil kot posledica znanih dogajanj v Sovjetski zvezi po odhodu Lenina. Tam in takrat se je zgodilo, da so živo in odprto Marxovo znanstveno in politično misel do kraja zdogmatizirali, jo vklenili v nekaj »tez in potez« in jo povzdignili v državno ideologijo, v katero je pod kaznijo prepovedano podvomiti. Sprašujem se, ali je šlo pri tem sploh še za marksizem?

4. Že davno je minil čas, ko so meščanski družboslovci ignorirali K. Marxa in njegovo znanstveno misel. To preprosto ni bilo več mogoče, ne nazadnje tudi zaradi vpliva delavskih gibanj na družbeni razvoj v zadnjem stoletju. Po drugi strani pa je tudi med marksističnimi družboslovci na srečo vse manj dogmatikov, ki razglašajo celotno nemarksistično družboslovje – filozofijo, ekonomsko znanost, sociologijo, socialno psihologijo in dr. – za »buržoazno znanost« in kot takšno za povsem neuporabno, ponekod celo prepovedano za marksiste. Takšno stanje – ignoriranje marksizma na eni in izobčenje »buržoaznega družboslovja« na drugi – je samo škodovalo tako razvoju nemarksistične kakor tudi marksistične družbene znanosti. Potem ko je bilo to stanje preseženo, je začela Marxova teoretična misel močno vplivati na nekatere nemarksistične družboslovce. V ilustracijo te trditve naj navedem samo naslednje vidne sociologe zadnjih nekaj desetletij: pokojnega C. W. Millsa iz Združenih držav Amerike, T. Bottomora iz Vel. Britanije in R. Dahrendorfa iz ZR Nemčije. Po drugi strani pa se je pri veliki večini marksističnih družboslovcev – pri čemer ta kvantifikacija bržčas ne velja prav natančno za družboslovce iz dežel realnega socializma – uveljavilo spoznanje, da je za ustvarjalno razvijanje marksistične znanosti neobhodno potrebno poznati in spremljati dosežke nemarksističnega družboslovja v svetu. »Poznati in spremljati« seveda ne pomeni slepo prevzemati, gotovo pa je med omenjenimi dosežki tudi nekaj takšnih, ki so upoštevanja vredni tudi za marksistično družbeno znanost. Naj v tej zvezi omenim samo moderne tehnike empiričnega raziskovanja in pa nekatera spoznanja o problemih sodobnih družb.

5. Težko je kratko navesti mnenje o pomenu naših domačih razprav o Marxu in marksizmu. S takšnim pripovedovanjem bi utegnil biti do kakšnega avtorja tudi nehote krivičen. Na nekaj pa bi rad opozoril; na to namreč, da je razprav o Marxu neprimerno manj kakor pa tistih o

(takšnem ali drugačnem) marksizmu. Vsaj moj vtis je tak. In vendar bi bilo treba zelo temeljito preučevati družboslovne sestavine Marxovega nauka, prav tako pa tudi metodologijo, ki jo je Marx uporabljal pri preučevanju kapitalističnih družb svojega časa. Le na podlagi temeljitih študij teh vprašanj bi lahko prišli do ugotovitev, ki bi – mimo drugega – omogočile nesporno razmejitev med marksistično metodologijo in pa metodami in tehnikami empiričnega raziskovanja, ki jih je zadnjega pol stoletja razvilo nemarksistično družboslovje. Sicer pa bi rad opozoril na to, da je v slovenski marksistični publicistiki zadnjih nekaj let izšlo kar lepo število dobrih in zanimivih razprav – zlasti v revijah »Anthropos«, »Teorija in praksa« in »Časopis za kritiko znanosti«. Razveseljivo je tudi, da se pojavlja zadnji čas pri nas nekaj mladih raziskovalcev marksistov, ki obetajo glede na to, kar so doslej objavljali, da se bodo lepo razvijali. Posebno pozitivno se mi zdi, da so temeljito razgledani po sodobni filozofiji in družbeni znanosti in da skušajo izoblikovati do le-teh samostojna in dovolj kritična stališča.

Iz širšega jugoslovanskega prostora pa bi omenil revije »Marksistička misao«, »Socijalizam« in »Marksizam u svetu« (Beograd), ki objavljajo bogato gradivo s področij, na katera so naravnana vaša vprašanja. In končno: če v tej zvezi govorimo o širšem jugoslovanskem prostoru, ne moremo zamolčati bivšega »Praxisa« (Zagreb). Karkoli že mislimo o (politični?) motiviranosti skupine marksistov, ki je objavljala v tem časopisu, moramo vendarle priznati, da gre marsikateri njihovih razprav značaj pomembnih študij o najrazličnejših, tudi temeljnih vprašanjih marksizma.

6. O problemih naše družbe in sveta, ki bi jih predvsem kazalo raziskovati, pa tole:

Kar zadeva našo družbo, so danes prav gotovo v ospredju vprašanja, ki zadevajo naš današnji krizni položaj. Le-tega je mogoče raziskovati le multidisciplinarno, saj gre za preučevanje vzrokov, ki so pripeljali do krize, pa družbenih posledic, ki jih le-ta poraja in končno poti in sredstev, ki naj omogočijo, da težave čim prej in čim manj boleče presežemo. Pri tem bo izhajati iz temeljev našega družbenopolitičnega sistema, se pravi iz samoupravljanja, iz spoznanja o usodni povezanosti jugoslovanskih narodov in narodnosti v naši federaciji in pa iz neuvrščenosti.

Izmed perečih vprašanj sodobnega sveta bi omenil le dve, ki ju štejem za najbolj vnetljivi. Mislim na posledice neugnane oboroževalne tekme obeh supersil in njunih vojaških blokov in pa na novo ureditev svetovnega gospodarstva, zlasti v luči zmeraj bolj neugodnega, pa tudi že grozečega razmerja med svetovnima Severom in Jugom.

Ustvarjalni spoj teorije in prakse

Velika vrednost Marxovega prispevka k družbeni teoriji in k znanosti sploh leži v njegovem združevanju teorije in prakse. Stalna orientacija na združevanje znanstvenih spoznanj s praktičnimi akcijami omogoča preverjanje spoznanj v življenju ljudi, njihovih skupnosti in organizacij. Z omenjenim spojem pa tudi praktično življenje zgublja na svoji banalnosti in praticističnosti. Takšna usmeritev, ki zmanjšuje sterilnost teorije in slepoto prakse, je bila v veliki meri odsotna iz družboslovja pred Marxom in pogosto še vedno manjka v družboslovju naše sodobnosti.

Pri pojasnjevanju pravnih pojavov danes ne moremo mimo nekaterih Marxovih in Engelsovih spoznanj o družbenoekonomski in interesni determiniranosti pravnih norm, saj se te ugotovitve neprestano potrjujejo v dnevni praksi. Ta dokazuje pravilnost spoznanj o tem, da pravnih oblik ni mogoče razumeti iz njih samih, da je njihova osnova v materialnih življenjskih pogojih (Uvod h kritiki politične ekonomije – predgovor), da torej pravni odnosi izhajajo prvenstveno iz ekonomskih odnosov in da potemtakem pravo ne more biti na višji stopnji kakor ekonomska ureditev in od te ureditve odvisna stopnja družbene kulture (Kritika Gothskega programa) itd.

Vse te in še druge misli ter spoznanja pa so bila pogosto tolmačena nedialektično in redukcioniistično. Razlagalci Marxovih idej so – zlasti v stalinističnem obdobju – večkrat pozabljali na povratni vpliv pravnih norm na vzroke njihovega nastanka, ali so ta vpliv zopet precenjevali ter pozabljali na relativno samostojnost prava. Pri povzemanju marksistične ugotovitve o pravu kot o v zakon povzdignjeni volji vladajočega razreda, se je pozabljalo na drugi del iste misli iz Komunističnega manifesta, kjer avtorja opozarjata, da je ta volja pogojena z materialnimi življenjskimi razmerami tega razreda. Takšno pozabljanje pa ni imelo škodljivih posledic le za razvoj marksistično zasnovane znanosti o pravu, temveč tudi za praktično izgrajevanje pravnega sistema.

Tudi v Jugoslaviji bi gotovo mnogo manj zakonov ostalo mrtva črka na papirju, če bi v zakonodajni politiki bolj upoštevali marksistična spoznanja o odvisnosti pravnih norm od ekonomskega, kulturnega in političnega razvoja družbe. Ob bolj študionem in odgovornem pripravljanju zakonov bi, tako v preteklosti kot danes, bolj upoštevali v praksi že preverjene marksistične maksime o pravu ter druga na teh osnovah nastala spoznanja. Večja učinkovitost in stabilnost zakonov ter drugih splošnih pravnih aktov bo zagotovljena samo ob korektnem naslanjanju na marksistično teorijo, tako v njenih splošnih izhodiščih kot posebnih znanstvenih disciplinah.

Kljub dolgi zgodovini proučevanja prava še vedno ni (relativno) dokončnih in enotnih pogledov na ta družbeni pojav. Tudi v marksistično naravnem družboslovju se zato vedno znova postavljajo zahteve po novih in popolnejših pojasnjevanjih prava ter njegovih redefinicijah. Za naš čas in prostor so z vidika nadaljnega razvoja marksistično zasnovane teorije, filozofije in sociologije prava potrebni novi vidiki in prijemi.

K poglobljenemu proučevanju pravne nadstavbe nas posebej zavezuje koncept političnega sistema socialističnega samoupravljanja, ki sam pomeni ustvarjalno nadaljevanje marksističnih idej o politični dezalienaciji človeka. V pravni sferi socialističnega samoupravnega sistema se potem – v odvisnosti od materialnih in kulturnih razmer – transformirajo stare pravne oblike oziroma pojavljajo povsem nove. To pa terja dograjevanje osnovnih marksističnih pogledov na pravo in njihovo zaokrožanje ter sistemiziranje.

Več pozornosti bo zato treba posvetiti proučevanjem procesov nastajanja in izvrševanja pravnih norm glede na odvisnost od dogajanj v celotni strukturi globalne družbe in še posebej njeni ekonomski osnovi. Pri raziskovanju strukture samega pravnega sistema pa bo treba nadaljevati z analizami pravice dela z družbenimi sredstvi kot pravnim odrazom družbenolastninskih odnosov. Prav s takimi študijami je mogoče na tem področju uspešno dograjevati marksistična spoznanja o pravu. Ob tem mora marksistično proučevanje prava – kot je to ugotavljal že dr. A. Žun – poudarjati njegovo socialno učinkovitost, pri kateri stopa državno in politično prisiljevanje v ozadje, izstopa pa pomen družbene stvarnosti z njeno normativno močjo. Ta naj bi se še posebej izrazila v sferi samoupravnega prava.

Na omenjeno problematiko je nadalje tesno navezano vprašanje razlik med politično, razredno državo in bodočo organizacijo globalne družbe oz. »državo« kot resničnim predstavnikom vse družbe. Nadaljevanje marksističnih prizadevanj v tej sferi zahteva osvetlitev razlikovanja med etatizmom in državnostjo, ki ga je pri nas uvedel dr. J. Goričar. V prvem primeru gre namreč za posebno silo nad družbo, ki razpolaga s presežno vrednostjo oziroma določa pogoje gospodarjenja, ki zagotavljajo vodilno vlogo razredu privatnih lastnikov produkcijskih sredstev. V drugem primeru pa imamo opraviti z organizacijsko formo, ki zgublja naravo politično-razredne organizacije. Njene obrise zasledimo pri Marxu, nove razmere pa so dale začetne možnosti za razmah nepolitične organizacije globalne družbe, ki bi lahko tudi zagotavljala organizirano družbeno prisiljevanje za pravne norme. Seveda pa terjajo ti procesi zelo tankovestno ter odgovorno in s prakso soočeno raziskovanje, utemeljeno na marksistični metodi ter marksističnih teoretičnih izhodiščih.

Prostor za realizacijo človekovih pravic in svoboščin

Besedi Marx in marksizem sta v sodobnem svetu nenavadno vplivna simbola. Z njima se, podobno kot z drugimi gesli, dogajajo v konkretnih okoljih in situacijah različne stvari, ali natančneje: besedi dobivata različne, pogosto tudi protislovne pomeni in funkcije. V tem pogledu sta praktična usoda in simbolični pomen Marxa in marksizma primerljiva z drugimi, pomensko podobno nabitimi besedami, kakršne so socializem, komunizem, samoupravljanje, nacionalizem, kapitalizem, napredek ali demokracija.

Mariano Moreno je v svojem članku, objavljenem 8. decembra 1810 v *Gaceta de Buenos Aires*, napisal, da »katerikoli tiran lahko prisili svoje sužnje, da prepevajo himne svobodi«. Kaj podobnega bi se včasih dalo reči tudi za današnji svet realnega socializma, v katerem niso tako redki primeri, da oblastniki v imenu socializma omejijo ali ukinejo svobodo združevanja delavcev, da v Marxovem imenu ožijo svobodo znanstvenega in umetniškega ustvarjanja ali da v imenu demokracije in napredka ukinjajo temeljne človekove politične pravice.

Besedni simbol v vseh teh primerih nima več spoznavne, ampak zgolj ideološko-instrumentalno funkcijo: postal je orodje in orožje, ki ga njegov vsakokratni posestnik z nekaj rutinskimi prijemi prilagodi za svoje posebne namene. Milan Apih je nedavno podal dovolj natančno, pa tudi sociološko utemeljeno definicijo stalinizma, »po kateri moramo šteti za stalinistična vsa moralno zavržna dejanja – od laži in hinavščine prek spletkarstva in prevare in drugih podlosti, vse tja do zločina – če jih kdo počenja ali zagovarja v imenu socializma«. Te definicije ni težko prilagoditi za področje duhovne kulture: stalinistična je vsa tista praksa, ki v imenu Marxa in marksizma s prevaro, lažjo, spletkami, grožnjami, nasiljem – skriva in pači resnico.

Take in podobne razlage so seveda možni izvor kognitivne disonance za tiste, katerih prepričanje, svetovni nazor ali znanstveni pogled na svet temeljijo v celoti na Marxovih spoznanjih, v manjši meri pa tudi za tiste, ki se ne štejejo za »prave vernike«, pač pa se jim zdijo Marxov način razmišljanja, njegova metoda in teoretične ugotovitve – če že ne v celoti, pa vsaj v določenih pogledih – prepričljivi. Oboji si zastavljajo vprašanje o Marxovi, in s tem o svoji lastni intelektualni in moralni integriteti in identiteti. Kognitivna disonanca je – glede na temeljno potrebo po notranjem ravnotežju osebnosti – prehodno stanje, ki ga je moč razrešiti na različne načine.

Nekateri ohranijo vero v Marxa, pa se razočarajo nad marksizmom (»Je ne suis pas marxiste.«) Rešitev vidijo v izvirni, avtentični Marxovi

misli ter štejejo njene interpretacije za herezo ali dogmo. Nekateri pristajajo le na določeno interpretacijo Marxa, ali pa se sprašujejo, »kaj je Marx v resnici rekel«. Zagovarjajo torej le eno izmed konkurenčnih marksističnih šol, razlag oziroma marksizmov, ki jo štejejo za edino sprejemljivo, pravo, resnično, avtentično. Nekateri nočejo opaziti konflikta med Marxom in družbeno prakso realnega socializma, če pa ga že ne morejo spregledati, se pritožujejo nad »razkorakom med normativnim in stvarnim«.

Za vse te in podobne miselne reakcije je značilna nekakšna temeljna fiksacija, nekakšno hipnotično stanje, zaradi katerega zasvojena in hkrati razcepljena osebnost ne more spoznati, da niti Marx niti marksizem v svojem izvornem pomenu ne pomenita končne postaje, niti neke temeljne, čeprav morda le simbolične človekove potrebe in vrednote. Marksisti prepogosto pozabljajo, da je Marx sam postavljaj vse svoje mišljenje in akcijo v službo tistega zadnjega, temeljnega cilja, ki sovпада z varstvom in uresničevanjem pravice do človekove osebne svobode, ustvarjalnosti in dostojanstva. Zanj je bila svoboda splošna lastnost človeka, njegova bistvena sestavina, ne pa podeljeni privilegij.

Glavni Marxov prispevek k teoriji in praksi uresničevanja temeljnih človekovih pravic in svoboščin vidim v tem, da je prostor njihove realizacije in varstva razširil na prav vsa življenjska in institucionalna področja človekove dejavnosti, tudi na področje družine, dela in meddržavnih odnosov.

V tem pogledu pa štejem za šibke vidike njegove misli zlasti tiste njegove konkretnejše predloge politične narave, ki zanemarjajo možnost obče družbene centralizacije, birokratizacije in etatizma. Nekaj ustreznih kritičnih analiz je v tej zvezi formuliral že Max Weber (o birokraciji in hierarhiji v socialistični družbi). Danes in tukaj pa so zanimiva na primer kritična opozorila Tineta Hribarja o Marxovi pomanjkljivi presoji prve faze komunizma in delavske participacije. Sam bi morda dodal še to, da tudi marsikatera konkretnejša zamisel iz Komunističnega manifesta, vzmimo tista o »centralizaciji vseh proizvodnih orodij v rokah države«, ni bila formulirana dovolj pozorno glede na končni cilj »svobodnega razvoja vsakega posameznika.«

Kadarkoli se mi torej zastavlja vprašanje o »enem ali več marksizmih«, o »enem ali več Marxih«, ali pa če se sprašujem, kako identificirati stalinistične in dogmatske prvine v sodobni marksistični misli, se najprej vprašam, zelo preprosto in naravnost: v kakšnem razmerju je konkretna razlaga, zamisel ali predlog z varstvom in uresničevanjem temeljnih in univerzalnih človekovih pravic, kakršne so pravica do svobode misli, prepričanja, izražanja, sporočanja in informiranja, zbiranja in združevanja in do udeležbe v političnem in gospodarskem odločanju. Glede na to merilo so mi sumljive vse tiste razlage in zamisli, ki te pravice kakorkoli omejujejo, ironizirajo, kvalificirajo, pogojujejo, ali kako drugače »usmerjajo« – pa čeprav, ali pa še posebno, če je tovrstna zaskrbljenost izražena

v imenu Marxa in marksizma, varovana in uveljavljena pa z grožnjami in nasiljem.

V tej zvezi bi želel še posebej opozoriti na vprašanje, ki se mi zdi ključnega pomena za nadaljnji razvoj (socialističnega) samoupravljanja: pravica do udeležbe pri samoupravnem odločanju ni surogat vseh drugih, »klasičnih« človekovih pravic, se pravi pravice do svobode govora, tiska, združevanja in drugih. Nasprotno, vse te pravice so pogoj za realizacijo pravice do (samo)upravljanja in slednja ostaja bistveno okrnjena, če le-te niso institucionalizirane, ali pa če ostajajo le na papirju. V enakem razmerju so tudi klasične, to je politične participativne pravice, do novejših, zlasti pri nas uveljavljenih pravic do udeležbe pri odločanju v okviru delovnih organizacij: politična demokracija ni le posledica, ampak tudi pogoj ekonomske demokracije.

Na to misel navezujem še pripombo o razmerju med marksizmom in našo sedanjo ekonomsko in družbeno krizo. Čeprav so otipljive posledice te krize v vsakdanjem življenju morda občutnejše kot v kateremkoli od prejšnjih povojnih kriznih obdobj jugoslovanske družbe, čeprav so administrativni ukrepi morda neznosnejši kot kdajkoli poprej, mislim, da ni prav nič izgubljenega, nasprotno, da so razvojne perspektive morda še spodbudnejše, seveda vse dotlej, dokler ekonomske krize in administrativnih ukrepov ne spremlja ideološko nasilje, vse dokler se lahko sproščeno in brez strahu pogovarjamo o alternativah.

BOGOMIR KOVAČ

Prostor za nove teoretske prodore

1. Vprašanja o osrednjih Marxovih prispevkih k družbeni teoriji oz. znanosti nasploh, o njegovih teoretskih in praktičnih dometih (pomankljivostih) ne smemo razumeti kot evangelistično delitev njegove miselne zapuščine na dobro in slabo, podobno kot tudi celotna retrospektiva Marxovega dela ne more biti abstrahiranje zgodovine, ki v svojem heraklitskem gibanju odpira vedno nove strani prakse in postavlja tudi drugačna vprašanja in terja nove odgovore. Če je sedanjost ključ razumevanja preteklosti, potem sodobnost hkrati spreminja tudi kriterije razvrščanja in vrednotenja Marxove misli, njene spoznavno-teoretske paradigme, ki je bila hkrati prolegomena praktičnih revolucij dvajsetega stoletja. Marxova teorija, ki dialektično združuje misel in prakso razrednih bojov tako, da misel postaja revolucionarno praktična in praksa revolucionarno smotrna, ne pada v klasično zanko delitve na filozofijo, politično ekonomijo, sociologijo, zgodovino ipd.; ne pristaja na vseobsež-

nost absolutnega spoznanja, ki s papeško nezmotljivostjo odgovarja na vprašanja, ki jih zgodovina sploh še ni postavila, pri čemer spekulativno domišlja zgodovinske možnosti za njihovo razreševanje. Prometejska moč Marxove misli in njegove aktualnosti je v zunanji odprtosti in notranji samokritičnosti njegove teorije (kot kritike politične ekonomije), v njegovi metodi raziskovanja in razlage družbe, ki pa ne končuje v epistemološkem redukcionizmu (novi ideologiji znanosti, metodi zunaj predmeta), temveč v zgodovinski praksi razrednih bojev, v spoznanju družbenih protislovnosti in v domišljanju njihovih razreševanj v prihodnosti. Homogenost Marxovih temeljnih (spoznavno) teoretskih prispevkov ne izključuje fragmentarnosti njegove teorije, teoretskih praznin (o državi, ideologiji, razredni strukturi, politiki, teoriji vrednosti in njeni transformaciji, krizi kapitalizma, delovanju ekonomskega sistema v socializmu ipd.), ki razbijajo želeni organski enciklopedizem, značilen za obdobje po Marxu (še posebno v skrajni stalinistični interpretaciji).

2. Zgodovina dvajsetega stoletja dokazuje, da sta se Marxov zgodovinski prostor in čas spremenila, in da je Marx vplival na te spremembe (emancipacija delavskega razreda v razvitem kapitalizmu, razvoj socializma po oktobrski revoluciji ipd.), čeprav, paradoksalno, ta zgodovina v mnogočem zanika nekatere njegove teoretične sklepe in napovedi (revolucionarna samoopredelitev delavskega razreda, ukinitvev mezdnege dela, odmiranje države in njenega represivnega aparata, neblagovna socialistična produkcija...). Če so se dopolnile in spremenile nekatere zgodovinske postavke Marxove teoretične misli (privatna lastnina – državna lastnina, konkurenca – monopol, trg – država, privatno podjetje – delniška družba, nacionalnost kapitala – internacionalnost kapitala ipd.), ki prebijajo okvire kapitala znotraj kapitala samega (tretja znanstvenotehnična revolucija, ogromna koncentracija in centralizacija kapitala, transnacionalizacija kapitala, internacionalizacija kapitalistične eksploatacije, državni intervencionizem in planiranje, različne oblike delavske demokracije ipd.), to še ne pomeni negacije Marxa, ker se preprosto nadaljuje »predzgodovina« človeštva, vsebovana v njegovi revolucionarni kritiki (kritiki politične ekonomije). Sodobna zgodovina (kapitalizma in nastajajočega socializma) Marxu potrjuje tisto, kar je v bistvu kritiziral in tako poudarja aktualnost njegove metode in vsebine teoretskega sporočila o povezanosti teorije in prakse kot izhodišča za vzpostavljanje osvobodilne moči razrednega boja. Nerazumevanje povezanosti marksistične metode, teorije in prakse razrednega boja, prepletanje »furi« privatnih interesov različnih frakcij kapitala (birokracije, tehnokracije, socialne demokracije, sindikalizma, ideologije« nekapitalistične poti« ipd.), transformacija sodobnega kapitalizma, protislovnosti nastajajočega socializma, povzročajo nerazumevanje Marxa, njegovo falsifikacijo, odstopanja in raznovrstnost različnih -izmov, ki se kljub zunanji različnosti v bistvu izenačujejo v ideološki pristranosti in odtujenosti neposrednih producentov od pogojev in rezultatov njihovega dela.

3. Če marksizem opredelimo kot enotnost različnosti teoretsko-anali-
tične metode in prakse razrednega boja, ki odpira nov prostor revolucio-
narnih zmožnosti in možnosti za osvoboditev človeka (njegove predzgo-
dovine, odtujenosti blagovnega fetišizma, ...) s svojo zunanjo odprtostjo
in notranjo samokritičnostjo, potem je mogoče govoriti o različnih mark-
sizmih. Marksizem ni zaprt sistem vrednot, nekakšna sistematizirana
teorija, ki relativno, negativno in trenutno zgodovinsko pretvarja v abso-
lutno, pozitivno in večno, dialektično in zgodovinsko prehodno v nedia-
lektično in antizgodovinsko, ki zapira pot kritični misli in razorožuje
udarnost razrednega boja. Pri Marxu ni iskati večnih rešitev, potrjevanja
zgodovinskih okvirov, temveč gibanje, dinamičnost, razkroj, raziskovanje
protislovnosti obstoječega in odkrivanje možnega, nedokončanega, odpr-
tega v prihodnost. V tej svoji teoretski odprtosti in praktično-revolucio-
narni naravnosti je marksizem združljiv tudi z drugimi velikimi novove-
škimi in arhaičnimi ideološkimi celotami v okviru različnih produkcijskih
načinov. Samo tako je mogoče razumeti aktualnost marksizma v preho-
dnem obdobju transformacije kapitalizma in nastajanja socializma kot
svetovnega procesa v različnih zgodovinskih, materialno-tehničnih, pro-
dukcijskih, sociokulturnih, ideoloških razmerjih sodobnih protikolonial-
nih, protiimperialističnih in protikapitalističnih revolucij. Zaprtost mark-
sizma kot (absolutnega) sistema znanja, ideologije proletariata, izgublja-
nje povezanosti z razrednim bojem (razredni boj vseskozi obstaja, dobiva
le nove pojavne oblike, v krizi je pogosto teorija razrednega boja),
negativne zgodovinske izkušnje nastajajočega (»tegovnega«) socializma
in njegove prvotne akumulacije, evropocentričnost njegove zaprtosti do
drugih ideoloških celot in produkcijskih načinov (islama, budizma, pred-
kapitalističnih produkcijskih načinov v Afriki, Aziji in Latinski Ame-
riki...), postavlja marksizem na periferijo družbenih sprememb dvajse-
tega stoletja in ga dejansko spreminja v protimarksizem. Monolitnost
marksizma je fikcija, ki je dramatično povezana z negativnimi političnimi
in ekonomskimi razsežnostmi sodobnega sveta.

4. Kot ekonomist lahko podrobneje vrednotim vpliv marksizma na
sodobno ekonomsko znanost (posebno buržoazno), pri čemer je še po-
sebnost zanimivo retrogradno vplivanje ekonomske znanosti na teorijo in
prakso sodobnega marksizma. Akademsko sterilnost neoklasične sinteze
(postmaršalijanska mikroekonomska analiza, kejnzijanska makroeko-
nomska analiza) ostaja na obrobju racionalnega spoznanja sodobnih
problemov inflacije, nezaposlenosti, nizke gospodarske rasti, razpadanja
mednarodnega denarnega in trgovinskega sistema ipd., omejena s poziti-
vistično metodologijo, praktikizmom in eklekticizmom razdvajanja teorije
in prakse, subjekta od objekta, ki končuje v nerazumevanju protislovnos-
ti, razvoja in zgodovinske prehodnosti družbeno produkcijskih odnosov.
Podobno tudi postkejnzijanizem, monetarizem, neorikardijanizem doka-
zujejo svojo praktično ekonomsko nemoč (na primer teoretske in prak-
tične zablode reaganomike, zaskrbljujoča stagflacija, največja povojna

brezposelnost), politično omejenost in ideološko pristranost in zdi se, da je malo znanstvenih vej, ki bi pri odkrivanju zablod kazale tolikšno stabilnost in trdovratnost, kot je to ravno v ekonomski znanosti. Kriza ekonomske znanosti, ki izvira iz krize njenega predmeta (prevladujočega kapitalističnega produkcijskega načina na svetovni ravni), zahteva novo razreševanje, novo paradigmo, ki dejansko začenja že s klasiki marksizma (Engels govori o dveh prevratih: pri razumevanju zgodovine in spoznanju odnosov med kapitalom in delom.). Pri tem Marxova abstraktno teoretska analiza kapitalističnega produkcijskega načina (opredelitev presežne vrednosti, eksploatacije, kapitala kot produkcijskega odnosa, tendence padanja profitne mere...) odkriva bistvo kapitalistične epohe in pojasnjuje transformacijo njegovih pojavnih oblik, ki ostajajo znotraj meja temeljne kvalitete sistema. Marxov kategorialni aparat dokazuje hkrati s prispevki Lenina, R. Luxemburg, Hilferdinga, Buharina, Grossmana, Matticka, Sweezyja, Barana, Dobba in drugih, da je marksizem vnesel v ekonomsko teorijo (ne glede na ideološki predznak) kritično analizo kapitalistične družbene reprodukcije in njegove strukturne transformacije, manj pa je bil uspešen na področju funkcionalnosti ekonomskega sistema (pozitivistične analize trga in cen, delitve dohodka, racionalnosti investiranja ipd.). Šele strukturna kriza kapitalizma in nastajanje socialističnih dežel (vzpostavljanje novega socialističnega ekonomskega sistema) poudari zgodovinsko nujnost medsebojnega sodelovanja: tako, na primer, levi kejnizizem in neorikardijanizem implicite sprejemata (in uporabljata) Marxovo analizo, medtem ko »marksistična ekonomska znanost« sprejema pozitivne rezultate in kritično analizo monopolne in nepopolne konkurence, inflacije, državne ekonomske politike, mednarodne menjave ipd.

5-6. V zgodovini razrednih bojov dvajsetega stoletja je ob transformaciji kapitalističnega načina produkcije, ob zgodovinskih neuspehih revolucij v Zahodni Evropi in Ameriki, ob dogmatizmu in omejenosti stalinizma, intelektualnem povezovanju z nemarksističnimi filozofskimi smermi in z virtuoznostjo akademske ekonomske znanosti vedno bolj naraščala ločenost marksistične teorije in prakse, ki je najmanj prizadela filozofijo, saj je beg od zgodovinske realnosti najbližji predmetu in metodi filozofskega preučevanja. Ob tem pa se ohranja fevdna zaprtost znanstvenih disciplin brez kritičnega dialoga, tako da, npr., kritika politične ekonomije ostaja zgolj politična ekonomija kot reprodukcija obstoječega (to je temeljni spregled ekonomskega spoznanja), na drugi strani pa filozofija in sociologija ter druge znanstvene discipline ostajajo v svojih tradicionalnih teoretičnih poljih, brez možnosti teoretičnega za preboj in družbeno materializacijo v obliki razrednega boja. Pomanjkanje znanstveno-kritičnega dialoga teoretskih spoznanj, njihovega soočanja s prakso, se zdi osrednja pomanjkljivost razprav o Marxu in marksizmu v jugoslovanskem prostoru. Teoretični problemi se vedno odpirajo ob praktičnih potrebah družbe, zato se mi zdi ob koncu vredno poudariti predvsem dvoje kompleksnih področij marksističnega preučevanja, ki sta

še posebno pomembni za našo družbo: problem blagovne produkcije in (samoupravnega) socializma (in znotraj tega ekonomska racionalnost gospodarskega sistema) ter problem države, njene politične in ekonomske legitimnosti v okviru (samoupravnih) socialističnih produkcijskih odnosov.

LEV KREFT

Priložnost za razkosavanje teorije

V razgovorih o Marxovem vplivu in pomenu, ki bodo v letu 1983 dobili dodatni prizvok proslavljanja smrti, se bo še lažje lotiti razkosavanja teorije na meso prve, druge, tretje in četrte kategorije, in še več možnosti bo, da pod zastavami marksizma mrtvi pritiska na žive s pomočjo nekaterih tuzemskih odposlancev, in še več bo poizkusov delitve marksistične srenje na uporabnike in izvajalce.

Zato je tudi prigodniško pisanje o Marxu in marksizmu nujno zastaviti v samem zgodovinskem procesu. Ta ne trpi neposredovanosti. V razmišljanju o Marxovem vplivu ne moremo ubežati tem stotim letom zgodovinskega teoretskega in revolucionarnega razvoja, pa čeprav se iz zgodovine ni mogoče ničesar naučiti. Naj se teorija revolucionirajočih množic česa nauči ali ne, mimo zgodovinske popotnice o Marxu ni mogoče misliti in tudi ni mogoče revolucionirati družbe – prav tako kot ni mogoče »razkriti« ali »razkrinkati« pravega Marxa, »zaresnega«, kot je bil. Poraz in razkroj socialne demokracije druge internacionale, iztek oktobrske revolucije v termidorsko sveto alianso socializma, svetovna ekonomska in še bolj politična kriza, pa tudi težavna teoretska arheologija ob pomoči botra Hegla in Marxovih rokopisov – vse to in še mnogo drugega so točke, ki v vprašanje o Marxu neizprosno vpletajo vprašanja o rezultatih, pogojih in smereh razvoja proletarske revolucije. Vse to »izkustvo« ni mogoče, vključno z Marxovim delom, razkupčkat na uspehe in zmote, na odklone in poklone.

V »zmedi marksizmov« ne gre za zmedo glav – čeprav se najdejo mnoge zmedene glave v njih številu – ampak za protislovnost zgodovinskega razvoja, razrednih interesov in revolucionarnih teženj. Čeprav pa obstoj različnih marksizmov lahko argumentiramo in razložimo iz zgodovinskega procesa, nam to vendar še ne daje pravice, da bi z optimizmom verujočih zanikali krizo marksizma. Marksizem sicer ni v krizi zato, ker ni enega samega marksizma, pa bi moral biti, je pa prav gotovo v krizi – ne glede na to.

V krizi je tisti marksizem in vse tisto v marksizmu, pa tudi v družboslovnih znanostih, kar je vezano na obstoječi družbeni red. V krizi je vsa

tista znanstvena in zato tudi marksistična misel, ki misli le to, kar je, ne pa tudi tega, da je vse to, kar je, vredno da propade.

Po dolgih letih navidez progresivnega in ugodnega povojnega razvoja (ki pa je bil ugoden le za sorazmerno maloštevilne dele človeštva) je vezanje na obstoječi red prisotno kot pristajanje na povojno ravnovesje sil. Po tem ne mislim le na blokovsko delitev in razklanost sveta, ki vedno bolj drsi k možnosti katastrofe človeštva, ampak tudi na ekonomski red, ki je blokovsko delitev omogočil z nastankom nekaterih bolj ali manj totalitarnih, etastičnih in podobnih modelov družbenega upravljanja, ki so omogočili izhod iz velike ekonomske krize tridesetih let, ne da bi bil ogrožen temeljni ekonomsko politični odnos med delom in kapitalom v nacionalnih in svetovnih razmerjih. Zahteva po revolucionarni pretvorbi sveta danes ni teoretski okop čiste duše, ampak vprašanje, ki ga zastavljajo in so ga prisiljene zastavljati množice, in zato je v krizi vsako marksistično ubadanje z družbo, ki dejansko skuša ohraniti obstoječi red. Ta red se ne more ohraniti. V svoji nevzdržnosti se že pomika k absurdnim protislovnostim, izraženim tudi v revolucionarni strasti in množičnim strahom pred katastrofo, ne pa le v statističnih kazalcih in vedoslovnih formulah. Danes je možno misliti marksistično le, če se nujnost razpada obstoječega reda poveže z mišljenjem možnosti njegovega revolucionarnega propada.

V tem je seveda skrita tudi past, ki je takorekoč običajna: ob ugodnem apologetstvu in akademizmu, ki preveva to družboslovje in marksizem v njem, je zelo privlačno, če si temu nasproti zgradimo radikalno kritično pozicijo z golim ideološkim »ne« tam, kjer stoji v apologiji »da«, in obratno. Tako si lahko na hitro, kot iz pištole, zamislimo odpravo zdajšnjega stanja z zahtevo po drugačnem stanju, stalno ponavljamo svoj »hop« brez skoka in kličemo na dan neko spečo revolucijo, ki bo kot mesija na belem konju razprla obzorje in razgnala oblake. Na tej poti nastaja tudi tisti marksizem, ki preprosto v imenu ene same znanosti zametuje vse obstoječe družboslovne vede in mu zato ne preostane končno nič drugega, kot da iz »santa casa« čiste dialektike skonstruira absolutno revolucionarno vedoslovje.

Če bi se zapletli preko vsake mere v razpravljanje in spopade o pomenu Marxovega preobrata v znanosti in o vrednotah, ki so jih poslali v svet Marx, Engels in Lenin, bi stopili v bojni krog prekrščevalcev in pravovernežev. V tej cameri obscuri pa bi zlahka pozabili, da boj ne velja ideologiji, ampak razmeram, katerih moment so tudi naši lastni miselni glavonožci. Pomen marksizma je danes lahko le v njegovi sposobnosti, da postaja materialna sila, ne da bi zato potreboval vračanje ene same znanosti v alkimistično stanje.

O aktualnosti Marxove teorije

Brez apologije smemo parafrazirati Engelsovo misel o Marxovi epohalni znanstveni veljavi, namreč, da je družbena stvarnost relativizirala kakšno posamezno Marxovo tezo, ni pa na novo zbrano gradivo ovrгло njegovih poglobitvinih spoznanj in prizadevanj.

Iz Marxovega znanstvenega opusa bi skiciral dva aktualna tematska spleta: koncepcijo družbenorazvojnih sil ter vlogo države v prehodnem obdobju in karakterizacijo birokracije.

Marx je sintetiziral prvine materialističnega pojmovanja zgodovine in spoznal, da so epohalne družbene spremembe odvisne prvenstveno od materialnih okoliščin. Materialna pogojenost »totalnega prevrata« vsebuje tri dialektično prežemajoče se prvine: a) materialne produktivne sile, ki jih ljudje ustvarjajo v ustvarjalni izmenjavi s naravo, b) obstoj podrejenega razreda zgodovinsko danega produkcijskega načina (razred po sebi), c) olikovano »znanstveno« zavest tega razreda o njegovem lastnem družbenem položaju in družbenorazvojni funkciji torej preobražanja razreda po sebi, v razred »za sebe«. Če namreč pogoji za totalni prevrat niso izpolnjeni, je ideja o njem neuresničljiva, kot to »dokazuje zgodovina komunizma«. Ta misel se izrecno nanaša na pogoje za kakovostno spreminjanje kapitalističnega produkcijskega načina. S preučevanjem zakonitosti kapitalističnih produkcijskih odnosov je Marx spoznal, da so se materialne produktivne sile šele pod vodstvom buržoazije toliko razvile in podružbile v obdobju buržoaznih produkcijskih odnosov, da omogočajo revolucionarno spreminjanje kapitalističnih lastninskih razmerij in družbeno prilaščanje proizvodnega produkta. Dialektika kapitalističnega razvoja je izničila družbeno-razvojno funkcijo buržoazije, delavski razred kot socialni produkt kapitalističnega razvoja pa se je z oblikovanjem znanstvene zavesti razvil v razred za sebe, v socialno silo revolucionarnega spreminjanja meščanske družbe.

Izhajajoč iz teh spoznanj je Marx negiral misel, da bi objektivno in subjektivno mogli biti socialne sile socialistične preobrazbe neproletarizirani družbeni sloji. Marx je ostro napadel kritike kapitalizma s pozicije malolastniških slojev. Z Marxovimi argumenti sta tudi Engels in Lenin zavračala podobne inačice socialistične preobrazbe ruske družbe. Napredna ruska inteligenca (narodniki) je namreč zatrjevala, da ni družbeno razvojno nujno, da bi morala v zgodovinskem razvoju zapozneta ruska družba skozi obdobje proletarizacije, materialne in moralne bede, kot so to morali proletarizirani razredi Zahodne Evrope. Ruska družba se lahko začne preobražati v socializem že na stopnji prvobitne akumulacije kapitala, socialni nosilci teh preobrazb pa naj bi bili kmečki sloji, organizirani v vaške občine.

Iz teh teoretičnih konfrontacij lahko povzamemo, da je že od Marxa sem sporna teza o kontinuiranem, zgodovinsko naprednem prehajanju manj razvitih v razvitejše socialne organizme oziroma o možnosti diskontinuiranega družbenega razvoja v tem smislu, da bi lahko zapoznele družbe »preskočile« kako epoho, ki so jo že prešle razvitejše družbe.

Zgodovinska in sodobna družbena stvarnost ponujata argumente o možnosti diskontinuiranega razvoja zapoznelih družb. Družbeni procesi v takoiimenovanem tretjem svetu so opora za tezo, da »model« socialističnih preobrazb, kakršnega je izoblikovala klasična marksistična teorija na podlagi zakonitosti kapitalističnega produkcijskega načina, ni splošni model. V tretjem svetu, kjer še obstajajo prvine predkapitalistične družbene formacije, kjer kapitalizem še ni proletariziral pretežnega dela družbe, nastajajo bržkone tudi zaradi demonstrativnega efekta socialističnih družb samosvoji modeli socializma, katerih pglavitna sila objektivno in subjektivno ni delavski razred, marveč druge napredne sile. Marxovo spoznanje o kontinuiranem časovnem zaporedju preobražanja nižjih v višje socialne organizme je relativno in temelji predvsem na evropskih družbenih procesih. Njegova koncepcija je izraz spoznanja o kakovostnem spreminjanju fevdalne v kapitalistično družbeno formacijo; bila je realistična projekcija možnosti poprejšnjega »zloma« kapitalizma na periferiji evropskega buržoaznega sistema, kot pa v družbah, kjer je kapitalizem začel svoj zgodovinski pohod in je, kakor kaže strategija evrokomunizma, realistična projekcija kakovostnega preobražanja družb poznega kapitalizma.

Marx je pojmoval državo in z njo neločljivo povezano birokracijo kot razredne in zatorej prehodne socialne pojave. V prehodni dobi od zadnjega razrednega produkcijskega načina v družbo svobodnih proizvajalcev bo z izginevanjem razredne neenakosti »odmirala država«, s tem pa se bo navidezna družbena skupnost, ki jo predstavlja država, uresničevala v resnično človeško skupnost.

V skladu z opredelitvijo družbeno-razvojne vloge delavskega razreda, je Marx (skupaj z Engelsom) v Komunističnem manifestu predvideval, da bo delavski razred, organiziran v vladajoči razred, uporabil državo za to, da bo postopoma iztrgal buržoaziji ves kapital, centraliziral vsa proizvodjalna sredstva v rokah države ter pospešeno razvijal produktivne sile. Socialistične revolucije so potrdile Marxovo prognozo o neogibnosti pravnega nasilja za »preobrat vsega proizvodjalnega načina«. Marx je pojmoval državno lastnino sredstev za proizvodnjo kot najnižjo obliko družbene lastnine, kot prehodni družbenoekonomski odnos v procesu negacije privatne lastnine in vzpostavitve družbene lastnine ter s tem povezano spreminjanje funkcij kapitala v funkcije združenih proizvajalcev. Z deatizacijo družbenih odnosov bo odpravljena ekonomska in politična moč birokracije kot reprezentanta interesov delavskega razreda, ožil se bo družbeni prostor za njen obstoj in delovanje.

Birokracija je po Marxu poseben, hierarhično organiziran družbeni sloj, ki kot nekakšna mrežnica ovija vso družbo. Birokracija je groba

oblika centralizacije; s centralizacijo kapitala se krepi oblast birokracije. Birokratična hierarhija je hierarhija njenih vednosti, avtoriteta je načelo vedenja birokracije, poveličevanje avtoritete je njena miselnost. Interesi birokracije so parcialni interesi, predstavlja in vsiljuje pa jih kot obče družbene interese. Birokracija spreminja državne smotre v svoje smotre, svoje smotre pa v državne smotre. Državni smoter je za pripadnika birokratičnega sloja njegov zasebni smoter, »lov za višjimi mesti in ustvarjanje kariere«; birokrat vidi v svetu le objekt za svoje ravnanje. Ukinitev birokracije je lahko samo to, da obči interes dejansko postane posebni interes, kar pa je možno le tako, da posebni interes dejansko postane obči interes.

Čeprav je Marx s temi in podobnimi oznakami kvalificiral birokracijo v meščanski družbi, velja njegova karakterizacija birokracije *mutatis mutandis* tudi za zgodnje obdobje prehodnega obdobja. Marx sicer ne bi imel razlogov za realistično predvidevanje konflikta med delavskim razredom in njegovo lastno birokracijo, kar potrjuje družbena stvarnost socialističnih družb. Socialistična stvarnost ni potrdila Marxovih napovedi o oženju družbenega prostora za delovanje birokracije. Marx je v Kritiki gothskega programa predvidel, da se bodo splošni upravni stroški, ki ne sodijo k produkcijskim stroškom, že na začetku revolucionarnega spreminjanja družbe »kar najznatneje zmanjšali v primerjavi z današnjo družbo«, ter da se bodo zmanjševali sočasno z razvojem nove družbe. V nasprotju z Marxovimi prognozami je tudi v naši družbi doseglo razraščanje »uradništva«, klasičnega in transformiranega (v ekonomski strukturi ter v socialno-kulturni nadstavbi), strahotne razsežnosti. Uradništvo je velikanski družbeni sloj z razrednimi primesmi, ki, če ponovimo za Marxom, kakor mrežnica ovija vso družbo. Armade uradništva so objektivno in subjektivno »cokla« družbenega razvoja; strokovno neusposobljenemu uradništvu so za njegovo socialno promocijo potrebne »politične berge«, ki jih simbolizira članstvo v ZK.

Marxov prispevek k metodologiji proučevanja družbe

Z marksizmom razumemo sistem nazorov in naukov Karla Marxa, ki je genialno dovršil tri glavne idejne tokove XIX. stoletja: klasično nemško filozofijo, klasično angleško politično ekonomijo in francoski socializem. Prav v tej dovršitvi sestavnih delov marksizma¹ je treba oceniti poglobitveni Marxov prispevek k družbeni teoriji, ki se je šele s to Marxovo dovršitvijo otresla idealističnih in s tem subjektivističnih usedlin pri pojasnjevanju družbenih pojavov ter družbenega razvoja sploh. To govori, da je treba predvsem opozoriti na Marxovo revolucionarno inovacijo v metodologiji analize družbenih pojavov. Na Marxovo poudarjanje primarnosti produkcije v fazah družbenega reprodukcijskega procesa – produkciji, delitvi, menjavi in potrošnji in na njihovo dialektično enotnost in povezanost; ter na Marxovo poudarjanje primarnosti družbenoekonomske baze pred družbeno nadgradnjo, ki sta prav tako enotni in dialektično povezani in s tem soodvisni.

S tako opredeljeno družboslovno metodologijo je Marxu uspelo pojasniti razvoj družbenoekonomskih formacij ter predvsem analizirati kapitalistično družbenoekonomsko formacijo v njenem liberalističnem stadiju. V tej analizi je Marx na temelju delovne teorije vrednosti odkril kapitalistično obliko zajemanja preseženega produkta – kapitalistično eksploatacijo ter razvojne zakone kapitalizma, ki naj uresničijo zgodovinsko vlogo in nalogo kapitalizma. To je nadaljnji razvoj produktivnih sil na temelju zgodovinsko prehodnih kapitalističnih produkcijskih odnosov, ki bodo ob uresničenju zgodovinski vlogi in nalogi kapitalizma – razvitejših produktivnih silah – postali prepreka njihovega nadaljnjega razvijanja. Z razvojem produktivnih sil na temelju kapitalističnih produkcijskih odnosov bodo namreč produktivne sile prišle v čedalje bolj poudarjeno protislovje s produkcijskimi odnosi, ki so jih omogočili. Potrebna bo revolucionarna sprememba produkcijskih odnosov, ki bodo prav s to spremembo ponovno omogočili nadaljnji nemoten razvoj produktivnih sil v komunizmu kot zgodovinsko višji, novi družbenoekonomski formaciji.

Ta Marxova napoved o zgodovinsko prehodnem značaju kapitalizma, zaradi čedalje bolj zaostrenega temeljnega razvojnega protislovja kapitalizma, se ob stoti obletnici Marxove smrti potrjuje s socializmom kot svetovnim procesom, oziroma njegovih pojavnih oblikah. Te je mogoče spoznati v pojavu socialističnih držav, ki so nastale s socialističnimi revolucijami; v antikolonialistični in antiimperialistični usmeritvi držav, ki

¹ V. I. Lenin: O Marxu in marksizmu, Mala knjižnica marksizma-leninizma, Cankarjeva založba, Ljubljana, 1950, str. 9 in 58.

so se politično osvobodile izpod imperialističnega kolonializma in ki iščejo svojo nacionalno identiteto tudi na temelju pospešenega in z nacionalnimi interesi usklajenega družbenoekonomskega razvoja; ter v zelo poudarjenih elementih novega v starem v ekonomsko najrazvitejših kapitalističnih državah, kjer so, zaradi poudarjenega razvojnega protislovja kapitalizma – krize kapitalizma kot sistema, zelo poudarili ekonomsko vlogo države v procesih družbene reprodukcije in s tem modificirali razvojne zakonitosti, ki jih je bil Marx razvil na temelju razvojnih tendenc liberalnega kapitalizma.

Vse to pa govori, da se uresničujejo Marxove globalne napovedi v družbenoekonomskem razvoju. To je napovedi, ki jih je uspelo Marxu oblikovati na temelju dosledne uporabe njegove revolucionarne metodološke inovacije, ki smo jo imeli za pglavitni Marxov prispevek k družboslovni teoriji.

S socializmom kot svetovnim procesom, oziroma v njegovih pojavnih oblikah, se namreč zgodovinsko potrjujejo Marxove napovedi o prehodnem značaju kapitalizma. S tem pa se tako teoretično kot praktično potrjuje tudi Marxova metodologija družbenega proučevanja. Zaradi tega bi težko odkrivali »šibke vidike Marxove misli« pri samem Marxu, kakor v vašem prvem vprašanju nakazujete.

Šibke vidike uporabe Marxove metode proučevanja lahko ugotavljamo pri marksistih oziroma teoretikih, ki se imajo za Marxove učence. Pri nekaterih od njih bi mogli ugotoviti, da niso uspeli ločiti med Marxovo metodo analize in konkretnim predmetom, analize, ki se razvojno prav tako spreminja! Zaradi tega Marxove teoretične ugotovitve, ki, kakor je Marx večkrat poudarjal, veljajo za razmere »čistega kapitalizma«, to je liberalnega kapitalizma, ne gre posploševati ter s tem trmoglavo ter demagoško vztrajati na njih, ker da so marksistične, tudi v novonastalih razmerah npr. monopolnega kapitalizma in imperializma ali celo v razmerah državnega kapitalizma,² ko se je izredno razmahnila ekonomska vloga države v procesih družbene reprodukcije. V tej zvezi naj opozorim, da je Marx v predgovoru H kritiki politične ekonomije, napovedal, da bo obravnaval sistem buržoazne ekonomije v naslednjem zaporedju: »Kapital, zemljiška lastnina, mezdnó delo; država, zunanja trgovina, svetovni trg«³ in da napovedane analize države in njene ekonomske vloge ni uspel napraviti, čeprav država igra zelo pomembno vlogo v gospodarstvu v sodobnem svetu. To njeno ekonomsko vlogo pa je mogoče utemeljiti prav z Marxovo metodologijo družboslovne analize, ki jo moramo kot temeljno Marxovo inovacijo v družboslovni analizi predvsem ustrezno uporabljati v družboslovnem teoretičnem raziskovanju.

² Marx je na primer za splošni zakon kapitalistične akumulacije ugotavljal, da njegovo »dejavnost spreminjajo, kakor vse druge zakone, mnogotere okoliščine, katerih raziskovanje pa ne spada semkaj.«

K. Marx: Kapital, poljudna izdaja, priredil J. Borchardt, CZ Ljubljana, 1978, str. 185.

³ Marx-Engels: Izbrana dela, I. zvezek, Cankarjeva založba, Ljubljana 1950, str. 453.

Poudarjena ekonomska vloga države, ki se je pojavila s krizo kapitalizma kot sistema, je zato le potrditev Marxove razvojne napovedi, ki jih, kot rečeno, potrjuje distanca 100 let po Marxovi smrti.

Vaše vprašanje glede kontinuitet in diskontinuitet v marksizmu po mojem mnenju zato sploh ne gre povezovati z Marxovo metodo proučevanja, ampak z interpretacijo in vrednotenjem Marxovih teoretičnih ugotovitev in razvojnih napovedi, ki sodijo v ideološko sfero. Za to sfero pa veljajo uvodne ugotovitve o idealističnih in subjektivističnih usedlinah. Zato se v tej sferi predvsem zaostrejo problemi glede vprašanj taktike razredne borbe v procesih ideološke revolucije – priprave subjektivnih faktorjev za revolucionarni akt, in še posebej v in po uspešno izvedeni proletarski revoluciji, v revoluciji v ožjem pomenu besede in predvsem v procesih ekonomske revolucije, ki sledijo revoluciji v ožjem pomenu besede.

V teh procesih je bilo treba z metodami primarne socialistične akumulacije pohiteti z razvojem. To je z industrializacijo. Saj so v dosedanjem razvoju s socialističnimi revolucijami stopile na pot graditve socializma predvsem države, katerih produktivne sile so bile zaostale.

V razmerah graditve socializma ob manj razvitih produktivnih silah, pa se seveda niso mogle uresničiti vse marksistične napovedi in ugotovitve o novi komunistični družbi – njeni prvi fazi, socializmu. Tu se, v nasprotju z ugotovitvami klasikov marksizma, blagovna produkcija še ohranja, čeprav se poizkuša uresničevati delitveno načelo socializma – nagrajevanje po delu, ki so ga klasiki marksizma povezovali z neblagovnim značajem socialistične produkcije. Z naravo blagovne produkcije je skregano tudi centralistično totalno plansko razreševanje družbenih ekonomskih problemov, ki se lahko vzdržuje le ob čedalje bolj ohranjeni ekonomski vlogi države v gospodarstvu. To pa je zopet v nasprotju z idejo o odmiranju države, ki so jo za socializem prav tako predvidevali klasiki marksizma.

Vse te realne razmere graditve socializma so vzpodbujale revizijo nekaterih klasičnih marksističnih teorij, npr. teorijo o odmiranju države, ki so lahko utrdile državni centralno-planski način razreševanja družbenoekonomskih problemov. Tem revizijam je bilo treba dati ideološko podporo, ki je s svojim subjektivnim elementom lahko vodila le do diskontinuitet marksizma. To je v njegovo transformacijo, v navidežno teoretično podpiranje – apologijo državne gospodarske centralno-planske politike, ki je krepila vlogo države v gospodarstvu in seveda vlogo državnih managerjev pri upravljanju državne socialistične lastnine.

V tem procesu se je zato tekočo ekonomsko politiko države apologetsko zagovarjalo tudi z revizijo marksizma. Na ta način se je razvilo »več marksizmov«, od katerih je vsak konkuriral za »pravega«, ker je pač apologetsko pojasnjeval razvoj posamezne družbe, ki se je razvijala v zgodovinsko konkretnih okoliščinah. Te pa se razlikujejo od družbe do družbe. Potemtakem lahko nastopi »več marksizmov« samo zaradi apolo-

getske potrebe monopolistov ideologije delavskih partij. Ti monopolisti se pojavljajo hkrati kot edini razvijalci in »pravoverni« interpretatorji Marxovih teoretičnih ugotovitev in razvojnih tendenc. S tem pa zapuščajo področje marksistične metodologije proučevanja družbenih pojavov, ker jo podreajo trenutnim zahtevam in interesom družbenega razvoja in metod tega razvoja v posamezni konkretni družbenoekonomski situaciji, ki jo želijo ekspanzirati v svetovne razsežnosti na način, ki je pri nas dobro poznan in ki je dobil v svoji ekstremni obliki ime stalinizem.

Zamenjava Marxove metodologije družboslovne analize s potrebo po apologetiki trenutne državne gospodarske politike, vodi torej do ideologiziranja marksizma. To je v stanje, ko se mora marksizem odpovedovati svojega pglavitnega teoretičnega orodja – marksistične metodologije analize družbenih pojavov in mora pristajati na zagovarjanje in s tem apologijo obstoječega. S tem se marksizmu odvzame karakter znanstvene objektivnosti, temeljna marksistična znanstvena disciplina pa se spremeni v funkcionalistično teorijo državne ekonomske politike – v apologijo sredstev in metod te politike, ki se ji ponekod pripisuje tudi lastnosti politične ekonomije socializma!

Jasno je, da se v teh razmerah oži prostor za marksizem in se hkrati s tem širi prostor za druge, tudi meščanske funkcionalistične družboslovne idejne tokove, ki so vsaj na ekonomskem področju razvili metode in sredstva ekonomske politike, ki s podaljševanjem in perfektuiranjem funkcioniranja ekonomskega sistema ob poudarjeni vlogi države v gospodarstvu, podaljšujejo tudi produkcijske odnose odtujenosti producentov od upravljanja s produkcijskimi sredstvi.

Vpliv teh rešitev, ki morajo seveda poudarjati vlogo države v procesih družbene reprodukcije, podaljšuje tedaj odnose odtujenosti in s tem razrednosti v najrazvitejših družbah, ki se morajo ob razvitejših produktivnih silah začeti posluževati plansko-tržnega mehanizma pri razreševanju družbenih produkcijskih problemov.

Tendence k mešanim plansko-tržnim zvezam med blagovnimi producenti je treba zato oceniti kot posledico razreševanja krize kapitalizma kot sistema. Zaradi tega je njegova teoretična utemeljitev v okviru meščanskega družboslovja revolucionarna inovacija, čeprav se razvija v okviru nespremenjenih temeljnih kapitalističnih produkcijskih odnosov. Zato tudi ta analiza zapušča teren polit-ekonomske analize in se giblje na ravni ekonomike in predvsem ekonomske politike in njene teoretične utemeljitve. S tega vidika je seveda sodobna meščanska analiza znanstvena, čeprav se lahko in se praviloma izogiba vprašanj z razredno vsebino, ki so predvsem predmet marksistične politične ekonomije.

Ta pozitiven razvoj v meščanskem družboslovju in predvsem v njegovi ekonomski analizi, ki je gotovo poglobil meščansko znanost, pa odpira potrebo po novi sintezi te znanosti z marksizmom. In to v razmerah poudarjene vloge države v gospodarstvu. To je vloge, ki smo jo ocenili kot

element novega v starem in ki jo je poklicala k življenju kriza kapitalizma kot sistema.

Potrebo po nakazani sintezi bi lahko pojasnili tudi z zgodovinsko paralelo, ko se je ob nastanku marksizma Marx naslonil na dosežke meščanskega družboslovja in predvsem klasično politično ekonomijo, ki je bila po svojem nastanku meščanska znanost. Tako bo treba sedaj v tej sintezi dosežke meščanske kratkoročne analize ekonomske politike kvalitativno dopolniti z marksistično dolgoročno analizo procesov družbene reprodukcije. Samo na ta način bo mogoče premagovati posledico kratkoročne ekonomske politike – inflacijo in inflacijsko redistribucijo, ki čedalje bolj destimulativno vpliva na razvoj produktivnih sil in po svoje ohranja produkcijske odnose odtujenosti.

Uresničevanje Marxove vizije o asociaciji neposrednih proizvajalcev mora uresničiti nov sistem neposrednega združevanja producentov, ki bi mu morale biti tuje vse oblike posredništva. Te oblike pa se tudi povezujejo z državo v državnem kapitalizmu, kakor tudi z državo v državnem socializmu in se, kot ugotavlja Kardelj, manifestirajo kot protislovja uveljavljanja družbene lastnine pri nas in s tem protislovja uveljavljanja asociacije neposrednih producentov, ki bo premagovala razredno odtujenost proizvajalcev od produkcijskih sredstev.

Z usmeritvijo v družbeno lastnino in v samoupravno obliko razreševanja družbenih produkcijskih problemov imamo prav v naši družbi čast, da z zavestnim ustvarjanjem pogojev za Marxovo asociacijo neposrednih producentov hkrati uporabljamo Marxovo metodo znanstveno kritične analize. S tem smo z razbitjem mita o »več marksizmih« pomembno prispevali k rehabilitaciji marksizma v svetu in se ustvarjalno pridružili čedalje bolj poudarjeni potrebi po marksistični analizi sodobnih procesov v družbeni reprodukciji v svetu kot celoti. S to potrebo pa je po svoje povezana že omenjena potreba po sintezi sodobne meščanske ekonomske znanosti z marksistično družboslovno znanostjo, ki jo je treba dopolniti s sodobnim instrumentarijem, ki ga je razvila meščanska znanost kot znanost o tekoči ekonomski politiki. Samo tako bo mogoče kratkoročni značaj sodobne meščanske znanosti o ekonomski politiki kvalitativno dopolniti z dolgoročnim značajem marksistične družboslovne analize, ki mora pomembno vplivati na premagovanje sodobnih oblik strukturne in stroškovne inflacije, ki z ohranjanjem odtujenosti ohranja tudi posredne motive gospodarjenja. Ti pa so v čedalje večjem protislovju z interesi ljudi v posamezni nacionalni družbi in z njimi tudi z interesi narodov in ljudstev v mednarodnih oblikah gospodarskega sodelovanja.

Marksistični prehod iz carstva nujnosti v carstvo svobode bo končno mogoč le z odpravo razredne delitve dela, ki pogojuje odtujenost neposrednih producentov od produkcijskih sredstev in s tem od pogojev in rezultatov njihovega dela. S tem pa smo dobili tudi kriterij za ločitev marksističnega od nemarksističnega. In to ne glede na sodbe posameznikov, ki se imajo za marksiste, čeprav to večkrat niso.

Razprave o Marxu so razprave o socializmu – danes in tukaj

1. Marxov prispevek k mnogim področjem znanstvenega raziskovanja je fundamentalen, tako da se lahko reče, da je nekatere od njih šele Marx postavil na eksaktne znanstvene temelje. Navzlic temu pa ne more noben poseben del Marxovega nauka zamenjati celoto njegovega dela. Mnogi po pravici poudarjajo njegovo kritiko ekonomije meščanske družbe, drugi analizo človekovih eksistencialnih problemov, tretji družbene strukture, četrti odkritje zakonitosti v razvoju družbe, peti do danes nepreseženo analizo političnih procesov in institucij. Kljub temu, pa je, po mojem globokem prepričanju, tisto, kar dela Marxovo misel za superiorno vsem ostalim znanostim, njena sila transcendiranja, njena radikalna negacija civilizacij, zasnovanih na nasilju, njena sposobnost, da bi služila človekovim produktivnim silam, osvoboditvi dela, da bi se človeku vrnile od njega odtujene sile, predvsem svoboda in dostojanstvo. To so seveda možnosti marksizma, od katerih realizacije so zelo daleč tudi najbolj razviti družbeni in politični sistemi, kot je naš. Kar se tega tiče, bo marksizem v dogledni bodočnosti ostal najpomembnejši izvor človekove inspiracije in njegove akcije v iskanjih novih prostorov svobode in človečnosti.

Vendar pa je neko dejstvo, vsaj delno proti marksizmu. Ogromna večina ljudi nima direktnega stika z Marxovim delom. Z marksizmom se srečuje preko uradnih marksističnih teorij, marksizem doživlja preko prakse političnih organizacij in institucij. V teh institucijah, po mojem mišljenju, niti pri nas, kjer stvari še relativno dobro stojijo, navaden človek, delavec, nima neposredno dominantnega vpliva. Zato marksizem najprej doživlja kot določeno politiko. Ni dvoma, da bo ta okoliščina vplivala na usodo marksizma v svetovnozgodovinskih razsežnostih. Sicer pa je taka usoda tudi vseh drugih idej. Po mojem mišljenju bosta afirmacija in reafirmacija marksizma odvisni od dejanskih procesov osvoboditve dela v družbah, ki že izgrajujejo socializem in v družbah, ki bodo to delale v bodočnosti. Usoda marksizma ne bo odvisna le od njihove sposobnosti, da bi razvijale ekonomike, tehnike, tehnologije in znanost, temveč tudi od njihove sposobnosti, da bi odprle nove horizonte svobode.

2. Vpliv marksizma na sodobno družbo je prevelik in preveč zapleten, da bi se mogel strniti v nek koncizen in točen odgovor. Kljub temu verujem, da se v nekaterih vprašanjih lahko domala vsi strinjamo. Marksizem je usodno, z dobršnim delom plodno vplival na velik del sveta. Postal je dominanten način mišljenja zelo kreativnega dela družbe, in vsaj uradna zavest drugega, znatno večjega dela. Marksizem je zelo vplival na politiko mnogih organizacij, ki uradno niso marksistične. Nedvomno, mnoge spremembe, za katere so si prizadevali tudi marksisti. Resnica,

odprto je vprašanje, koliko so te spremembe rezultat objektivnega, nezbežnega, koliko pa rezultat subjektivnih sil in njihovega prizadevanja. Sodobni svet torej označuje neka velika pahljača sprememb bodisi da jih je marksizem iniciiral, podprl bodisi le napovedal.

Toda marksizem ne predstavlja le diskontinuitetnega, temveč tudi notranje kontradiktoren način mišljenja, katerega le posamezni deli sledijo revolucionarnim in humanističnim intencam, ki so lastne Marxovem delu. Najprej, kapitalizem je za zelo dolgo obdobje uspel obseči in artikulirati eksploziven proces sprememb, začeni s tistimi v znanosti, tehniki in tehnologiji do tistih v družbenih odnosih, na katere v razvitih kapitalističnih družbah marksistična misel in njena politična organizacija nista vselej ustrezno reagirali. Po drugi strani pa razvoj nekaterih socialističnih družb, čeravno je vodil k rasti vojaško-tehničnih in ekonomskih učinkov, ni spremljalo ustrezno zadovoljevanje človekovih potreb – ne le tistih materialnih, temveč niti potreb po svobodi, po suvereni pravici človeka, da sam odloča o problemih lastne eksistence. Ne da bi želel vsiljevati svoje, ali naše jugoslovansko gledišče, zadostuje, da navedem tisto, kar je v ZSSR že rečenega o Stalinovem kultu ali na Kitajskem o Mao Zedongovem kultu in kar bo jutri, to je povsem gotovo, tudi v sami Albaniji rečenega o Enverju Hoxhi. Problemi dejanske demokratizacije, emancipacije delavskega razreda, udejanjanje njegovega zgodovinskega interesa, to pa pomeni ekspropriacije birokracije, ki ima nedvomno tudi v naši družbi dominanten vpliv na vse procese, so seveda tudi naši problemi. Ta nepretrgan napor sfere dela, vseh delovnih ljudi, da bi se dokopali do svobode in da bi izrazili svoje sposobnosti, da bi se osvobodili tutorstva kapitalističnega razreda in lastne birokracije, dejansko predstavlja tisto notranjo nit, ki socializem v raznih obdobjih in delih sveta povezuje v eno celoto. Teoretska misel le fragmentarno spremlja te revolucionarne napore.

3. Notranja razdeljenost marksizma je življenjsko dejstvo. Dejstvo je, da imajo ti miselno protislovni procesi nekatere skupne izvore in predpostavke, da se v zapletenih zgodovinskih tokovih v določenih okoliščinah združujejo, da se v drugih medsebojno spopadajo, siloviteje in ostreje kot z razrednimi nasprotniki.

Osnovno vprašanje pred marksisti sedanosti je naslednje vprašanje: ali morajo marksisti samo zamenjati razrede, katerih znaki iztrošenosti, dekadence in degeneracije so evidentni, ali morajo aparature in strukture, ki razpadajo in gnijejo, zamenjati z neukrotljivo silo delavcev in širših plebejskih slojev, ali morajo institucijam dominacije in agresije vdahniti novo silo, ali pa morajo začeti neko docela novo obdobje, na nov način, na kvalitativno drugačni osnovi? Ali bomo, kot to še vedno delamo, razlašene razrede večno obtoževali zato, ker niso uspeli uresničiti nacionalne ekspanzije, ker niso znali izkoristiti naravnih resursov dežele, razviti tehničnih in tehnoloških kapacitet, izgraditi znanstvenih institucij? Ali se tudi v socializmu ne pojavljajo sile restavracije v novi obliki? Mar se ne

pojavi nacionalni egoizem, katerega brutalna agresivnost ni usmerjena le proti drugim narodom, temveč tudi proti lastnemu okolju, nacionalizmu, ki s tem, da divinizira in mitologizira nacionalne vrednote, duši ne le kritično preizkušanje družbe, temveč tudi vsako misel, ki kvari »red« v lastnem nacionalnem taboru? Mar je zgodovina socializma poklicana, da v deželah, ki so zaostale za modernimi tokovi, ponovi vse zablode kapitalističnih družb? Prepričan sem, da ne. Skrbna analiza vsega tistega, kar se danes imenuje marksizem, kar se obilno poslužuje tudi pozitivne znanosti, da bi lažje realiziralo politiko dominant družbene strukture, bi odkrila, da so mnoge »marksistične« konceptije izgubile bistveno zvezo z globoko humanim v Marxovem delu.

4. Po ne povsem srečnem Engelsovem poskusu, da bi zajel razvoj naravoslovnih in eksaktnih raziskovanj, so se marksisti ukvarjali ali z mehaničnim inkorporiranjem rezultatov naravoslovnih znanosti v marksizem ali pa z ignoriranjem le-teh, kar vsekakor ni prispevalo k razvoju nobene od teh strani. Mimogrede, pri tem so pozabljene pomembne Engelsove pripombe o kritični funkciji znanstvenega spoznanja v boju za osvoboditev dela. Odprta prisotnost družbenih interesov v družbeni znanosti je napeljala velik del marksistov, da so le-te dolgo časa ignorirali, kar je marksizem, eno od najsijajnejših teorij, zvajalo na provincialni partikularizem. Pozneje, ko ni bilo več mogoče zaobiti empiričnih raziskovanj, so bila le-ta v velikem delu podrejena pragmatiki in interesom dominantnih struktur etatiziranega socializma, le v manjšem delu pa so presegala s svojim dometom postavljene meje in horizonte. Odsotnost opornika bodisi v konkretnih raziskovanjih bodisi v revolucionarni praksi je dajala celo pri nas marksističnemu koncipiranju razvoja doktrinarna obeležja. To se najboljše vidi iz uradnega tiska in uradne kritike. Vse uradne teorije, konceptije in predložene rešitve so najprej hvaljene, kritične observacije pa negirane. Taisti glasovi po določenem času brez mere kritizirajo taiste konceptije, predlagajoč nove spremembe. To po mojem mišljenju odkriva zaprtost in privilegiranost procesa mišljenja, ki imperativno zahteva odprtost komunikacije, njeno integriranost v svetovne razsežnosti. Marksizem v naši družbi, kot tudi v kakršnikoli družbi, se lahko razvija le kot del enotnega, resda notranje zelo protislovnega procesa spoznanja, kot rezultat konfrontiranja in preizkušanja, kajti le tako se lahko tudi teoretsko zaobseže, artikulira, humanizira in podredi sodobnemu človeku ogromen impakt sprememb, ki se dogajajo na vseh področjih. Bojazni pred razlikami v mišljenju so ostanek predsodkovnega mišljenja, ki enako škodi vsem udeležencem.

5. Pravi pogovori o Marxu so pogovori o nas, o socializmu, danes in tukaj. Drugo so šolski seminarji.

6. S stališča znanosti ni nobeno vprašanje nepomembno, da ne bi moglo biti predmet najresnejših znanstvenih raziskovanj. S stališča sodobnega človeka in naše družbe so najpomembnejša vprašanja naše lastne eksistence, naše bodočnosti. To je trenutno najprej tisti korpus nerešenih

problemov, ki človeka sedanjosti v veliki meri deprimira in deprivira. Brez rešitve eksistencialnih vprašanj mladih, zaposlenosti, družbenega razvoja v celoti, brez odprave privilegijev in struktur, ki so neobčutljivi na trpljenje in nesreče človeka sedanjosti, niti socializem niti marksizem nimata bodočnosti. Zato so, po mojem prepričanju, aktualni problemi družbe problemi marksizma.

Prev. B. Kante

DIMITAR MIRČEV

Marksizem ni scientizem niti pragmatizem

1. V zadnjih letih in morda desetletjih smo priče splošne renesanse zanimanja za Marxa in za raziskovanje njegovega dela. In ta renesansa ni niti naključna niti začasna. Sodobna družba je prišla v take krize in do takih motenj svojega funkcioniranja, ki jih nikakor ni mogla razrešiti preko pragmatskega kontroliranja in usmerjanja svoje empirične reprodukcije. Sodobni socializem, tako teoretsko kot praktično, ni v tem pogledu »drugačen primer«. Po objektivno in zgodovinsko izjemno težkem rojevanju in razvijanju revolucije in po določenem obdobju pokrivanja s svojo »politično levjo kožo«, se je moral tudi on soočiti s problematiko zrelosti družbenozgodovinskih predpostavk svojega obstoja in napredovanja. Kajti – tako teoretsko kot praktično – samo dolgoročna stabilnost in napredovanje bi lahko bili indikacija superiornosti neke nove družbenoekonomske formacije, obdobja, odnosov.

Vse to je, zdi se, vplivalo na obnovo zanimanja za Marxa in za valorizacijo in revalorizacijo njegovega teoretskega in metodološkega pristopa k analizi družbenozgodovinskega gibanja, razvoja in sprememb, kot tudi dejavnikov, ki jih pogojujejo in determinirajo. Največje priznanje Marxu in marksizmu je pravzaprav dano v današnji meščanski družbi, v sodobnem kapitalizmu, v družbi, ki je po poldrugem stoletju negiranja Marxa začela resno preučevati, publicirati in razpravljati o Marxu. Smisel tega je, da se ugotovi, da sodobna družba vse bolj poglobljeno išče in sledi zakonitostim svojega gibanja in razvoja in da se pri tem objektivno obrača k Marxu. V odkrivanju teh zakonitosti, v pristopu k analizi teh družbenozgodovinskih determinant, v odkrivanju njihove geneze, »faktorskega« in kavzalnega vpliva, leži največji Marxov prispevek k družbeni teoriji našega časa kot k znanosti nasploh, po drugi strani pa je v tem tudi velika moč te teorije.

Shlomo Avineri, eden boljših poznavalcev Marxa na Zahodu, je некоč rekel, da integralno razumevanje marksizma in posebej Marxa predpostavlja emancipacijo od družbenih razmer in okoliščin, v katerih sta nastajala marksizem in Marxov nauk. Načelno in abstraktno je to lahko pravilno, čeravno dejansko pomeni redukcionizem v oceni Marxovega pomena. Vprašanje se dejansko zastavlja v obliki in smislu – ali je Marxova in marksistična teorija univerzalna in splošnoveljavna teorija družbenozgodovinskega razvoja ali je spet povezana z nekim obdobjem, z obdobjem klasičnega kapitalizma, iz čigar empirije in differentiae specifice je izpeljana neka neobvezna anticipacija, resda humanistična in svobodnjaška, toda vendar hipotetična, bodočega družbenega razvoja. Ravno razvoj sodobne družbe in sodobne valorizacije Marxa tudi kaže, da ne more biti marksizma brez povezovanja, analize in vpliva na določene in konkretne okoliščine družbene fakture in razvoja in hkrati brez lociranja splošnih zakonitosti razvoja, do katerih je prišel Marx.

Ta trditev seveda ne zvaža Marxa in marksizma na metodo družbenozgodovinske analize in na kazanje smeri in determinant razvoja neke skupnosti. Marx je pomemben po moči idejnoteoretskega korpusa, ki ga je vgradil v znanstveno raziskovanje zgodovine, družbe in človeka. Vendar pa so pri njemu pravzaprav vsa bistvena vprašanja – vprašanje človeka in njegove svobode, vprašanje njegove družbe in »menjave z naravo«, tj. vprašanje njegovega dela in prilaščanja, vprašanje družbene in politične nadzidave – razrešena v teh okvirih.

Marxu se danes očita, da ni dovolj preučil bistva in potencialne moči kapitalizma, da ga je univerzaliziral, vendar tudi podcenil, tj., da tega ni družbenozgodovinsko pravilno lociral. Tudi glede tega vprašanja je mnogo kontroverz, dilem, pa tudi enostranskih opravičevanj Marxa. Vendar ne gre za Marxove »napake« in slabe strani, za njegovo izključno povezanost z viktorijanskim kapitalizmom, temveč za nerazumevanje dialektike in gnoseologije njegovega postopka.

2. Gotovo je, da sta Marx in marksizem tako miselno kot praktično najmočnejše obeležila sodobno epoho. Ko se govori o moči, življenjskosti in pravilnosti neke družbene teorije, se običajno sklicujemo na njeno preveritev na izpitu zgodovine in družbene prakse. S tega stališča so delavske in socialistične revolucije vsekakor tudi praktično preverjanje moči in objektivnosti marksizma. Vendar pa ni ustrezno šteti teh revolucij za edini »output« marksizma; in potem – mnogo le-teh se tudi ni razvijalo po poteh in z zavestjo avtentičnega marksizma.

Zdi se mi, da je treba govoriti o Marxovem vplivu v širših okvirih – kulturnih in civilizacijskih. Njegova misel se je zavestno ali spontano vgrajevala in v veliki meri vgradila v duhovno strukturo in v vrednosti sodobne družbe, v splošna stremjenja in prizadevanja za spremembe, osvoboditev, v subjektiviranje njenih temeljnih struktur. V tem smislu je treba na vse te boje – boje za avtonomijo in svobodo dela in delavcev, za zaščito njihovih pravic in elementarnih življenjskih in delovnih pogojev,

sploh boja za človeške pravice, za sodelovanje pri upravljanju skupnosti, za decentralizacijo in demokracijo, za lokalno samoupravo, za enakost in ravnopravnost ljudi, za neko novo človeško moralo, za nacionalno osvoboditev in enakopravne mednarodne odnose, gledati ne le s stališča večnega in prvotnega boja človeka za svobodo, temveč tudi predvsem kot na posledico marksističnega vpliva in osmišljanja zavesti, smeri in ciljev teh bojev. Ti boji nimajo po obliki in vnanjih obeležjih neogibno marksističnega idejnega obeležja, vendar so vsekakor v fonu destrukture in starosti stare družbe in njenih odnosov, v perspektivi ustvarjanja družbe svobode.

Ker so to zgodovinski procesi in dolge, pogosto tudi ne povsem definirane razvojne faze družbene preobrazbe, mislim, da se ne more govoriti o njihovem vzratnem vplivu na diskontinuitete v razvoju marksizma. Nasprotno, tako reverzibilnost kot stagnacija v nekaterih fazah sprememb in preobrazb, sta pozitivno vplivali na razvoj marksizma. Le-ta je še naprej raziskoval, se preiskoval in preverjal, se avtokritiziral in ustvarjalno razvijal...

3. Danes že postaja jasno, da je to sholastično vprašanje. Postaja namreč jasno, da je to provokacija, da ne rečem izziv nemarksističnega mišljenja marksističnemu mišljenju. Kajti, če se opredelimo za solucijo enega marksizma, potem vse druge interpretacije razglašamo za nemarksistične. Če se opredelimo za drugo rešitev, postavljamo drugo vprašanje – katera interpretacija je avtentična. Pomembnejše je zastaviti vprašanje – katera splošna marksistična analiza družbene in zgodovinske situacije se srečuje z dejanskimi problemi neke skupnosti in se kot posledica tega vtiskuje v zavest in dejansko akcijo sil sprememb in preobrazb.

4. Na relaciji marksizem-sodobna znanost so obstajali kontroverzni procesi in vzajemni vplivi. Po eni strani je nesporna ocena, da bitje marksizma ustreza bitju in spoznavni vokaciji znanosti, po drugi strani pa so se v to relacijo vpletali predvsem zunajznanstveni in neznanstveni dejavniki. Na tleh socializma je bil marksizem pogostoma kanoniziran in razglašen za integralno znanost. Tako je tudi postal eliten, scientističen, akademski. Na ta način je ravno tako pogostoma izgubljal svojo analitično, kritično in spoznavno moč. Na tleh kapitalizma je bil pojmljen kot »nasprotnik« znanosti, da bi do nje prišel po zunajakademskih poteh, z močjo svojih analitičnih, kritičnih in spoznavnih obeležij.

Vendar se načelno lahko ugotovi, da je bil vzajemni odnos odnos dovednosti, da je sodobna znanost – vsaj družbena – ustvarjena iz marksizma, in da je znanost hkrati neposredno vplivala na posodabljanje in okrepitev marksizma. Če so bile v tem odnosu in v njegovem gibanju krize, jih niso povzročili niti znanstveni dejavniki niti dejavniki marksistične vsebine v znanosti in v družbeni zavesti.

5. Menim, da so zelo veliko prispevale k definiranju samoupravne poti v socializem, k analizi in kritiki prakse te poti in k odpiranju širših in svobodnejših prostorov za njeno udejanjenje. Vendar ravno tako mislim, da so bile te razprave preozke, pogosto politizirane in ideologizirane, in da

niso dale pričakovanih in možnih, oziroma potrebnih rezultatov glede na potencialne in izkušnje, s katerimi razpolagamo. Drugo vprašanje je, zakaj je to tako, toda razprave o Marxu in marksizmu pri nas v nekem pogledu zaostajajo za dosežki in izkušnjami uporabe in prakse bistvenega izvlečka marksistične družbene misli – socialističnega samoupravljanja...

6. Po mojem mišljenju je to predvsem vprašanje razvojnih sprememb in socialističnega značaja usmerjanja teh sprememb v samoupravni družbi. To je pravzaprav bistveno in središčno vprašanje nadaljnjega razvoja naše družbe, pri čemer je bila včasih marksistična analiza v pristopu zvedena ali na pragmatizem, ali na scientizem, ali na čisto in kritično filozofijo. Potem, drugi pomemben problem družbe je ta, da potreb in gibanj v produkcijskih silah in v materialni strukturi ne dovolj hitro spremljajo spremembe v strukturi človekove zavesti, v njegovi vrednostni orientaciji, v njegovi duhovni sferi, ki je nemalo prežeta s tradicionalizmom, inertnostjo in imobilnostjo.

(Prev. Božidar Kante)

ZDRAVKO MLINAR

Marksistična spoznanja in načini njihove uporabe

Marksistična spoznanja sodijo med tiste najvplivnejše ideje v sodobnem svetu, za katere lahko rečemo, da so postale »materialna sila v družbenem razvoju«. Ne glede na različne interpretacije ali odnos do marksizma, jim takšnega pomena danes nobeden ne more odrekati.

Drugo nesporno dejstvo naše sodobnosti pa je, da gre – ob sicer nominalno enakem izhodišču za očitno zelo različne aplikacije marksističnih spoznanj v praksi posameznih držav in socialističnih gibanj. Marksistična spoznanja na različne načine služijo tako pri opredeljevanju ciljev in razvojnih programov kot tudi strategije oziroma poti in sredstev za doseg te ciljev.

Zastavlja se vprašanje, kaj vodi do tako različne prakse, četudi se v vseh primerih sklicujejo na enaka izhodišča. V zvezi s tem bomo opozorili na nekatere značilne okoliščine. Različna stopnja splošnosti in skladnosti ali neskladnosti marksističnih spoznanj je lahko že sama po sebi temeljni vzrok, ki privede do različne uporabe v praksi. Marxova dela seveda omogočajo izredno širok razpon številnih spoznanj, ki zadevajo bodisi povsem konkretne dogodke v njegovem tedanjem družbenem kontekstu,

bodisi poglobljeno analizo določenih procesov v okviru kapitalistične družbe, ali še splošnejša spoznanja zgodovinsko-materialistične razlage družbenega razvoja, ali pa gre za najbolj abstraktno formulirana teoretska in metodološka spoznanja marksistične dialektike nasploh. Že tako nakazana širina – če ob tem pustimo ob strani še dodatno marksološko vprašanje o skladnosti ali neskladnosti med posameznimi Marxovimi deli, med »mladim« in »starim« Marxom itd. – nudi dosti možnosti za to, da prihaja do razlik v njihovi aplikaciji. V zvezi s tem imamo še zmeraj opravka z močno težnjo, da se konkretno zapisano Marxovo spoznanje ali stališče mehanično prenaša v povsem drugačne družbene razmere. Pri tem se zdi usodno, da se dostikrat spregleda, da je najbolj nemarksistično delovanje prav takšna – navidez sicer najbolj »dosledna« – uporaba marksizma, ki se »drži črke«, ne pa »duha« marksizma, ali ki – z drugimi besedami – absolutizira posamezna spoznanja neodvisno od družbeno-razvojnega konteksta.

Prav na ta način lahko prihaja do neustrezne aplikacije posameznih Marxovih spoznanj tudi v naši praksi usmerjanja družbenega razvoja. Pri tem gre za dva značilna položaja:

Po eni strani je značilno, da prihaja do neustrezne aplikacije tedaj, ko se konkretna Marxova spoznanja in stališča, ki jih je oblikoval v družbenih razmerah pred več kot stotimi leti, brez *potrebnega »prevajanja«* in v vsej konkretnosti neposredno uporabi kot vodilo tudi v današnjih, spremenjenih razmerah, na višji stopnji družbenega razvoja.

Drugi značilni primer neustrezne aplikacije pa – nasprotno – zadeva Marxove najbolj splošne in vizionarske razlage dolgoročnih procesov razvoja družbe v socializmu in komunizmu. Tudi v tem primeru se dostikrat spregleda navidezno drobno vprašanje – *časovne razsežnosti* teh procesov. Praksa pri nas in v drugih državah pa nas že dlje opozarja, da zanemarjanje takšnega vprašanja lahko povzroči brezplodno angažiranje ljudskih množic, ki vodi v njihovo demobilizacijo in zastoj v razvoju. Aktivistična neučakanost in voluntarizem pri odločanju sta dostikrat nadomestila poglobljeno družboslovno analizo časovne dinamike razvojnih procesov. S tem je bila odprta možnost za to, da so nekatera vizionarska Marxova spoznanja v družbi prihodnosti brez »prevedbe« postala konkretna podlaga normativnih aktov in političnega delovanja v današnjih jugoslovanskih razmerah. (Pri tem pa smo – dodatno – še znotraj jugoslovanske družbe praviloma jemali enak vzorec kot rešitev – sredstvo ali cilj – v bistveno različnih družbenoekonomskih razmerah).

Najsi je v preteklosti prihajalo do neposredne aplikacije konkretnih Marxovih spoznanj iz njegovega časa, ali pa njegovih najsplošnejših vizionarskih interpretacij družbenega razvoja – v obeh primerih je prišlo do pomanjkljivosti tedaj, ko ni bilo *ustvarjalne* aplikacije marksizma, za kakršno se je zavzel že Edvard Kardelj, npr. v svojem znanem govoru v Kumrovcu. Izkušnje nam torej kažejo, da tako kot so po eni strani marksistična spoznanja lahko *pomembno vodilo* pri delovanju subjektiv-

nih sil (tako v samem spoznavnem procesu, kot tudi pri usmerjanju razvoja v praksi), tako po drugi strani nikakor *ne morejo postati nadomestilo* za temeljito analizo današnjih razmer. Kadarkoli pa imamo opravka z dogmatskimi težnjami, to praviloma tudi utrjuje razumevanje, da nas tisto, kar je že doseženo, v marksizmu razdolžuje odgovornosti za nadaljnje proučevanje in samostojna iskanja času primernih rešitev.

Žal v dosedanji praksi še *nismo potegnili razločne meje* med *ustvarjalno* uporabo marksizma na eni strani in, lahko bi rekli, zelo »udobno« *verbalno* privrženostjo marksizmu na drugi strani. V prvem primeru gre za zelo zahtevno angažiranost in usposobljenost, ki – če naj bo usklajena s postulati marksistične dialektike – tako v teoretičnem, metodološkem, kot v akcijskem smislu terja več kot katerakoli druga družboslovna misel oz. usmeritev. Čim bolj pa spoznavamo izredno širino Marxove misli, tembolj se zdi tudi razumljivo, da se v praksi nenehoma porajajo različne verzije njene poenostavitve »za vsakdanjo rabo«. Žal pa pri tem ne gre le za spoznavni problem, za (ne-)zmožnost miselnega obvladovanja protislovnosti in kompleksnosti razvojnih procesov (kar bi sicer že samo po sebi terjalo poglobljeno obravnavo, npr. glede na človekove vse večje zmožnosti za obvladovanje te kompleksnosti s pomočjo kibernetike ipd.); gre tudi za to, da se marksizem včasih zlorablja kot etiketo, ki dobi svojo komercialno vrednost ali pa služi za prikrivanje lastne nesposobnosti in sterilnosti. Prav takšna navidezna, nominalna, verbalna »uporaba« marksističnih spoznanj je dejansko najbolj škodljiva tako samemu marksizmu kot tudi družbeni praksi. Za to je več razlogov:

a) Tu gre za vlogo, ki je navzven prikrita z bogatim instrumentarijem (npr. citati ipd.), ki zagotavlja sprejemljivost, legitimiteto in celo prednostni položaj; zato je toliko težje prepoznati, kdaj gre za resnični ustvarjalni prispevek, kdaj pa za sterilnost ali zlorabo.

b) Druga negativna posledica površinskega ocenjevanja in nekritičnega sprejemanja take preračunljivosti, ki se deklarira kot marksizem, je v tem, da lahko bolj kot vse drugo kompromitira marksizem med tistimi, ki ga na ta način šele spoznavajo (že v začetku šestdesetih let smo ugotavljali, da je bil, npr., pouk marksistične sociologije v srednjih šolah prazno – abstraktno shematiziran in kot tak seveda mladine ni usposabljal in motiviral k angažiranosti; prej jo je odbijal kot privlačil).

c) Nekritično pristajanje na navidezno, nominalno uporabo marksizma tudi pri dejanskem usmerjanju družbenega razvoja vodi do daljnosežnih negativnih posledic. Močne težnje k arbitrarnosti in voluntarizmu v vsakokratnih, konkretnih razmerah nikakor niso spodbudne za poglobljeno marksistično analizo razvojnih protislovij, saj bi bila njena spoznanja preveč zavezujoča in bi zmanjšala prostor za »svobodno presojo«. Kjer gre za takšne težnje, je torej tudi bolj »logično«, da marksizem »ohranjamo« na ravni splošnih načel, ne pa da ga dejansko apliciramo na konkretne razmere in svoje lastno okolje. V tem smislu je torej marksistično-kritična analiza in ustvarjalna uporaba marksizma v neposrednem

nasprotju z interesi »birokratsko-tehnokratskih sil« oz. »centrov odločanja«.

Na ta način razkrivamo značilno protislovje: v določenih okoliščinah je ob pravi poplavi navideznega marksizma istočasno opaziti tudi kar največje pomanjkanje kritično ustvarjalne uporabe marksizma v lastnem okolju. Zastavlja se vprašanje, kako je mogoče – še drugače kot v zgoraj nakazanem kontekstu – pojasnjevati, da so nekatere temeljne ideje, ki jih je Marx izoblikoval in so mu služile v neposrednih spopadih s konkretnimi družbenimi silami njegovega časa in okolja, danes postale predvsem predmet kabinetsko odmaknjenih in abstraktnospekulativnih razmišljanj; ne najdejo pa svoje konkretizacije niti v empiričnem družboslovnem raziskovanju niti v vsakdanji življenjski praksi. Kako naj si razlagamo nekakšno mirno sožitje *teoretično, metodološko in akcijsko* izredno pomembnih spoznanj marksistične dialektike, ki *ostajajo ob strani*, ne da bi kogarkoli motilo, če gre za povsem drugačno prakso v pretežnem delu družboslovnega raziskovanja in za prakso družbenega planiranja, ki ne le, da še ni zmogla utelesiti teh spoznanj (kar bi lahko bilo prezahtevno pričakovati), temveč si tovrstnih vprašanj niti ne zastavlja.

Marksistična spoznanja so nedvomno pomenila temeljno izhodišče in dolgoročno razvojno usmeritev dosedanjega delovanja vodilnih subjektivnih sil pri nas. S sistemom samoupravljanja je Jugoslavija – celo prva v svetu – temeljna marksistična spoznanja prevedla v vsakdanjo življenjsko prakso ljudskih množic. Kljub temu pa se zdi – tudi ob 100-letnici Marxove smrti – bolj v skladu z Marxovo mislijo, da razkrivamo predvsem razsežnosti možnega in še ne uresničenega, kot pa da glorificiramo že doseženo. Le to nam lahko zagotovi, da ne bomo zaostali za objektivnimi procesi družbenega razvoja v sodobnosti in da bo marksistična misel še naprej korak pred dejanskim stanjem ter mobilizacijska in usmerjevalna sila družbenega razvoja.

ERNEST PETRIČ

Tehtnost Marxove misli za naš čas

1. Na kratko odgovoriti na zastavljena vprašanja ni le težko, temveč tudi tvegano, saj poenostavitve kaj hitro lahko povzročijo nesporazume. Vendar pa se mi zdi pomembno odgovoriti tudi na tako tvegani način, tj. na kratko, že zato, ker menim, da je Marxovo misel, razmišljanja o marksizmu in njegovem pomenu, danes treba razširiti tudi izven razprav le ozkega kroga marksologov. Marksizem je namreč kot je poudarjeno tudi

v vprašanju, ne le temelj, vsega družboslovja, temveč izjemno pomembno posega v vse znanosti. Za razumevanje vloge in pomena Marxove misli, npr. v območju tistih znanstvenih disciplin, s katerimi se sam ukvarjam, to je mednarodnih odnosov in mednarodnega prava, je potrebno proučevati, seveda z Marxovo metodo, pa tudi z vsemi tistimi metodološkimi pripomočki, ki so lastni vsaki vedi in upoštevajoč temeljne marksistične zakonitosti – sodobno stvarnost mednarodnih odnosov in mednarodnega prava. To pa more, npr. na področju mednarodnih odnosov, načeloma le marksistično naravnani, z Marxovimi spoznanji oborožen poznavalec, raziskovalec mednarodnih odnosov in mednarodnega prava. Le tako je moč razvijati marksistično misel na posameznih znanstvenih področjih – zanesljivo mnogo bolj kot s citiranjem Marxa in prepiri, ali je Marx imel v mislih to ali ono.

No, naj se vrnem h konkretnemu vprašanju, ki ste ga zastavili. »Izbirati« med poglavitnimi in manj poglavitnimi Marxovimi prispevki k družbeni teoriji in znanosti je težko, če ne celo nesmotrno. Kajti teža Marxove misli za naš čas ni v njegovih konkretnih spoznanjih in trditvah. Te so bile pomembne kot analiza njegove dobe, tj. evropske družbe na stopnji razvoja tistega časa. Pomembnejše za naš čas pa je, da je Marx s svojo metodo uveljavil zgodovinsko *nov način obravnave v znanosti sploh*, da je takrat že obstoječemu znanju, pa tudi bodočemu znanju utemeljil docela novo mesto v razumevanju razvoja človeške družbe. Bolje rečeno, dojel je *zgodovinski smisel znanja in znanosti tako o človeku in družbi kot naravoslovnih in drugih znanostih*. O »šibkejših« vidikih Marxove misli se ponavadi govori, ko se Marxa, njegove trditve, ocene, analize, skuša mehanično aplicirati na naš čas, ali ko se v konkretne Marxove teze kot v Prokrustovo posteljo skuša stlačiti človeško družbo, kakršno je porodila silna razvojna dinamika – Marx jo je sicer predvideval, ni pa seveda mogel dojeti vseh njenih razsežnosti – 100 let vnaprej. To pa seveda ni šibkost Marxove misli, temveč šibkost vseh tistih po širnem svetu, ki Marxa na ta način pravzaprav zlorablajo in zbijajo znanstveno potenco njegove misli. Ker Marx ni mogel predvideti vseh protislovnosti in pestrosti bodočega, zlasti izvenevropskega družbenega razvoja (kamor je v določenem smislu sodila tudi Rusija), tudi ni mogel slutiti, da bodo »preskoki« v družbenem razvoju porodili uveljavljanje socializma prav tam, kjer še ne bo doseženo vse tisto progresivno, kar sta v zgodovinskem smislu prinesli buržoazija in kapitalistična družbenoekonomska formacija. Marxu je bilo samo po sebi umevno, da je tisti družbeni napredek (in tisti vidiki osvoboditve človeka), ki ga je izborila francoska meščanska (in druge meščanske revolucije), pogoj, temelj nadaljnjega napredka, nadaljnjega osvobajanja. Marx je videl pot k socialistični fazi razvoja človeške družbe prek socialistične revolucije v razvitih meščanskih družbah, razčlenil je in napovedal razvoj človekove družbe v njegovi zgodovinsko »čisti« dinamiki in obliki. Ni pa raziskoval in ni mogel prognozirati konkretnega zgodovinskega dogajanja. Tudi ne razvoja s »preskoki« kapitalizma, ki ga je dejansko pomenila

že sovjetska revolucija, s »preskoki« kapitalizma pa se uveljavlja danes socializem tudi skoraj povsod v izvenevropskem svetu. Porajanja novih socialističnih družbenih odnosov v takih okoliščinah človekovega osvobajanja brez zagotovljenih temeljev in tistih vidikov svobode, ki jo je zgodovinsko izborila že buržoazija, Marx ni posebej preučeval in ni mogel preučevati. Tu pa je tista »praznina«, ki omogoča, da se v imenu marksizma človeka (in delavski razred kot celoto) pogosto namesto tega, da bi ga usmerjali k nadaljnjemu osvobajanju, pretvarja v orodje, v slugo države, v bitje, ki naj namesto tega, da svobodno ustvarja, disciplinirano izvršuje ukaze države, partije, kdo ve koga. Marxu stopnja človekove osvoboditve, ki jo je izborila buržoazija, *ni bila zadostna*, socializem naj jo zgodovinsko preseže. Ni mu pa bila s kapitalizmom dosežena stopnja osvoboditve človeka *nepomembna*. Nepomembna je bila, žal, mnogim »uresničevalcem« socializma, zlasti ob »preskoku« kapitalistične faze. Kam je to vrsto družb vodilo, o tem ni potrebno razglabljati, gotovo pa ne v svobodno združbo proizvajalcev. Vendar, da ne bo nesporazuma; to ni problem Marxove misli, njegove analize družbenega razvoja. To je problem *aplikacije* Marxove misli, v specifičnih zgodovinskih okoliščinah, ki jih Marx v svojem teoretsko čistem predvidevanju zakonitega razvoja družbe ni mogel predvidevati in raziskati, saj ni bil videc, temveč znanstvenik, ki je dojel zakonitosti, ni pa predvidel dogodke.

2. Vpliv Marxa na družbeni razvoj v zadnjem stoletju je edinstven, je dejansko zgodovinski, če ta beseda kaj pomeni. Seveda pa pri tem ne gre pozabiti, da je Marxova veličina v tem, da je dojel, spoznal zakonitost, logiko družbenega razvoja. S tem je seveda vplival na sam družbeni razvoj, čeprav je prav on doumel, da je razvoj utemeljen v notranjih gibalih, ki krepe proizvajalne sile, in ne v zavesti, ki je ultima ratio samo izraz stopnje razvoja proizvajalnih sil, čeprav nanje tudi vpliva in je v obliki znanosti in tehnologije tudi sama proizvajalna sila. Tako da po drugi strani – če pritrdimo samemu Marxu – bi, zgodovinsko gledano, razvoj tudi brez Karla Marxa potekal v isti smeri; morda v konkretnostih drugače, zgodovinsko pa *ni mogel* in ne more – to je Marxovo spoznanje – potekati drugače, kot v smeri socializma, seveda takega, kot ga je skiciral Marx, torej kot družba svobodnih proizvajalcev, kot »kraljestvo svobode« in ne kot »socializem« Stalina, Pol Pota, Enverja Hodže in še koga, ki so zgodovinsko preživeli sistemi, obsojeni – tako kot kapitalizem – na propad.

Drugače pa je glede vpliva družbenega razvoja na Marxovo misel. Družbeni razvoj bi pravzaprav moral Marxovo misel potrjevati v njeni zgodovinskosti – in korigirati v konkretnostih glede na konkretnosti razvoja, razvoj znanosti same itd. Ne le kot subjektivna stalinistična zloraba, temveč v veliki meri kot objektivna posledica »razvijanja socializma v eni državi« (»nerazviti«, ki še zdaleč ni dosegla meščanske stopnje družbenega razvoja, ko je bila izvedena socialistična revolucija), je Marxova misel kot beseda in kot misel, njegova vizija razvoja družbe

postala predmet revizije tam, kjer naj bi se uresničila. Marxova misel ni bila več sredstvo za znanstveno razumevanje in usmerjanje razvoja, temveč »opravičilo« vsakršne konkretnosti. Tako je paradoksalno, da je v delu sveta Marxova misel postala mrtva dogma, v drugem pa je bila pod anatemo. Skratka, v bistvu nasilno poistovetenje Marxove misli s stvarnostjo »socializma« v stalinistični varianti je Marxovo misel zavrlo na Vzhodu in odrinilo tako rekoč v podzemlje na Zahodu. V tem pogledu je jugoslovanska (kasneje pa tudi druge) družbene znanosti, še bolj pa družbena preobrazba, stvarna družbena praksa, pomenila revitalizacijo marksizma, ki se danes, tudi to je paradoksalno, razvija kot znanstvena misel marsikje na Zahodu in marsikje v izvenevropskih območjih, še vedno pa, žal, stagnira marsikje na Vzhodu. Vsaj za proučevanje mednarodnih odnosov, tako ekonomskih kot političnih, in tudi njihovega normativnega izraza, mednarodnega prava, povedano drži.

Seveda pa je družbeni razvoj vplival tudi na marksizem predvsem tako, kot družbeni razvoj vpliva na vsako znanost, tj. s porajanjem nove problematike, z novimi razsežnostmi in novimi protislovji, ki se jih mora lotevati marksistična teorija. V tem pogledu prav zadnja desetletja pred marksiste postavljajo nove kardinalne »teme«; ekologija, omejeni naravni viri, vloga znanosti, problemi razvoja, problem vojne in miru v naši epohi itd. so le nekatere, ki so neposredno v zvezi z mednarodnimi odnosi.

3. Seveda je marksizem le eden, kot je le ena resnica tako v družbenih kot v naravoslovnih vedah. To pa seveda ne pomeni, da je vsako marksistično spoznanje le eno za vse čase. Marksizem se razvija, njegova spoznanja danes sežejo dlje – in morajo seči dlje, kot so segla včeraj. Prav tako povedano ne pomeni, da je marksizem uniformiran pogled na katerokoli vprašanje ali enkrat za vselej zveličaven odgovor. Pogosto marksizem tudi ni tisto, kar se kot edini »pravi« marksizem razglasha, saj se ravno v pretenziji biti »pravi« pogosto dejansko skriva smrtna nevarnost za znanstveno spoznavo.

4. Delno je o tem že bil govor. Marksizem je danes znanstveni temelj vseh družbenih znanosti, pravzaprav vse znanosti – bolje rečeno, Marxova metoda in temeljne zakonitosti družbenega razvoja, ki jih je Marx spoznal, so znanstveni temelj za proučevanje in razumevanje sodobne družbe in vseh vidikov njenega razvoja. Samo silno bogastvo podatkov, parcialnih spoznanj, metodoloških prijemov itd., kar je, npr., razvilo sodobno proučevanje mednarodnih odnosov, še ne razkrije bistva procesov in protislovij sodobnih mednarodnih odnosov. Seveda, to velja dodati, še manj zmore to puhlo citiranje Marxovih besed, citiranje sklepov plenumov in kongresov kot znanstvenih maksim. Po drugi strani pa so sodobne družbene vede, sociologija, politične vede itd., vse družbene vede skratka, pa tudi naravoslovno-tehnične, medicinske itd. vede in njihovi izsledki, znanstvena baza, brez katere se marksizem ne more razvijati, razen kot filozofska spekulacija.

5. Na to vprašanje ne želim odgovoriti. Ne želim se namreč še sam

zaprle v včasih prav mizerne (tako po vsebini, po poznavanju in razumevanju Marxa, kot po kulturi argumentiranja) razprave o marksizmu in Marxu pri nas. Rečem pa naj vendarle, da bolj kot polemike o tem, kaj je mislil Marx (kaj je napisal, je seveda moč prebrati), ali kako ga je treba razumeti, Marxovo misel in marksizem razvija proučevanje *družbene prakse* na temelju Marxove metode in teoretičnih spoznanj pri nas in v svetu.

6. Odgovor na to vprašanje je seveda v dobri meri lahko »stvar okusa«, bolje rečeno, stvar profesionalne zaverovanosti v lastno strokovno problematiko. Pa vendarle, naj omenim kot probleme, ki me posebej vznemirjajo, in ki bi jim, sodim, veljalo nameriti več pozornosti: možnosti obstoja in razvoja človeške civilizacije ob grožnjah nuklearne oborožitve, ekološki in surovinski ogroženosti; problem razrednega boja v sodobnih socialističnih družbah in tudi pri nas; perspektiva razvoja socializma v deželah realnega socializma, preseganje birokratskih deformacij in zastoja; porajanje »socialističnega« v visoko razvitem zahodnem svetu; preseganje novih oblik dominacije in uveljavljanje samoodločbe narodov v sedanjem in jutrišnjem svetu; osebni človekov položaj, njegova svoboda in spodbujanje njegove ustvarjalnosti v življenju sploh, v naši samoupravni družbeni ureditvi pa še posebej.

SLAVKO PODMENIK

Marxova paradigma in zarota molka

1. a) Svoje poglobitve *metodološke* prispevke k znanosti je Marx sam najbolje opredelil v predgovoru k t. i. Ekonomsko-filozofskim rokopisom (o *medpredmetnosti* svoje metode); v Kritiki Heglove dialektike in filozofije (o razmerju med empiričnim, formalno-logičnim, teoretično-dialektičnim *spoznanjem*, *zvestjo* in *prakso*); v Predgovoru k Nemški ideologiji ter v Tezah o L. Feuerbachu (o razmerju med *spoznavanjem* in *spreminjanjem* stvarnosti; o *empirično- in teoretično-raziskovalni* dejavnosti kot *praksi*, ne pa samo kot o pasivnem opazovanju in kontemplaciji ali abstraktni špekulaciji); v Bedi filozofije (o *metafiziki abstraktne* analize in sinteze, ki stvarnost »gradi z gibanjem misli«, ki naj s »*sintetično formulo odstranjanja protislovja*«, dejansko pa »*bega od kategorije do kategorije*« kot »*večnih načel*« in »*neizpremenjenih zakonov*« in kroji razvoj »*po zaporedju idej*...«); v Uvodu v očrte kritike politične ekonomije (o *začetniški*, analitično-induktivni poti znanosti »*pri njenem nastajanju*... od *kaotičnih predstav celote* k vedno tanjšim preprostim abstrakcijam od *preprostih opredelitev*« oziroma »*do abstraktnih splošnih odno-*

sov, ki mora končno pripeljati do »očitno pravilne znanstvene metode«, ki gre od teh abstraktnih posplošitev »nazaj do zamisli celote kot bogate totalnosti z mnogimi konkretnimi opredelitvami kot enotnost mnogovrstnosti...« in to tako, da »najbolj razvita in mnogovrstna« oblika, ki je na sedanji stopnji znanosti dosegljiva tudi neposrednemu učinkovanju in preverjanju, »z razumevanjem njene razčlenjenosti hkrati omogoča vpogled v razčlenjenost vseh preteklih oblik...«). Najbolj strnjeno pa je vse to opredelil v Sklepni besedi k drugi izdaji Kapitla z navajanjem ocen svojih kritikov (predvsem: da je »znanstvena vrednost takšnega raziskovanja v tem, da pojasnjuje posebne zakone, ki urejajo... razvoj danega družbenega organizma...«) – torej ne samo abstraktno-splošne odnose in njihovo pragmatično uporabo na »konkretnih primerih«, kot je v navadi pri nas tudi še danes.

b) Vsebinsko je te značilnosti svoje metode najbolj strnjeno opredelil in prikazal s tem, da je:

b₁) »splošni rezultat...«, ki je »postal vodilo njegovemu študiju« (o razmerju med »proizvodnimi, od volje in zavesti neodvisnimi odnosi«, odvisnimi pa od »materialnih proizvodjalnih sil« in je to razmerje »realna osnova družbe«, od katere je »odvisna vsa vrhnja stavba« z vsemi oblikami družbene zavesti itd. – v Predgovoru h kritiki politične ekonomije) uporabil in razčlenil v prvih sedmih poglavjih Kapitla s konkretno, teoretično-logično-empirično analizo blaga, denarja in procesa dela. S tem je razčlenil in prikazal, kako je možno s pomočjo omenjenih metodoloških izhodišč (pod a) razčleniti splošne kategorije in jih dimenzionirati (ali operacionalno definirati) v konkretne večdimenzionalne kazalce v funkciji mer za učinkovito vplivanje na obnašanje množic ljudi v temeljnih odnosih in v funkciji meril za objektivirano ocenjevanje ali merjenje (ne)skladnosti tega obnašanja s formalno izrečenimi cilji in motivi ter tako analizirati tudi stvarne človeške, predvsem razredne oziroma temeljne interese in spoznati vzroke teh interesov.

b₂) V III. knjigi Kapitla (predvsem v poglavju o »delovni renti«) pa je na podlagi takšnih poprejšnjih konkretizacij opozoril na možnost višje stopnje konkretizacije tudi za lastno, zgoraj omenjeno začetno splošno izhodišče: da »najglobljo skrivnost, skriti temelj celotne družbene zgradbe in zato tudi njene politične oblike« in »vsakokratne specifične državne (dodajmo: upravljske, lastninske, tudi samoupravne) oblike« vsakokrat »najdemo v neposrednem odnosu lastnikov produkcijskih pogojev do neposrednih producentov..., kot raste neposredno iz produkcije (dodajmo: iz dela, načina ali delitve dela) same in sam spet odločujoče vzvratno vpliva nanjo...« (česar zaenkrat še ne more ali noče dojeti naša politična in teoretična misel, marveč da tudi samoupravna oblika ali lastnina kot vsaka druga raste iz značilnosti dela vseh tistih, ki upravljajo, in ne obratno – da bi upravljanje ali lastnina lahko določala, kakšni bodo odnosi pri delu in iz njih rastoči interesi, čeprav ima odločilno vlogo, da

omogoča in uveljavlja »oblast« oziroma »absolutno razpolaganje«, dokler drugačni interesi iz dela ne pridobijo svoje moči za takšno vplivanje).

c) Pri tem so kot »šibkejši vidiki« ali neopredeljena v teh Marxovih spoznanjih ostala predvsem razmerja:

– kako ta neposredni in bistveni vpliv *načina dela* »neposredne produkcije« določa različne, celo *nasprotujoče si interese* temeljnih skupin ljudi (razredov in slojev);

– kako te temeljne družbene skupine na podlagi teh interesov oblikujejo tudi zadostno *moč za učinkovito vplivanje pri upravljanju* s celoto družbenih odnosov ali s sistemom, z ureditvijo družbe, ali kako se iz »razreda po sebi« oblikuje in uveljavi »razred za sebe« (kar izredno ustreza birokratskim interesom v socializmu, da ni mogoče opredeljevati in ugotavljati odgovornosti po stopnji moči in vpliva na odločanje, s tem pa tudi ne razlik v interesih in sposobnostih za upravljanje);

– kako uporabiti v b₁ omenjeno dimenzioniranje tudi za te, pravkar omenjene, sociološke, socialno-psihološke, etične in druge odnose med ljudmi, za ugotavljanje nasprotij v interesih itd.

2. Zato vrednotim vpliv *Marxa na družbeni razvoj in vpliv tega razvoja na marksizem* v našem stoletju predvsem iz vseh zgoraj navedenih značilnosti metode in vsebine njegovih del: da je v *socializmu* kot glavnem dosežku tega razvoja *birokratizem* najlaže in *najbolj učinkovito* izrabljal in še izrablja ravno omenjene »šibkejše vidike« za svoje uveljavljanje in utrjevanje v imenu »marksizma« in »delavskega razreda« (pri nas tudi »samoupravljanja«), *kapitalizem pa ravno to najbolj izrablja* za »dokazovanje« neučinkovitosti in nesmotrnosti »marksizma« in »socializma«. To oboje je glavni negativni vpliv na (dis)kontinuiteto marksizma.

3. Iz 1. in 2. izhaja, da je (za)misel o »enem ali več marksizmih« za *marksizem lažna dilema*. Za njegovo potvarjanje in izrabljanje njegovih »šibkejših vidikov« pa *eno izmed glavnih sredstev*: nekoč v obliki lažnih dilem o »mladem« in (ali) »starem« Marxu; danes pa vedno bolj v obliki lažnih dilem o »monolitnosti ali pluralizmu«, o »diferenciaciji ali enotnosti«, o »demokraciji ali centralizmu« itd. – vse brez kontinuitete, brez vzajemne odvisnosti.

4. »Vpliva marksizma na sodobno družbeno znanost« in »učinka sodobnih družbenih ved na marksizem« ne morem vrednotiti iz takšnega izhodišča, ki marksizem ločuje od sodobne družbene znanosti, kot da je »nesodoben« ali kot da sploh ni znanost (temveč morda nekakšna »filozofija o vsem na splošno« – ker konkretno ne more biti o vsem ...) –, ker pač edini med znanstvenimi smermi ne samo priznava in poudarja temveč (če je marksizem) *tudi praktično uveljavlja v svojem raziskovalno-teoretičnem in družbeno-političnem delovanju*: da je hkrati tudi *ideologija* in to ideologija *delavskega razreda* ... če omenjeno razmerje vrednotim iz tega izhodišča, potem lahko to opravičim z odgovorom na naslednje vprašanje:

5. *Tudi pri nas* so se razprave o Marxu in marksizmu iz razprav o »mladem in starem« Marxu prevesile v razprave o v odgovoru na tretje

vprašanje omenjenih in podobnih dilemah ali formalnih protislovjih, katerih nasprotja ostajajo brez »kontinuitete«, brez konkretne medsebojne odvisnosti, brez operacionalizacije za njihovo reševanje. To se najbolj jedrnato in očitno izraža v problemih zadnjega vprašanja.

6. Po – v odgovoru na prvo vprašanje navedenih – Marxovih prispevkih in »šibšejših vidikih« smatram, da bi morala marksistična analiza nameniti največ pozornosti naslednjim problemom *naše* družbe in *sodobnega sveta*:

Glede metode (iz 1. a), kako lahko zato *tudi danes* začetniško, pozitivistično (danes funkcionalistično in formalno-sistemsko) pot ali metodo znanosti, ki se konča v »številnih preprostih kategorijah in opredelitvah« (na primer v »univerzumu neštetih kazalcev« ali »statustskih« statističnih znakov) in v »kaotičnih predstavah celote« in »abstraktnih splošnih odnosov« (na primer dogmatske in pragmatične politike in sistemskih rešitev brez razčlenitve in konkretizacije, omenjene pod ad 1., *spremenimo v »konkretne opredelitve kot enotnost mnogovrstnosti«*: tako, da »z razumevanjem členjenosti« sedanje, empirično-teoretičnemu spoznanju in *praksi edino dosegljive* razvojne stopnje (»socialističnega samoupravljanja«), dosežemo natančnejši in objektivnejši vpogled tudi v »razčlenjenost preteklih« in drugih, nam neposredno nedosegljivih oblik (tudi bodočih). Številne ugotovitve o krizi sodobne znanosti in politike danes pri nas se namreč vedno bolj stekajo v eni sami točki ali vprašanju: kako premostiti prepad med »teorijo in prakso« ali med »načeli in stvarnim obnašanjem«. To pomeni, da manjka »most«, ki smo ga pravkar omenili.

Glede vsebine (iz 1. b) to pomeni: kako je Marxu uspelo svoj zavestno storjeni in zgodovinsko pomembni »Kopernikanski preobrat« ali »zamenjavo paradigme« narediti s tem, da je vprašanje »bistva in izvora privatne lastnine« (in s tem vsake druge lastnine) iz prirojenega ali v menjava blaga pridobljenega egoizma ipd. *preobrnil* v vprašanje o tem, *kako delo* bistveno vpliva na vse človeške družbene potrebe, interese in s tem na zavest, s tem pa tudi na zavestno upravljanje, na oblast za »absolutno razpolaganje« oz. lastnino. *Pri nas danes* to pomeni: kako je treba prebrniti abstraktne posplošitve in poenostavitve o družbeni lastnini ali samoupravljanju kot »temeljnem odnosu«, s katerim naj bi bilo možno določati vse druge odnose in interese, v *konkretizacije o odvisnosti upravljanja* (in z njim lastnine) od interesov, ki se neodvisno od upravljanja oblikujejo v temeljnih, družbenoekonomskih odnosih, predvsem v samem delu, pod vplivi narave in delitve dela... In to ne samo »neposredno proizvodjalnega« (na interese delavcev), temveč *tudi uradniškega in »čisto umskega«, dejansko hierarhično-privilegiranega dela, na interese in miselnost uradnikov, funkcionarjev in drugih »zaposlenih« s takšnim delom, tudi znanstvenih delavcev!*

Glede vprašanj 2, 3, 4, 5: *Kako takšen preobrat neposredno ovirajo vse omenjene in druge formalistične dileme, predvsem pa individualiziran*

in hierarhičen položaj znanosti in njeno privilegirano-zasebniško (so)delovanje v »politiki«. Medtem ko enakopravno kolektivno delo v znanosti in v politiki čaka na čase, ko bo – po Marxu – delo postalo ne samo »prva življenjska potreba« in »enakopravno, združeno sodelovanje«, temveč ko bo omogočalo tudi dovolj moči in vpliva množicam takšnih delavcev.

Za razkrivanje teh možnosti že v naši današnji družbi pa bi bilo nujno raziskati, kaj pomeni »zarota molka«, s katero v družbeni znanosti in politiki tako vztrajno preprečujejo, da bi uporabili Marxovo metodo (logijo) in vsebino iz 1 a in b, s pomočjo katere bi edino mogli dimenzionirati oziroma operacionalno, za praktično uporabo in učinkovanje opredeliti abstraktne posplošitve o družbenih odnosih (t. i. »osnove« iz ustave itd.) kot mere (»sistemske ukrepe«) za spodbujanje in usmerjanje in merila za ocenjevanje učinkov takšnega usmerjanja. Samo tako bi lahko analizirali in dovolj objektivno ugotovili in preverjali: ali in pri kom je ta »zarota molka« (v imenu »marksizma« in »socializma«) samo posledica nepoznavanja omenjenih in drugih Marxovih temeljnih prispevkov k razvoju sodobne znanosti in družbe, ali in pri kom pa je posledica interesov, ki nasprotujejo uresničevanju »sprejetih« fraz o »marksizmu« in »samoupravnem socializmu«!

Že samo postavljanje takšnega vprašanja, še posebej pa mer in meril za takšno praktično delovanje, je tudi lahko mera za ugotavljanje, ali pa gre za takšne ali drugačne ovire: zaenkrat kaže, da se zarota molka nadaljuje ne glede na to, kje in kako kdo postavi takšna vprašanja – glavno je, da ne dobi nobenih odgovorov!

DIMITRIJ RUPEL

Za marksistično problematizacijo »marksizma«

Spraševati so o »poglavitnih Marxovih prispevkih k družbeni teoriji« pravzaprav pomeni govoriti o nekakšnem širokem, razvejanem; strogem pa tudi svobodnem (brez predsodkov) teoretskem kompleksu, v katerem bi imel Marx neko natanko določeno, vendar omejeno mesto. To vprašanje zveni približno tako, kot če bi se spraševali o vlogi Pasteurja, Curiejeve ali Marconija v njim ustreznih disciplinah oz. znanostih. To pa že spet pomeni, da odmislimo položaj, v katerem se dejansko in usodno nahajamo, namreč položaj, ko je Marxu »rezervirano« mesto »poglavitnega« prispevka k družbeni teoriji in ko je marksizem »poglavitna« družbena teorija.

Vendar rade volje sprejemam izziv, ki ga ponujajo vprašanja *Teorije in prakse*, in bom torej poskušal odgovarjati, kot da gre le za posamezne prispevke Karla Marxa k družbeni teoriji, denimo k sociologiji. Razlika med tem odnosom (ki ga predlaga TiP) in tistim drugim (ko je Marxu vnaprej določeno najbolj poglobljeno mesto), je po mojem precejšnja: prvi odnos predpostavlja strokovno diskusijo, drugi pa vdanostno izjavljanje. Ta drugi položaj povzroča, da se družboslovje spreminja v ljubiteljski marksizem.

Vmemimo primer »sociologije kulture« ali npr. »umetnostne sociologije«. Tu nam je Marx zapustil precejšnjo hipoteko v obliki znamenitega izreka (v *Predgovoru k Prispevku h kritiki politične ekonomije*), da »ne določa zavest ljudi njihove biti, temveč narobe, njihova družbena bit določa njihovo zavest«. Iz te točke je izšla tista smer »marksističnega« razmišljanja o umetnosti, ki ji pravimo »teorija odraza«, in za katero vemo, da je povzročila nemalo težav in krivic v umetniškem in kulturnem življenju – seveda tam, kjer so si Marxa izbrali za poglobljeno družbenega teoretika.

Če pomislim na svoje spoprijeme z Marxom in marksizmom, moram priznati, da sem marsikaj v njima prebiral ravno z namenom, da odkrijem relativizacije in morebitna odstopanja od omenjenega izreka; ta postopek pa ima v sebi že določene prvine nesvobode, saj gre za razmišljanje in raziskovanje, ki mu je »osnova« vnaprej dana in predpisana. V tem smo marksisti nemara podobni teologom. Velikanski del svojega akademskega časa in napora sem tedaj uporabil, da bi Marxa »očistil« od enosmiselnih (večinskih) razlag, oz. da bi našel pojasnila in adekvatne teoretične modele, ki bi ustrezali mojemu (denimo, sodobnemu, modernemu) doživljanju družbenega sveta, in ki bi jih bilo mogoče pobotati z Marxovimi besedili. Med »pozitivnimi« iztočnicami za svoje razlage sem našel mesto, kjer si Marx seže v besedo s priznanjem, da so mu grške umetnine enako ljube, če ne celo ljubše od novih, čeprav »odražajo« proizvajalne odnose, ki so že davno »preseženi«. Marxa sem skušal najti tam, kjer je spregovoril njegov kulturni čut, recimo v izjavah o prednosti Shakespeara pred Schillerjem in predvsem v njegovih izvajanjih o Miltonu, o katerem je trdil, da je ustvarjal iz »naravne nuje«, tako rekôč zunaj (kapitalističnega) družbenega reda.

Temeljni problem, ki ga doživljamo pri branju Marxa, je seveda dilema med Marxom kot mislecem »strukture« (oblasti, sistema, determiniranosti...) in njim kot mislecem »revolucije« (kritike, svobode, dialektike...). To drugo »poglavje« se mi zdi (nasploh, posebej pa za sociologijo kulture) zanimivejše. Seveda Marxov dialektični koncept družbene resničnosti ni edinole njegov. V zadnjih letih, ko smo postali pozornejši na Marxova zgodnja dela in ko je v sociologiji zavladalo razočaranje nad determinističnimi implikacijami funkcionalizma, je postala dialektika temeljna paradigma družbene teorije. Toda dialektika je obenem temeljna poslanica *fenomenološke sociologije*. S Swingewoodovimi besedami:

»... ko gradijo na delih Husserla in Schutza in zavračajo družbene teorije, ki postavljajo družbo zoper posameznika, ali ki postulirajo ahistorično človeško naravo in ahistorične družbene sisteme, fenomenologi predlagajo, da bi na teoretično usmeritev družbenih znanosti prenesli dialektično perspektivo'...« (*Marx and Modern Social Theory*.)

Gre preprosto za to, da zavesti ne bi razumeli kot običajen epifenomen, ki ga je mogoče reducirati na družbeno, politično ali ekonomsko strukturo, ampak kot (do neke mere) avtonomen element, ki deluje povratno na objektivno družbeno strukturo. Znanje ali spoznanje torej ni »odraz«, ampak tako družben produkt kot tudi neodvisen faktor sprememb. S Schutzovimi besedami: »resničnost vsakdanjega odnosa« je res »najvišja resničnost«, kamor se vračamo z »izletov« v druge resničnosti (npr. v svet umetnosti, v svet domišljije, v svet teoretične kontemplacije...), vendar so zakonitosti, ki veljajo v njej, drugačne od zakonitosti, ki veljajo v drugih resničnostih. Te resničnosti utegnejo biti med seboj v sporu in protislovju, ločijo jih važne razlike in prehodi med njimi so »šokantni«. Teh problemov, skupaj z vprašanjem »avtonomije« posameznih »pomenskih področij« marksisti pogosto niso pripravljeni razumeti ali sprejeti. To pa seveda pomeni, da nočejo videti dinamike družbenih procesov in interesov, nočejo razumeti postopkov, ki spremljajo »ustanavljanje« družbene resničnosti: kar pomeni tudi to, da niso pripravljeni sprejeti kritičnega, revolucionarnega marksizma. Naj ta »del« marksizma ilustriram z Marxovo kritiko razsvetljske filozofije in utopičnega socializma: »tudi vzgojitelj mora biti vzgajan... torej materializem nujno razdvaja družbo v dva dela, od katerih je eden višji od družbe (npr. pri Robertu Owenu). Koncidenca spreminjanja pogojev in človeške dejavnosti si lahko zamislimo in racionalno razumemo samo kot revolucionarno prakso«.

Kot sem že rekel, je naša, tudi moja naloga, da Marxa »očistimo« od enostranskih interpretacij, oz. da se vrnemo k »izvirnemu« Marxovemu besedilu. Tako razumem prenekatere današnje prizadevanje med jugoslovanskimi filozofi in sociologi.

Toda izvirni Marx, za katerega ta hip celo slavnostno izjavljamo, da je že sto let mrtev, gotovo ne prinaša odgovorov na naša današnja vprašanja, to se pravi, na vprašanja sodobnega socializma, sovjetskega sistema, sodobne Poljske, Pol Pota, samoupravljanja, neuvrščenosti itn. Kot je svojčas (v drugi zvezi) zapisal Lukács, »potovanje je končano, pot se pričenja«. Pred nami je komaj vidna, zasenčena, vijugava pot, nahajamo se v labirintu, sredi negotovosti. Ostali smo brez boga in brez na nebu zapisane smeri, brez opravičil, brez rezervacij; nobene druge možnosti ni, kot da krenemo po svoje, brez obzirov do Marxa in marksistov – seveda ne brez Marxa in marksistov, ki tvorijo naše miselno obzorje.

Za Marxa je »poglaviten« njegov nesprijaznjen, kritičen, heretičen, oporečniški odnos do obstoječih izkoriščevalskih, ideologiziranih, hierarhičnih... družbenih odnosov. Spomniti se je treba, da je sredi kapitalistič-

nega »establishmenta« stal kot popoln marginelec, tujec – pa naj to razumemo simbolično ali konkretno zgodovinsko. Po svoje so Marxova besedila opisi prizorov iz nesrečnega življenja: to so filozofske, sociološke, kritiške (oglejmo si samo njegove polemike, glede katerih smo danes tako sramežljivi!) bravure. Berem jih kot spodbude in zglede, ne pa kot navodila za ureditev mojega življenja in mojih odnosov s svetom.

Marksista si potemtakem predstavljam kot neugnanega kritika in eksperimentatorja, sizifovsko bitje, »lebdečega intelektualca«, ki stoji zunaj institucij in jih spodjeda: »podobi« marksista so vsekakor bližji sovjetski umetniki iz 20. let (futuristi, lefovci, konstruktivisti, imažinisti, suprematisti, formalisti...), kot pa njihovi politični kolegi iz politbiroja, ki so bili kasneje tudi njihovi likvidatorji. Marksizem razumem kot spodbudo k domišljiji in sprostitvi ustvarjalnih potencialov, zato se ne čudim, da je Marxov učenec Marcuse v središče svojega razmišljanja postavil umetnost.

Problemi z Marxom in marksizmom danes: največ težav imajo, kot vidim, naši marksistični sociologi s teorijo razredov in razrednega boja. Kot da Marxovih (tovrstnih) stališč ni mogoče pobotati z družbeno ureditvijo, ki je nastala v Marxovem imenu. Ureditev predpostavlja sporazumevanje in dogovarjanje; Marxa zanimajo konflikti, skupinski interesi in ne »splošni družbeni interes«, ki ga kritizira kot ideološki konstrukt. Kaj početi z Marxovo delitvijo infrastruktura/superstruktura? Je npr. znanost del »baze« ali »vrhnje stavbe«? Vzemite mogočno industrijo informacij in komunikacij, ki je v razvitih industrijskih deželah že zasenčila »težko industrijo«! Vzemite nacionalno vprašanje, ki (nemara v obliki boja za kulturno identiteto) dobiva vse večje in aktualne razsežnosti kljub načelno odrešujočemu razmahu proizvodjalnih sil, in ki ga ni mogoče subsumirati z razrednim vprašanjem. Vzemite »delitev po delu«: ali je marksistična ekonomija res našla kakšno ustrezno merilo za merjenje dela? Po toliko marksističnih poskusih imamo v Jugoslaviji menda prav vsi občutek, da se nam glede na naš delovni vložek godi krivica.

V Marxovem imenu so se spod kolonializma in fevdalizma osvobodili številni narodi, ki prav tako v njegovem imenu (ironija, če pomislimo na meščanski karakter nacionalnih gibanj v prejšnjem stoletju) doživljajo narodno pomlad, prvotno akumulacijo kapitala itn. Tudi politična razdelitev Evrope po II. svetovni vojni (»železna zavesa«) se je vršila v Marxovem imenu, pa okupacija Afganistana pa puč na Poljskem... Ti dogodki so precej zmanjšali popularnost marksizma v Evropi, kar danes opazujemo v zvezi z usodo komunističnih partij v zahodni Evropi. Orwellov roman »1984«, ki bi lahko veljal kot marksistična kritika despotizma, je potemtakem obveljal kot kritika marksističnega despotizma.

Kot naloga za prihodnost nas čaka marksistična analiza etabliranega marksizma, od predpisanih in obveznih »marksističnih« šolskih programov in preverjanja »moralno-politične ustreznosti« s pomočjo »marksističnih« kriterijev – do raznih novotarij, kot sta na primer marksistični

teologija in marksistična seksologija. Preučiti bi veljalo cenzurne postopke, ki se izvajajo v imenu marksizma in razne represivne ukrepe državnega obsega, ki imajo prav tako »polna usta« marksizma.

VLADO SRUK

Misel, ki je postala svet

Poskusil bom prav na kratko, do kraja fragmetnarno, povsem brez ustreznega pojasnjevanja, odgovoriti na prva tri izmed šestih poslanih vprašanj. Ne gre in tudi ne more iti za kaj več kot za površno skico osebnega odnosa do te izjemno pomembne in težavne problematike.

(1)
Neposredni in posredni Marxovi prispevki k družboslovju in znanosti nasploh so številni in karseda različni. Avtentični (tj. Marxov) marksizem, ki je hkrati (post)filozofija, obča družbena teorija, kritika politične ekonomije in politike, izvirna zasnova socialne antropologije in socialne psihologije ter še marsikaj, je v vsej svoji praktično-teoretični konkretnosti oziroma pojavnosti navezan na svoj čas in razmere. Toda obenem to dobo in družbene okoliščine tudi na različne načine presega: pomislimo le na podmeno o dialektičnem prežemanju naturalizma in humanizma, ki je trajna plodna inspiracija za znanstvena in nazorska prizadevanja na različnih področjih; ali pa imperativ neprizanesljive kritike vsega obstoječega (radikalna metodična skepsa marksizma), ki sodi v samo središče vseh dejansko marksističnih snovanj... Pa še vrsta drugih ključnih podmen, kategorij, idej.

O šibkejših vidikih marksizma bi bilo težko pisati – za sto in več let nazaj. Prav zato, ker teče reka časa-dogajanja vse hitreje in hitreje, so nam klasiki marksizma že neverjetno oddaljeni; leta prinašajo spremembe, kakršnih nekdanje niso prinašala desetletja in (še prej) stoletja... O šibkejših vidikih Marxove misli razglablja in toži lahko predvsem receptivno oz. zajedalsko orientirani dogmatiki, ki bi pri starem učitelju na vsak način hotel najti konkretne dokončne napotke. In prav teh Marx nikoli ni hotel dajati. Vsak tak napotek, vsak statični obrazec, ki ga dogmatiki izbeza iz Marxovega opusa, je potencialni anahronizem, prava pravcata dogma... Denimo, da je šibka plat Marxa psihologija. Je in ni. S stališča definitivnega mislečevega snovanja je, s stališča iztočnic za Frommovo interpretacijo ni...

Osrčje, relativno trajno, obstojno jedro izvirnega marksizma, ki ga je bilo treba v preteklih desetletjih reševati izpod različnih naplavin, sta

zlasti dialektična mišljenjska in humanistična socialno-odnošajska splošna razsežnost Marxovega opusa. Vse tisto, kar se nanaša na posamične aspekte in konkretne razmere tedanje dobe, je preteklost – bolj ali manj dragoceno gradivo praktično-teoretičnega zgodovinskega spominjanja, ki seveda pogosto prehaja v aktual(istič)na razglabljanja. Asociacije. Analogije. Metafore. Lahko tudi več.

(2)

Marxov vpliv na družbeni razvoj v zadnjem stoletju je bil ogromen, zgodovinski razvoj pa je seveda tudi po svoje vplival na kontinuiteto in diskontinuiteto marksistične prakse in idejnosti. Skratka: »*misel, ki je postala svet*«.

Gre za nešteto vprašanj, za nešteto procesov dejanskega spreminjanja sveta. V tem besedilu je skiciran le en problem – namreč problematika socialistične revolucije, procesa, ki se začneja z rušenjem kapitalizma, sklenilo pa naj bi ga udejanjanje svobodne in humane brezrazredne družbe (človečnost in družbenost v znamenju samodejavnosti in samoupravljanja).

Družbenozgodovinska logika je govorila o tem, da bo količina prehajala v kakovost, da bodo visoko razvite, materialno in duhovno bogate družbe nekako prerasle kapitalistične družbenoekonomske odnose in se povzepele v višjo družbeno-ekonomsko formacijo, v socializem in komunizem. Družbenozgodovinsko izkustvo – vrag ga pocitraj! – je vztrajno ponavljalo prav nasprotno: kapitalizem se je podiral, razkrajal, gnil predvsem tam, kjer je bil najšibkejši, tam, kjer je bilo najbolj nevzdržno, najhuje (Rusija, Mongolija, Jugoslavija, Kitajska, Kuba, Vietnam...).

Ta slaba »startna osnova« je botrovala marsikateri deviaciji, blokadi, porazu. Na razvalinah omenjenih ekonomsko in kulturno revnih, zaostalih družb so nastajale različne postburžoazne družbe, ki so imele in imajo največkrat le malo skupnega z Marxovo vizijo socializma – z združbo svobodnih proizvajalcev. Zlasti šest desetletij trajajoči zastoj in kriza socializma, mnogostranska družbenoekonomska in ideološka alienacija, ki jo običajno imenujemo stalinizem, meče temno senco tudi na prihodnost. Nekateri misleci se sprašujejo, kaj če je prav to onemogočilo udejanjenje povsem realne, uresničljive razvojne možnosti. Sicer pa je tudi Marx zapisal, da bo prihodnost človeštva ali komunizem ali barbarstvo; (dandanes si takšnega barbarstva – po kaki hujši »ekološki« katastrofi, po nuklearnem spopadu velikih sil ipd. – ni težko predstavljati; tisto, kar je opisal Orwell v 1984, bržčas še ni najhujše). Takšni pomisleki ne vodijo nujno v črni pesimizem; prej narekujejo previdnost, treznost; tudi se utegne ponuditi kaka nova, še neznan, nedognana alternativa. Namesto za optimizem (odtujeno upanje birokratskih ideologij) ali za pesimizem (odtujeni obup) se kaže opredeliti za dejavno humano upanje.

Prav v zvezi s tem še ena težka preizkušnja marksizma: skoraj povsod po svetu tako očitna nemoč ljudskih množic, da bi si same krojile svojo

usodo. Tito je desetletja poudarjal, da lahko socializem dejansko napreduje, se razvija samo v miru in ob nevmešavanju. V naši dobi je mir vseskozi na preizkušnji, vmešavanje v notranje zadeve narodov in držav je univerzalna praksa, kontrarevolucija (bodisi imperialistična, buržoazna bodisi tehnobirokratska, stalinistična) je postala preventivna... Organizirani etablirani družbi, moderni državi se skorajda ni več mogoče postaviti po robu; še posebej velja to za področja navzočnosti in delovanja blokovskih grupacij. Skratka, racionalnost normalne neoficialne družbe oz. človečnosti nima nobenih možnosti za uspeh, če se sooči s tehnicistično racionalnostjo oficialne družbe. Bržčas se prav zato pojavlja vse več iracionalnih oblik upora in nasprotovanja tistih, ki so že za naprej obsojeni na poraz.

Česa vsega ni morala prestatì porajajoča se socialistična družbenost – od brutalne imperialistične fašistične kontrarevolucije do stalinistične totalitarne birokratske diktature, od demokratsko maskiranih srednjeslojevskih diktatur, manipuliranih od tehnobirokratskih vrhov, do odkritega blokovskega pučizma... Tako se ni treba čuditi najrazličnejšim pojavnim oblikam moralnega razkroja ter demoralizacije tudi v tistih družbah in družbenih skupinah, kjer bi (prav nasprotno) pričakovali moralno napredovanje, porajanje nove socialistične nravnosti.

Osebo sem za Napoleonovo formulo (ta je namreč trdil, da nosi vsak grenadir maršalsko palico v nahrbtniku). Vsak izmed nas naj bi nosil svoj del marksizma in socializma v srcu in v možganih. Od individua, od konkretne eksistence k širši kolektivni družbeni revolucionarni pobudi!

(3)

Razen izvirnega Marxovega marksizma obstaja seveda cela vrsta marksizmov, revizij marksizma ter elekticizmov, v katerih igra ta ali ona marksistična ideja določeno vlogo... Marksizmov je skoraj toliko, kolikor je izvirnih mislecev, ki izhajajo iz temeljnih Marxovih mišljenjskih in družbenozgodovinskih nazorskih izhodišč. Različna socialistična gibanja in še zlasti revolucije gnetejo svoje koncepcije oz. aplikacije marksizma. Marksizem je odprt sistem – specifični dejavniki in domneve igrajo pri njegovem razvijanju in spreminjanju izjemno vlogo – od dežele do dežele, od dobe do dobe, od civilizacije do civilizacije; na drugih civilizacijskih področjih (arabski svet, Kitajska, Indija ipd.) se marksizem in evropski socializem povezujeta s tamkajšnjimi kulturnimi, filozofskimi, duhovnimi in znanstvenimi izročili ter aktualnimi snovanji (Naserjev ali Ben Belov socializem se seveda ni mogel izvorno-kritično zakoreniniti v nemški filozofiji, v francoskem utopičnem socializmu in zgodovinski vedi ter v angleški ekonomiji, pač pa je moral iskati ustrezne temelje in vsebine v arabskih filozofskih ter znanstvenih tokovih). Dandanes preskakujejo iskre družbenopolitičnih pobud marksizma celó v domeno družbenoangažiranega islama; podobno se pletejo pomembne vezi med marksizmom in levo krščansko držo ter mislijo. Ali pa, npr., več kot pol stoletja prežema-

nja marksizmov in psihoanalitičnih koncepcij... Vse to in še marsikaj drugega plaši dogmatike, ljudi, ki jim gre za trdno gotovost, za statično nazorsko ravnotežje, doktrinarje, katerih miselnostni *credo* je jasna in razločna dokončnost (interesni determinizem oblastniških ideologij).

Biti politično na pozicijah neuvrščenosti kot modernega, napredno socialistično naravnane internacionalizma, pomeni biti (za marksista) na pozicijah odprtega in strpnega marksizma, dostopnega za vse, kar je človeško, sprejemljivega za tehtne argumente tradicionalnih in sodobnih filozofskih, znanstvenih, moralnih, religijskih in drugih snovanj, za nauke, ki izvirajo iz delovne, odnošajske in socialne prakse ljudi. Marksistu, ki se zavzema za neuvrščenost, je tuj dogmatizem, ki onemogoča dialog in posiljuje z indoktrinacijo... Biti politično za socialistično samoupravljanje, pomeni biti idejno za nazorski pluralizem, v katerem ima marksistična miselna kultura povsem enakopraven položaj med drugimi humanimi nazorskimi usmeritvami.

Levi teolog G. Girardi je v Cavtatu govoril tudi o *krizi marksizma na oblasti* in o *krizi marksizma, ki se ne more povzpeti na oblast*. Medtem ko oblastniška zasvojenost marksizma rezultira v njegov popolni razkroj, pa pelje njegov kronični opozicionalizem v poglobljajočo se demoralizacijo zaradi premajhnih možnosti vplivanja in delovanja v določeni družbi. Tako kot se do kraja izčrpa večna oblastniška pozicija, se utrdi in »izpoje« tudi večna opozicija... V samoupravni družbi – takšni, ki temeljito spodreže korenine birokratizmu in tehnokratizmu – je mogoče, da se marksizem ne spremeni v oblastniško ideologijo novega razreda, torej v birokratski opij za ljudstvo, hkrati pa tudi, da se izogne usodi ideologije nemočnega opozicijskega kritikarstva.

Maršalska palica v nahrbtniku grenadirja... Revolucionarna ideja v glavi samoupravljalca...

JANEZ STREHOVEC

Sodobni marksizem, estetika, avantgardna umetnost

V popularni Garaudyjevi pripombi iz njegovega dela »Marksizem 20. stoletja«, da postaja pojmovanje estetike preizkusni kamen pojmovanja marksizma, je gotovo zrno resnice. Pri tem ne mislim le na problematiko, ki jo je ob tem izpostavil ta kontroverzni francoski humanistični filozof, temveč na svojevrstni paradoks, ki dejansko spremlja vsa razmišljanja o t. i. marksistični estetiki in njenim odnosom tako do teoretskih prispevkov

klasikov marksizma kot tudi do konkretne aktualne umetniške in družbene prakse. Za kaj gre? Kaj je tisto, kar tako usodno problematizira in tudi relativira vse postopke z marksizmom inspiriranih estetskih teorij, jih naredi za tako nezanesljive, sporne, tudi zgrešene glede na aktualno umetniško prakso in družbeno usodo čutnosti v 20. stoletju? Je uspeh ali tudi neuspeh, torej zgodovinski padec nekaterih marksističnih estetik že nekaj simptomatičnega tudi za sam sodobni marksizem?

Paradoks, ki je tukaj »na delu«, je nedvomno v tem, da je – metaforično rečeno – marksizem v marksistični estetiki marksizem brez Marxa, namreč brez njegove ustrezne opore v za to področje védenja relevantne Marxove teorije. Kaj mislim s to, na prvi in za koga tudi zadnji pogled nenavadno, morda tudi provokativno trditvijo? Je zgolj slepa ali sofistično atraktivno navržena hipoteza?

Problem, ki ga skušam s to mislijo zaseči, meri na številna vprašanja in protislovja, ki spremljajo zgodovinsko konstituiranje teh, v tem stoletju gotovo aktualnih in tudi popularnih teorij. Karl Marx je namreč o umetnosti in estetiki izredno malo pisal in razmišljal v okviru svojega znanstvenega in političnega dela, čeprav je bil, na drugi strani, človek z izjemnim umetniškim čutom, bleščečo izobrazbo, torej poznavanjem predvsem umetniške klasike, in tudi velik ljubitelj svetovne literature, ki pa jo je spremljal in doživljal na izrazito referencialni ravni. Znana mesta iz Shakespearovih del, ki jih je navajal v svojih znanstveno relevantnih tekstih, niso vanje uvrščena zaradi njihovega avtorja in s tem umetnosti, temveč služijo le kot »primer« za določeno družbeno zgodovinsko izkušnjo.

Nekatere estetske teorije 20. stoletja so obsedene z nadvse naivno željo, da bodo zadobile svojo marksističnost prav s tem, da se bodo stalno vračale k tistim redkim eksplicitnim in implicitnim mestom o umetnosti in lepoti v Marxovih in Engelsovih delih. Tukaj predstavlja svojevrstni simptom, ki verjetno ni mogoč na nobenem drugem področju marksistične teorije, znani Lifšicov zbornik Marxovih in Engelsovih misli o umetnosti in literaturi, namreč posebni kompendij iz najrazličnejših (kon)tekstov iztrganih smiselnih ali tudi nesmiselnih sodb in izrek, ki jim je skupno le neko načelno, lahko tudi čisto formalistično izjavljanje o umetnosti. Ta »mesta«, predvsem znane pisemske intervencije klasikov marksizma o realizmu, tendenčni literaturi, Shakespearu, Balzacu in Schillerju, so tako postala dogmatični temelj za usmerjenost številnih avtorjev in njihovih del, predvsem tistih iz t. i. vzhodnoevropskih držav. Znan je tudi njihov velik, arbitraren vpliv na oblikovanje načelne realsocialistične kulturne politike teh dežel.

Drugi zgodovinski tip marksističnih estetik je nedvomno manj naiven, tudi ortodoksen, vendar pa kljub vsemu neinventiven, čisto akademski. Mislim na tiste estetike, ki so se oblikovale na temelju materializacije in historizacije nekaterih vrhunskih modelov meščanske estetske misli, in težile k izgradnji relativno sistematične eksplicitno marksistične estetike,

ki naj bi bila enostavno še ena estetika več; to v smislu, kot poznamo že sistematično estetiko nemške klasične filozofije, sholastično, novokantovsko in fenomenološko estetiko. V kontroverzah med Lukácsevo estetiko, nekaterimi estetskimi teorijami avtorjev frankfurtske šole, prakseološkimi estetikami in prispevki E. Fischerja, Garaudyja, Lefebvra, Kosika, Kagana itn. je namreč izrazito prisotna vsa, vsekakor še danes pomenljiva problematika razhajanj med Heglovo, Kantovo, Schellingovo pa tudi Schillerjevo in Goethejevo estetiko. Velik del t. i. marksistične estetike 20. stoletja je danes praktično edino aktualno mesto védenja, kjer je problematizirana vrhunska dediščina estetike nemške klasične filozofije.

Tako v prvi kot drugi varianti teh estetik, namreč naivno-ortodoksni in tradicionalno akademski-sistematski, se je izpostavil tudi problem avtonomnosti njihovega predmeta, samostojnosti njihovega pojmovno-metodološkega aparata in strokovne homogenosti, kajti ti prispevki imajo izrazito heterogen, interdisciplinaren značaj; videti je, kot bi se oblikovali s prijemom »montaže«. Govorica čisto filozofske estetike (v tradicionalnem smislu) se namreč prepleta z »vložki« sociologije kulture in književnosti, različnih umetnostnih teorij (predvsem literarne), umetnostne zgodovine, kulturologije, politologije, psihologije umetniškega ustvarjanja, antropologije, etike in kulturno-političnega diskurza. Obe omenjeni usmeritvi sodita predvsem na področje filozofije umetnosti (v Heglovem smislu), kajti estetsko razsežnost pripisujeta samo še področju umetniške ustvarjalnosti; tematizacija področja celotne čutnosti, lepote kot vrhunske čutnosti in njenih funkcij je za njih praktično irelevantna (razen v primeru Benjaminove in Marcusove estetske teorije). Pri tem je siptomatično tudi vztrajanje teh avtorjev na (meščanski) konceptiji umetniške avtonomije. V nasprotju z marksistično teorijo prava, politekonomije, morale, države, religije, ki je pač kritika predmetov svojih analiz (v njihovi meščanski obliki), menijo, da je naloga marksistične estetike nekaj posebnega, kajti nekritično in enostavno priznavajo svoj predmet – (neo)klasicistično umetnost – v njeni pozitivnosti in neproblematičnosti. Predpostavljajo pojav umetniškega neodtujenega ustvarjalnega dela, ki se paradoksalno (samotarsko) opravlja in ohranja sredi pervertiranega odtujenega sveta, in ki ga povsem samovoljno razglašajo celo za model nekakšne ahistorične svobodne ustvarjalnosti.

Vendar pa se s tema modeloma estetske misli na srečo še ne konča tipologija te estetike. Poznamo še usmerjenost avtorjev (nekateri izmed njih so tudi sami umetniki – praktiki), ki se ne ukvarjajo samo s svojo marksističnostjo ali nemarksističnostjo, nekakšna izhodišča v eksplicitnih tezah klasikov marksizma o umetnosti so zanje povsem sekundarna. V njihovih prispevkih, nanašajočih se bodisi na aktualne umetniške procese 20. stoletja, bodisi na usodo čutnosti v epohi monokapitalizma ali fašistoidnih estetizacij političnega življenja, je pač na delu Marx že brez dejanskega eksplicitnega Marxa 19. stoletja, torej le produktivna intencija njegove teorije, ki kritično reflektira in problematizira umetniške in

estetske pojave v zvezi z znanostjo, tehnologijo, političnimi prevratnimi procesi 20. stoletja, ekologijo, pedagogiko, ekonomijo, načinom življenja sploh.

Pri tem mislim na prispevke med seboj sicer tako različnih avtorjev, kot so Aragon, Sartre, J. Kristeva, Christopher Caudwell in Read, Teige, Bihalji-Merin, Murawski in Krleža, Lu Marten, Piscator, John Heartfield, H. Eisler, Brecht, Walter Benjamin, H. Marcuse, Haug, P. Bürger, pa tudi na teoretska razmišljanja nekaterih avantgardistov samih, bodisi da gre za Cagea, Becketta, Handkeja, Beuysa ali Nam June Paika, naših OHOjevcev itn.

Z obravnavami teh avtorjev in tudi njihovo čisto konkretno prakso se namreč odpira problem slovesa te umetniške in tudi teoretske izkušnje od tradicionalne estetike in njene (neo)klasicistične umetnosti, od umetnosti kot ideje umetnosti, namreč nekega ahistoričnega polja avtentične ustvarjalnosti, in hkrati tudi prehoda k novim, aktualnejšim oblikam množične kreativnosti, svobode in uspejšege oblikovanja najširšega sociokulturnega prostora. Mislim predvsem na umetniško avantgardo, ki je kljub nekaterim padcem, institucionalizaciji in resignaciji, vendarle izziv s svojimi ne le estetskimi, temveč tudi »postestetskimi«, politiloškimi, ekološkimi, pedagoškimi, znanstvenimi, socialpsihološkimi in tudi ekonomskimi implikacijami. Z avtorji kot so W. Benjamin, Marcuse in Haug pa je bil ponovno najden tudi že pozabljeni stik estetske teorije s tistim področjem refleksije, ki jo je estetiki namenil wolfovec Baumgarten v svoji koncepciji o »cognitio sensitiva«, namreč s teorijo čutnega sploh. V njihovem opusu je namreč tematizirano področje »estetizacij« – tako sociokulturnega prostora, politike, blagovnih artiklov kot tudi subverzivnega akcionizma. Vsekakor pa se tukaj odpira tudi problem danes aktualnega »imidža«, seksualnosti kot čutnosti par excellence, kozmetike ipd.

In kje je tukaj K. Marx, kje so mesta resnice, na katerih se ga spominja ta nova, z njim inspirirana estetska teorija, pa tudi umetniška avantgarda sama? Nedvomno tam, kjer so dejanske alternative, oblikovanje novega uspejšege življenja, prisvajanje umetniškega človeka, zdvoqljenje nad vsemi zacementiranimi (neo)klasicizmi, torej tradicijo, tudi v brezpredsodkovni kritiki obstoječega, zatorej v estetiki tudi marksizma z lifšicovskim Marxom.

Marksizem včeraj in danes

Naj rečem najprej to, da se bom ukvarjal samo z družbeno-gospodarskim vidikom Marxovega nauka.

Poglavitni Marxov prispevek k družbeno gospodarski teoriji je po mojem mnenju lahko le tisto, kar je on sam imel za poglavitno. In to je »na kratko« zapisal v Predgovoru H kritiki politične ekonomije z znamenitimi besedami, ki se začenjajo z: »V družbeni proizvodnji svojega življenja stopajo ljudje v določene nujne, od njihove volje neodvisne odnose« ... in končajo s »S to družbeno formacijo (buržoazno) se torej končuje predzgodovina človeške družbe«.

Te svoje misli o »politični ekonomiji« je Marx istotam označil kot »splošni rezultat, do katerega je prišel in ki je postal, ko ga je dosegel, vodilo njegovega študija«.

To pa seveda pomeni, da je »splošni rezultat proučevanja politične ekonomije« – oziroma – »vodilna« misel katerekoli politične ekonomije Marxov nauk o produkcijskih oziroma lastninskih odnosih. Celoten Marxov nauk o produkcijskih odnosih sestoji pravzaprav – če smem tako reči – globalno iz dveh delov: iz nauka o lastninskih odnosih – ki so »le pravni izraz (beseda) za isto stvar, za produkcijske odnose« – ter iz njegove teoretične analize kapitalistične oblike blagovne proizvodnje. Zanimivo je, da se politična ekonomija ukvarja bolj z drugim delom Marxovega nauka o produkcijskih odnosih – z blagovnimi odnosi. In v sodobnih, naših razmerah, zlasti še s socialističnimi blagovnimi odnosi. To razpravljanje ima politična ekonomija pravzaprav za svoj pravi predmet, čeravno – kot je videti iz navedenega odlomka – Marx teorije blagovne (kapitalistične) proizvodnje ni uvrstil med »splošni rezultat svojega proučevanja politične ekonomije«.

Ali je to samo prezrl ali pa je res tako, je danes težko reči. Gotovo pa je, da je »kratek« oris njegovega »splošnega rezultata študija politične ekonomije« oziroma produkcijskih odnosov nanaša na vsa zgodovinska obdobja družbenega razvoja, medtem ko se teorija blagovne proizvodnje nanaša samo (tedaj) na eno gospodarsko formacijo družbe, na kapitalizem. S tega vidika morda res ne bi mogla spadati med »splošni rezultat, študija politične ekonomije«. Prav tako tudi drži, da odnosov blagovne proizvodnje in s tem odnosov »čiste« politične ekonomije ne moremo do kraja pravilno doumeti brez Marxovega nauka o produkcijskih odnosih. In tako je lahko tudi s tega vidika samo nauk o produkcijskih odnosih »splošni rezultat« in kot tak nekakšna »splošna« teoretična podlaga teorije blagovne proizvodnje.

To se je pokazalo tudi pri proučevanju socialističnih oblik blagovne proizvodnje, ki jih brez poznavanja in upoštevanja »splošnega rezultata«

– torej nauka o produkcijskih odnosih – sploh ne moremo pravilno pojmovati.

Drži pa tudi, da je bil največji del Marxovega teoretičnega prizadevanja namenjen teoriji razvite blagovne proizvodnje in tako je s tega vidika videti, kot da je ta del njegovega teoretičnega dela najbolj pomemben. Zraven tega je Marx s pomočjo teorije vrednosti odkril presežno vrednost in s tem družbenoekonomsko bistvo izkoriščanja dela v kapitalizmu pri menjava enakovrednosti. Njegove »splošne« teoretične misli o lastninskih odnosih pa so posejane po vseh njegovih delih in bi jih bilo treba pravzaprav šele zbrati in povezati v ustrezno teoretično celoto, če bi jih hoteli pravilno razumeti in seveda tudi ustrezno uporabljati v praksi.

Marxov nauk o produkcijskih odnosih sestoji v svojem »splošnem rezultatu« iz naslednjih sestavnih delov, ki jih je sam »na kratko« pojasnil v Predgovoru H Kritiki (samo družbeno-gospodarski del):

a) Iz pojmovanja produkcijskih odnosov kot lastninskih odnosov, saj so le-ti »le pravniški izraz« (»nur ein juristischer Ausdruck«!) oziroma iz prava izposojena beseda (!) (»izraz«) »za isto stvar« – »za produkcijske odnose«.

b) Iz spoznanja, da so vsakokratni lastninski odnosi »določeni, nujni in od volje ljudi neodvisni, odvisni od razvojne stopnje njihovih materialnih proizvodnih sil«.

c) Iz načina spreminjanja produkcijskih odnosov v odvisnosti od razvoja materialnih proizvodnih sil.

d) In iz spoznanja, da so »azijski (prvotna skupnost), antični (suženjstvo), fevdalni in buržoazni način proizvodnje progresivna obdobja v ekonomskem razvoju družbe«.

Tem teoretičnim sestavinam Marxovega »splošnega rezultata« bi dodal še naslednje njegove tudi »splošne« poglede o lastninskih odnosih, ki jih je zapisal v drugih svojih delih, a gredo v isto vrsto s prvimi:

e) Da je celota produkcijskih odnosov opredeljena z oblikami lastnine obeh produkcijskih dejavnikov – delovne sile delavcev in produkcijskih sredstev in ne samo z obliko lastnine produkcijskih sredstev.

f) Da se posamezne ekonomske formacije družbe razlikujejo druga od druge samo po obliki lastnine enega produkcijskega dejavnika (po prvotnih skupnostih) – ali delovnih zmožnostih ali produkcijskih sredstev.

g) Da so oblike razdelitve produktov dela oziroma oblike dohodka v modernih družbah, kot končni cilj in rezultat družbene proizvodnje, vselej le »druga stran« produkcijskih odnosov in s tem seveda tudi »druga stran« oblik lastnine (obeh) produkcijskih dejavnikov, značilnih za posamezno gospodarsko formacijo družbe.

h) In da je »neposredni odnos lastnika produkcijskih sredstev do neposrednih proizvajalcev« – ali »kar je ista stvar«, vsakokratna družbeno priznana oblika lastnine delovne zmožnosti ljudi –, najgloblja tajna, skriti temelj vse družbene zgradbe«.

In kaj lahko ugotovimo, če na hitrico razčlenimo prevladujoča pojmovanja o Marxovem »splošnem rezultatu« – o njegovem nauku o produkcijskih odnosih? Predvsem to, da ni enotnih pogledov, ne samo na »splošni« pomen tega dela njegovega teoretičnega nauka, temveč – kar je še huje – da si niti glede pomena posameznih temeljnih pojmov o produkcijskih odnosih nismo edini.

Tako, na primer, za cela še ne vemo, zakaj je Marx zapisal, da so lastninski odnosi »ista stvar« kot produkcijski odnosi. Ne vemo še dokončno, kaj sploh pomeni pojem »lastnina« (nasploh). Sedaj že standardizirana – napačna – »marksistična« ugotovitev, da so »lastninski odnosi pravni izraz produkcijskih odnosov«, brezbrizno izpušča predlog »za« (»produkcijske odnose«) in uporablja pojem »izraz« (Ausdruck) v pomenu »odraza« (odseva) namesto v pomenu »besede« (termina) in tako bistveno spreminja smisel Marxovih pogledov. Ni še zadovoljivo pojasnjeno, zakaj so produkcijski odnosi »določeni, nujni in od volje ljudi neodvisni« in s tem objektivni, ter kako in zakaj so »odvisni od razvojne stopnje materialnih proizvodnih sil«. Prav tako še ne vemo, ali so in kako so, če so, produkcijski odnosi odvisni (tudi) od »razvojne stopnje ljudi«, ne pa samo od materialnih produktivnih sil, kakor je Marx tudi zapisal v Bedi filozofije. Dalje, ni še popolnoma jasno vprašanje, ali in kako lahko trdimo, da je »človeško bistvo celokupnost družbenih odnosov«, kar je Marx izrazil v šesti tezi o Feuerbachu. Ali pa gre pri človekovem družbenogospodarskem bistvu še za kaj drugega »bistvenega« kot zgolj za odnose? Celo taka »banalnost«, kot je pojem »produktivne (proizvajalne) sile«, še ni ustrezno pojasnjena.

Teoretično opredeljevanje sestavov produkcijskih odnosov z oblikama lastnine obeh produkcijskih dejavnikov tudi še ni prišlo v našo (uradno) marksistično zavest. Zato se seveda teoretično in praktično spotikamo ob pojmovanju in družbenem urejanju samoupravnega socializma z daljnosežnimi neugodnimi gospodarskimi in splošno družbenimi posledicami, ki se sedaj že dokaj očitno kažejo. Vprašanj družbenega urejanja neposredne proizvodnje, razširjene reprodukcije in delitve dohodka socialistične družbe še nismo ustrezno praktično uredili, ker teh vprašanj v svojih glavah nismo teoretično »uredili« na ustrezen način – v smislu Marxovega »splošnega rezultata«.

Kar lepa kopica izredno pomembnih teoretičnih vprašanj Marxovega nauka o produkcijskih odnosih, ki jih je sam in za svoje potrebe precej globlje dojemal, ki pa jih mi kljub temu še do danes – sto let po njegovi smrti – še nismo uspeli uspešno teoretično prebaviti. To pa je prvi pogoj za razumevanje sodobnega družbenega dogajanja in seveda za njegovo uspešno uravnavanje, za kar so objektivno »zadolžene« zlasti socialistične družbe.

Marx ima v svojih teoretičnih mislih tudi nekatere »šibkejšje vidike«; ti se nanašajo predvsem na njegovo pojmovanje »prihodnje komunistične družbe«. To so njegova predvidevanja o tem, kako bo ta družba že v svoji

»prvi fazi« brez blaga, vrednosti in denarja, kako se bodo delavci obnašali do svoje delovne zmožnosti na »nelastninski« način, in da bodo zato pripravljeni delati »po svojih sposobnostih«; za svoje – različno delo pa bodo prejeli »potrdila o opravljenem delu glede na količino delovnega časa«. Odpravljena naj bi bila »zaslužujoča delitev dela«, tako da bi lahko vsakdo prehajal od enega dela k drugemu brez vsakršnih družbenih omejitev itd., itd.

Marx ni konkretno opredelil, kako naj bi taka »asociacija svobodnih proizvajalcev« delovala kot organizirana družba. Ali tega morda ni presojal kot posebno težko vprašanje? Dalje, materialne okoliščine za tako neblagovno in nelastninsko družbo so bile po njegovem prepričanju zrele že v 19. stoletju, treba je bilo samo še opraviti »socialno revolucijo«, pa je zapisal: »tedaj se končno polno in jasno pokaže veliki problem devetnajstega stoletja, odprava proletariata« ... (O hist. mat., str. 204).

Čeravno si lahko del Marxovih napovedi o »prihodnji« komunistični družbi pojasnimo tudi z njegovim »navijaškim« temperamentom, ki ga je izražal pri razmišljanju o taki družbeni spremembi, moramo pri tem vendarle upoštevati, da je drugi del izviral iz tudi pri njem še ne zadosti teoretično razjasnjenih pojmovanj o lastnih »splošnih rezultatih študija politične ekonomije«. Drugače niti ne more biti. Tudi Marx je bil kot normalen človek v svojih spoznanjih osebno in zgodovinsko razvojno omejen. In kakorkoli že visoko cenim zlasti ta del njegovega teoretičnega nauka, se zavedam, da moramo danes, obogateni z novimi družbenimi izkušnjami, poiskati v porah njegovega splošnega teoretičnega nauka tiste pomanjkljivosti, ki so mu preprečile, da bi bil bolj uspešen napovedovalec novih družbenih oblik. To bi iz istega razloga tudi nam omogočilo temeljiteje teoretično spoznavati in zato seveda tudi uspešneje uravnavati naše sodobne družbeno-gospodarske tokove. Trdno sem namreč prepričan, da je možno le s tako dopolnjenimi Marxovimi – in s tem marksističnimi – splošnimi teoretičnimi dognanji pojasniti bistvo naših sodobnih družbeno-gospodarskih dogajanj.

S tega vidika presojam tudi vprašanje »o enem ali več marksizmih«. Jaz poznam le en marksizem, in to je tisti, ki se napaja iz pravih Marxovih misli o družbenem razvoju. Druga stvar je seveda, kako tisti, ki si za to prizadevamo, pojmujeemo njegov nauk. Eden bolj, drugi manj ustrezno, kar je seveda človeško in razumljivo. Manj pa je razumljivo, da so se znašla med »subjektivnimi« pojmovanji tudi taka, ki docela nasprotujejo smislu in včasih tudi bistvu Marxovega nauka – vsaj tistemu delu, ki ga družbena praksa potrjuje – ne glede na to, kako ga je on sam presojal. To pa, normalno človeško – oziroma vsaj meni – ni več razumljivo. Ker pa je, kar sem že omenil, tudi v Marxovem nauku najti sporne misli, ali pa vsaj ne vselej zadosti jasne, je zato tudi to lahko vir različnih pogledov. Prav zaradi tega tudi sodim, da je treba vse njegove misli o produkcijskih odnosih ustrezno teoretično obdelati, jih na novo ovrednotiti in dopolniti, kjer je to potrebno, da bi tako prikazali vso njihovo monumentalno

podobo. Tako, ki nam bo tudi danes omogočala odkrivati »najboljše skrivnosti, skrite temelje vse družbene konstrukcije«, kakor je sam zapisal v Kapitalu.

Potem se ne bomo več »prerekali« o tem, kakšen naj bi bil »pravi« samoupradni socializem kot »nova, višja« družbena ureditev po kapitalizmu, temveč se bomo najprej vprašali, kakšen objektivno sploh lahko je, če hočemo, da bo tudi v ekonomskem smislu presegel »družbeno formacijo, s katero se končuje predzgodovina človeške družbe«. Saj, končno, tudi socializem ne more biti nič drugega kot »določena, nujna in od volje ljudi neodvisna« družbena oblika.

Iz vsega tega tudi sledi, da so lahko le različna pojmovanja marksizma, ne pa več marksizmov.

In, končno, ali je morda le golo naključje dejstvo, da so v sodobnih teoretičnih razmišljanjih o novih družbenih oblikah najmanj navajane prav Marxove misli o »določenih, nujnih in od volje ljudi neodvisnih produkcijskih odnosih«?! Ali pa je tudi to le izraz (v bistvu nemarksistične) težnje (nekaterih) ljudi, ki raje presajajo v življenje svoje vizionarske poglede, namesto da bi v vsakodnevnom dogajanju iskali nove (objektivno pogojene) družbene oblike, ki se bodo tudi v praksi izkazale kot najbolj uspešne. Vse to velja še toliko bolj za tisto kritičnost, ki našo družbeno gospodarsko ureditev presoja iz »levih« izhodišč. Neizogibna posledica takega »delovanja« je seveda dolgoročna gospodarska in z njo vred tudi siceršnja družbena kriza.

ARIF TANOVIĆ

Refleksije o marksizmu, socializmu in filozofiji danes

Zadnje čase se mnogo govori o splošni krizi, o krizi marksizma, socializma, pa tudi o krizi filozofije marksizma. Želel bi povedati nekaj misli o tem.

1. Kriza je zares univerzalna, rekel bi, da gre za krizo načina življenja, produkcijskega načina, delitve in potrošnje, za krizo družbenih odnosov, za krizo osnovnih tradicionalnih vrednot, idealov, verovanja, prepričanja kot tudi projekta bodočnosti. To je bistveno kriza celotne razredne družbe, posebno sodobnega kapitalizma, vendar tudi prehodnega obdobja na poti socializma, oziroma njegovih porodnih muk, Scila in Karibda začetnih korakov novega sveta.

V tem smislu je upravičeno govoriti tudi o krizi marksizma kot pomanjkanj znanstvenih in humanističnih odgovorov na tekočo transformacijo sveta kot tudi na realne možnosti novih oblik človeških odnosov. Transformacija sveta se odvija pred našimi očmi, kot tudi miselni napor, da bi se osmislila. Toda zastoji so evidentni tako v teoriji kot v praksi, posebno v politični praksi administrativnega socializma in v dogmatskih oblikah interpretacije marksizma, v njegovi utilitarni in pragmatični uporabi na ravni ideologije obstoječega, ne pa v teoriji možnega.

Vprašanje enotnosti ali pluralizma marksizmov je že zdavnaj zastavljeno. Zdi se očitno, da imamo opraviti z več koncepti marksizma – glede na interpretacijo izvirnega nauka klasikov, glede metod revolucionarne prakse in glede perspektive človeškega in družbenega razvoja. Neločljivo od marksizma je tudi vprašanje socializma. Priče smo množstvu koncepcij socializmov kot tudi različnih praks boja za izgradnjo socializma. Mislim, da je utemeljena opozoritev, da je treba razlikovati socializem kot teorijo ali znanost od socializma, kakršen se izgrajuje v realnem življenju. Drugače se mešajo ravni v razpravi. Vendar pa je težko sprejeti tezo, da obstoji le en pravi, zreli, resnični socializem ali nekakšna hierarhija nižjih in višjih, zrelih, manj zrelih ali nezrelih stopenj. Zakaj – kakorkoli naj bo že koncipirana – hierarhija stopenj v socialističnem razvoju ne more biti neko trajno stanje.

Hkrati se zdi, da je povsem jasno, da marksizem nima monopola na socializem kot teorijo in prakso, vendar pa je opazna prisotnost več raznovrstnih konceptov socializma v koordinatah samega marksizma kot tudi različne družbene prakse v skladu z različnimi teorijami ali pa brez ustreznega razglašene in praktičnega sklada. Raznovrstnost konceptov in revolucionarnih poti v izgradnji socializma ni nikakršen čudež, temveč je, tako rekoč, zakonitost. Marx je opozarjal na to, da bodo socialistične revolucije druga drugo ostro kritizirale, si oporekale in se popravljale.

Toda teoretsko vprašanje, ki ima tudi pomembne praktične posledice je, ali v tej raznovrstnosti teoretskega in praktičnega ostaja sploh kakšen skupen element, minimum tistega, kar upravičuje naziv marksizem in socializem. Jaz mislim, da obstaja neka osnova in bistvo, ki dajeta nekomu pravico, da se imenuje marksist. Toda kaj in kakšno je tisto, da nikomur ne daje pravice trditi, da je edina resnica na njegovi strani, da je njegovo gledišče edino pravoverno, a da je vse drugo kriva vera. V tem smislu bi lahko poskušali sugerirati nekatere minimalne kriterije za prepoznavanje, ali je neka teorija marksistična ali ne. Na primer, to bi lahko bili:

a) Materialistično pojmovanje zgodovine ob filozofsko ontološko-antropološki predpostavki, da je človek *generatio aequivoca*, kar pomeni samostvarniško bitje, bitje, ki mu je koren človek sam in kateremu je človek najvišja vrednota.

b) Znanstvena raziskovanja sveta, iskanje resnice in upoštevanje argumentov in dejstev iz življenja.

c) Opredelitev za razredno pozicijo in prispevek k boju proti izkoriščanju in vsem drugim oblikam odtujitve, torej, bistveno korespondiranje revolucionarne teorije s prakso človeške emancipacije.

Vse drugo se lahko tolerira, če se želi tovariški in intelektualen dialog. Toda kaj, če se sogovorniki tudi v teh osnovah ne strinjajo, če se argumenti ne sprejemajo in ostane medsebojen molk, da ne rečem pogovor gluhih in pogovor obrnjenih hrbtov, kar so redke in skrajne posledice? Odgovor na tako situacijo bo Marxovo klasično stališče o praksi kot kriteriju resnice. Zaman je iskati monolitnost, da pa je med tem mogoč dialog, kaže živa debata med marksisti – in ne le med marksisti – o marksizmu in o protislovjih sodobnega sveta. Marksizem ima ravno tako, četudi je izvirno evropski model mišljenja, svetoven pomen in očitno mora še vitalneje korespondirati z drugimi regijami sveta in se na novonastalem svetovnozgodovinskem prizorišču družbenih bojov razvijati naprej in potrjevati kot revolucionarna teorija humanistične spremembe sveta.

2. Potrebno je izreči nekaj refleksij o filozofiji v marksizmu, ne da bi se spustili v širšo argumentacijo, čeravno gre tukaj za bistven pomen celokupnega marksizma. Znova je aktualna diskusija o relaciji Hegel-Marx, kjer se kaže obremenjenost enega dela marksistične filozofije s Heglom. Namreč, en tok filozofskega mišljenja vztrajno poskuša, da bi Marxa razlagal s Heglom, ne pa narobe – Hegla z Marxom. V prvem primeru se Marx interpretira kot Heglov učenec, ki ni nikoli izstopil iz Heglovega sistema, temveč je ostal ujet vanj, celo tudi takrat, kadar dialektiko uporablja na zgodovinskih procesih. Toda Marx je v predgovoru h »Kapitalu«¹ popolnoma jasno povedal, da je njegova dialektika materialistična, tj. popolnoma nasprotna Heglovi. Marx je tudi razgrajeval Heglov sistem, ni pa ustvarjal novega sklenjenega sistema. Marx seveda korektno upošteva Hegla in znano je, kako je v njegovi »Logiki«² in »Fenomenologiji duha«³ našel bistvene inspiracije za materialistično interpretacijo zgodovine. Po pravici se opozarja na Marxovo tezo, da filozofija ni mogla rešiti svojih problemov zato, ker jih je poskušala rešiti le v teoriji, kot se po pravici kaže na to, da je Marx razvozlal to uganko, tako da je v proletariatu videl materialno silo filozofije, v filozofiji pa duhovno silo proletariata. Sugerirana je tudi dialektika tega odnosa v smislu enotnosti teorije in prakse, oziroma zgodovinska perspektiva udejanjenja filozofije z osvoboditvijo proletariata. Že tukaj se vidi, da je proletariati neločljiv koncept tako od filozofije kot od celotnega marksizma, in sodobne diskusije o zgodovinski vlogi proletariata bi morale ta načela marksizma malo bolj upoštevati. Namreč, trenutno se lahko opazi, da delavski razred izgublja nekatere bitke, da je zmeden in pasiven na širši ravni, vendar pa je kot zgodovinski subjekt emancipacije družbe nezamenljiv.

Filozofija je po Marxu »duhovna kvintesenca«⁴ svoje dobe, tisto bistveno, jedrno v kulturi neke dobe, tj. najbolj bistveno korespondiranje zavesti in biti. Vendar se vedno znova zastavlja vprašanje, kaj ostaja od

filozofije v svetu velikanskega razvoja znanosti in njene uporabe v proizvodnji. Če, namreč, neko vprašanje postaja predmet eksaktne znanosti, kaj potem ostaja predmet filozofske refleksije? Morda ravno to, da presega védenje in da spada na področje vrednosti in smisla življenja, – smisla človeškega in humanega obstoja. V svetu praktične manipulacije z naravnimi silami, se mora filozofija vedno znova spraševati po predpostavkah življenjskega načina, po humaniziranju narave in po humani spremembi sfere odtujitve, spraševati po predpostavkah oblikovanja človeškega predmetnega sveta.

Kot bitje prakse, je človek odprto bitje človeških možnosti. Naloga filozofije je, da preizkuša in osmišlja vse vidike človeškega bivanja, da odkriva in ugotavlja mero človeškega, da sugerira modrost človekove eksistence kot osebnosti in kot generičnega bitja, odprtega napram bodočnosti in možnosti resnične človeške skupnosti. V tem smislu marksizem, še posebno filozofija marksizma, ne le da ima kaj povedati, temveč ima nalogo, da se proti svetu obrne z obrazom, da je vse bolj bistvena misel tega sveta, sveta, ki je tukaj pred našimi očmi, sveta, v katerem ustvarjamo in živimo, v katerem se prelamljajo preteklost, sedanjost in bodočnost.

Prev. Božidar Kante

ANDREJ ULE

Znanost in družbena proizvodnja človeka

Zaradi obsežnosti tematike, o kateri sprašujete in zaradi teže prvega od vprašanj, sem sklenil odgovoriti le na prvo vprašanje.

Težavno je na kratko opisati pglavitne Marxove prispevke k družbeni teoriji in k znanosti na sploh, če naj se to ne spremeni v golo naštevanje. Prav tako težavno je opisovanje šibkejših vidikov njegove misli, če naj to ne bo površni kritikizem ali naštevanje dobrih želja o »popolni družbeni teoriji«. Pri tem je sploh nemogoče biti povsem objektivni, kajti kako biti objektivni do misli, ki se je do dna vpletla v pretekla in sedanja dogajanja in kjer poskuša biti »kritik« tudi sam dejaven akter? Zaradi tega imajo te misli nujno pečat subjektivnosti in enostranosti, čeprav nemara niso brez pomena, saj je med drugim ravno Marx sam vedno zastopal stališče, da je vsaka misel zabeležena s subjektivnostjo, kajti nosi jo nek interes, prav tako je tudi resnica sestavljena iz mnogih enostranosti.

Izbral sem torej le nekatere aspekte Marxove misli, ki se mi v tem trenutku zdijo najbolj pomembni ali pa jih je potrebno vnovič kritično pretresti.

Še vedno najpomembnejša Marxova misel je zame njegova temeljna teza in teoretska paradigma o človeku kot bistveno družbenem in proizvodnem bitju oz. o družbi kot celoti družbenih proizvodnih praks, ki so neločljive od celote družbenih odnosov, v katere so vpete, in ki te odnose same s svoje strani proizvajajo. Ta misel po mojem mnenju pogojuje vse ostale Marxove koncepte in hipoteze, kot tudi kritiko kapitalistične družbe. Toda podobno, kot je pri paradigmah drugih znanosti, tudi ta osnovna ideja ne more biti niti scela verificirana, niti scela falsificirana, pač pa ponuja izhodišče sedaj najbolj razvite in celostne družbene teorije (toda ne le sociologije, temveč teorije »človeka« kot družbenega bitja). Lahko se jo preseže le s podobno, še bolj izdelano in celostno teorijo, ki pa mora vsaj v bistvenih rečeh ohraniti delno kontinuiteto z minulo paradigmo.

Pri teorijah, ki bistveno zadevajo družbo, se nujno kristalizira osnovni družbeni interes, ki ga teorija zastopa. Zaradi tega sprememba paradigme v teoriji družbe pomeni tudi spremembo tega interesa ali vsaj njegov nadaljnji razvoj. Na tem področju ni mogoče zagotoviti monolitne paradigme družbenih ved (in celotne humanistike), ker pač temeljno različnim družbenim interesom ustrezajo različne teorije in teoretski koncepti. Teoretski boj je tedaj le del praktičnega družbenega spopada interesov oz. različnih razredov in slojev, ki jih zastopajo. Nobena zgolj metodološka preciznost in objektivnost, npr. vzeta po meri prirodoslovja, ne more zbrisati tega dejstva. Ob tem pa ni nujno zatekanje v pluralizem resnic ali celo v subjektivizem, kajti nikjer ni rečeno, da je vsak interes parcialen in pristranski in da potemtakem nasprotuje resnici.

Ravno tista družbena teorija, ki se zaveda lastnega temeljnega družbenega interesa, in ki zmore teoretsko opredeliti svoj odnos do drugih interesov, ima možnost, da razume zgodovinsko pogojenost teh interesov in samo sebe, in ravno s tem preseže goli relativizem »ideologij«, kot slepih izrazov parcialnih interesov ali pa dogmatični absolutizem samoupravičevanja in samopostavitve, ki sta enako ideološka. Nedvomno je originalni marksizem oz. Marxova misel prav takšna teorija, ki se zaveda svojega družbenega interesa (interes proletariata) in zmore s tega stališča teoretsko in ne zgolj interesno dojeti druge interese in njim zavezane teorije in ideologije. Mislim, da ji v tem pogledu ne more konkurirati nobena druga družbena ali filozofska misel.

Koncept družbenoproduktivnega bistva in biti človeka je prekinil dolgo trajno tradicijo v pojmovanju človeka kot psihofizične monade, kjer so se posamezne komponente te monade (zdaj duh in zavest, zdaj razum in čutnost in »človeška narava«) predstavljale kot bistvene opredelitve človeka. Tudi človeška družbenost se je lahko razumela le kot vnanje dopolnilo posamezniku, kot nujna opora človeku za preživetje, toda

družbenost po večini ni našla mesta v samem posamezniku. Različne verzije idealizmov ali materializmov so ideološko potencirano naglaševale zdaj ta zdaj oni vidik tako razumljenega »človeka«, ali pa so obstala v nerešljivih dualizmihi. Celo pri Heglu, ki je izvajal tako naravo kot duhá iz enotne ideje in ni poznal nikakršnega monističnega (v smislu monosubstancialnega) ali dualističnega pojmovanja in je dialektično-notranje vezal subjekt na objekt (in obratno), individualno zavest na obstoj »drugega« in odnos z »drugim«, je končno človeška družbenost priznana le duhovno, torej le v mediju človekove duhovnosti, posebno mišljenja, ne pa tudi v sferi čutne prirode in čutne prakse. Zaradi tega subjekt človeškega dela ni družbeni posameznik v družbeni vezi z drugimi ljudmi, temveč svetovni duh, ki se »od zgoraj« udejanja v ljudeh in skoz njih in tudi njih same »uporablja« kot material in orodje »svojega dela«. Čeprav je že Hegel postavil trditev, da se človek udejanja in razvije z lastnim delom, vendar le ta misel ostane na pol poti, ravno zato, ker konec koncev to delo ni delo človeka in je končno on sam bolj njegov produkt kot subjekt.

Marx je ob vsej pohvali Heglu zaradi pripoznavanja zgodovinskosti človeka in sveta in zaradi pripoznavanja (duhovnega) dela kot zgodovinskega kreatorja človeka v Heglovih abstrakcijah vendarle videl odtujitev človeka oz. odtujitev dela, kajti v Heglovi konceptiji pride do veljave le ena komponenta dela, to je duhovno-načrtovalno, snovalno delo, ločeno od materialnih, čutnih komponent, ki jih Hegel upošteva le kot izraze v materiji utopljene in odtujene ideje oz. kot pasivni material dela. Tako Hegel ni mogel razviti njegovemu času primerne konceptije materialne proizvodnje, posebno ne teorije industrije, pa čeprav se je, kot je dokazal Lukács, intenzivno bavil s politično ekonomijo. Tako je izpadlo iz njegovega sistema ogromno bogastvo, ki ga je proizvajalaže takratna meščanska družba, spregledal je ekonomski in zgodovinski pomen novoveške znanosti in tehnike v njeni povezavi z industrijo, meščansko družbo pa je dojel le kot politično »nravno« občost, ne kot posebno obliko družbene proizvodnje ljudi.

Zaradi tega imam ravno Marxov koncept družbeno-proizvodnega bistva in biti človeka za dejansko epohalno odkritje, ki edino omogoča razumevanje bazičnih pojavov in struktur modernih družb, kajti vse slonijo ravno na izpostavitvi družbene proizvodnosti ljudi kot osnovnega gonila razvoja in kot osnovnega »kapitala«, ki se nenehoma »vlaga« v delovni proces. Pri tem je pomembno vedno znova upoštevati nerazdvojenost koncepta družbenosti in proizvodnosti pri Marxu. Proizvodnost človeka je sama družbeni potencial in osnovni pogoj možnosti obstoja družbe in ljudi, družba pa je prav tako primarno vpisana v delo oz. v proizvodnjo, kajti delo ni le proces menjave med ljudmi in narodo, temveč tudi odnos med njimi, saj je vedno tudi moment menjave snovi in informacij med ljudmi. Še bolje, naroda ne stopa v delu človeku nasproti kot vnanja snov, energija ipd., temveč kot bitje, ki je človeku obenem vnanje in notranje, t.j. obenem neodvisno od zavesti in volje ljudi in

vedno tudi že človeško predelana, torej družbena bit. Zaradi tega je nemogoča niti načelna ločitev dela (proizvodnje) in samo enih odnosov (kot pri Habermasu), kot tudi izenačevanje družbenih odnosov s produktijskimi odnosi materialne proizvodnje (ekonomizem ipd.). Šele kot moment menjave med ljudmi je mogoča tudi menjava med ljudmi in prirodo, čeprav je res, da se bit prirode ne izčrpa v družbeni biti, a to pomeni prej, da človek transcendirajo prirodo in si jo napravi »vnanjo«, kot pa da priroda na sebi transcendirajo človeka in nastopa »zunaj« človeka, ali nasproti človeku.

Medčloveške odnose in odnose ljudi do prirode razumemo enostransko oz. idealistično, dokler ne dojamemo konkretne zgodovinske posebnosti sedanje družbe in sedanjega družbenega odnosa ljudi do prirode. Zato Marx ni končal pri filozofskih abstraktnih posplošitvah, temveč so mu te bile le izhodišče za nadaljnjo konkretno znanstveno analizo sodobnih družb, z najbolj razvitimi proizvodjalnimi načini. Marxu ne smemo podtikati apriornega produktivizma, ekonomizma ali celo tehnokratizma, če je postavil v osnovo družbene dejanskosti materialno proizvodnjo. Pri tem ne gre za absolutno trditev, ki bi veljala za vse družbe v enaki meri, temveč predvsem za dosedanje družbe, ki so se morale primarno boriti za materialno eksistenco ljudi in so se vsi »višji« modusi eksistence človeka lahko razvili na tej podlagi. Ne gre tudi za enostransko poudarjanje »proizvajalnih sil« nasproti »socialnim odnosom«; kajti videz odtrganosti sodobnih oblik proizvodnje od celote družbenih odnosov je iluzija meščanske družbe, ki jo ravno Marx prikaže kot zgodovinsko relativno in odtujeno formo proizvodnje in proizvodnih odnosov.

Bistvo Marxove kritike meščanske družbe vidim zato ravno v tem, da prikaže protislovnost njenih družbenih načinov produkcije, ki zoperstavljajo razpolaganje s celoto vodilnih proizvodjalnih sil družbenemu značaju proizvodnje same. Kapitalizem je razvil sicer visoko produktivno družbo, toda oblike prisvajanja in razpolaganja s to produkcijo so neprimerne in v nasprotju z visoko razvito družbeno integracijo dela in delavcev, ki delujejo v proizvodnem procesu. Bolj ko se načrtno uveljavlja ta znanost in tehnika v proizvodnji, bolj se razvijajo nove družbene komponente dela. Delo postaja družbeno obče povezano in zgodovinska kontinuiteta, temu pa stoje nasproti različne oblike privatnega, birokratskega ipd. parcialnega prilaščanja dela in njegovih rezultatov, ki predstavlja vse bolj negacijo dela samega kot družbene proizvodnje.

Zaradi tega se mi zdi posebno pomembno Marxovo odkritje o revolucionarni vlogi znanosti kot neposredni proizvodni sili. Toda ravno tu mislim, da se pričenjajo tudi nekatere pomembne, če ne usodne nedodolnosti Marxove teorije, ki zavajajo v napačne teoretične in praktične korake.

Mislím, da je premalo, če ugotovimo, da je znanost le neposredna proizvodjalna sila, in če ne dojamemo tudi njene izvirne specifičnosti nasproti vsem drugim oblikam proizvodnje. V tem primeru namreč nika-

kor ni mogoče preseči bistvenega tehnokratizma. Znanost, ki bi bila le ena od proizvodnih sil, je usodno podvržena logiki kapitalske produkcije in prisvajanja, ki razpolaga z njo enako kot z vsemi drugimi »proizvajalnimi silami«, namreč tako, da služi kot izvor kapitala, kot pomoč v akumulaciji in cirkulaciji kapitala, kot sredstvo, ki vsaj začasno poveča dobiček in produktivnost dela ipd. Tedaj bi bilo nemogoče razumeti, kako naj se znanost izmakne temu, da je le dekla kapitala (ali državne birokracije), skratka le sredstvo, ne pa smoter na sebi.

Vendar je Marx na nekaterih maloštevilnih a bistvenih mestih pisal tudi o drugačni, višji vlogi znanosti, ki naj bi po njegovem nastopila v razvitem socializmu. To je njegova vloga nove »splošne mere dela«, ki naj zamenja denar kot »abstraktno splošno mero dela«. Kljub nejasnosti v formulacijah je razvidno, da ta vloga presega vlogo »neposredne produktivne sile«, čeprav je ne zanikuje. Tako bi lahko dejali, da je kapitalizem razvil tisto komponento znanosti, ki se udejanja kot neposredna proizvodna sila, medtem ko naj bi socializem in komunizem razvila še drugo komponento, namreč znanost kot občo mero dela. Iz obojega pa je tudi razvidno, da je Marxa zanimala znanost predvsem kot posebna oblika proizvodnje, ki se je ne da zvesti na ostale proizvodne sile in načine. In resnično je v Kapitalu izrecno ločil znanost kot »splošno delo« od drugih načinov »skupne proizvodnje« (npr. v industriji).

Toda Marx ni nikjer razdelal teh svojih konceptov, čeprav so po mojem mnenju osnovnega pomena za njegovo teorijo, posebno pa še za prakso družb, ki gradijo socializem. Če se v socialistični izgradnji navezujemo zgolj na teorijo znanosti kot neposredne proizvodne sile, brez upoštevanja njene izvirne specifičnosti in težnje, da postaja nova splošna mera dela, nujno zapademo v tehnokratizem in ekonomizem, ki izvorno skvari koncept in prakso socializma.

Na žalost pa zahteva celostna razdelava teh Marxovih pojmov nemara prav tako obsežno delo, kot je bil »Kapital«. Vsekakor zahteva tako analizo sodobnega položaja znanosti in duhovnega dela v produkciji kot tudi analizo specifične produkcije znanj samih, oboje je danes šele v zametkih in medsebojno nepovezano. Pri tem mislim še, da so nekateri izvorni Marxovi koncepti in termini neprimerni za to nalogo, toda razlaga te misli presega obseg tega zapisa. Naj omenim le pojme »produkcijske sile« in polarnosti »produkcijska sila« – »produkcijski odnos«, ki so po mojem mnenju preveč mehanistična in ne vsebujejo izvirne družbeno-odnosne komponente, prav tako tudi ne specifično »informacijske komponente«, ki je danes najpomembnejši del razvitih proizvodnih načinov.

Tako lahko nekatere Marxove pojme in termine danes uporabljamo le kot približne analogije, ne pa kot adekvatne teoretske pojme in termine, dorasle sedanji nalogi. Zdi se, kot da je Marx delno »podlegel« pritiskom kapitalskega odnosa do dela, ki spreminja delovne procese, za katerimi stojijo ljudje, živi subjekti, v anonimne družbene sile, medsebojne odnose ljudi pa v odnose teh sil znotraj abstraktnega »družbenega polja«. Šele

podrobnejša kritična analiza bi lahko odgovorila, koliko ne gre tudi tu spet za prikrito Marxovo ironijo in kritiko (podobno, kot je to npr. z »železnimi zakoni zgodovine« in z uporabo Heglovih dialektičnih kategorij v »Kapitalu« idr.) koliko pa za dejansko podleganje »postvarjanju«.

ZORAN VIDOJEVIĆ

Bit delavskega razreda in njegova zavest o samoupravljanju

Rad bi odgovoril le na vaše zadnje vprašanje.

Vse Marxove temeljne kategorije so transcendentalnega značaja. Le-te niso gola slika empirije, temveč sublimacija bistva epohe; so odprte za tisto, česar še ni, za delo revolucionarne prakse. Tudi »model« zavesti, ki bi bil imanenten samoupravljanju, nima zadostnega empiričnega pokritja v dejanski razredni zavesti delavskega razreda, niti se ne more govoriti o ujemanju empirije in pojma te zavesti. Toda to ujemanje ni nikoli mogoče. Zato nam tudi model zavesti, pravzaprav pojem tistega, kar je klica novega znotraj zavesti, imanenten procesu samoupravljanja, lahko služi kot analitično, metodološko orodje za strokovno, raziskovalno delo in kot orientacija za razumevanje same prakse samoupravljanja.

Določitev zavesti kot »mešanice« raznih elementov je prazna in v osnovi mehanska. Zbijanje le-te v neke hierarhijske »ravni«, »sloje« in »bloke« je enostransko. Zavest kot zavestno bitje je vselej proces, protisloven, razvejan in večpomenski. Samo bitje razreda ni le strukturalno določeno, ni le položaj v sistemu družbene reprodukcije, temveč je tudi *gibanje, proces*. Je nepretrgano *strukturiranje, destrukturiranje in restrukturiranje*. Torej se mora tudi bitje misliti kot proces. Toda proces ne pomeni obveznega napredovanja. Možna je reprodukcija bitja kot *krožnega procesa*, obnavljanja istih determinant tega bitja. Možno je nazadovanje, degeneracija, raztakanje bitja družbe in razreda. Bitje ne vsebuje v sebi mehanizma nujnega napredka. Ni nujno, da je posledica bitja razreda njegova osvobodilna praksa. Protislovja tega bitja ni treba, da privedejo do sinteze na višji ravni. Ravno v tem ne-moranju, v tej ne-nujnosti in v tej ne-obveznosti je vsebovan tisti *prostor subjektivitete*, ki postaja dejaven le, če ga izpolnjuje revolucionarna praksa. Revolucionarna zavest *ni zavest o tej praksi, temveč zavest v tej praksi in zavest (samozavedanje) te prakse*. Ni naknadni dodatek k tej praksi in se ne zadržuje le na ravni zavesti. Je hkrati aktivnost-boj, sprememba kot materializirana zavest.

Poskušajmo se sedaj »vzpeti« h konkretnemu empiričnemu gradivu, da bi uvideli dejansko razredno zavest našega delavskega razreda in da bi

vsaj očrtali panoramo, presek družbene zavesti v globalnih razmerah današnje jugoslovanske družbe.

Zavest delavskega razreda, ki je notranja sestavina razrednega boja za samoupravljanje, ustvarjanja tega samoupravljanja, *ni nikoli gola empirična, psihološka zavest*. S stališča revolucije samoupravljanja se bistveno spreminja družbeni, v teoretskem smislu pa tudi ontološki status zavesti. To je že zavest, ki vsebuje tendenco (červeno ne edino, celo niti prevladujoče ne) samozavedanja razreda. Ta tendenca je bistveno obeležje ustvarjanja razreda samega za sebe. To je vselej zavest-akcija, akcija-zavest. V tej zavesti-akciji, boju-zavesti naraščajo, se pojavljajo tudi vsebine svojevrstne teoretske zavesti. Zato ta zavest, natančneje tendenca te zavesti, ni le gradivo za kasnejšo teoretsko predelavo, ki jo izvaja partija, znanost, filozofija. Kolikor bolj je le-ta kolektivno samozavedanje razreda, samospoznanje lastnega bitja in samoaktivnost razreda, toliko bolj vsebuje elemente specifične teoretske zavesti, nastale znotraj boja razreda za svojo emancipacijo in emancipacijo vseh drugih delov družbe, ki delujejo v isti zgodovinski smeri kot tudi ta razred sam. To ni obrtniško, profesionalno izvedena in formirana teoretska zavest. To je bolj sposobnost teoretskega mišljenja, ki nastaja znotraj prakse »življenja« marksizma, procesa osvajanja samoupravljanja, ne pa le zaradi delovanja partije, inteligence in zunanje znanosti. V skrajni liniji – če je teorija umno gledanje celote družbenega dogajanja – potemtakem ni rezervirana izključno za profesionalne teoretike in ideologe, ki so na oni, ugodnejši strani družbene delitve dela. Teorija, ki je zunanja glede na delavski razred in boj tega razreda za svojo emancipacijo, je lahko celo *manj zgodovinsko produktivna od zablod, vsebovanih v razredni zavesti*, kadar te zablode nastajajo in se uresničujejo v gibanju razreda za svoje osvobodjenje, v njegovem iskanju lastne identitete in zgodovinske vloge. Vsaka teorija seveda nekaj predpostavlja, določeno vedenje in metodo mišljenja. Tukaj je pomembno opozoriti, da se znotraj te tanke samodejavnosti delavskega razreda pojavlja specifična sposobnost teoretskega mišljenja, samoavedanja delavskega razreda.

Katere so bistvene značilnosti in protislovja zavesti jugoslovanskega delavskega razreda?

Prva bistvena značilnost te zavesti je *izrazito večinska opredelitev za samoupravljanje* kot vsebino in obliko lastne in celotne družbene emancipacije. Vendar pa je ta opredelitev – kot kažejo določena raziskovanja – nekaj manjša kot pri vodilnem sloju. Identifikacija s samoupravljanjem kot *obstoječim sistemom* je daleč močnejša v vrstah tega sloja kot pa v vrstah delavskega razreda. Ta opredelitev za samoupravljanje kot temeljno vrednoto naše družbe in strateško načelo ima svoj politični in širši družbeni pomen. V skrajni liniji govori o tem, da največji del delavskega razreda ne sprejema niti enega modela restavracije družbe, bodisi da gre za etatistični bodisi za klasični meščanski. Toda ta globalna opredelitev ne *zadostuje* za oceno odnosa delavskega razreda do dejanske prakse in

sistema samoupravljanja. Diferenciacija zavesti delavskega razreda in tega odnosa nastaja ob konkretnih življenjskih vprašanjih: delitve, delovnih pogojev, organizacije dela, odnosov z drugimi družbenimi skupinami, itn. Tukaj se pojavlja protislovna enotnost, pa tudi oster spopad te globalne opredelitve za samoupravljanje s tendencami etatistične, skupinsko-lastniške in privatistične zavesti znotraj empirične zavesti delavskega razreda.

Druga bistvena značilnost obstoječe zavesti našega delavskega razreda je *nezadovoljstvo tega razreda z lastnim družbenim položajem*. Tukaj ni govora le o nezadovoljstvu z materialnimi življenjskimi pogoji večine delavcev. Govor je o nezadovoljstvu s *celotnim družbenim položajem*: posebno z obravnavo delavskih poklicev, z delovnimi pogoji in s socialno perspektivo. Skoraj ni delavca, ki bi želel, da bi bili njegovi otroci delavci. Če se to poveže z dejstvom, da se dogaja samoreprodukcija inteligence, da so možnosti delavskih otrok, da bi se vpisali na fakulteto in jo končali, tudi do petkrat manjše od možnosti otrok in družin pripadnikov privilegiranih neproizvodnih poklicev, potem problem nezadovoljstva delavskega razreda s svojim družbenim položajem in z življenjsko perspektivo dobiva na svoji ostrini. Kaže poudariti, da je to nezadovoljstvo po svojem značaju *zgodovinsko napredno*, da se iz njega rojeva predvsem stremljenje k tistim spremembam položaja razreda in celotnega družbenega stanja na liniji družbeno prevladujočega, celovitega samoupravljanja kot oblike razredne in splošne družbene emancipacije. Nezadovoljstvo z bistvenimi pogoji lastnega družbenega položaja seveda velja za večino delavskega razreda. Obstajajo posamezni njegovi deli, tisti relativno privilegirani, ki so zadovoljni s svojim položajem.

Opozoriti je treba, da se iz nezadovoljstva ne rojeva avtomatsko napredna, vsekakor pa ne revolucionarna praksa in ideološka zavest. Nezadovoljstva so lahko – posebno v situacijah ekonomske in širše družbene krize – zelo plodna tla za retrogradne in konservativno-dogmatske oblike zavesti delavskega razreda. V naših razmerah predvsem za etatistično in primitivno-komunistično zavest, pa tudi za različne oblike nacionalizma. Zato je ključnega pomena dejansko stanje revolucionarnega gibanja in njegovih organiziranih oblik, predvsem partije, vendar pa tudi stanje sindikata, stanje samoupravne demokracije v družbi. Nezadovoljstva postajajo napredna le, če so politično profilirana v revolucionarnem gibanju. V oblikovanju teh nezadovoljstev v napredni smeri, v njihovem spreminjanju v konkretno emancipatorsko energijo je zelo pomembna vloga partije in marksistične teorije. Šele dialektična enotnost nezadovoljstva, vedenja, v čemer je bistvena vloga marksistične teorije, in praktičnega razrednega boja za odpravo vzrokov tega nezadovoljstva, ima za posledico revolucionarno prakso.

Morda se lahko reče, da je v sedanjem trenutku ena od dominantnih odlik zavesti delavskega razreda *radikalizacija te zavesti*, ki ima ravno tako različne predznake. V čem sestoji in kateri so njeni vzroki? Najprej

je treba identificirati tisto, kar je v tem procesu radikalizacije zgodovinsko napredno. Govor je predvsem o *zaostrovanju in krepitvi razrednih zahtev* po spremembi življenjskih pogojev razreda kot celote in sedanjih družbenih razmer na liniji realizacije neposrednih in dolgoročnih interesov delavstva. Potem le-ta pomeni krepitev zavesti o posebnosti lastnega družbenega položaja, o obstoječi in možni družbeni vlogi, o razlikah med sabo in drugimi družbenimi skupinami in sloji v položaju v celotnem procesu družbene reprodukcije proizvodnje in delitve nove vrednosti, distribucije politične oblasti družbene moči. Razredne zahteve se izražajo v široki lestvici reakcij delavskega razreda ob bistvenih družbenih problemih, katerih neresenje v večini primerov najbolj prizadeva le-njega kot razred. Najprej se izraža v zelo ostri obliki *zahteve po univerzalni in institucionalno uveljavljeni odgovornosti*: politični, materialni, delovni in moralni. Delavci se ne zadovoljujejo s stanjem, v katerem obstaja nedoločena odgovornost za različne, pogosto velike napake, ekonomske, politične in druge narave. Zahtevajo konkretno osebno odgovornost za vsako odločitev, ki ima širše družbene posledice.

Radikalizacija zahtev delavskega razreda je usmerjena tudi *proti družbenim neenakostim z razrednimi obeležji*. V tem pogledu se upravičeno nezadovoljstvo z rastočimi socialnimi neenakostmi, posebno s tistimi, izza katerih je neka oblika ropanja družbene imovine, meša z egalitarističnimi tendencami, ki vodijo k »uravnilovki«.

Radikalizacija zavesti delavskega razreda je usmerjena najbolj *proti sedanjemu stanju ekonomske in širše družbene krize*, različnim oblikam dezintegracije gospodarstva, zapiranja v ekonomskem in političnem življenju. Delavci v veliki večini sprejemajo temeljne organizacije združenega dela, ne pa tudi tako imenovane »tozdacije«, obstoj in enakopravnost republik in pokrajin, narodov in narodnosti v okviru federativne samoupravne skupnosti, ne pa tudi etatističnega zapiranja v republiško-pokrajinske okvire, vsekakor pa ne naraslih nacionalističnih tendenc. Na ravni fakticite dominira individuacija, izolacija, razdruževanje. Vsiljuje jih etatistični, skupinsko-lastniški produkcijski način, dominirajoči elementi v posameznih delih političnega sistema. Toda znotraj najširših delov družbe, predvsem najrazvitejših delov delavskega razreda, obstajata močna zavest in stremljenje, usmerjena k združevanju, globalni samoupravni organizaciji družbe.

Bistveno je uvideti, da ta radikalizacija zavesti delavskega razreda vendar vsebuje kot dominantno črto tista napredna nezadovoljstva s socialističnim predznakom. Ni izključeno, da bodo – kolikor se bo krepila ekonomska in širša družbena kriza, upadala pa ustrezna dejavnost zveze komunistov za prevladanje krize in za lastno razredno, politično in idejno preobrazbo, začela slabiti ta pozitivna nezadovoljstva, usihati revolucionarna klika, ki je vsebovana v njih, da se bo zavest večjih delov delavskega razreda začela usmerjati k družbenim problemom, ki nasprotujejo samoupravljanju. V naših okoliščinah pomeni to predvsem obračanje k modelu

etatističnega socializma. Kajti le-ta – kot to tudi kažejo določena raziskovanja – v zavesti dela družbenih skupin in slojev nikakor ni zanemarljiv, ima lažno aureolo »pravične« družbe, družbe enakosti in polne zaposlenosti. Opredelitev za vrnitev v kapitalistično družbo nima večje zgodovinske priložnosti znotraj politične prakse in zavesti delovnih razredov in slojev. Zelo je pomembno, ali bo zveza komunistov uspela v svojo dejavnost in v svoje programe vključiti ta pozitivna, k samoupravnim skupnostim usmerjena nezadovoljstva, najti v le-teh vzpodbude in sile družbene preobrazbe.

Tretja bistvena značilnost obstoječe zavesti delavskega razreda je *stremljenje k družbeni enakosti*. Ideja enakosti in enakost kot vrednota sta zelo močno vtisnjeni v zavest in boj delavskega razreda. Stremljenje k enotnosti, odprava vseh razrednih razlik, sta ena od bistvenih elementov vsakdanje zavesti delavca. Za odpravo pogojev lastne eksistence in celotno socialistično preobrazbo družbe je zelo pomemben motiv njihovega razrednega boja. To je hkrati stremljenje k socialističnim družbam kot družbam pravičnosti in enakopravnosti. Toda v mnogočem še eksistira idealizirana slika socializma kot družbe popolne enakosti in praviče. Vendar pa te slike ni treba zavračati kot golo iluzijo in napačno zavest. Bila je zelo pomemben gibalec revolucionarnega gibanja delovnih množic in ravno eden tistih neposrednih dokazov, da postaja ideologija, četudi vsebuje naivno romantične predstave o socializmu, ko se združi z bistvenimi stremljenji in interesi množic, ogromna materialna sila. Zato ima ta slika socializma v sebi revolucionarni naboj, vendar pa tudi elemente primitivnega komunizma. Po drugi strani pa je stremljenje k družbeni enakosti, razumljeni v smislu procesa odprave izvorov razredne družbe, neločljivo od bistva ideje in prakse samoupravljanja in tistega, kar predstavlja klice novega v opredelitvi delavskega razreda za samoupravno skupnost.

V pogojih atomizacije razreda, porasta razlik v materialnem in splošnem življenjskem položaju posameznih delov družbe kot tudi samega razreda prihaja do *cepitve te zavesti o socialni enakosti*. Prihaja namreč do *krepitev egalitarizma*, popularno imenovane »uravnilovke« po eni strani, po drugi strani pa do skupinsko-lastniške, sebične, privatizirane zavesti, ki brani tako neupravičene visoke razpore v dohodkih kot tudi v splošnem družbenem položaju, pridobljene privilegije in celo tudi tendence življenja na račun drugih delov lastnega razreda. Ali bo v zavesti delavskega razreda dominiralo tisto pojmovanje enakosti, ki ustreza dialektičnemu bistvu samoupravljanja, je odvisno predvsem od dejanskih odnosov v proizvodnji in v razdelitvi ne le materialnih dobrin, temveč tudi politične oblasti in celotne družbene moči. To je pojmovanje, ki ne zveja problema udejanjanja enakosti na raven posameznikovega položaja, temveč je predvsem usmerjeno na odkrivanje predpostavk in sil odprave izvorov razrednih neenakosti v družbi kot celoti in na tej podlagi stremi k enakosti življenjskih možnosti za vse, ki ne vodi k mehanski nivelaciji dohodkov, življenjskih načinov in individualnosti, temveč upošteva nujne

razlike v materialnem in splošnem položaju ljudi, kolikor so posledica različnih rezultatov dela, predpostavlja in afirmira bogastvo in različnost afinitet in ustvarjalnih potencialov.

Danes se soočamo z izrazito krepitevijo »egalitarističnega sindroma« in »redistributivne etike«. To karakterizira ne le zavest širokih delov delavskega razreda, temveč tudi drugih nepriviligiranih družbenih skupin in slojev. Toda vska dan se kaže, da to preeliko obračanje pozornosti na delitev obstoječega dohodka postaja zelo pomembna meja in demotivacijska sila produktivnejšega dela in razvoja produkcijskih delovnih sil. Prepričljivo se kaže, v kakšni meri je način delitve pogojen s produkcijskim načinom, da se morajo prevladati neenakosti v produkcijskem načinu družbenega življenja, da bi izginjale neenakosti v načinu delitve. Udejanjanje enakosti, ki ustreza dialektičnemu bistvu samoupravljanja, pa se seveda ne nanaša le na en »sektor« družbenega življenja, temveč na celoto tega življenja.

Četrta bistvena značilnost obstoječe zavesti našega delavskega razreda je *dominacija dihotomne slike razredne strukture družbe*. To je, ravno tako, tradicionalna odlika zavesti delavskega razreda, ki jo potrjujejo tako prejšnja kot tudi najnovejša raziskovanja v naši deželi in v tujini. Skoraj gotovo se lahko predpostavi, da ta predstava razredne strukture naše družbe prevladuje tudi v zavesti vseh delovnih razredov in slojev. V najnovejši raziskavi »Determinante političnega angažiranja članov ZK«, ki jo ravnokar izvaja Inštitut družbenih znanosti v Beogradu in Marksistični center CK ZK Srbije, 32% vprašanih meni, da je naša družba sestavljena iz dveh razredov, 25% sprejema tričlensko sliko razredne strukture, 15% nima določene predstave o tej strukturi, 10% vidi to strukturo kot veččlensko, 8% pa kot štiričlensko. Nekoliko močnejša je prisotnost dihotomne slike razredne strukture družbe v zavesti tistih, ki niso člani ZK, kot pri članih. Namreč, 34% tistih, ki niso člani, in 30% članov sprejema tako predstavo.

Dihotomna slika razredne strukture družbe predpostavlja obstajanje dveh osnovnih razredov ali družbenih skupin, tistih, ki so »zgoraj«, in tistih, ki so »spodaj«, voditeljev in drugih, »nas« in »njih«. Čeravno to ni edina slika razredne strukture v zavesti delavskega razreda in pripadnikov drugih družbenih skupin in slojev, je indikator ne le shematskega, skrajno poenostavljenega pristopa k problemu razredne strukture, temveč predvsem izvora reprodukcije razredne družbe. Ni bistveno, da je ta slika – sociološko gledano – enostranska, pa tudi netočna, ko je govor o objektivnih kriterijih dejanske razredne strukture družbe. V tem primeru je bistveno, da dihotomna slika vselej izraža konkretni socialni položaj tistih, ki jo sprejemajo, njihov odnos do družbe in lastne eksistence, njihovo razredno razpoloženje in neposredno reakcijo na ta položaj in proces razredne diferenciacije v družbi.

To je bilo nekaj vprašanj, ki bi jim morala naša marksistična analiza posvetiti večjo pozornost.

Dominantna misel sodobnega sveta

1. Mislim, da se brez pretiravanja lahko reče, da je marksizem dominantna misel sodobnega sveta. Ta trditev izhaja tako iz dejstva obstoja raznovrstnih teoretskih orientacij, ki se štejejo za marksistične (v zvezi s tem tudi iz eksistence raznovrstnih praks, ki so bolj ali manj »zasnovane« in inspirirane z marksistično teorijo), kot tudi ravno tako iz raznovrstnih meščanskih orientacij, ki so v bolj ali manj uspešnem in plodnem dialogu s teorijo klasikov marksizma, ali pa z marksistično orientiranimi avtorji s ciljem, da bi naredili nove prodore v spregi z marksistično teorijo ali da bi jo postavili pod vprašaj, tj., da bi marksizem diskvalificirali kot utopijo, »preroško« utopijo, ali pa kot zastarelo družbeno teorijo devetnajstega stoletja. Potrditev za tako mišljenje nam dajejo tako programi in orientacije raznovrstnih gibanj po vsem svetu kot tudi ravno tako vpogledi v sodobno svetovno teoretsko in publicistično dejavnost.

2. Veliko vprašanje je, ali gre za krizo marksizma v sodobnem svetu ali pa je beseda o nečem drugem. Morda bi bila bolj primerna tista analiza, ki bi odgovor iskala na sledi vprašanja o krizi posameznih inčie marksizma – v prvi vrsti tiste dogmatske, pozitivistično usmerjene, ki se je »z vsemi silami« vpregla v ideološko razlago družbene dejanskosti, ki se je – z eno besedo – spremenila v ideologijo statusa quo, s pomočjo katere obstoječi razpored družbenih sil okosteneva in se mrtvijo družbena gibanja ter se – naposled – dosežene izkušnje in rezultati receptirajo za vsa družbena gibanja ne glede na njihovo notranje in vnanje okolje. Morda bi se lahko reklo, da so več škode ideji marksizma in socializma prizadejali lastni deviantni pojavi in dekadence lastnega razvoja (revizionizem II. internacionale in stalinistični redukcionizem in dogmatizem III. internacionale – Kominterne), kot pa so to skupaj storili vsi oporečniki marksistične teorije in idej socializma in komunizma. Ravno tako bi morda bilo bolj primerno iskati odgovor o krizi marksizma v krizi prodora posameznih gibanj v raznih regijah sveta, ali pa v krizi posameznih marksistov, kot pa v diagnosticiranju globalne, splošne krize marksizma.

Mislim, da se lahko reče, da je tako imenovana humanistična inačica marksizma še kako pokazala, da sta marksistični kritični duh in metoda analize sodobnih družbenih procesov tudi v današnjem času tista teoretska usmeritev in metoda raziskovanja, ki lahko bolj kot druge (pozitivistične, funkcionalistične, sociologistične inačice) teorije daje odgovore na dileme sodobnega sveta. Ta inačica, ki jo, vsekakor, sprejema tudi Zveza komunistov Jugoslavije in ki je predpostavka razvoja samoupravnega socializma, ne priznava tabu teme, sprejema materialistično-dialektično načelo raziskovanja družbene dejanskosti, z eno besedo: poskuša v horizontu Marxovega mišljenja preiščati družbena gibanja v smeri humanizacije

družbenega življenja – humanizacije dela in procesov družbenega odločanja.

3. Morda je stoletnica Marxove smrti priložnost, da bi v naši družbi bolj skrbeli za stanje v naši družbeni misli, da bi videli, kako se – s stališča marksizma – poglobljamo v sodobne dogodke in procese po svetu in pri nas. Nam ni potreben marksizem kot dogma, temveč uporaba marksistične teorije in metode tudi v analizi lastne družbene stvarnosti. Ni treba obnavljati Marxa, temveč posluževati se njegove metode v pojasnjevanju družbenih pojavov in procesov v sodobni jugoslovanski družbi in posploševati samoupravno socialistično prakso v okviru te teorije. Le tako bo marksizem kažipot za revolucionarno akcijo.

Angažiranost v okoliščinah pluralizma samoupravnih interesov, potreba nadaljnje krepitve delegatskega sistema, razvoj socialističnih samoupravnih družbenoekonomskih odnosov v celoti, zahtevajo večjo stopnjo razvitosti marksistične misli pri nas.

Jugoslavija je odprta dežela, s čemer se razume tudi odprtost do vseh naprednih idej, ki lahko pomagajo razvoju socializma in socialističnega samoupravljanja. Vendar se pri tem poskušajo infiltrirati v našo družbo – pod plaščem marksizma – tudi različne teorije, ki nam morejo le malo pomagati. Tukaj mislim predvsem na razne meščanske teorije družbe.

Razvoj marksizma pri nas je privedel do različnih napadov na le-tega s strani antimarksistov. Nekateri izmed njih ga želijo predstaviti kot ideologijo naših dedov in očetov, zatrjujoč, da je preživel, da je neuporaben v sodobnem svetu in v današnjih okoliščinah boja za socializem. Drugi spet pod marksizem pri nas zvajajo tudi povsem nasprotno pozicijo. Tretji spet trdijo, da marksizem vodi k duhovnemu osiromašenju človeka, da mu odvzema bodočnost in da menda napredek družbe na podlagi marksizma vodi le k porastu materialnih dobrin. Vse to kaže, da preslabo poznajo marksizem.

Tukaj bom navedel primer kritike marksizma glede na religijo. Kritiki marksizma poudarjajo, da se marksistična teorija pri nas ni nikjer tako oddaljila od Marxa kot na področju teorije religije. Pozabljajo, da smo v marksistični razlagi religije, pa tudi v odnosu do nje, iskali – v nasprotju z nekaterimi drugimi socialističnimi deželami – lastno, avtonomno pot, ki je morda še niti nismo dovolj teoretsko afirmirali. Glede na to stališča do religije in religioznih skupnosti niso le rezultat marksistične teorije religije, kot so jo dali klasiki, temveč tudi okoliščin, v katerih se je razvijal politični sistem socialističnega samoupravljanja. To seveda zahteva, da se tudi marksistična teorija religije pri nas bogati z lastnim izkustvom, kajti vse tisto, kar je rečenega pri klasikih marksizma o tem družbenem pojavu, se ne more neposredno, niti istovetno, uporabljati v vsakem družbenem okolju niti v vsaki subjektivni družbeni sili.

Superiornost dialektične metode

1. Najpomembnejši prispevek je analiza kapitala, kapitalističnih odnosov in tendenc in, na splošno, odkritje nujnosti, da v vseh primerih odkrivamo temačno, skrito strukturo, da iščemo »skrito« v družbenih produkcijskih odnosih.

Poglavitna slabost je bila v tem, da ni raziskoval neposredno človeških bitij in tako ni videl mnogovrstnih načinov, na kakršne se ljudje sami reproducirajo. Rezultat je bil ta, da ni prepoznal načina, po katerem se dogaja reprodukcija vsakdanjega življenja, ravno to pa zavira spremembe. Zaradi tega, dalje, ni upošteval učinkov patriarhije in avtoritete v gospodinjstvu in kakovost ljudi, ki jih producirajo.

2. Marx je prispeval (čeprav gotovo ni bil prvi, ki je to storil) k identifikaciji procesa izkoriščanja. Učil nas je tudi zelo pomembno lekcijo: da iščemo elemente novega v sedanjem, da razumemo razvijajoče se nove odnose – z vsemi manifestacijami krize, ki jih utegnejo spremljati.

Kar zadeva vpliv družbenega razvoja v obdobjih stagnacije in defektov, lahko ugotovimo infiltracijo buržoaznih elementov v teorijo.

3. Mislim, da je Marxova metoda samo *ena*, toda obstojijo različne konkretne okoliščine in različni misleci (ki so se izoblikovali v različnih okoliščinah). V skladu s tem obstoje različne marksistične analize in prakse. To, da obstoji ena sama Marxova metoda (ki je dokaj specifična), seveda ne pomeni, da *druge* metode ne bi mogle porajati pozicij, ki so formalno podobne in socialistične v perspektivi. Osebnostno verjamem, da uporaba katerekoli druge metode, ki se razlikuje od Marxove dialektične metode, dejansko ne kvalificira njenega praktika kot »marksista«, vendar mislim, da superiornosti te dialektične metode ne moremo domnevati, ampak mora biti dokazana v praksi.

4. V moji deželi so potekale debate posebno med tistimi, ki sledijo domači tradiciji leve politične ekonomije (ki izhaja od Harolda Innirja, na katerega pa sta vplivala Adam Smith in Thorsten Veblen), in med tistimi, ki zagovarjajo bolj tradicionalne marksistične poglede. Prva šola poudarja razmerje med metropolo in periferijo, osredotočenje na en sam produkt in odvisnost, medtem ko druga izhaja iz produkcijskih odnosov. Obe tendenci sta prestavljeni v *Studies in Political Economy*, v reviji, pri urejanju katere sodelujem.

5. Marksizem vpliva na dva načina:

a) nekatere aspekte marksizma jemlje sodobno družboslovje izolirano iz Marxovega dela (in tako izgubijo svoj prejšnji pomen v novih povezavah),

b) buržoazna družbena znanost razvija *odgovore* znotraj lastne problematike na vprašanja, ki so jih postavljali marksisti.

Družbene vede vplivajo na marksizem tako, da presejajo vanj tuje elemente, vendar o učinkih tega presojanja na tem mestu ne bi govorili.

6. Analiza notranje narave »realnega« ali »dejansko obstoječega socializma«; spremembe v svetovnem gospodarstvu; socialna demokracija in kontinuirana hegemonija kapitala nad delovnim ljudstvom.

JAMES PETRAS

Odločujoč vpliv marksizma na družbeni razvoj

1. Marxovih prispevkov k družboslovni teoriji je veliko. Najprej gre za njegovo analizo vse večje *koncentracije* in *centralizacije* kapitala in za vse večjo *proletarizacijo dela*, ki ju spremlja. S tem prispevkom k razumevanju zgodovinskih tendenc kapitala je ustvaril podlago za to, da lahko analiziramo proces *oblikovanja razredov* in osvetlil tendenco k socialni polarizaciji, ki se je manifestirala v celotnem obdobju kapitalističnega razvoja. Drugič, naj omenimo, da Marxova analiza združuje družbene vede (saj obsega analizo produkcijskega procesa, oblikovanja razredov in državne oblasti) v enoten, globoko zasnovan teoretični koncept, ki je dokazal svojo superiornost nad razdrobljeno »disciplinsko« naravo buržoazne družbene znanosti. Tretjič, Marxova koncepcija kapitala je bila svetovnozgodovinska in je bila tako sposobna pojasniti vpliv kapitala na globalni ravni, s čimer je presegla tiste razlage, ki so svoje konceptualne okvire omejele na nacionalno raven.

Marxove najšibkejške točke so povezane z dokaj nesistematičnim pisanjem o razvoju kapitala v »tretjem svetu«. Njegovo pomanjkljivo znanje in njegova tendenca, da mehanično presaja zahodne izkušnje na Vzhod, sta ga vodila k temu, da je podcenjeval stopnjo, do katere lahko imperalizem zavre razvoj produkcijskih sil.

2. Marxov vpliv na družbeni razvoj presega vse druge mislece 19. in 20. stoletja. Njegova dela so neposredno prispevala k oblikovanju praktično vseh velikih delavskih gibanj in partij po vsem svetu in dala kritične analize, ki so vodile večino velikih revolucij 20. stoletja. V teh obdobjih rastočega razrednega konflikta je bil Marxov vpliv izredno velik; v obdobjih reakcije in porazov je bil njegov vpliv manj pomemben. Mnoge marksistične ideje so se razširile tako, da so zaobsegle celotno kulturno področje, v katerega so vsadile pojme solidarnosti, egalitarizma in kolektivizma. Preobrazba tretjega sveta v smeri kapitalizma je porajala vse večji interes za Marxove ideje na območjih, ki so bila pred tem izključni rezervat inteligence.

3. Obstoji veliko marksizmov, kajti bogastvo in mnogostranost interesov in razvojna narava Marxovih idej ponujajo široko paleto teoretičnih izhodišč. Filozofski rokopisi dajejo humanističnim marksistom ključni pojem odtujitve, v zvezi s katerim potem razporejajo svoje misli. Marxovo obravnavanje procesa cirkulacije in produkcije na svetovni ravni postane izhodišče analize svetovnega sistema. Marxova analiza kapitala razkriva teoretikom vrednostno načelo, ob katerem organizirajo druga spoznanja.

19. *brumaire* je zgled obravnave z razrednega stališča.

4. Razprava poteka o številnih stvareh: »neomarksisti« poudarjajo relativno (in absolutno) avtonomijo države, medtem ko zagovorniki razredne analize osredotočajo svojo pozornost na mnogostranske in globoko strukturalne vezi države in razreda. Prav tako imamo debato med teoretiki, ki zagovarjajo vrednost, in med šolo monopolnega kapitalizma med ekonomisti. Končno imamo tiste, ki poudarjajo kulturno-ideološke dejavnike nad in proti razrednim in ekonomskim dejavnikom.

5. V določeni meri je marksizem vplival na vse družbene vede. Največji vpliv je bilo zaznati v sociologiji, zgodovini in ekonomski znanosti. Nekaj vpliva je bilo tudi v politični znanosti, mnogo manj pa v filozofiji in psihologiji. Različne oblike marksizma uporabljajo v analizi globalnih družb, nerazvitosti, zunanje politike Združenih držav, popularne kulture, odnosov med delom in kapitalom in ekonomskih kriz.

Družbene vede so vplivale na marksizem v več smereh: oblikovale so nekatere marksistične študije, narejene na podlagi empiričnih analiz in matematičnih metod. Prav tako so vplivale na izbiro nove problematike – birokracije, ženskega vprašanja, rase –, ki jih marksizem prej ni sistematično obravnaval. V nekaterih primerih je imel ta vpliv negativne posledice, ker je vodil k otopitvi kritične osti marksistične analize in često k električnim konceptualnim okvirom, ki so očitno protislovni.

6. Med problemi, ki so pred nami, naj navedemo:

a) analizo *imperialne države* in ne samo pretoka kapitala in multinacionalnih korporacij;

b) obravnavanje policentričnega sveta v svetovnem kapitalističnem sistemu;

c) preobrazbo kapitala iz produktivnega v fiktivni kapital;

č) protislovno naravo industrializacije tretjega sveta;

d) rivalitete v odnosih znotraj imperializma;

e) vse večje protislovje med kolektivističnimi ekonomijami in centralistično zapovedovalnimi strukturami.

Marksistične analize morajo odgovoriti na vprašanje: kam se giblje sodobni svet

1. Marxov glaven prispevek je – po mojem mnenju – njegova kombinacija dinamične teorije družbenih struktur s teorijo družbenih sil, ki se tem strukturam postavljajo po robu in postajajo sposobne, da jih radikalno spreminjajo z dinamičnim razvojem le-teh. Z drugimi besedami, njegova povezava teorije ekonomskega razvoja s teorijo razvoja razredov in razrednih bojev. Marx je hkrati dal tudi drug skrajno pomemben prispevek k družbeni teoriji. Marx je brez tekmeča v modernih časih – naredil družbeno teorijo za družbeno silo s tem, da je generacije delavcev in intelektualcev po vsem svetu oskrbel s perspektivo, s katere je treba dojemati družbo in zgodovino, s perspektivo, s katere je treba spreminjati družbe in ustvarjati zgodovino.

Šibki točki v Marxovi misli sta predvsem v tem, da ji manjka kakršnakoli lastna teorija politike, in Marxova še vedno zelo utilitaristična koncepcija ideologije ali kulture. Zato je v resnični strukturi marksijanske teorije sled ekonomskega redukcionalizma, četudi sta se tako Marx kot Engels borila, da bi se izognila kakršnemukoli ekonomskemu redukcionalizmu v njunih konkretnih interpretacijah zgodovine in aktualnih zadev. Res je tudi, da marksistična teorija – čeravno sta igrala Marx in Engels še eno nadvse pomembno zgodovinsko napredno vlogo ob povezovanju socialističnega delavskega gibanja z bojem za enakost med spoloma – nima dejanskega razumevanja za determinante in dinamiko razmerij med spoloma.

2. Marxov vpliv je bil zagotovo velikanski in je določal vodnice in idiome socialističnih in komunističnih partij, antiimperialističnih gibanj, delavskih in kmečkih revolucij, revolucij nacionalne osvoboditve v tretjem svetu.

Glavna diskontinuiteta v marksizmu je bila učinek I. svetovne vojne, ki je zlomila II. internacionalo, in ruske oktobrske revolucije, ki je vodila k marksizmu-leninizmu; le-ta pa je postal za dolgo družbeno najbolj pomembna inačica marksizma. Mogoče doživljamo sedaj v zgodovini marksizma zgodovinski preobrat podobne velikosti. Negativno, privzema obliko dezintegracije marksizma-leninizma in sledi konfliktom med socialističnimi državami, preprečevanju poskusov reform v vzhodni Evropi in porazom mnogih revolucionarnih poskusov v tretjem svetu. Intelektualno in znanstveno marksizem trenutno cveti v mnogih deželah v obliki odprte družbene znanosti. Toda, kaj bo nastalo iz marksizma kot družbene in politične sile po dezintegraciji – ali sklerozi – marksizma-leninizma, se zdi, da je popolnoma nejasno in negotovo.

3. Je nesporno zgodovinsko dejstvo, da eksistirajo številni marksizmi – v smislu zelo različnih interpretacij Marxa. V celoti je to zelo pozitiven fenomen, ker kaže, da je Marx živ vir navdiha za mnoge ljudi.

4. Niti na Švedskem, v moji domovini, niti na Nizozemskem, kjer trenutno delam, ni veliko marksistične razprave. Mislim, da bi se na Švedskem lahko reklo, da so medsebojno razmerje socialističnih revolucij in revolucionarne marksistične tradicije demokracije in implikacije marksijanske koncepcije produkcijskih sil in njihovega razvoja glavne iztočnice sedanje diskusije. Na Nizozemskem so prej relevantna ali irrelevantnost marksistične razredne analize razmerij med spoloma, žensko gibanje in druga »nova družbena gibanja« (zunaj neposrednega kavzalnega neksusa kapital-delo) tisti, ki se zdijo, da so v ospredju. Učinek okrepitve in radikalizacije sindikalnega gibanja na Švedskem v sedemdesetih letih je bil tudi vnovičen pojav marksizma kot zgodovinsko-politične teorije leve socialdemokracije, enkratna renesansa dela evolucionističnih tem II. internacionale.

5. Obstajal je pomemben vpliv marksizma na sociologijo, posebej na sociologijo razreda in politike, in na sedanje splošne sociološke teorije. Marksizem je pomembna sila tudi v anglosaksonskem svetu, posebno v britanski historiografiji, in v rapidno razvijajoči se latinsko ameriški politični znanosti. Drugje, v drugih disciplinah, je sedanji vpliv precej manjši. Najbolj pomemben specifičen vpliv sodobne družbene znanosti na marksizem je bila nedvomna tendenca marksističnih ekonomistov, da bi opustili marksijansko teorijo vrednosti, za katero je prej veljalo, da je vogelni kamen marksistične teorije. Splošneje povedano, generacija marksističnih intelektualcev, ki sedaj dozoreva, je pod močnim vplivom jezika in načinov analize sodobne družbene znanosti. Na Zahodu na primer, so marksistični intelektualci v 30-tih in v 40-tih letih poskušali biti filozofi in literarni kritiki in njihove razprave filozofski in literarni eseji. Danes skušajo imeti obliko družbene znanosti ali historiografije in njihove razprave stremijo, da bi si nadele značaj učenih člankov.

6. Preden odgovorim, bi rad poudaril, kaj štejem kot neko skrajno pomembno implikacijo teksta vprašanj, ki jih je postavilo uredništvo Teorije in prakse. Vprašanje se glasi: katerim problemom sodobnega sveta bi morala posvetiti posebno pozornost marksistična *analiza*, tj. *ne* marksistični misleci ali analizatorji. Distinkcija je pomembna, kajti sekularizirani marksisti se morajo soočiti s tem in eksplicitno dopustiti to, da obstajajo številni pomembni svetovni problemi, o katerih ni in ne more biti specifične marksistične analize. Ravno zaradi tega, ker je marksizem znanstvena teorija in način analize, ali – tolikanj, kolikanj je znanstven, ne more zahtevati, da ima karkoli posebnega in specifičnega povedati in dodati k prav vsaki pomembni iztočnici v svetu. Znanstven diskurz je vselej omejen in v njegovih samozavedajočih se mejah leži velik del njegove razlagalne moči. Toda marksistični misleci in tisti, ki prakticirajo marksizem, morajo misliti tudi o drugih problemih in nekaj narediti tudi

za druge probleme. Med le-temi so v ospredju grožnje nuklearnega uničenja in destrukcije okolja.

Zdi se, da obstajata vsaj dva problema, ki imata prevladujočo pomembnost za nadaljnji razvoj marksistične analize in marksistične družbene prakse. Eden zadeva zgodovinskost sedanjosti. Po empirični falsifikaciji in interni dezintegraciji veličastnih evolucionističnih koncepcij svetovne zgodovine, kakor se je razvijala od kapitalizma k socializmu, II. internacionale – postopnih, mirnih, evrocentričnih – in po dezintegraciji koncepcij svetovne zgodovine III. internacionale in njenih dedičev – diskontinuitetnih, pogosto nasilnih, globalnih – in po kratki čarobni formuli tretjega sveta v desetletju okrog leta 1970, obstaja negotovost glede zgodovinske usmerjenosti v marksistični misli. Verjetno ni nobena posamezna teleologija sposobna rešiti te situacije. Toda tisto, kar se nujno potrebuje, je izdelava in povezava empiričnih analiznih nadaljnjih trendov kapitalizma v svetu, njegovega razmerja do nekapitalističnih produkcijskih načinov, do različnih vrst političnih struktur in do različnih družbenih sil. Skratka, rabijo se marksistične analize, ki bi bile zmožne dati neideološke odgovore na vprašanje: V katero(e) smer(i) se giblje svet?

Drugič, marksizem potrebuje, da bi razvil teorijo, utemeljeno na analizah, sodobne emancipacijske politike. Klasična koncepcija socializma kot edini projekt človeške emancipacije, ki je sposobna rešiti vse temeljne probleme človeškega ponižanja, izkoriščanja in bede, in delavski razred in delavsko gibanje kot edini lokomotivi spremembe, ki sta sposobni povleči za sabo vse druge neizkoriščevalske sile – so nevzdržni in se vanje ne da več verjeti. Po drugi strani pa ostaja relacija kapital-delo središčna ekonomska polarizacija v kapitalističnem svetu in razredi, temelječi na le-tej, so še vedno daleč najbolj strukturirana in najbolj sposobne družbene sile sodobnega kapitalizma. Odkar se je teorija le-teh razvijala na temelju pravkar omenjenih pogojev, imajo marksisti vsaj velik potencial za razvijanje novih teorij družbenega konflikta, katerega en, središčni del se sedaj zdi zahtevani razredni boj. Marksizem ne more storiti vsega, toda eno odločilno stvar bi lahko storil, če bi razvijal teorijo pogojev za politiko človeške ohranitve in človeške osvoboditve, teorijo mirovne politike, ekološke politike, ženske emancipacije, demokratičnega socializma. Bodočnost marksizma kot nečesa, kar je več kot akademska disciplina, kot družbene in politične sile, bo v veliki meri odvisna od tega, ali bodo marksisti sposobni ustvariti svoje analitične instrumente, svoje analitično in svoje politično izkustvo, kar se tiče akumulacije kapitala, razrednega boja in države, da bi se postavili po robu še bolj zapletenim iztočnicam sedanjosti in prihodnosti.

(Prev. Božidar Kante)

O perečih nalogah marksizma na Poljskem

1. Marxovi glavni prispevki k družbeni teoriji so:

- a) premostitev jeza med normativno teorijo (aksiologijo) in analizo zgodovinskih procesov razvoja;
- b) razredna teorija in analiza razrednega boja kot procesa, ki ustvarja zgodovino;
- c) kreacija prvega znanstvenega vzorca za novo, komunistično družbo.

Slabši vidiki njegove misli so:

- a) sprejem (česarvno ne brez rezerve) evolucionističnega, linearnega koncepta družbenega razvoja, na katerega je močno vplivalo zgodovinsko izkustvo zahodne Evrope;
- b) nezadosten poudarek na kulturno-psiholoških vidikih zgodovinskih procesov.

2. Marx je vplival na družben razvoj v zadnjih sto letih posredno, preko vpliva, ki ga je imelo delavsko gibanje. To gibanje ni bilo rezultat samo Marxovega teoretskega mišljenja. Zato je nemogoče izolirati čisto individualen dejavnik (Marxov vpliv) od obsežnega vprašanja vpliva gibanja. Odkar je bil Marx tisti, ki je dal gibanju njegovo zavest, se seveda vpliv delavskega gibanja na zgodovino lahko delno pripiše Marxu samemu. V tem smislu ima Marx svojo vlogo v treh najpomembnejših razvojih v zadnjih sto letih: v oblikovanju socialističnih družb v velikem delu sveta, v strukturalnih spremembah v kapitalističnih deželah, predvsem zaradi vpliva delavskega gibanja in v procesu osvobajanja prej kolonialnih dežel.

Vse te spremembe predstavljajo močno spodbudo k obogatitvi marksizma, ki spreminjanju in k reviziji nekaterih njegovih zgodnjih trditev in k temu, da se poskuša nove tipe analize. Ravno zato, ker se je v zgodovini tako veliko spremenilo pod vplivom praktičnega marksizma, se mora pod vplivom zgodovinskih sprememb spremeniti tudi teoretski marksizem.

3. Vprašanje: »eden ali več marksizmov« je, po mojem mišljenju, neprecizno. Če mislimo očitno dejstvo, da se razni marksisti (ali skupine marksistov) razlikujejo v svojih nazorih, je odgovor očitno v prid mnogoterosti. Če mislimo vprašati, ali imajo – navzlic tem razlikam – dovolj skupnega, da bi se imenovali »marksisti«, verjamem, da je odgovor preprosto »da« – štejejo se za marksiste, ne glede na razlike. Naposled, če je vprašanje postavljeno normativno – to pomeni v smislu: »ali bi morala biti sprejeta kot 'resnično' marksistična ena in samo ena interpretacija marksizma, vse druge pa bi morale biti obsojene kot 'deviacije'«, je potem moj odgovor »ne«. Razlike znotraj marksizma predstavljajo zgodovinsko

neogibnost in tendence k vzpostavitvi uradne ortodoksije, veljavne po celem svetu, so jalove. To ne pomeni, da obstaja »več marksizmov«, temveč da mora marksizem – kot vsak živ in ustvarjalni tok mišljenja – sprejeti različnosti. Različnosti se nujno pojavljajo v procesu ustvarjalnega mišljenja, ker ljudje, ki iščejo nove odgovore, ne morejo takoj vsi priti do natančno enakih sklepov. Taka različnost dela marksizem za živo idejo, za idejo, ki se je sposobna prilagoditi spreminjajočim se okoliščinam zgodovine. Na kratko – verjamem v enotnost skozi različnost.

4. Poljski marksizem se danes ukvarja zlasti s praktičnim reševanjem sedanje krize, z njeno znanstveno razlago in z ustvarjanjem teoretske podlage za politiko, ki bi Poljsko rešila pred nevarnostjo podobnih kriz v bodočnosti. Najbolj obširno se pretresajo naslednja vprašanja teorije:

a) značaj družbenih sil v naši družbi, deformacije v razredni strukturi, ki zahtevajo akumulacijo privilegijev, in ekspanzijo neoburžoaznega razreda;

b) alienacija dela in politične moči in nujni koraki, ki jih je treba narediti, da bi jo premagali;

c) ekonomska reforma, posebno ponovna vzpostavitev tržnih mehanizmov in delavskega samoupravljanja;

e) vpliv katolicizma na poljsko družbo in, kot posledica, daljnoročne tendence v religioznosti pod socializmom;

f) partija, njena vloga, njena relacija do delavskega razreda, njena pozicija v državi, njena relacija do drugih političnih akterjev;

g) pomembnost izkušenj drugih socialističnih dežel za razumevanje in spreminjanje poljske družbe.

5. Vprašanje je presplošno in preveč zapleteno, da bi se nanj odgovorilo na kratko. Trdno sem prepričan, da obstaja zelo močna interakcija med marksizmom in drugimi tokovi družbenih znanosti. Nekateri moji spiši dajejo popolnejši odgovor na to zapleteno vprašanje, posebno kar se tiče sociologije in politologije (*»Essays in Political Sociology«*, v angleščini, Wrocław 1978).

6. Glavni problem – po mojem mišljenju – ki bi mu marksistična analiza morala posvetiti posebno pozornost v letih, ki prihajajo, je marksističen odgovor na *meje rasti*. Zavrnitev futurologije rimskega kluba na ideoloških temeljih tega ne bo storila. Obstajajo strašno pomembni in težki problemi, ki jih je treba preučevati iz marksistične perspektive – meje tehnologije, vprašanja izginjajočih naravnih virov, okolje, učinki populacijske eksplozije, itn. Druga velika iztočnica, ki jo je treba preučevati, je problem nove svetovne ureditve, ki ne bo poznala vojne in krivic med narodi. Meje rasti in pomanjkljivosti starega svetovnega reda predstavljajo veliko nevarnost za človeštvo in lahko ogrozijo vse napore, da bi rešili sedanje probleme. V svetu XXI. stoletja bosta ti dve veliki iztočnici predstavljali središčne vidike boja za socializem.

(Prev. Božidar Kante)

GIAN MARIA BRAVO

Razmišljanja o zgodovini marksizma

1. Očrt

V »velikem« mednarodnem zgodovinopisju in v razpravah na levičarstvu je dobila *Zgodovina marksizma*, ki jo pripravlja in izdaja založniška hiša Einaudi – skupaj s knjigami, ki so sledile prvi iz leta 1978 –, zdaj svojo dokončno podobo; podobo teoretskega in praktičnega oporišča, ki ga bodo v prihodnje morali upoštevati raziskovalci v politiki, zgodovini in praktičnem boju.*

Prvi del, ki je namenjen »marksizmu v Marxovih časih«, ¹ je sicer nadvse izviren in inovativen založniški podvig, vendar pa je utrpel nekaj pomanjkljivosti in kaže nekaj vrzeli. Vendar pa naslednja dela Einaudijevega podviga, kakor so ga načrtali Georges Haupt, Franz Marek, Ernesto Ragionieri, Eris J. Hobsbawm, Vittorio Strada in Corrado Vivanti (zadnji trije so bili pravi uredniki, ker so prvi imenovani prezgodaj umrli), potrjujejo učinkovitost namena in z vso močjo dokazujejo veljavnost »zgodovine« tako teoretsko in praktično kompleksnega pojava, kot je marksizem. Še večjo trdnost daje posameznim delom dejstvo, da obravnavajo pojav v povsem različnih odbojih, od konca 19. stoletja, torej od ustanovitve II. internacionale do leta 1956: prelomno leto za misel, ki se je – prek vrste ključnih dogodkov (pomislimo le na rusko revolucijo) vedno bolj krepila, ki pa se je v tej krepitvi tudi vedno bolj institucionalizirala in tudi mehanicizirala, tako da ni vselej puščala zadostnega prostora za svobodno, resnično odprto in produktivno razpravo. Einaudijeva »Zgodovina marksizma« ² je po svojih temeljnih metodoloških značilno-

* Gian Mario Bravo, *Riflessioni sulla storia del marxismo*, prevedeno iz *Studi storici*, št. 3, julij–september 1982, str. 517–540.

¹ *Storia del marxismo (Zgodovina marksizma)*, prva knjiga, *Marksizem v Marxovem času*, Torino 1978: razprava v »Studi Storici, Neka zgodovina marksizma, danes, 1979, št. 2, str. 317–337.

² *Zgodovina marksizma*, projekt Erica J. Hobsbawma, Georgesa Haupta, Franza Mareka, Ernesta Ragionierja, Vittoria Strade, Corrada Vivantija; druga knjiga: *Marksizem v obdobju Druge Internacionale*, Torino 1979; tretja knjiga, prvi del, *Marksizem v obdobju Tretje internacionale. Od oktobrske revolucije do krize leta 1929*, Torino 1980, drugi del, *Marksizem v obdobju Tretje internacionale. Od krize leta 1929 do XX. kongresa*, Torino, 1981.

O Einaudijevi *Zgodovini marksizma* smo v Teoriji in praksi že poročali (št. 1/1982); za slovensko izdajo pripravlja celotni projekt Cankarjeva založba v Ljubljani.

stih, pa tudi zaradi številnih in svetovljanskih soavtorjev³ najbolj ambiciozen in najbolj uspešen poskus, da se v marksizmu začne neabstrakten znanstveni razgovor, ki računa z navzočnostjo mednarodnega delavskega gibanja in ne daje nikakršnih koncesij ne stratificiranim ali dogmatskim koncepcijam, ne delnim zahtevam in tudi ne oportunizmom ali bolj ali manj zgodovinsko utemeljenim »sramotam«.

2. Zgodovina marksizma kot zgodovina delavskega gibanja

Iz Einaudijeve Zgodovine marksizma izhaja temeljna ugotovitev: »zgodovina marksizma« je tako v obdobju Marxovega in Engelsovega življenja, kakor zaradi poznejših dogajanj in razprav nujno hkrati tudi zgodovina mednarodnega delavskega gibanja in nacionalnih delavskih gibanj, je zgodovina socializma, je socialna zgodovina občin stvari sodobnega sveta, zgodovina držav in odnosov med njimi od obdobja druge industrijske revolucije do nasprotij med velikimi silami današnjega sveta. Vendar pa je še nekaj več, nekaj, kar omogoča, da se spusti iz izključno doktrinarne razpravljanja na raven političnega razpravljanja in ustreznih družbenoekonomskih analiz, pa vse do organizacij in militantnega boja; zato se je zgodilo, da je pogosto pristala na imperativne argumente, ki so značilni za vedno nasilno in grozečo vulgarizacijo, kar pa je hkrati po svoje nujno in plodno za analizo zgodovinskega obdobja, v katerega se je zazrla: tako se je dejansko godilo v obdobju II. Internacionale.

Sklenemo lahko, da prav zgodovina marksizma, bolj kot vsaka druga vrsta posamične zgodovine, privede do globalne analize – ki ustreza, mimogrede rečeno, globalnosti proučevane teme – zgodovinsko razumevanje tako postane porduktivno branje preteklosti in interpretiranje sedanjosti. To so pokazale različne »zgodovine« marksizma, ki so bile izdelane po mednarodnem kulturnem in znanstvenem scenariju, ki se jim pridružujejo tudi »zgodovine socializma«, kadar – kot se je na primer zgodilo zadnji, pravkar izišli, ki jo je uredil Jaques Droz – se namenijo, da bodo tudi one predstavile univerzalnost socialističnega gibanja v njegovih zvezah z delavskim gibanjem in ravno z marksizmom.⁴ »Zgodovina marksizma« je v zadnjih letih doživela v Italiji bujen razcvet, zlasti na področju kulturne organizacije; po obsegu je primerljiva z razvojem v državah »uresničenega socializma«, kjer pa so rezultati s stališča kvalitete dokaj nebogljeni – edina in znana izjema je »Zgodovina marksizma« jugoslovanskega avtorja Predraga Vranickega. V deželah s francoskim, nemškim, angleškim in španskim jezikom so bile izdelane in skompilirane kar dobre in včasih velikanske »zgodovine marksizma« ali »komunizma«, ki jih v Italiji poznamo v prevodih. Po drugi strani pa je bilo nekaj poskusov, ki

³ Pri tem delu so sodelovali znanstveniki iz vsega sveta, tako zahodni kot oni iz socialističnih dežel. Na posamezne študije opozarjam v tekstu samem.

⁴ Gl. delo v štirih knjigah, ki ga je pod vodstvom Jacquesa Droza pripravila skupina avtorjev: *Zgodovina socializma*, ital. izdaja: Rim 1973–1981, zlasti tretji del, *Od leta 1918–1945* (z predgovorom Paola Spriana).

jih je mogoče označiti kot »konfuzne« približke zgodovini marksizma in so onkraj organskega in koherentnega zgodovinsko-interpretativnega in filološko-metodološkega okvira. Šlo je – in sicer vedno očitneje, bolj ko se je bližal naš čas – za izjemno politizirane vizije, ki so jih izdelovale, na primer, skupine ameriških »radikalov« ali pa za vedno spodletele ambiciozne težnje po historiografskih konstrukcijah, ki so se jih lotevali posamezni, včasih smeli včasih uporniški raziskovalci. Ti poskusi so bili nujno omejeni že v namerah, še bolj pa v svojih rezultatih; v svojih sklepih in končni koristnosti se navsezadnje ne razločujejo od vzporednih in nasprotnih – v resnici pa oddaljenih – vedno pa omejenih produktov zgodovinopisja, ki pretežno prihaja iz Sovjetske zveze.

V tej zvezi velja opozoriti na različne sinteze zgodovine »marksizma po Marxu«, ⁵ ki le redko pomenijo kakšno hermenevitično ali analitsko novost. »Marksizem po Marxu«, ki se baje začel po »korupciji«, ki jo je opravil Engels in se nadaljuje vse do današnjih epigonov in »heretikov«, naj bi bil tisto dejanje ali tista misel ali tisti praktični način bivanja ali tisto politično ravnanje (ali pa kar vse to skupaj), ki ga je povzročilo na eni strani nastanek dediščine ali »genealogije« Marxa in marksizma, kljub vsem različnostim. Po drugi strani pa naj bi ta ista dediščina, prenatrpana z dogmatskimi in pozitivističnimi engelsevskimi grehi, vedno razcepljena med utopična stremjenja, duh znanosti in religiozno-liturgično obliko, v svojih tako raznolikih iztekih kar najhitreje pognala »iz življenja v smrt« misel, ki je potencialno bogata, ki pa se je takoj pobarbarila in bila sprejeta »demonološko«. ⁶ Skratka, po tem mnenju naj bi skozi »labirint marksizma«, kjer pa ravno marksizma »ni najti« in je zapustil »dvomljivo dediščino«, prek »marksizma po Marxu« navsezadnje pripeli do »smrti« »marksizma po Marxu«. Iz njega bi rešili kvečjemu »utopični navdih«, ⁷ se pravi ravno tisti način pojmovanja družbene resničnosti, ki je bil Marxu vedno tuj in sta ga tako Marx kot Engels vedno zavračala. Prav takšen način proučevanja in predstavljanja zgodovine je Einaudijeva *Zgodovina marksizma* odklonila. V tem je ena njenih najbolj pomembnih zaslug.

Z značilno skromnostjo, ki izhaja iz osebne esegetske sposobnosti in iz poznavanja političnega in teoretskega objekta, ki je predmet proučevanja – torej marksizma – je do vse drugačnega sklepa in napotil prišel Ragionieri, ko je nakazoval poglobitve smeri ene od možnih zgodovin marksizma: nekaj let pozneje se je uresničila v Einaudijevi *Zgodovini marksizma*. Leta 1968 je Ragionieri pisal: »Izgrajevanje perspektive zgodovine

⁵ Pierre Souyri, *Marksizem po Marxu* (Le marxisme après Marx, Paris Flammarion, 1970); David Mc Lellan, *Marksizem po Marxu*. Uvod (Marxism after Marx. An Introduction, New York, Harper and Row Publishers, 1979). Glede na problematiko je še obsežnejše delo Massimo L. Salvadorija, *Po Marxu. Razprave o socialdemokraciji in komunizmu* (Dopo Marx. Saggi su socialdemocrazia e comunismo, Torino 1981).

⁶ Bertram D. Wolfe, *Marksizem. Sto let življenja neke doktrine* (Marxism. One Hundred Years in the Life of a Doctrine, London, Chapman and Hall, 1967, ital. prevod Marxovih sto let (Cento anni di Marx, Milano 1970) gl. pogl. *Življenje in smrt vseh treh internacional ter poglavje Utopija ali znanost? ter Demonologija in utopija*.

⁷ Sidney Hook, (Marx in marksisti. Dvomljiva zveza); Marx and The Marxist, The Ambiguous Legacy, Toronto, D. van Nostrand Company, 1955; Daniel Lindenberg, Nenačeljni marksizem (Le marxisme introuvable, Paris, Colman-Levy, 1975); Domenico Settembrini, Marksistični labirint (Il Labirinto marxista, Antologia ragionata, Milano 1975).

marksizma ni bil nikakršen enosmerni proces, zastajala je in se spotikala: pravzaprav je šele pridobitev zadnjega časa in neskončno raziskovalno delo, ki izhaja iz te perspektive, se je komaj začelo.«⁸ To se je izkazalo za toliko bolj resnično, ker je ta »marksizem po Marxu«, kakor v uvodu pravi Hobsbawm, »marksizem, ki se razširja in ukoreninja v delavskem gibanju, v neposrednem spoprijemu z resničnostjo se organizira kot teorija socializma oziroma – po znameniti tedanji definiciji – kot ‚znanost‘ socializma«. ⁹

»Marksizem po Marxu«, marksizem II. internacionale je spremljala tudi zahteva po teoretski sistematizaciji: to ugotavljamo neodvisno od ocene, ki jo sicer dajemo tej sistematizaciji. Vsekakor se izkaže, da je zgodovina kot sinteza in projekt globalnega razumevanja poznejši pojav in nikjer ni rečeno, da vselej sovпада z zgodovino socializma. K tej historiografiji je italijanska kultura veliko prispevala – nemara več na organizacijski in intelektualni ravni kot na znanstveni in analitski; vsekakor je danes avantgarda na tem področju.

3. Metoda

Pojavlja se še nekaj metodoloških vprašanj, ki zadevajo obliko in vsebino »Zgodovine marksizma«. Ker je obča, vseobsegajoča in vserrazumevajoča, želi prvenstveno informirati: informacija je včasih sicer lahko prav na meji tako imenovane »obče znane banalnosti«, toda največkrat nudi izčrpne sinteze in analitske novosti. Že sam obseg Einaudijeve Zgodovine marksizma kaže na njene interpretativne zasluge: mnoge študije so popolnoma izvirne in pomenijo tudi izviren prispevek k razpravam znotraj marksizma in znotraj socializma. Zato se zgodi, da Einaudijeva Zgodovina marksizma včasih izgubi elemente svojega prvenstveno informativnega značaja ali pa jih razprši na ne vselej organske načine, tako, da se zdi, da je bolj proučevalno sredstvo za tiste, ki se na stvar spoznajo, kot pa kar najširša informacija, kar bi želela in morala biti, če sodimo po izdajateljevih besedah. Tako poglavja – kljub obsežnosti in številu študij, ali pa morda prav zaradi tega – niso nikoli »zaprta« ali »dopolnjena«, ampak vsebujejo veliko specialističnih elementov, uporabnih za poznavalce. Večina študij, ki so same po sebi organsko zaključene in visoko teoretsko veljavne, se pogosto sklicuje na druge študije, obsežnejše in izčrpnije, se pravi na tiste, ki so pridržane za akademsko elito. Zato se utegne zgoditi, da branje ene posamične študije ne bo povsem zadoščalo za razumevanje predmeta študije.

Seveda pa je treba priznati, da pravzaprav sploh ni mogoče ubrati druge poti, in da je kompleksnost dogajanja marksizma razlog za enako

⁸ E. Ragionieri, Marksizem in Internacionala, Študije iz zgodovine marksizma (II Marxismo e L'Internazionale. Studi di storia del marxismo, Roma, 1968, str. IX).

⁹ E. J. Hobsbawm, Predstavitev, II, str. XIII. (Kjer so navedene samo strani, gre za Einaudijevo Zgodovino marksizma).

kompleksno opisovanje le-tega. Velja pa tudi priznati, da so knjige, ki sledijo prvi (»Marx in njegov čas«), ki se osredinja na Marxovo misel in šele v drugi vrsti na Engelsovo, mnogo boljše. Pokrivajo območje gibanj, organizacij, teoretskih, političnih in obče kulturnih vprašanj, revolucij, države in držav, »socialističnega tabora« in tako naprej. Seveda bi še lahko našli pomanjkljivosti, opuščanja ali prenatrpanost, toda v vsakem primeru se pokaže popolna in izčrpna podoba, ki ustreza dogajanjem in razpravam znotraj gibanja, ki pač takšno je – in je enotno, pa čeprav z razločki, prelomi in diasporami. Omenili pa smo tudi že, da od marksizma pelje pot ravno k socializmu vseobsežne vizije: v tem je razlika od drugih knjig, ki so sicer lahko čisto meritorne, vendar pa zrcalijo pretežno vprašanja socializma in štejejo marksizem za *del le-tega* (v tej zvezi opozarjam na že omenjene štiri dele Drozove *Zgodovine socializma* ali na mnoge dele zdaj že znamenite Colejeve *Zgodovina socialistične misli*); ali, drugače rečeno, ki iz marksizma delajo zgolj *teoretski fenomen*, kar počne, na primer, sicer na najboljši način, Vranicki v svoji dragoceni sintezi.¹⁰

Dominantna vloga marksizma se pokaže že v nevprašljivi uvodni zastavitvi. Marksizem je razumljen – glede na posamezne študije, obdobja, nacionalne razmere in avtorje, ki jih obravnavajo – kot filozofska smer, politični projekt, ekonomska analiza, sociološka sinteza, metodološki načrt in podobno. Toda predsvem – hoteli ali ne, če nam je všeč ali ne – kot *ideologija* sveta dela, delavskega gibanja, ki je v njem črpal in črpa svojo moč in je skozenj postal dejavna sila, se dvignil do življenjsko pomembne sestavine, tudi politično pogosto dominantne, z izrazito moralno močjo v družbi.

Marksizem in delavsko gibanje: to je izenačitev, ki določa in označuje socializem in se nanjo po pravici sklicujejo – pogosto tudi kritično – različni sodelavci Einaudijeve *Zgodovine marksizma*.

Nikakršno odkritje ni trditev, da so togost, ponavljanje, napake, včasih usodni izteki označevali politično in teoretsko pot marksizma. Brž ko to rečemo, pa se postavi vprašanje: ali obstaja kakšna druga politična smer, druga koncepcija, drug kulturni in intelektualni sistem, druga teoretska napoved, druga metodološka vizija, ki bi si bila v obdobju industrijskih revolucij pridobila podobno bogastvo, pestrost, razčlenjenost, sposobnost obravnavati prostore, vprašanja, ljudi, razrede in različne družbene skupine s prav tako obširno lestvivo rešitev? Einaudijeva *Zgodovina marksizma* potrjuje to prepričanje: ne toliko po svoji razsežnosti (ki pa je tudi dejstvo), kot po svojem tematskem obsegu in problem-ski kompleksnosti.

¹⁰ Predrag Vranicki, *Zgodovina marksizma*, ital. izdaja, Rim 1971. Prva knjiga – Od Marxa do Lenina, druga knjiga – *Od Druge Internacionalne do naših dni*. Kar zadeva knjige in poglavja, ki jih v pričujočem razmišljanju največ omenjamo, je nekaterim študijam mogoče očitati preveč začetniško besedišče, ki nima ničesar opraviti z »spekulativnim«, nujnim in upravičenim: ta jezik je izraz konceptualne zmede, ki je v veliki meri značilna za italijansko, pa tudi ne-italijansko kulturo. Toda celo v teh primerih gre le za posamične pomanjkljivosti, ki ne zakrivajo jasnosti dela v celoti.

4. Razvoj v razširjanju

Proučevanje rasti marksizma v obdobju, grobo rečeno, med zadnjimi leti Engelsove dejavnosti in prelomom v letu 1956 ne more biti ne enotno in ne homogeno, ampak mora upoštevati nasprotujoče si težnje in gibal, ki so se na tej poti pojavljala. Tedaj je »razvoj v razširjanju«, o katerem je govoril Lenin, misleč na obdobja po Marxu in po Pariški komuni, na zgodovinski ravni postal razmišljanje o razvoju, pa tudi zavedanje o – kakor piše neki avtor – »multiformni« naravi marksizma samega.¹¹ heterogenost pojavnih oblik »teorije« je našla trenutek enotnosti, ko se je poistila s politiko oziroma ravno v svojem razmerju z delavskim gibanjem. Tedaj je izbruhnila Engelsova vloga – opozarja Negt – z »neskladji« njegove teorije revolucije, pa tudi z njegovimi organizacijskimi načrti.¹² Po Engelsovi zaslugi, zaradi nasvetov, ki jih je dajal vodstvu socialistične internacionale, se je iz srečanja med marksizmom in delavskim gibanjem rodila tipična stranka II. internacionale, iz katere je potem Lenin, tokrat z utemeljevanjem v idejnih podmenah, ki so skupne vsemu marksizmu na prelomu 19. in 20. stoletja, izvedel svojo koncepcijo partije »avantgardnega jedra«, v katerem je vizija marksizma v določenem smislu utilitarnostna in vsekakor močno aktivistična.¹³

Marksizem se je znašel na svojem prvem križpotju: iz misli, pojmovanja ljudi in skupin je postal teorija gibanja: raste in se uveljavlja, zavrača in spodbija utopizem preteklosti in neopredeljeni internacionalizem, postaja konkreten, se pravi hkrati internacionalen in nacionalen; izgublja začetni romanticizem in tisto sestavino, ki jo je Kolakowski imenoval »preometejstvo«, dobiva čedalje bolj razsvetljensko – racionalistične, včasih pa tudi deterministične značilnosti.¹⁴ In ta marksizem, ki se kljub skritim in očitnim protislovjem burno razširja in se razprostre v množično kulturo ter med intelektualne avantgarde (pomislimo, na primer na Williama Morrisa, ki nanj opozarja Hobsbawm, ali v začetku 20. stoletja na ekspresionistične šole in smeri v Belgiji in Nemčiji ter na njihovo razmerje z »teorijo«). Postal je, skratka, obče sredstvo za osvojitve oblasti, ne po »bližnjici«, temveč kot izhodišče za dolgo pot približevanja revoluciji. Tako se marksizem razprši po Evropi in potem po vseh drugih celinah.¹⁵

¹¹ Franco Andreucci, *Razširjanje in vulgarizacija marksizma* (La diffusione e la vulgarizzazione del marxismo, II., str. 14). V ogromni bibliografiji o obdobju II. internacionale naj opozorim le na bistveno študijo G. Haupta *Druga internacionala, 1889–1914* (La Deuxième Internationale, 1889–1914. Étude critique des sources. Essai bibliographique, Paris-La Haye, Mouton 1964).

¹² Oscar Negt, Marksizem in teorija revolucije pri zrelem Engelsu (Il Marxismo e la teoria della rivoluzione nell'ultimo Engels, II, str. 138 in passim): na zadnjih straneh razprave poskuša avtor proučiti engelsovsko problematiko na »Foucaultov način«, torej tako, da objektivna razredna vprašanja razpršijo v trajni in nebulozni subjektivnosti.

¹³ F. Andreucci, nav. delo, str. 16. Monty Johnstone, *Politično orodje nove vrste: leninska avantgardna partija* (Uno strumento politico di tipo nuovo: il partito leninista d'avanguardia) III., str. 314 in passim.

¹⁴ Leszek Kolakowski, *Poglavitni tokovi marksizma*. (Main Currents of Marxism, Oxford, Clarendon Press, 1978 I.) Glej tudi istega avtorja dokaj skróčeni deli *Marxismus. Utopie und Anti-utopie* (Marksizem. Utopija in antiutopija) Stuttgart, 1974, ter *Marksizem in onkraj. Odgovornost in zgodovina* (Il Marxismo e oltre. Responsabilità e storia, Cosenza).

¹⁵ F. Andreucci, nav. delo, str. 56–57; E. J. Hobsbawm, *Evropska kultura in marksizem med 18. in 19. stoletjem* (La cultura europea e il marxismo fra Otto e Novecento, II, str. 85 in 94 in passim). Glede splošnega odnosa med marksizmom

Z »razpršitvijo« gresta vštric vulgarizacija in nastajanje ortodoksije. Einaudijeva *Zgodovina marksizma* pozorno sledi tem procesom, ne izpostavlja samo njihovih negativnih strani, ampak proučuje tudi njihove konstruktivne, ekspanzivne elemente, ki sovpadajo z uveljavljanjem socializma II. internationale. K temu pa sodi tudi vzporedno opazovanje elementov »obnavljanja«, ki razgibavajo politično življenje socializma.

Jedro marksizma II. internationale je – po Steinbergovem mnenju – v procesu povezovanja delavskega gibanja in marksistične teorije.¹⁶ Pa tudi v tisti prirojeni ortodoksiji, prepojeni z realizmom in determinističnim evolucionizmom, ki je zagotavljal učvrstitev marksistične tradicije tudi pri ljudeh in smereh, ki se sicer navdihujejo v socializmu, pa mu le ostajajo tuji. Nazadnje pa se, po zaslugi Engelsovega nauka, pokaže kot »strategija za osvojitve politične oblasti«. Engels, še enkrat kot prvi, spozna to strategijo v »parlamentarnih poteh«, ne da bi izključeval revolucionarne možnosti; poudarjal je tudi »izrazito proletarsko« naravo, ki bi jo morala imeti socialistična revolucija.¹⁷

Ortodoksiji se kdaj pa kdaj postavi nasproti revizionizem, sindikalizem, leвица v stalnem poskusu obnove (spomnimo le na lik Roze Luxemburg, o kateri je bilo veliko povedanega, v Italiji zlasti po zaslugi Lelia Bassa).¹⁸ Toda jasno je, da ortodoksija s svojim revolucionarnim in idejnim porazom in s svojim uspehom »na terenu«, posebno s pomočjo nemške socialne demokracije, obvladuje mednarodno socialistično gibanje pred letom 1914, v nekakšnem dialektičnem procesu pa, po letu 1905–1906, tudi odločilno determinira notranjo kritično analizo, usmerjeno na Lenina, ki je znal dinamično interpretirati v bistvu statične teze.

Nisem torej prepričan, da ima prav tradicija levice, ki trdi, da je mogoče ortodoksne markiste in njihove revolucionarne protipredloge obsoditi na propad.¹⁹ Marksizem II. internationale so preprosto presegli prav tisti dogodki in prav tiste stranke, prav tisti voditelji, ki jih je ta marksizem sam – kljub Leninovim opozorilom – pomagal oblikovati. V ortodoksnem marksizmu, kljub vsem njegovim odklonom, je temelj poznejšega kulturnega in političnega bogastva marksizma samega, njegovega uveljavljanja, kakor seveda tudi njegovih notranjih razhajanj. To bogastvo pa je bilo zares izjemno in njegova dediščina se ni prenesla samo v in

in umetnostjo opozarjam na bibliografsko študijo S. Baxandall, *Marksizem in estetika* (Marxism and Aesthetics. A Selective Annotated Bibliography, New York, 1968).

¹⁶ Hans Josef Steinberg, *Partija in oblikovanje marksistične ortodoksije* (Il Partito e la formazione dell'ortodossia marxista, II. str. 183).

¹⁷ Ibidem, str. 193–197; Marek Waldenberg, *Politična strategija nemške socialne demokracije*, lb., str. 203–212 (La strategia politica della socialdemocrazia tedesca); Iring Fetscher, *Bernstein in izziv ortodoksije* (Bernstein e la sfida dell'ortodossia), II. str. 275–314.

¹⁸ O. Negt, *Rosa Luxemburg in obnova marksizma* (Rosa Luxemburg il rinnovamento del marxismo) II. str. 315–355.

¹⁹ Tako tudi M. Waldenberg (nav. delo, str. 233), ko ugotavlja, da so pri procesu integracije socialne demokracije v obstoječe strukture »sodelovali močni dejavniki splošnega značaja, na katere socialistično delavsko gibanje kot celota ni znalo dovolj jasno in učinkovito reagirati in so v njem propadli ortodoksni markisti, ki so nosili glavno odgovornost za njihova stališča in njihovo moč, propadli pa so tudi tisti iokovi, ki so razvijali alternativne strategije, ki pa so se izkazale za neustrezne, da bi na Zahodu lahko vzpodbudile množično revolucionarno gibanje.«

na delavsko gibanje, ampak na vso Zahodno civilizacijo: to v Einaudijevi *Zgodovini marksizma* dokazujejo študije, namenjene ruskemu marksizmu (Plehanovu, Bogdanovu, Trockemu, Parvus, Leninu), torej pojavu, ki je sicer kar se da omejevalno označen kot »pogubnost ortodoksije«. ²⁰ Postopno se jim pridružujejo vzporedne analize likov in dejanj, ki so med seboj vedno povezani: Roza Luxemburg in poljski marksizem, nemški marksizem od Bernsteina do Kautskega, misel Antonia Labriole v Italiji, angleške razprave o fabianizmu in njegovih zvezah z revizionizmom, ²¹ razmišljanja P. Lafargua o »idealizmu in materializmu« in o »pravici do dela« in do »brezdelja«, nastanek »holandske šole«, pojav sorelovske »herezije« (ki jo vselej porojeva ortodoksija) in kot nasprotje Jaurèsov humanizem (žal o njem ni posebne študije). To je pregledna panorama, sistematično predstavljena v *Zgodovini marksizma*, kazalo določene »teorije« – in zakaj ne? – določene »ideologije« – ki očitno napreduje, se iz teorije družbene kritike, torej iz opozicije, spreminja in postaja (z različnim uspehom) teorija upravljanja z oblastjo: od tu izhajajo tudi njene notranje težave in protislovja.

Znano je, da je bilo že ob koncu 19. stoletja veliko govora o »krizi marksizma«; o tem pričala že Sorel in Bernstein, v Italiji pa Benedetto Croce (te teme se že dve desetletji zares poznavalsko loteva Enzo Santarelli). V resnici pa je marksizem v naslednjih letih in po zaslugi svojih sposobnosti ²² za razširjanje dokazal ne samo to, da je vitalen, ampak več, da je namreč sposoben preseči samega sebe: se nenehno obnavljati, izhajajoč vedno iz skupne dediščine in skupnih domnev. Poudarjena vulgarizacija marksizma je presežena šele z vojno, ki pripelje do razjasnitve: toda ni dvoma, da je marksizem imel v sebi moč za preseganje, torej moč za napredovanje, kar je danes še post-festno dokazal.

Marksizem je torej užival čudežno sezono: toda zgodilo se je, kar se pogosto zgodi v obdobjih napetosti in velikega razmaha: počasi se je utrudil in se zaprl vase. Hkrati pa je pripravljal tla za naslednji veliki revolucionarni nastop.

Da bi to trditev utemeljili, naj za primer navedemo nekatera področja, s katerimi se dosledno ukvarja tudi *Zgodovina marksizma*. Marksizem II. *internazionale*, ki sicer izhaja iz ortodoksije, pa jo radikalno preseže, ponuja odločilne prispevke: mislimo na »kmečko vprašanje« in na med seboj povezano problematiko nacionalizma in nacionalnosti, kolonializma in imperializma in nazadnje, na vprašanja vojne oziroma splošnejše »vojaško vprašanje«. ²³ Opozarjajo, da v marksizmu »očetov utemeljiteljev« ni

²⁰ Gl. študijo Israela Getzlerja s kar najbolj arbitramim naslovom, Georgij V. Plehanov: *prekletstvo (poguba) ortodoksije* (G. V. Plehanov, La dannazione dell'ortodossia), II. str. 411–440.

²¹ Gl. izjemno pomembno študijo Herberta Freija, *Fabianizem in Bernsteinov revizionizem* (Fabianismus und Bernsteinscher Revisionismus, 1844–1900) Bern, Lang, 1979.

²² Pomislino na vlogo A. Labriole, ki je nanjo opozoril Valentino Gerratana, Antonio Labriola in uvajanje marksizma v Italijo, II. str. 619–657.

²³ Gl. II. knjigo, Andras Hegedüs, *Kmečko vprašanje*, Rene Gallissot, *Narod in narodnosti v razpravah v delavskem gibanju*, F. Andreucci, *Kolonialno vprašanje in imperializem*, Madeleine Reberieux, *Razprava o vojni* (na str. od 759–783,

bilo ne organskih študij ne sistematičnega proučevanja naznačenih tem (kljub večkratnemu Engelsovemu vračanju k vojaškim vprašanjem), ampak samo opombe in splošne oznake ali ustrezna stališča, ki so jih marksisti poznejših desetletij razvijali in obdelali, tako da je nastal dovršen okvir, ki je v marsičem še vedno aktualen.

Spomniti kaže, med mnogimi primeri, ki bi jih mogli navajati, na Karla Kautskega *Agrarno vprašanje*, ki je prvič izšlo leta 1899. Tako je svet kmetstva z družbenega vidika »vstopil v marksistično teorijo samo po stopinjah, za ceno mnogih protislovij in skozi mnoge kontroverze« (ugotavlja Hegedüs); v Marx-Engelsovi produkciji tudi ni bilo ne teorije kolonializma in ne teorije propada (piše Andreucci). Obstajala je le splošna in celo neenotna opozicija socializma zoper kolonialno politiko evropskih držav, ki pa je pogojila nastanek »antikolonialne ideologije mednarodnega delavskega gibanja«.

Obstaja skratka marksizem, ki izhaja iz začetnih Marxovih in Engelsovih tez, iz razprav in programov I. internacionale, iz konstitutivnih določb in militantnih akcij novoustanovljenih socialističnih strank in iz razmišljanja »zrelega« Engelsa: iz te podlage »konstruirati« nove »teorije«: agrarno »teorijo«, kot, na primer, teorijo o kolektivizaciji, ki si jo je prisvojila nemška socialna demokracija s svojo »trdo linijo« (ublažil jo je Kautsky),²⁴ razprave in »teorije« o imperializmu, ki so izvirno nastale tudi v krogu nemške in avstrijske socialne demokracije in jih je pozneje – po znanih različnih poteh – sprejel Lenin.

Naša podmena pa je še bolj trdna, kadar se lotimo nekaterih drugih problematičnih področij. Z določenim obupom predlaga Gallissot naši pozornosti povsem stvarno zadevo – prvo poglavje svoje študije je naslovil *Nacionalno vprašanje: vrzel v marksistični analizi*.²⁵ Francoski avtor ugotavlja, da se »ne Marx ne Engels nista lotila vprašanja naroda kot takšnega: opredelujeta se za to ali za ono narodnost in celo za ali proti njih obstoju, toda vedno gre za stališča na ravni praktične politike. Tako je marksizem ostal brez pojmovanja naroda, ki bi ga mogel vpeti v logiko produkcijskega načina in razrednih bojov, čeprav to dvojje označuje kot temelj zgodovine, in v občo vizijo proletarske revolucije, pojmovane kot njena prihodnost.«

Vse to je samo delno res, so že večkrat dokazali z bolj poglobljenimi analizami in na podlagi nasprotnih sklepov analize Reberiouxa. Vendar pa kljub temu drži, da je Marx-Engelsova vizija o narodu in o konfliktih med narodi ostala nepopolna (spomnimo se na vrednotenje »zgodovinskih

865–893). V splošnem pa tudi za poznejše obdobje opozarjam na dvojce znanih del: Tom Kemp, *Teorije o imperializmu* (Teorie dell'imperialismo, Da Marx a oggi), Torino, 1969; Renato Monteleone, *Teorije o imperializmu od Kautskega do Lenina* (Teorie dell'imperialismo da Kautsky a Lenin, Roma 1974).

²⁴ Iz obširne publicistike navajam raziskavo Hansa Georga Lehmana iz leta 1970, *Razprava o agrarnem vprašanju v nemški in mednarodni socialni demokraciji* (Il Dibattito sulla questione agraria nella socialdemocrazia tedesca e internazionale, Milano, 1977). Za »izvore« pri Marxu opozarjam na znano sintetično delo *Marx, Engels in kmet v Edward Carr, Boljševiška revolucija, 1917–1923* (Marx, Engels e il contadino. In: La rivoluzione bolscevica, 1917–1923, Torino, 1964).

²⁵ R. Gallissot, nav. delo, str. 788.

narodov« in »ljudstva brez zgodovine!«), vsaj do tedaj, ko je v obdobju obstoja Mednarodnega delavskega združenja prišlo do spoznanja, da »se mora akcija mednarodnega delavskega gibanja vključiti v okvir nacionalnih držav«, ²⁶ kar pomeni, da se mora delavsko gibanje organizirati na nacionalni podlagi. Toda delavsko gibanje samo in marksizem sta morala preživeti še »moro nacionalizma« II. internacionale, da sta se dokopala do nacionalističnih, toda hkrati tudi pacifističnih in antimilitarističnih koncepcij K. Kautskega in do Bauerjevega spoštovanja kulture in narodnih posebnosti, pa tudi do razpravljanja o »samoodločbi narodov«. Ta razprava je z neke vrste zavestnimi vzporednicami potekala v Nemčiji (Karl Liebknecht) in v Franciji, kjer je Jaurès razvijal teze o pacifizmu in mednarodnem antimilitarizmu: leta 1907 pa je to na kongresu v Stockholmu pripeljalo do »zadnjega soglasnega dejanja« Internacionale, ²⁷ kar vse je v bistvu ustrezalo dejanskemu ugotavljanju o »nesposobnosti« Internacionale, ²⁸ medtem ko so se nacionalne socialistične stranke vse bolj vključevale v nacionalne sisteme in se je v njihovih okvirih krepila nasprotna, čeprav pogosto abstraktna analiza revolucionarnih skupin. ²⁹

Vse to je pripeljalo do intenzivnih razprav, katerih sledi so vidne še v našem času, so celo eden njegovih temeljev. Marksizem se pokaže kot doktrina v nenehnem gibanju in razvijanju: prav iz izhodišč pojmovanja o narodu in narodnostih se nam takšna trditev potrdi. Enotnost marksizma je kljub nekaterim odklonom in prelomom in kljub nekaterim aposteriornim zanikanjem jasna: do leta 1914 še ni bilo marksizmov, ampak on edini marksizem, katerega neposredni izvir je Marx. Ravno obseg *Zgodovine marksizma*, ki izpostavlja in ohranja geografke, tematske, logično-kronološke in nazadnje tudi disciplinarne značilnosti, v celoti dokazuje bogastvo tega, kar je bil marksizem II. internacionale in razsežnosti njegovega razširjanja; to pa je popravek tistih tez, ki sta jih pred nekaj leti zagovarjala Haupt in Hobsbawm (v prvi knjigi Einaudijeve *Zgodovine marksizma*), ko sta njegovo razširjanje dokazovala pretežno kot proces, ki prihaja »od zgoraj« in se nanaša izključno na militantne intelektualne kroge.

Rezultat razširjanja ali, bolje, »infiltriranja« marksizma je bilo v vsej njegovi polnosti mogoče opaziti šele nekaj let pozneje. Izhodišča in zasluge tega procesa je treba odkrivati v akciji, v razpravah, v praznih, vulgarnih in dogmatskih ponavljanjih, v samih idejnih porazih in na tleh

²⁶ Iz obsežne literature, ki je o tem vprašanju na voljo navajam poleg velikih »zgodovin« socializma in marksizma še: Horace B. Davis, *Nationalism and Socialism. Marxist and Labor Theories of Nationalism to 1917*, New York-London, Monthly Review Press, 1967; G. Haupt – Michael Lowy – Claudie Weill, *Marksisti in nacionalno vprašanje, 1848–1914. Študije in teksti.* (Les marxistes et la question nationale, 1848–1914. Etudes et textes, Paris, Maspero, 1974). Miklos Molnar, *Marx, Engels in mednarodna politika* (Marx, Engels et la politique internationale, Paris, Gallimard, 1975); Charles C. Herod, *Narod v zgodovini marksistične misli* (The Nation in the History of Marxian Thought, The Hague, Martinus, Nijhoff, 1976); Ian Cummins, *Marx, Engels in narodnostna gibanja* (Marx, Engels and National Movements, New York, St. Martins Press, 1980).

²⁷ R. Gallissot, nav. delo, str. 803.

²⁸ M. Reberlioux, nav. delo, str. 908 in passim.

²⁹ Ibidem, str. 935.

II. internacionale. K njenemu teoretskemu prevrednotenju je dala Einaudijeva *Zgodovina marksizma* pomemben prispevek.

5. Marksizem revolucije

Z oktobrsko revolucijo je marksizem postal tudi državna teorija, in sicer teorija ene države. Razširja se torej njegov vpliv na množice po vsem svetu, hkrati pa se, kljub prizadevanjem, da bi tak proces zaustavili, čedalje bolj ideologizira, iz metode razlaganja družbene resničnosti postaja doktrina o upravljanju oblasti v socialistični in proletarski državi. Znotraj teh mejnikov se giblje tudi proučevanje in rekonstrukcija marksizma v Einaudijevi *Zgodovini marksizma*.

Prvo vprašanje zadeva »marksizem v revoluciji« in je povezano z vprašanjem o »marksizmu revolucije«: da, koncepta se stikata, ker je bila oktobrska revolucija sicer res produkt marksizma, ampak tudi proizvajalka nekega novega marksizma, kajti, opozarja Hobsbawm, »prvič v zgodovini je vprašanje graditve socialistične družbe prenehalo biti abstraktno«. ³⁰ »Enotnemu marksizmu« so se pridružile, se mu zoperstavile ali se nanj naslonile nove vizije ali elementi in nastale so različne inačice. Tako smo sredi obdobja Marxovih »interpretov«: pravilno, in v tem je še en pomemben prispevek Einaudijeve *Zgodovine marksizma*, govori o »največjih razlagalcih po Marxu«. ³¹ Po drugi strani pa se marksizem bolj in bolj zapleta v vsakdanje politično razpravljanje in »zgodovina marksizma«, ki je že bila povezana z zgodovino socializma, postane zdaj sama zgodovina socializma ali bolje socializmov, Internacional, delavskega gibanja, »socialistične države«, kar dokazujejo najbolj pertinentne zgodovinske in dokumentarne raziskave v mednarodnem historiografskem prostoru, mimo tistih – številnih – ki jih izdajajo v Sovjetski zvezi. ³² Hkrati se je začelo obdobje razcveta marksizma-leninizma, ne glede na to, s kakšno vrednostno oceno označujemo kategorijo »leninizem«, ³³ čeprav je zdaj že splošno razširjena, ne pa tudi splošno sprejeta označitev, ki jo je prevzel tudi Kolakowski, da je namreč »usoda leninizma« za marksizem pomenila prehod od »teorije države k ideološki državi«. ³⁴

³⁰ E. J. Hobsbawm, Predstavitev, III/1, str. XV–XVI.

³¹ *Zgodovina sodobnega marksizma*. Največji interpreti marksistične misli po Marxu (Storia del marxismo centenario, Annali, Istituto Giangiacomo Feltrinelli, Milano, XV, 1973).

³² Omenjam najbolj znana in značilna dela: E. H. Carr, nav. delo; G. D. H. Cole, *Zgodovina socialistične misli* (Storia del pensiero socialista, Bari 1968) knjiga IV/1/2 in V; več avtorjev, *Komunistična internacionala* (Der Kommunistische Internationale. Kurzer historischer Abriss, Berlin, Dietz-Verlag 1972); Julius Braunthal, *Zgodovina Internacionala* (Geschichte der Internationale, Hannover, J. H. W. Dietz Nachf., 1961–1971, I–III); Miloš Hajek, *Zgodovina komunistične internacionala* (Storia dell'Internazionale comunista (1921–1935) Roma, 1972); Jane Degras, *Zgodovina komunistične internacionala skozi uradne dokumente* (Storia dell'Internazionale comunista attraverso i documenti ufficiali, Milano, 1974/1975); A. Agosti, *Tretja internacionala*. Dokumentarna zgodovina (La Terza Internazionale. Storia documentaria, Roma 1974–1979) in *Historiografija Tretje internacionala*, v »Studi Storici«, 1977, št. 1, str. 139–169.

³³ Izmed mnogih omemb vrednih avtorjev navajam tu E. Ragionierija, ki je v študiji *Gramsci in teoretske razprave v mednarodnem delavskem gibanju*, v: *Marksizem in Internacionala*, (str. 259–303), opozoril, da je tudi Gramsci razpoznal pri Leninu nadaljevanje »marksističnega socializma«.

³⁴ L. Kolakowski, nav. delo II.

Marksizem potemtakem nikakor ni neprepoznaven (unrecognizable), nikakor ni v »neznani dimenziji«, kakor zatrjuje del leveice, ki zapada vplivu radikaloidnega ekstremizma, podedovanega iz intelektualnih razprtij bogate družbe,³⁵ je navzoč in vitalen ravno zaradi osvežujoče sapice in posodabljanja, ki ga je dobil od oktobrske revolucije, se pravi od leninizma. Z vsem, seveda, kar je prišlo zraven: od dogmatske involucije do katehetskih aksiomov.

6. Marksizem in razvoj socializma

Marksizem v prehodnem obdobju: tako bi bilo mogoče označiti marksizem v obdobju II. internacionale s svojim naravnim dedičem, proizvajalcem in produktom revolucije. To je marksizem, ki je iz teorije opozicije (»utopije«, je dejal v svojem času Karl Mannheim, ne preveč daljnovidno) in v mnogih primerih »kontradružbe« in »kontra-oblasti« (pomislimo na marksizem nemške socialne demokracije II. internacionale) postal teorija vodenja oblasti in revolucionarne opozicije hkrati, pa v skladu z geopolitičnimi razmerami. Doktrina, ki je sovpadala z močjo ene države, ene mednarodne nadstrankarske organizacije, je postala trdna referenčna točka kompleksnega in členovitega socialističnega sveta, ortodoksne v obliki in pragmatičnega v vsebini. Torej še enkrat: dogma na eni strani in hkrati protidogma, teorija človekovega osvobajanja *par excellence* na drugi. In nazadnje ideologija, miselni tok, politično gibanje, ki je vedno in povsod zavračano in preganjano, tako znotraj posameznih držav kot v nadnacionalnem kontekstu, ki pa nenehno razširja svojo vplivno območje, svoj intelektualni, kulturni, politični vpliv. Skratka, vse in zanikanje vsega.

Oktobrska revolucija je pomenila prelomnico, glede na katero so se potem razvrščale številne oblike marksizma. Boljševizem je, na primer, v svojem času pomenil enotnostno teoretsko in politično komponento z dovolj jasno vizijo države in oblasti (ki ni nujno ustrezala načinu, na katerega se je predstavljal ruski avtokratizem po letu 1917, trdi Reiman),³⁶ s politično akcijo, z uradno »doktrino«: leninizmom. Tudi če je leta opredeljen kot tak, kot avtonomni idejni korpus, šele po Leninovi smrti.³⁷ In po oktobrski revoluciji so nastali različni načini predstavljanja marksizma. Getzler piše:³⁸ »Oktobrska revolucija oziroma Leninova od-

³⁵ Gl. študijo Karla E. Klareja, *Kritika vsakdanjega življenja*, Nova levica in nerazpoznavni marksizem, v: *Neznana razsežnost* (The Critique of Everyday Life. The New Left and the Unrecognizable Marxism, v: The Unknown Dimension, European Marxism since Lenin, Dick Howard in E. K. Klare, New York-London, Basic Books Inc. Publishers, 1972, str. 3-33).

³⁶ Michal Reiman, *Boljševiki od svetovne vojne do Oktobra*, III, str. 51-85.

³⁷ E. Ragionieri, *Program komunistične Internacionale* (Il programma dell'Internazionale Comunista) v A. Agosti, *Vprašanja zgodovine komunistične internacionale* (Problemi di storia dell'Internazionale Comunista (1919-1939), Torino, 1974, str. 79-149.

³⁸ I. Getzler, *Oktobar 1917: marksistične razprave o revoluciji v Rusiji*, III/1, str. 5. Getzler je poleg študije o Martovu napisal pred kratkim *Kronštadtsko epopejo*, (L'epopea di Kronštadt, 1917-1921, Torino, 1982).

ločitev, da prevzame oblast, in z boljševisko partijo vzpostavi »diktaturo proletariata in najrevnejših kmetov«, je spodbila veljavo nekaterih ustaljenih stališč ruske marksistične doktrine in pripeljala do najbolj zaostrenega trenutka v nenehni razpravi o oblasti, ki je bila od samega začetka značilna za socialno demokracijo v tej deželi«.

Pisci Einaudijeve *Zgodovine marksizma* povsod pravilno zatrjujejo, da marksizem (od Kautskega do Bauerja, od Martova in Akselroda do toliko drugih), ki si je po eni strani prizadeval razumeti novi pojav revolucije, vendar pa za to (po Getzlerju) ni imel »ustreznih« miselnih inštrumentov, po drugi strani *ni bil* identičen z Rusijo: tj., da je razprava o marksizmu segla daleč prek meja mlade sovjetske države. Revolucionarna država, Leninova država je pojav, ki je, kot so pokazali vsi zgodovinarji od Carra naprej, vplival na razpravo o marksizmu in na njene politične posledice; in soočanje različnih mnenj o tem je še danes bistvenega pomena.

Po solidni Johnstonovi interpretaciji³⁹ funkcije Leninove revolucionarne misli, ki izvira iz Marxove in Engelsove, ki pa se zaradi posebnih okoliščin od nje tudi razlikuje, in temu ustreznih sodb o odnosu med partijo, državo in revolucionarno perspektivo. Einaudijeva *Zgodovina marksizma* preide k analizi dvajsetih let v Rusiji (napisal jo je Medvedjev), kjer sta v središču Stalin in njegova zmožnost »prepričati« partijo, ki ga je pripeljala do notranje zmage.⁴⁰ Stališča Medvedjeva so v zahodnem zgodovinopisju znana in na splošno sprejeta, razložena v sklenjeni vrsti študij in tu primerno povzeta; nedvomno je sprejemljiva njegova trditev, da izbire določenega tipa socializma, tj. neinternacionalističnega, izrazito »nacionalno boljševiskega« socializma, ni mogoče pripisati enemu samemu človeku, tj. Stalinu. S tem pa je prišlo do korenite spremembe Leninovih ciljev.

Danes je zlasti v zahodnem svetu v luči razprave o marksizmu toliko bolj pomembno ponovno ovrednotenje Lenina in njegove »misli«, pa čeprav je mogoče izraziti dvome o leninizmu kot organsko zaokroženi doktrini. Zato je treba toliko bolj pozdraviti objektivnost in dokumentarno utemeljenost ter težnjo po sintezi in popolnosti, ki odlikujejo vse tiste prispevke v *Zgodovini marksizma*, ki analizirajo teoretične preobrate in idejne konflikte med poglavitnimi intelektualnimi predstavniki marksizma v letih med rusko revolucijo in 2. svetovno vojno: po Parvusa do Trockega, od Markova do Buharina, od Lukácsa do Kroscha,⁴¹ od pred-

³⁹ M. Johnstone: *Lenin in revolucija* (Lenin e la rivoluzione), III/1, str. 87–113, trdi, da je Leninova »revolucionarna praksa« »intimno povezana z ustvarjalnim in izvirnim prilagajanjem marksizma problemom sveta, ki se zelo razlikuje od tistega, v katerem sta Marx in Engels izoblikovala svoje zamisli« (str. 89).

⁴⁰ Roy A. Medvedjev: *Socializem v eni sami deželi* (Il socialismo in un solo paese), III/1, str. 547–580; med številnimi deli Medvedjeva, ki so bila prevedena v italijanščino, prim. Ali je bila oktorska revolucija neizogibna? Rim 1976 in poleg študij o stalinizmu še *Zadnja Buharinova leta*, Rim 1979. Glede začetnega stalinizma opozarjam na knjigo M. Reimana *Rojstvo stalinizma*, Rim 1980. V Einaudijevi *Zgodovini marksizma* prim. študijo V. Gerarratane *Stalin, Lenin in marksizem-leninizem*, III/1, str. 165–192.

⁴¹ Prim. prav tako v knjigi III/1, naslednje študije: Baruch Knei-Paz: *Trocki: permanentna revolucija in revolucija zaostajanja*, str. 13–165; J. Getzler: *Martov in menjševiki pred in po revoluciji*, str. 169–192; Pérez Marhav: *Socialdemo-*

stavnikov avstromarksizma, ki ni pojmovan samo kot izključno avstrijski pojav, do predstavnikov t. i. »levega socializma« in »sektaško-utopičnega« ekstremizma. O vseh teh vprašanjih je bilo že mnogo napisanega, tudi v prejšnjih študijah v Einaudijevi *Zgodovini marksizma*, in avtorji jih prevzamejo z veliko preglednostjo.

Nasprotno pa zaradi običajnega modnega antikonformizma ni vedno prepričljiva analiza odnosa med Leninom in Trockim, ki jo je napisal V. Strada.⁴² Prepričan sem, da v študiji, ki je vključena v »znanstveno« delo, ni mogoče imenovati »tepce« tiste, ki so v preteklosti pisali in še danes pišejo »marksistične učbenike« »na podlagi« Lenina. Osebnostim, da sem bil prištet med »tepce«, vendar pa sem tako v družbi dobrišnjega dela sodelavcev Einaudijeve *Zgodovine marksizma*, pa tudi Vranickega, sodelavcev Feltrinellijeve *Zgodovine marksizma* in *Zgodovine socializma* v redakciji Jacquesa Droza in toliko drugih piscev prvovrstnih in obsežnih raziskav, ki zato niso ne »konformistične« ne »vdane cerkvi«, kot je v preteklosti že večkrat zapisal George Haupt.

Osrednjega pomena je naposled tudi resda nepopoln in protisloven, a vendar realen vpliv marksizma na političnoekonomsko organizacijo mlade sovjetske države, vsaj do krize leta 1929, kar je imelo za posledico močan vpliv, teh dogodkov na zahodni marksizem in na njegovo analizo kapitalizma. Zato je upravičeno vprašanje Altvaterja (odgovori nanj žal niso vedno koherentni) o zastarelosti oziroma aktualnosti takšne analize, ker se je »kapitalizem svobodne konkurence, kakršnega je analiziral Marx v *Kapitalu*, preobrazil v monopolistični kapitalizem v procesih, ki so podvrženi njemu imanentnim zakonom, tj. koncentraciji in monopolizaciji«.⁴³

Znano je, kaj vse je na področju ekonomske politike boljševiszma, zlasti še od leta 1921 naprej z Nepom, to pomenilo glede na »vojni komunizem« in na prispevek marksizma pri prehodu k socialističnemu gospodarstvu, pri preučevanju funkcioniranja sovjetskega mehanizma s prehodom od mešanega gospodarstva h kolektivizaciji in k modelu planiranega vodenja, ki si je vedno prizadeval za učinkovitost proizvodnje in se pri tem opiral na geografsko sicer oddaljeno, vendar politično sorodno stališče taylorističnega produktivizma (v Rusiji v verziji Stahanova).⁴⁴ To so nekatera vprašanja v razpravi, ki je bila živahna, in ki se kaže danes v natančni obravnavi, ki je povezana z »izgradnjo socializma« oziroma, kakor precizira Nove, tistega, kar naj bi bil »evolucionistični socializem«⁴⁵ v ZSSR.

kracija in avstromarksizem, str. 217–238; Giacomo Marramao: *Med boljševiszmom in socialno demokracijo*. Otto Bauer in politična kultura avstromarksizma, str. 239–297; M. Hajek: *Levi komunizem*, str. 361–375; Mario Telò: *Buharin: gospodarstvo in politika v graditvi socializma*, str. 659–695 in Lubomir Sochor: *Lukács in Korsch: filozofska razprava v '20 letih*, str. 699–752.

⁴² V. Strada: *Lenin in Trocki*, III/1, str. 117–130.

⁴³ Elmar Altvater: *Kapitalizem se organizira: marksistična razprava od svetovne vojne do krize leta '29*, III/1, str. 821.

⁴⁴ Prim. poleg omenjene Altvaterjeve študije še študije Franca Rizzija, A. Hegedüs, R. W. Dawiesa, Aleca Nova in Roberta Finzija.

⁴⁵ A. Nove: *Socialistično gospodarstvo in marksizem: Kakšen socialistični model?* III/1, str. 605–634.

Vendar pa raziskava o razvoju marksistične teorije in razprave v določenem zgodovinskem času kažejo, da je bila zanimiva ponovna oživitev političnega marksizma v njegovem soočanju z nacionalnimi in nadsocijalističnimi razrednimi organizacijami, tj. z Internacionalami. Na tem mestu so primerno ovrednoteni socialistični internacionalizem, kritični dedič II. internacionale, in njegovi načrti za celovito ali pa tudi delno socializacijo, ki izvirajo iz avstromarksizma in nemške levice,⁴⁶ predvsem pa je v po dveh študijah dveh specialistov predvideno in premišljeno načeto zapleteno vprašanje političnega in organizacijskega obstoja Komunistične internacionale, njenih ustanovnih sestavin v letih 1919 in 1920, njenih vodstvenih skupin (avtorja pripominjata, da še danes ni analize o odnosu med teoretično elaboracijo stališč in realnimi gibanji) in političnih načrtov, kot so si eden za drugim sledili v času od sporov o enotni fronti pa do »neuspele revolucije« v Nemčiji in naposled do boljševizacije komunističnih partij.⁴⁷ V zvezi s temi problemi bi bilo vsaj za Italijo (toda pripomba velja tudi za druge, pomembnejše situacije) mogoče navesti izredno bogato spominsko literaturo od *Togliattija* naprej in šele nato preiti k številnim in pogosto kvalitetnim zgodovinskim analizam. Nedvomno je mogoče v celoti sprejeti Hajekovo mnenje, ki ga povzemajo tudi Agosti idr., namreč, da je bil uradni prispevek III. internacionale k marksizmu neznan, in da je bil, če se je sploh pokazal (primer Lukácsa), takoj potisnjen ob stran, podcenjevan in za vrsto let popolnoma zanemaren. Zato drži Hajekova sodba, ki poudarja obstoj »paradoksalnega« položaja, na katerega teoretiki Internacionala dejansko niso bili sposobni odgovoriti, in ki je bil posledica togosti, ki jo je prinesla s sabo boljševizacija:

Notranji režim Komunistične internacionale, ki se je skliceval na Leninovo misel, da ni revolucionarne prakse brez revolucionarne teorije, je do skrajnosti omejeval možnosti politične misli. Skoraj vsi prispevki k evropski marksistični misli v tridesetih letih (izjema je Gramsci, ki je bil tedaj v ječi) so prišli od ljudi, ki so bili na obrobju, če že ne sploh zunaj vrst Kominterne.

»Aplikativne« prvine marksizma so potemtakem prevladale nad teoretičnimi. To dejstvo je danes sicer mogoče upravičevati, vendar ne pozitivno oceniti niti slaviti, pa čeprav je treba tudi upoštevati, da je delavsko in socialistično gibanje po koncu revolucionarnega zagona za vrsto let obstalo na defenzivnih pozicijah, da je bilo pogosto poraženo, da pa je v bistvu vendarle dokazalo zmožnost rezistence, pri čemer se je opiralo na skladnost in moč teoretičnih izhodišč, ki sicer niso bila izvirna, ki pa so postavljala temelj za ponoven skok naprej v prihodnosti. To

⁴⁶ Poleg že omenjenih študij o avstromarksizmu prim. še Erwin Weissel: *Socialistična internacionala in razprava o podružbljanju*, III/1, str. 193–213.

⁴⁷ Prim., prav tako v knjigi III/1, tudi A. Agosti: *Konstitutivni tokovi mednarodnega komunističnega gibanja*, str. 327–360; isti avtor: *Svet tretje Internacionala: »glavni štab,«* str. 379–437; M. Hajek: *Razprava o enotni fronti in revolucija v Nemčiji, ki je ni bilo*, str. 441–463; isti avtor: *Boljševizacija Komunističnih partij*, str. 467–486.

dokazuje tudi edina izjema: tj. razprava, ki jo lahko na splošno imenujemo »kulturno«, v kateri so boljševiki zastopali stališča avantgarde in zagovarjali intenzivno in izvirno duhovno življenje, ki se je dotaknilo likovnih umetnosti, gledališča, literature, glasbe, arhitekture in urbanizma v njihovih vezeh z revolucijo.⁴⁸

7. Ne več modeli, temveč »pojmovanje zgodovine«

V času pred 2. svetovno vojno in po njej, ki se začne s krizo leta 1929 in konča z obdobjem po letu 1956, je videti nadaljnjo uveljavitev in razširitev tako marksizma kot tudi socializma, ki sedaj zajemata mnoge države in dežele, ki poprej niso bile vključene ne v razpravo ne v organizacijo. Pojav se je dogodil v dveh časovnih fazah. Najprej je prišlo do razširitve marksizma na nova geografska področja; pozneje, v zadnjih letih, pa se je uresničilo tisto, kar je Droz imenoval »premik operativnega središča socializma«, ki je izšel iz določenih evropskih dežel, doživel »rusko etapo« in naposled prekril skoraj vso zemeljsko oblo.⁴⁹ Ta proces pa je pripeljal tudi do nečesa vmes med shizmo in diasporo in marksizmu je odtlej, tudi kadar gre za navidez popolnoma ortodoksne oblike, potrebno dodati določen kvalifikator: govorimo o »sovjetskem« in o »maoiističnem« marksizmu, o »reformističnem« komunizmu ali marksizmu, o novem »revizionizmu« itd.⁵⁰ Govori se celo o »evromarksizmu« kot o nekakšni današnji varianti »zahodnega« marksizma iz dvajsetih let in o »latinskem« marksizmu, verjetno z vplivi »freudomarksizma«, čemur se v resnici ne morejo izogniti niti nekateri avtorji Einaudijeve *Zgodovine marksizma*.

V tej zadnji zgodovinski fazi vsekakor prevladuje raziskava sovjetskega marksizma ali, bolj splošno, študij »realiziranega« socializma v Sovjetski zvezi z vsemi vidiki stalinizma. Še več, kot pravi Lewin, gre za *spopad s stalinizmom*.

Sodelavci Einaudijeve *Zgodovine marksizma* obravnavajo stalinizem skoraj izključno kot dejavnik imobilizma in konservativnosti in sledeč v tem zglednim stranem Vranickega, ki so zelo kritične do stalinizma, kot se spodobi za jugoslovanskega marksista, kot zgodovinsko utemeljeni ruski odgovor na probleme, ki sta jih prinesla s seboj gospodarski razvoj in kulturna rast Rusije same.⁵¹ Gotovo ima prav Lewin, ki stalinizem izvaja neposredno iz razmer carske Rusije in opozarja na vzporednost med postrevolucionarnim razvojem v Rusiji in zgodovino Cerkve, zlasti kar zadeva ceremonial in katehezo. Vendar pa so hkrati poudarjeni tudi vsi drugi sestavni elementi stalinizma, ki jih je po eni strani mogoče identifi-

⁴⁸ V. Strada: *Od »kulturne revolucije« do »socialističnega realizma«*, III/1, str. 753–788; John Willett: *Umetnost in revolucija*, III/1, str. 789–818.

⁴⁹ Prim. že omenjeno *Zgodovino socializma* (it. prevod) v redakciji J. Droza, IV, str. 790–791.

⁵⁰ Wolfgang Leonhard: *Izvor in razvoj sovjetskega marksizma*, Düsseldorf–Dunaj, Econ, 1971.

⁵¹ P. Vranicki: *Zgodovina marksizma* (it. prevod), II, zlasti str. 127–174.

rati s hegemonično funkcijo birokracije, kar je nazorno videti zlasti v trockizmu, po drugi pa s krepitvijo nacionalnega občutka, z vračanjem v preteklosti, skratka v rusko »državnost«. Vse to je, kakor pravi nadalje Lewin, pripeljalo do »družbene strukture, ki je porajala avtoritarizem«, in povzročilo, da kljub industrializaciji in družbenemu razvoju ni bilo mogoče preseči »izvirnega družbenega upada iz let 1917 do 1921«: skratka, po interpretaciji G. Boffe,⁵² je stalinizem uresničil pravi »sistem oblasti«. Takšna razlaga, ki jo podkrepljuje analiza Vranickega, je kljub nekaterim svojim reduktivnim vidikom vendarle prepričljiva, ker upošteva zgodovinsko razsežnost pojava in njegovo ukoreninjenost v spremenljivem kontekstu, v svetovnih razsežnostih mednarodnih odnosov in spopadov.

Gotovo je res, da je Stalin v tridesetih letih vtisnil »osebni pečat« nekaterim glavnim političnim institucijam ZSSR (partiji, družbeni ureditvi, kultu osebnosti, policijskemu sistemu): tudi iz tega izhaja »stalinizem«, »laična vera«, kot jo imenuje McNeal, »primerna za neizobraženo ljudstvo«, za ljudi, »ki so doživljali dramatične družbene pretrese«, in »ki jim je obstoj voditelja brez primere dajal občutek varnosti«.⁵³ Prav tako je res, da je s Stalinom prišlo do »ritualizacije teorije«, kot je svojčas pripomnil Herbert Marcuse, in vsekakor do njene »grobe simplifikacije«.⁵⁴ Kljub temu pa je prav tako res (in prav to značilnost poudarja novejša zgodovinska poudarja), da je »marksistična kritika« stalinizma, pa najsi je prihajala od levih smeri menjševizma, od evropskih socialistov, od Kautskega do Bauerja ali pa od ruskih emigrantov s Trockim na čelu,⁵⁵ bila vedno nezadostna, da je sicer poudarila degenerativne pojave in togost, vendar pa se ni spustila v njihovo zgodovinsko analizo.

Vse prepogosto je bila Stalinova figura demonizirana, tako da so z njim identificirali bodisi sovjetski sistem ali pa marksizem-leninizem, čigar teoretični in praktični utemeljitelj naj bi bil prav on. S tem ni bilo storjenega nič, kar bi pospeševalo razumevanje nastanka »pojava Stalin« in njegovega razvoja, pa tudi prehoda sistema od absolutizma do elastičnega prilagajanja zapletenim družbenim realnostim. Sistem – resnič, v katerem naj bi »marksistično-leninistična doktrina« kot dogma izražala samo tiste ideje, ki »predstavljajo absolutno in neovrgljivo resnico, ker so pač znanstveno utemeljene«,⁵⁶ sta po XX. kongresu KP SZ in poročilu Hruščova nadomestila »padec«⁵⁷ in nato »razpad« stalinizma. Toda osvoboditev marksističnega političnega mišljenja in njegova vrnitev k laicizmu

⁵² Moshe Lewin: *V spoprijemu s stalinizmom*, III/2, str. 3 sl. in še zlasti str. 34–38; Giuseppe Boffa: *Fenomen Stalin v zgodovini XX. stoletja. Razlage stalinizma*, Bari 1982.

⁵³ Robert McNeal: *Institucije v Stalinovi Rusiji*, III/2, str. 39–68.

⁵⁴ F. Marek: *O Stalinovi mentalni strukturi*, III/2, str. 69–80, skuša podati psihološko interpretacijo, pri čemer hoče odgovoriti tudi na vprašanje: Ali je Stalina mogoče imeti za marksista?

⁵⁵ Andre Liebich: *Menjševiki nasproti graditvi ZSSR*, III/2, str. 131–162; M. L. Salvatori: *Marksistična kritika stalinizma*, III/2, str. 83–128.

⁵⁶ Tako Albert Masnata: *Sovjetski marksistični svet o sebi*, Lausanne: Centre de Recherches Europeennes, 1979, str. 80–86.

⁵⁷ Prim. knjigo R. Medvedjeva *Vzpon in padec Nikite Hruščova* (it. prevod), Rim 1982, zlasti del, ki je posvečen XX. kongresu KP SZ, str. 121–177.

ter nastop večkrat nasprotujočih si tendenc poststalinških marksizmov so tudi glavni dokaz po eni strani za dejansko »nujnost« stalinizma, po drugi pa za manjšo doktrinarno in bistveno povezanost stalinizma z marksizmom, ki mu je bila pripisana celotna ideološka suprastruktura religiozno idealistične narave. Glede tega ima prav Marek, ki osvoboditev novih marksistov resda povezuje z »razpadom« stalinizma, vendar pa v prvi vrsti predvsem z nenehno krizo kapitalističnega sistema, njegovih temeljnih vrednot, njegove etike in ekonomije.⁵⁸

Splošna kriza kapitalizma je s svojimi različnimi ekonomskimi, političnimi, moralnimi vidiki naletela na različne odgovore pri tistih, ki so se imeli za marksiste in ta pluralizem stališč je morda najbolj prepričljiv dokaz za razpad stalinizma, ki je v železni dobi hotel z računalom določiti razvoj zgodovine in človeškega duha.

Marksizem je po Stalinu znova dobil svojo zemeljsko, »posvetno« razsežnost, na katero vpliva obstoječa politična realnost, s katero mora živeti, pa čeprav jo skuša spreminjati. Kot vsa druga idejna gibanja in politične sile je marksizem v svoji zgodovini preživel hude krize, kot je bila, npr., kriza leta 1929, in na njihovi podlagi naredil sklepe tako na Zahodu kot tudi v ZSSR, pa čeprav se v tridesetih letih njegovim »uradnim«, partijskim instancam ni posrečilo izdelati izčrpne analize kapitalizma: tako ob koncu dvajsetih in v začetku tridesetih let, npr., ni bil sposoben predvideti njegove izredne vitalnosti in zmožnosti notranje preнове.⁵⁹

Nasprotno pa je marksizem kljub zaprtosti in sektarizmu v letih izgradnje »socializma v eni sami deželi« in političnega vodstva Komunistične internacionale bil sposoben na podlagi pravilne, čeprav pogosto shematične analize, izdelati predlog »boja za mir«; kljub temu, da je izhajal iz domneve o »neizogibnosti vojne« in imel o fašizmi, ki so nastajali in se uveljavljali po Evropi, stališča, ki jih je bilo mnogokrat lahko imenovati protislovna, nezadostna, neučinkovita, utopična ali sektaško izkrivljena ipd., pa je vendarle omogočil »marksistom«, pa naj so bili »politično« socialisti ali pa marksisti, da so se postavili na čelo boja proti fašizmu in za mir, da so se osebno angažirali v tem boju in celo obrnili pozicije družbenih slojev, kot se je to dogodilo v razpravi o ljudskih frontah.⁶⁰

Tedaj pride do izraza antifašizem marksistov, o čemer posebej nazorno govori Hobsbawmova študija.⁶¹ Hobsbawm v zgodovinsko novih terminih dokumentira, kako je marksizem v tridesetih letih prodril med intelektualce v evropskih deželah kot »nacionalni pojav« in ne kot »uvo-

⁵⁸ F. Marek: *Razkroj stalinizma*, III/2, str. 813–826.

⁵⁹ E. Altwater: *Kriza l. 1929 in marksistične razprave o teoriji krize*, III/2, str. 341–488; M. Telò: *Teorija in politika v evropskem socializmu med Hilferdingom in Keynesom*, III/2, str. 289–440, predvsem pa prim. E. H. Carr: *Izvori planiranja Komunistične partije v kapitalističnem svetu, 1926–1929* (it. prevod), Torino 1980.

⁶⁰ Giuliano Procacci: »Boj za mir« v mednarodnem socializmu na predvečer 2. svetovne vojne, III/2, str. 549–560; Marta Dassu: *Enotna fronta in ljudska fronta: VII. kongres kominterne*, III/2, str. 589–626; Giorgio Rovida: *Revolucija in vojna v Španiji*, III/2, str. 627–660.

žena ideologija«. Imena ustvarjalcev s področja literature, znanosti in umetnosti so nadvse značilna. Med omenjenimi se spominjam Malrauxa, Siloneja, Brechta, Dos Passosa, Eisensteina, Picassa, pa tudi Barbusa, Rollanda, Gorkega, Andersena Nexöja, Dreiserja in Aragona. V Evropi sta bila v času fašistične groze marksizem in antifašizem eno in isto za intelektualce, ki so identificirali koncepcije »napredka« in »revolucije« in imeli v protifašističnem boju pomembno »družbeno funkcijo«.

Drugačen pa je bil odnos neevropskih intelektualcev, ki se niso mogli prilagoditi »evropskemu modelu« in za katere je fašizem ostal oddaljen pojav, ki se jih ni pobleže dotikal.⁶² Ta novi zahodni marksizem je, kot pravi Hobsbawm, tudi sicer imel svoj samostojen obstoj, ki sicer ni nasprotoval sovjetskemu marksizmu, ki pa se je vendarle razlikoval od njega, med drugim tudi iz jezikovnih razlogov. Zato je prišlo do doktrinarne neodvisnosti, zaradi česar je ta marksizem manj trpel zaradi staliniistične togosti in ideologizma in se je razširil tudi na problemska področja, za katera marksizem ni kazal nobenega posebnega zanimanja, kot, npr., na naravoslovje in eksaktne znanosti, in sicer s pojmovnimi instrumenti, ki so bili povsem drugačni od izrazito ideologiziranih instrumentov, kakršne je uporabljal sovjetski marksizem.⁶³

Pot v Sovjetski zvezi je bila seveda drugačna: prav v omenjenih letih je prišlo do »odkritja«, kot pravi Strada, »marksistične estetike oziroma marksistično-leninistične estetike«, ki je odprla pot ždanovstvu. Vendar pa mora biti naša sodba tudi v tem primeru diferencirana in »socialistični realizem« je treba interpretirati kot »politično in kulturno nedvomno zelo zapleten pojav, ki ga je treba analizirati kot takega in se pri tem izogibati površnim in ironičnim polemikam, kakršne so običajne. Dovolj je opozoriti na dejstvo, da je bila ta doktrina nekaj desetletij ideološki instrument, ki je vodil tako veliko literaturo, kot je ruska in jo uničil.«

Toda tudi socialistični realizem sam je s prispevki Gorkega, Lukácsa in drugih intelektualcev vsaj v začetku »kazal določeno vitalnost v problematiki in razpravi«,⁶⁴ kar nas navaja k temu, da poglobljeno in previdno vrednotimo doktrinarno gibanje, kot je marksizem, tudi v tistih trenutkih in instancah, ki nas spravljajo v hudo zadrego.

Zgodovina marksizma ugotavlja, da je prav iz teh »temnih časov« prišlo nekaj inovacijskih prispevkov. Prav nič novega ni, ko za Italijo ali za mednarodno delavsko gibanje navaja »kot zgleda« Gramscija in Togliattija, ko omenja misel Mao Zedonga⁶⁵ ali pa znova opozarja na vprašanja,

⁶¹ E. J. Hobsbawm: *Intelektualci in antifašizem*, III/2, str. 443–448.

⁶² Prav tam, str. 453–455, 462–465 in 478–490.

⁶³ Prav tam, str. 465–478. O številnih znamenitih znanstvenikih, ki so v tridesetih letih »izbrali dialektični materializem kot glavno sredstvo za preučevanje izsledkov svojih znanstvenih raziskav in kot sredstvo za določitev njihovega filozofskega pomena«, prim. Mauro Ceruti: *Dialektični materializem in znanost v '30 letih*, III/2, str. 491–548.

⁶⁴ V. Strada: *Od »socialističnega realizma« do »ždanovizma«*, III/2, str. 199–202 in 227–237.

⁶⁵ Opozorjam na bistroumne in bogato dokumentirane študije v knjigi III/2, in sicer Nicola Badaloni: *Gramsci: filozofija prakse kot predvidevanje*, str. 251–340; P. Spriano: *Marksizem in historicizem pri Togliattiju*, str. 767–812; Martin Bernal: *Mao in kitajska revolucija*, str. 975–1012.

ki so jih v tridesetih letih načenjali Korsch, Kautsky, Bauer in Trocki, večjo pozornost pa bi bilo treba nameniti G. Dimitrovu, ki ga je stoletnica rojstva leta 1982 znova postavila v ospredje. Z enako silo kot v času življenja Marxa ali pa Lenina marksizem dokazuje, da je edina »doktrina«, ki ni zastarala ne v celoti ne v svojih posameznih delih, temveč se stalno prilagaja družbenoekonomskim in kulturnim okoliščinam v nenehnem spreminjanju. Še bolj z Gramscijem in Togliattijem kot pa z Bauerjem marksizem izgubi patriotično obarvanost, ki mu jo je pod plaščem formalnega proletarskega internacionalizma skušal vtisniti stalinizem, in postane teorija nacionalne in družbene revolucije, ki ni nikoli abstraktna, temveč vedno ukoreninjena v nadnacionalni razsežnosti.

Zato so posebej pomembne študije, ki na določen način nadaljujejo razprave v II. internacionali o nacionalnem vprašanju in njegovih povezavah s kolonializmom in imperializmom, in sicer tako na teoretični ravni, ko analizirajo doktrine imperializma in obnovijo razpravo o »azijskem produkcijskem načinu«, kot tudi s tem, da analizirajo najpomembnejše revolucionarne situacije, ki so nato pripeljale do narodnoosvobodilnih gibanj. Tako je seveda znova prikazano »kitajsko vprašanje« s poglobljeno in natančno analizo »Maovega marksizma«, nato je na vrsti latinskoameriški marksizem s študijo o razširitvi leninizma v Južni Ameriki in popolnim ovrednotenjem Mariateguija in njegovega »italijanskega obdobja«, ko sta vplivala nanj tako Gobetti kot Gramsci. Primerno je prikazana tudi povezanost med marksizmom in »židovskim vprašanjem«, tj. izvirnim socialističnim sionizmom.⁶⁶

Skratka, v knjigi je rekonstruiran zapleteni svet socializma in komunizma v času III. internacionale z vsemi svojimi ideološkimi predsodki in s togim pojmovanjem družbene dinamike, vendar pa tudi s svojimi zaslugami za prenos marksistične teorije in za kontinuiteto revolucionarne zavesti in organizacije.

Pri tem pada v oči en element: popolna neustreznost kategorije »proletarskega internacionalizma«, ki v tridesetih letih sicer ni bila jasno razumljena, vendar pa je že obstajala; ta koncept se je že pred I. 1943., ko je bila razpuščena Komunistična internacionala, o čemer piše Spriano,⁶⁷ iz uspelega organizacijskega sistema vedno bolj spreminjal v željo-upanje. Prav tako se kaže, da so tako narodnoosvobodilna gibanja pod vplivom leve kot tudi t.i. reformistične partije in gibanja, ki jih je že od prvih let po koncu prve svetovne vojne bolj označeval nacionalizem, kot pa prizadevanje za družbene spremembe, bila bolj ukoreninjena v realnosti, in da so zato že pred evropskim marksizmom in komunizmom pripeljala do stika med socializmom in nacionalizmom.

⁶⁶ V knjigi III/2 prim. tudi R. Gallissot: *Imperializem in kolonialno in nacionalno vprašanje zatiranih ljudstev*, str. 827–894; Gianni Sofri: *Vprašanja socialistične revolucije v zaostalih deželah*, str. 937–974; R. Finzi: *Nacionalna anomalija: »židovsko vprašanje«*, str. 895–936; Jože Arico: *Latinskoameriški marksizem v obdobju tretje internacionale*, str. 1013–1050.

⁶⁷ P. Spriano: *Komunistično gibanje med vojno in po njej, 1938–1947*, III/2, str. 696–700.

Po drugi strani pa postopen upad političnega navdušenja za »sovjetski model«, ki je sledil njegovemu vrhuncu v letih neposredno po zmagi nad nacistično Nemčijo, prehod vzhodnoevropskih držav od unitarnega antifašizma do ljudskih demokracij in naposled prvi veliki razcep po 2. svetovni vojni, tj. Titov upor Kominformu, dokazujejo, kako sta se izvirna boljše-viška dediščina in internacionalistični zagon umaknila uveljavitvi raznovrstnih nacionalnih vprašanj.⁶⁸ Po letu 1945 naredi levica v Evropi velikanski korak naprej, vendar pa je značilno, da se vedno bolj kaže kot nacionalna, če že ne nacionalistična sila. S Kominformom propade tisto, kar Spriano imenuje »vrnitev v preteklost«, ki naj bi zavrila vedno večjo avtonomijo komunističnih partij. In tudi dogodki leta 1956 potrjujejo neizbežnost »novih poti« v socializem, tj. »nacionalnih poti«. Spriano pravi: »Ni naključje, da se je po veliki krizi leta 1956 kot prvi pojavil element avtonomije, iskanja nacionalnih poti, ki zavrača koncepcijo in prakso vodilne države in partije gibanja.«⁶⁹

Po 1956 dejansko nastane »novi svet«, ki ni več vezan na pesimistično in v bistvu konservativno vizijo stalinizma, temveč se povezuje z dinamično intelektualno in politično silo nacionalnih delavskih razredov. Nasprotno: nadaljuje se razvoj v širino, ki je 80 let poprej omogočil proces nastajanja, ustanavljanja in utrjevanja nacionalnih »razrednih« socialističnih strank.

Zaradi marksizma, *pour Marx* (povzemam naslov znane Althusserjeve knjige), se je obraz sveta spremenil: nastal je »novi svet«, ki je tudi takrat, kadar ni posrečen, drugačen od upodobitev, ki sta mu jih v času stalinizma dala Huxley ali Orwell, vendar se je uveljavil bolj v na novo nastalih državah in v državah »kapitalističnega gospodstva«, v katerih je delavsko gibanje pokazalo svojo moč, kot pa v državah »realiziranega« socializma.

Einaudijeva *Zgodovina marksizma* v celoti potrjuje bogastvo in življenjsko silo tega marksizma in tako implicitno zavrača pesimistična modna stališča, kot je, npr., mnenje Kolakowskega, da je marksizem nedvomno bil »največja fantazija našega stoletja«, da pa se je nato zreduciral na repertoar gesel v službi posebnih interesov, brez vsake zveze s cilji, za katere sta si v 19. st. prizadevala Marx in Engels.⁷⁰ *Zgodovina marksizma* s svojim zajetnim gradivom dokazuje ravno nasprotno: da se je marksizem kot »fantazija« nenehno bogatil, in da se bogati tudi danes; da je tudi danes tisto, kar je bil »marksizem v Marxovem času«, tj. veliko prizadevanje za razumevanje družbenega življenja in zgodovine, ki sledi spreminjanju stvarnosti in se z njo spreminja in krepi; da ni nikakršna religija, temveč, kot sta 1846 napisala Marx in Engels, »pojmovanje

⁶⁸ Jaroslav Opat: *Od antifašizma do »realnih socializmov«: ljudske demokracije*, III/2, str. 733–766. Mnogo bolj izčrpen in bolje informiran je prispevek R. Gallissota *Sovjetski in evropski komunizem*, ki obsega precejšen del IV. knjige omenjene *Zgodovine socializma* (it. prevod) v redakciji J. Droza.

⁶⁹ P. Spriano: nav. delo, III/2, str. 718–731. Na splošno prim. Lilli Marxou: *Le Cominform*, Pariz: Presses de la Fondation Nationale des Sciences Politiques, 1977 in Adriano Guerra *Gli anni del Cominform*, Milano 1977.

⁷⁰ L. Kolakowski: nav. delo, III, str. 523–530.

zgodovine«, »ki sloni torej na tem, da obravnava dejanski produkcijski proces, in sicer izhajajoč iz materialne produkcije neposrednega življenja, in da obliko občevarja, ki je zvezana s tem produkcijskim načinom in od njega ustvarjena, torej občansko družbo v njenih različnih stopnjah, pojmuje kot temelj celotne zgodovine in jo prikaže tako v njeni akciji kot države kot tudi iz nje pojasni vse različne teoretske proizvode in oblike zavesti, religijo, filozofijo, moralo itn. itn., in zasleduje proces njihovega nastajanja iz njih, pri čemer je potem tudi moči prikazati stvar v njeni totalnosti (in zato tudi vzajemno učinkovanje teh raznih strani druge na drugo)«. ⁷¹

⁷¹ K. Marx – F. Engels, Nemška ideologija, Marx-Engels Izbrana dela v petih zvezkih, II, str. 48–49, CZ, Ljubljana 1976.

UDC 321.74:141.821

MAJER, dr. Boris: Marx's Conception of Vanguard and Political System
Teorija in praksa, Ljubljana 1983, Vol. XX, No. 2-3, p. 191-210

The author deals with the status and role of Communists as the leading subjective force (and in this context the position and role of Marxism, after assuming political power, the time when the proletariat organized itself "Mas a state" and started to build a socialist political system under the auspices of the Communist party. The author draws his standpoints from the definitions of the status and role of Communists as stated by Marx, Engels, Lenin and Kardelj - i.e. the attitude towards the working class and workers' revolutionary movement as defined by Marx and Engels; the attitude towards the proletariat "organized as a state" as defined by Lenin, and finally the political system of selfmanagement as held by Kardelj. The problem, the author pays particular attention to, is the historically false identification of the subjective forces with the system, where the party easily acquires the role of the apologist of the system and is no longer the champion of the critical dialogue between the system and social practice (activity) as enabled by this system. This creates a contradictory situation in which the party can neither be the opposition- being itself the builder of the system-nor can it identify itself with the system, as this would mean giving up further development of revolutionary scientific theory and social practice.

UDC 331.107.8:141.82

KAVČIČ, dr. Bogdan: Development of Selfmanagement-A Creative Application of Marxism
Teorija in praksa, Ljubljana 1983, Vol. XX, No. 2-3, p. 211-223

The author deals with the problems of current achievements and unsolved problems connected with the development of selfmanagement in the light of selfmanagement socialism based on the Marxist theory of socialist social revolution. First, he deals with the position of science and comes to the conclusion that its contribution to the solving of social problems could be greater. Furtheron, he also analyses the obstacles which stand in the way to a more thorough participation of science in the development of selfmanagement. In treating some of the economic issues, the author maintains that the basic condition for the implementation of selfmanagement lies in the efficiency of the economic system. Particular attention is paid to the unsolved problems concerning the establishment of selfmanagement in the spheres of production on the one hand and selfmanagement organizations of labour on the other. In the concluding part the author deals with some of the new and necessary qualities of the participants in selfmanagement: knowledge, readinesses to consolidate and accord the interests, critical attitude towards ones own work, responsibility and the dissemination of knowledge.

UDK 321.74:141.821

MAJER, dr. Boris: Marxova koncepcija avantgarde in politični sistem
Teorija in praksa, Ljubljana 1983, let. XX, št. 2–3, str. 191–210

Avtor obravnava položaj in vlogo komunistov kot vodilne subjektivne sile (in v tem okviru tudi položaj in vlogo marksizma) v obdobju po osvojitvi politične oblasti; ko se proletariat »organizira kot država« in ko začne pod idejnim in političnim vodstvom komunistov graditi socialistični politični sistem. Svoja stališča razvije na temelju Marxovih, Engelsovih, Leninovih in Kardeljevih opredelitev položaja in vloge komunistov. Najprej v odnosu do delavskega razreda in delavskega revolucionarnega gibanja pri Marxu in Engelsu; do proletariata »organiziranega kot država« – pri Leninu, in v političnem sistemu socialističnega samoupravljanja – pri Kardelju. Avtor razmišlja predvsem o vprašanju zgodovinsko napačne identifikacije subjektivnih sil s sistemom, ko se partija lahko znajde v poziciji apologeta sistema, preneha pa biti nosilec kritičnega dialoga s sistemom in z družbeno prakso, ki jo sistem omogoča. To je sicer protislovna situacija, v kateri partija ne more biti v opoziciji – ker mora sistem graditi, ne more pa se z njim identificirati, ker s tem opušta vizijo nadaljnega razvoja revolucionarne znanstvene teorije in družbene prakse.

UDK 331.107.8:141.82

KAVČIČ, dr. Bogdan: Razvoj samoupravljanja – ustvarjalna uporaba marksizma
Teorija in praksa, Ljubljana 1983, let. XX, št. 2–3, str. 211–223

Ob ugotavljanju nesporne zasnovanosti samoupravnega socializma na marksistični teoriji socialistične socialne revolucije razmišlja avtor o nekaterih dosedanjih dosežkih in predvsem nerazrešenih problemih razvoja samoupravljanja. Najprej obravnava vlogo znanosti, za katero ugotavlja, da bi njen prispevek k razreševanju aktualnih družbenih vprašanj bil lahko večji. Razčlenjuje tudi ovire za temeljitejše vključevanje znanosti v razvoj samoupravljanja. – Ob obravnavanju nekaterih gospodarskih vprašanj postavlja učinkovitost gospodarskega sistema kot temeljni pogoj za uresničevanje samoupravljanja. Povezano s tem posebej razčlenjuje nerazrešena vprašanja uveljavljanja samoupravljanja na področju proizvodnje v ožjem smislu in samoupravne organizacije dela. Zadnji razdelek je namenjen obravnavanju nekaterih potrebnih novih kvalitiet samoupravljalcev: znanja in pripravljenosti za usklajevanje interesov, kritičnosti (tudi do lastnega dela), odgovornosti ter razširitvi znanja.

ČERNE, dr. France: The Implementation of Marx's (economic) Ideas in our Society
Teorija in praksa, Ljubljana 1983, Vol. XX, No. 2-3, p. 224-242

First, how to understand Marx's general theory of the development of society in general and capitalist society in particular, and second, what does the implementation of ideas expressed by Marx lead to in a concrete society, as for example, such as ours, are the problems discussed by the author. The author tries to prove that Marx's abstract theory should be understood as a pure negation critique of the given, i. e. capitalist system, and herewith as a pure affirmation of the new, communist system as an anti-system.

In this context Marx's critical theory of capitalist commodity production and the hypothetical theory of the non-commodity association of free producers, are diametrically opposed. In proceeding to the concrete historical level Marx, however, rectifies this abstract scheme of discontinuance and introduces more levels and forms or varieties, respectively, into the development of the new society. In designing the new Constitution and the legal acts, we proceeded from the principle of Marx's purely abstract negation-tendencies and as a result some of the principles have necessarily come into contradiction with reality. This has proved itself as a particular duality of the system – the constitutional and legal norms on the one hand, and reality on the other. The author is in favour of the concrete revelation of the theoretical and historical dichotomy in order to achieve some corrections in behalf of greater consistency of ideas, institutional norms and reality.

UDC 32.001.1:141.82

BIBIČ, dr. Adolf: Political Science and Marxism (Some Topical Aspects)
Teorija in praksa, Ljubljana 1983, Vol. XX, No. 2-3, p. 243-266

In the article the author stresses that political science has become an international phenomenon. At the beginning of the sixties, political science was introduced also in Yugoslavia as a special discipline. It is underlined that Marxists have begun to adopt the idea of a special political science, while non-marxist political scientists have also acknowledged the contributions made by Marx and Marxism. Some of the basic viewpoints in the works of Marx, ranging from German Ideology to Das Kapital, are analyzed by the author. The principle of concrete totality, based on the theory of surplus value and exploitation; dialectic objectivity; the enlargement of the realm of subjects and subjectivity; "the constitution of vanguard forces (political organizations) of the proletariat, and concrete empirical research of political phenomena are stressed as contributions of Marx and highlighted as being of special interest for contemporary political research. Analyzing the need for political science in the post-revolutionary society, three main points are stressed by the author: differentiation of state and society ("civil society" and "political state"); class substance of politics and the idea of "association" which leads to a new social organization as an alternative to the political state.

ČERNE, dr. France: Uresničevanje Marxovih (ekonomskih) idej v naši družbi (o nekaterih poglavitnih vprašanjih)
Teorija in praksa, Ljubljana 1983, let. XX, šte. 2-3, str. 224-242

Predmet avtorjeve razprave je 1. kako razumeti Marxovo splošno teorijo razvoja družbe nasploh ter kapitalistične družbe posebej, ter 2. kaj pomeni uresničevanje Marxovih idej v neki konkretni družbi, kot je naša. Avtor dokazuje, da moramo razumeti Marxovo abstraktno teorijo kot čisto negacijsko kritiko danega, to je kapitalističnega sistema in s tem tudi kot čisto afirmacijo novega, komunističnega sistema kot antisistema. V tem kontekstu sta Marxova (kritična) teorija kapitalistične blagovne produkcije ter hipotetična teorija neblagovne asociacije svobodnih proizvajalcev dimetalno nasprotni. Ko pa Marx preide na konkretno zgodovinsko raven, pa to abstraktno shemo diskontinuitete »korigira« ter uvede več stopenj, oblik oziroma variant v razvoj nove družbe. Ko smo pri nas formulirali novo ustavo ter sistemske zakone, smo izhajali načeloma iz Marxovih čisto abstraktnih negacij-tendenc, zaradi česar so nekatera načela morala priti v nasprotje s stvarnostjo. To se je pokazalo kot svojevrstna dualnost sistema – tistega v ustavno-zakonskih normah in onega v stvarnosti. Avtor se zavzema za konkretno odkrivanje teoretično-zgodovinske dihotomije, da bi bilo mogoče opraviti nekatere korekture v prid večji skladnosti idej, institucionalnih norm in stvarnosti.

BIBIČ, dr. Adolf: Politična znanost in marksizem (nekaj aktualnih vidikov)
Teorija in praksa, Ljubljana 1983, let. XX, št. 2-3, str. 243-266

Avtor najprej ugotavlja, da je politična znanost postala svetovni proces in navaja, da je ta moderna disciplina postala v Jugoslaviji predmet univerzitetnega študija in sistematičnega raziskovanja v začetku 60-let. V tem vidi tudi dokaz spremenjenega gledanja marksistov na možnost, da se na podlagi marksistične metode konstituira samostojna posebna politična znanost, hkrati pa navaja pozitivne izjave nemarksističnih politologov o prispevku Marxa k preučevanju politike. Pisec analizira nekaj temeljnih Marxovih izhodišč, od Nemške ideologije do Kapitala, ki so posebno pomembna za sodobno politično znanost. V konkretni totalnosti, ki temelji na teoriji presežne vrednosti in eksploatacije; v dialektični objektivnosti, v razširitvi področja subjektov in subjektivnosti, v konstituiranju avantgardnih sil (političnih organizacij) proletariata in v konkretnem empiričnem raziskovanju države in politike vidi posebno aktualne Marxove prispevke. Ko posebej analizira potrebo po politični znanosti v postrevolucionarni družbi, poudarja avtor tri poglavitne točke: razlikovanje med »civilno družbo« in »politično državo«; razredno bistvo politike in Marxovo idejo »asociacije«, ki predstavlja alternativo politični državi.

JOGAN dr. Maca: Sociology as "Science" and Marxism as "Ideology"
Teorija in praksa, Ljubljana 1983, Vol. XX, No. 2-3, p. 267-277

K. Marx's most important findings were – since they revealed the contradictions of the developed capitalist society and are thus in this sense critical – considered as "dangerous at their very beginning; this "danger" increased as they became a "material power" and so directly jeopardized the capitalist "orderliness". The ruling bourgeoisie of the late 19th-cy was therefore confronted with the necessity of mitigating Marxist sharpness with adequate means and giving scientific justification for the need for capitalist integration. To a great extent this role was ascribed to sociology when it became institutionalized as an academic discipline. The author analyses the basic characteristics of the particular positivistic pattern of scientism – which developed by the bourgeois oriented sociology – enabled the interpretation and scientific rejection of Marxism as an "ideology". As a concrete example of this "scientific" "objective" and "neutral" theoretical interpretation – an alternative to Marxism – Durkheim's conception of the division of social labour, which reveals its cognitive limits (the aspect of the existing capitalist orderliness) and practical consequences (the affirmation and moral justification of the existing) was offered. Considering that this positivistic pattern has so far not been overbridged by important contemporary sociological theoretical schools (functionalism, the conflict and system analyses) the question of the attitude towards Marxism is still of current importance

STANIĆ, dr. Gojko: The Development of Marx' and Engels' Party Theory up to 1860.
Teorija in praksa, Ljubljana 1983, Vol. XX, No. 2-3, p. 278-294

K. Marx and F. Engels are co-authors of the theory of the party of the proletariat. This theory was designed on the experience of the founders of the workers' movement. When they established all the basic theoretical concepts concerning the laws of social development, they, both as communists and scientists, joined the workers' movement. They were the first to set down a demand for the ideological and theoretical differentiation in respect to unscientific views as well as that for the democratization of internal relations within the ranks of Communists (1874). They defined Communists as conscious members of the vanguard struggle for the common interests of the proletariat. The Communist Party is an organizationally defined and ideologically as well as politically, founded revolutionary vanguard. K. Marx and F. Engels established that without an independent political vanguard, the proletariat can not successfully wage its class struggle, and that this general truth is expressed in many different ways in consistency with the concrete historic conditions.

UDK 301.03:141.82

JOGAN, dr. Maca: Sociologija kot »znanost« in marksizem kot »ideologija«
Teorija in praksa, Ljubljana 1983, let. XX, št. 2-3, str. 267-277

Poglavitna spoznanja K. Marxa so bila z razkrivanjem protislovnosti razvite kapitalistične družbe in z njimi povezano kritičnostjo »nevarna« že ob samem nastanku; zlasti pa se je njihova »nevarnost« povečala, ko so postajala »materialna sila« in so neposredno ogrožala kapitalistično ureditev. Pred vladajoče meščanstvo se je zato konec 19. stoletja vedno očitneje postavljala zahteva, da z ustreznimi sredstvi omili ostrino marksizma in da tudi znanstveno opraviči potrebo po integraciji (na kapitalističen način). Ta vloga je ob institucionalizaciji sociologije kot akademske discipline v veliki meri pripadla prav tej disciplini. Avtorica analizira temeljne značilnosti posebnega pozitivističnega vzorca znanstvenosti, ki ga je razvila meščansko usmerjena sociologija in ki ji je omogočal, da je marksizem pojasnjevala in »znanstveno« zavračala kot »ideologijo«. Kot konkreten primer marksizmu alternativne, »znanstvene«, »objektivne« in »nevtalne« teoretične razlage obravnava Durkheimovo pojmovanje delitve družbenega dela, pri čemer razkrije njegove spoznavne meje (videz obstoječe kapitalistične urejenosti) in praktične posledice (potrjevanje in moralno opravičevanje obstoječega). Glede na to, da tega pozitivističnega vzorca v temeljih niso presegle pomembne sodobne teoretične sociološke usmeritve (funkcionalizem, konfliktna, sistemska teorija), je vprašanje odnosa do marksizma še vedno aktualno.

UDK 327.323:141.821

STANIČ, dr. Gojko: Razvoj Marxove in Engelsove teorije partije do leta 1860.
Teorija in praksa, Ljubljana 1983, let. XX, št. 2-3, str. 278-294

K. Marx in F. Engels sta soavtorja teorije partije proletariata. Snovala sta jo na podlagi izkustva začetnikov delavskega gibanja. Ko sta si razjasnila osnovne teoretične poglede na zakonitosti družbenega razvoja, sta se kot komunista in znanstvenika vključila v delavsko gibanje. Bila sta pobornika zahteve po idejno teoretični diferenciaciji z neznanstvenimi pogledi in nosilca zahteve po demokratizaciji notranjih odnosov v zvezi komunistov (1847). Komuniste sta opredelila kot osveščene avantgardiste v boju za skupne interese proletariata. Zveza komunistov je organizacijsko opredeljena, kadrovska, idejnoteoretično in politično utemeljena revolucionarna avantgarda. Marx in Engels sta utemeljitelja spoznanja, da brez samostojne politične avantgarde proletariati ne more uspešno voditi razrednega boja. Ugotovila sta tudi, da se ta obča zakonitost nujno izraža zelo različno, tj. odvisno od konkretnih zgodovinskih razmer.

UDC 323.381:141.821

ŠEŠERKO, dr. Leo: The Research on Modern Social Classes in Marx's Das Kapital
Teorija in praksa, Ljubljana 1983, Vol. XX, No. 2-3, p. 295-304

The world's economic and market crises seem to prove the validity of Marx's research findings in Das Kapital, according to which even the most simple commodity exchange relations bear in themselves the seed of social antagonism and even contradictions which are expressed in the cycles of the world market and production. The problem of the emergence of modern social classes is thus not a particular problem of the critique of political economy but a problem which is implied and developed in the overall analysis of the metamorphoses of the forms of value. Therefore the point is not in the fact that Das Kapital concludes with the chapter on classes in order to present the modern social classes – as it may be as well understood – but to present them in the only possible way that allows the understanding of their emergence in the modern world.

UDC 301.171.1:141.82

KIRN, dr. Andrej: Marxism and Contradictions of the Scientific and Technological Development
Teorija in praksa, Ljubljana 1983, Vol. XX, No. 2-3, p. 305-313

The conception of social development as a continuous extended reproduction has prevailed in the Marxist tradition hitherto. Social scientists have drawn from Marx only the necessity of a continuous development of productive forces as the form and basis of the development of man himself, while the possibility of simple social reproduction which depends from a settled number of inhabitants, their needs and historically shaped natural conditions for production as well as the respecting of ecological norms of production and consumption, were neglected. Marx approached the transcendence of local limitations of development by universal dependency of nations; but he did not anticipate the emergence of planetary, raw material, energy, ecological limitations of the scientific, technological and social development. It is fatal and irresponsible to act as if these limitations do not exist or can not exist in the future owing to the unlimited possibilities offered by science and technology. Marx could not perceive the contradiction between his assessment – according to which production will have to respect the laws of the exchange of matter (substance) between nature and society – and his vision of perpetual development of productive forces because of the creativity of man and the universality of his needs.

UDK 323.381:141.821

ŠEŠERKO, dr. Leo: Mesto raziskovanja modernih družbenih razredov v Marxovem 'Kapitalu'
Teorija in praksa, Ljubljana 1983, let. XX, št. 2-3, str. 295-304

Svetovna trgovinska in gospodarska kriza grobo potrjuje Marxova raziskovanja v 'Kapitalu', da že najbolj enostavno razmerje menjave blaga nosi v sebi kal družbenega nasprotja in celo protislovja, ki se izraža v cikličnem gibanju svetovne trgovine in produkcije. Vprašanje nastanka modernih družbenih razredov ni neko posebno vprašanje kritike politične ekonomije, ampak je implicirano in razvito v celotni analizi metamorfoz vrednostne forme. Ne gre torej za to, da se 'Kapital' zaključuje s poglavjem o razredih, da bi bili moderni družbeni razredi prikazani, kakor jih je pač tudi mogoče razumeti, temveč so prikazani, kakor je edino mogoče razumeti njihov nastanek v sodobnem svetu.

UDK 301.171.1:141.82

KIRN, dr. Andrej: Marksizem in protislovja znanstveno-tehnološkega razvoja
Teorija in praksa, Ljubljana 1983, let. XX, št. 2-3, str. 305-313

V vsej dosednji marksistični tradiciji je prevladovala in prevladuje koncepcija družbenega razvoja kot nenehno razširjene reprodukcije. Iz Marxa se je izvajala samo nujnost nenehnega razvoja produktivnih sil kot oblika in temelj razvoja samega človeka, ne pa tudi možnost enostavne družbene reprodukcije, ki zavisi od ustaljenega števila prebivalstva, njegovih potreb in zgodovinsko oblikovanih naravnih pogojev produkcije in spoštovanja ekoloških norm produkcije in potrošnje. Marx je raziskoval preseganje lokalne omejitve razvoja z vsestransko odvisnostjo narodov; toda pri tem ni slutil, da se bodo lahko pojavile planetarne surovinske, energetske, ekološke omejitve znanstvenotehnološkega in družbenega razvoja. Usodno in neodgovorno pa se je ponašati, kot da teh omejitev ni, oziroma jih nikdar ne more biti zaradi neskončnih možnosti znanosti in tehnologije. Marx ni občutil še nobenega protislovja med svojo oceno, da bo produkcija morala spoštovati zakone menjave snovi med naravo in družbo in svojo vizijo nenehnega razvoja produktivnih sil zaradi ustvarjalnosti človeka in univerzalnosti njegovih potreb.

UDC 301.153.2:141.82

SPLICHAL, dr. Slavko: Marx's Set-up for a Theory of Social Communication (and Contemporary Controversies in Communication Science)

Teorija in praksa, Ljubljana 1983, Vol. XX, No. 2-3, p. 314-324

Terminological and substantive (content) aspects of the development of social communication and information activity are elaborated in this article. The author reveals one-sidedness in their development, both in relation to man's generic activity, and in the concepts resulting from their actual base – i. e. alienation in the information and communication spheres. He emphasizes the necessity of a complex approach to communication as an integral part of information activity which becomes in developed societies the driving force of the development though not necessarily also of the democratization and revolutionization of social relations. The main task of a Marxist communication science is to reveal and to develop possibilities and conditions for a more democratic management, decisionmaking, and control which in fact have been made possible through a developed information activity.

UDC 17.01:141.82

ŠTER, dr. Jože: Marxism and the Code of Ethics

Teorija in praksa, Ljubljana 1983, Vol. XX, No. 2-3, p. 325-335

All conceptions (in some cases only viewpoints) regarding Marxism and the code of ethics can generally be divided into four groups (though some authors could be classified into more than one group): first, the conception according to which Marxism doesn't have and can not have a code of ethics (as represented by e.g. Bernstein, Althusser, Kangrga and some Slovene philosophers); second, the fatalist conceptions of Marxism appearing in various forms ('biologistic', 'economistic' and 'sociologistic', etc.) which all have in common the acknowledgement of the code of ethics although only as a (more or less) 'blind' consequence of instincts (Kautsky) or economic base (e.g. stalinism and the majority of our sociologists) in which man and his consciousness have no important active role in historical events. History is a process governed by laws, and hence the code of ethics only an objective consequence of these laws. Third, abstract humanism (e.g. Praxists), which in its extreme, reduces Marxism to humanism. Fourth, the conception which proves the existence of the Marxist code of ethics (e.g. Soviet theorists in particular, as well as the majority of Yugoslav theoreticians of ethics). Within this group there are two subgroups: the first which contends that the code of ethics cannot be science, and the second which proves (or at least maintains) that the Marxist scientific code of ethics is possible.

UDK 301.153.2:141.82

SPLICHAL, dr. Slavko: Marxovi nastavki za teorijo družbenega komuniciranja (in sodobne kontroverze v komunikologiji)
Teorija in praksa, Ljubljana 1983, let. 20, št. 2-3, str. 314-324

Avtor obravnava terminološko in vsebinsko (predmetno) stran razvoja družbenega komuniciranja in informacijske dejavnosti. Razkriva enostranosti v njunem razvoju v odnosu do človekove generične dejavnosti in v pojmovanju, ki izhaja iz realne podlage – odtujenosti v informacijski in komunikacijski sferi. Razprava dokazuje nujnost celostnega obravnavanja komuniciranja kot dela informacijske dejavnosti, ki v razvitih družbah vse bolj postaja gonilna sila razvoja, ne pa nujno tudi demokratizacije in revolucioniranja družbenih odnosov. Poglavitna naloga marksistično zasnovane komunikologije je razkrivanje in razvijanje možnosti in predpostavk demokratičnejšega upravljanja, odločanja in kontrole, ki jih dejansko že omogoča razvita informacijska dejavnost.

UDK 17.01:141.82

ŠTER, dr. Jože: Marksizem in morala
Teorija in praksa, Ljubljana 1983, let. XX, št. 2-3, str. 325-335

Vse koncepcije (oziroma pri nekaterih le stališča) o vprašanju marksizma in morale bi lahko v grobem razdelili v štiri skupine (pri čemer lahko nekatere avtorje razvrstimo tudi v več skupin): 1. Koncepcija, da marksizem nima in ne more imeti nobene etike (predstavniki so recimo Bernstein, Althusser, Kangrga in nekateri slovenski filozofi). 2. Fatalistične koncepcije marksizma, ki so znane v različnih variantah (biologistična, economicistična, sociologistična itn.), vsem pa je skupno, da priznavajo moralo, vendar je ta zgolj (bolj ali manj) stihijna posledica nagonov (Kautsky) ali pa ekonomske baze (npr. stalinizem, večina naših sociologov); človek in njegova zavest ne igra nobene pomembne aktivne vloge v zgodovinskem dogajanju. Zgodovina je zakonito gibanje, zato je morala le objektivna posledica teh zakonitosti. 3. Abstraktni humanizem (npr. praksisti), ki v svoji skrajnosti marksizem reducira na humanizem. 4. Koncepcija, ki dokazuje, da obstaja marksistična etika (npr. zlasti sovjetski teoretiki in večina jugoslovanskih etikov). Znotraj te skupine pa sta dve podskupini, ena, ki zastopa stališče, da etika ne more biti znanost, in druga, ki dokazuje (ali je vsaj na stališču), da je možna znanstvena marksistična etika.

UDC 18.01:141.82

STREHOVEC, mag. Janez: On Marxist Aesthetics and its Problems
Teorija in praksa, Ljubljana 1983, Vol. XX, No. 2-3, p. 336-345

The aesthetic theory inspired by Marx's analysis of revolutionary transformation of society, has been positively influenced by the heritage of the aesthetic tradition of the German classic philosophy; some controversial views of the aesthetics of Kant, Schelling and Hegel have again been brought to light by the Marxist aesthetics, as for example by Lukács, Fischer, Garaudy and Bloch. However the main chance of this aesthetics lies in the creative and critical analysis of the possibility of the 20th century artistic production, in other words in the highlighting of concrete performance and its alternatives. Marxist aesthetics is successful when it does not repeat the old division of labour within the framework of bourgeois philosophy and its aesthetics, but rather when it bravely seeks for contemporary as well as alternative dimensions in the spheres of art and aesthetics. What we have in mind are the analyses of the social aspects of the vanguard arts, the problems of aesthetization and themes with sensual experience in the modern technical and rational world. A special subject in this field is also the treatment of relations among politics and arts which have on the Yugoslav scene been highlighted particularly by disputes on the so-called literary left.

UDK 18.01:141.82

STREHOVEC, mag. Janez: O marksistični estetiki in njenih problemih
Teorija in praksa, Ljubljana 1983, let. XX, št. 2-3, str. 336-345

Na estetsko teorijo, inspirirano z Marxovo analizo revolucionarnega spreminjanja družbe, je produktivno vplivala dediščina estetske tradicije nemške klasične filozofije; nekatere kontroverze med Kantovo, Schellingovo in Heglovo estetiko je reaktualizirala predvsem Lukácsova, Fischerjeva, Garaudyjeva in Blochova marksistična estetika, vendar pa je poglavitna priložnost te estetike prav v ustvarjalni in kritični analizi možnosti umetniške produkcije 20. stoletja, torej v osvetlitvi konkretne prakse in njenih alternativ. Marksistična estetika je uspešna takrat, kadar ne ponavlja stare delitve dela znotraj meščanske filozofije in njene estetike, temveč pogumno išče sodobne, tudi alternativne razsežnosti umetniškega in estetskega. Pri tem mislimo na analize družbenih aspektov avantgardne umetnosti, na probleme estetizacij in na tematizacijo usode čutnosti v sodobnem tehniciziranem in racionaliziranem svetu. Poseben predmet te estetike pa je tudi obravnava odnosov med politiko in umetnostjo, ki so ga v jugoslovanskem prostoru aktualizirali predvsem spori na t. i. književni levi.

UDC 141.82(-77)

JUŽNČ, dr. Stane: The Role of Marxism in the Underdeveloped Countries (with special regard to the solving of problems of their emancipation and development)

Teorija in praksa, Ljubljana 1983, Vol. XX, No. 2-3, p. 346-360

To explain the ubiquity of Marxism in underdeveloped countries which is, as many other elements of the superimposed superstructure, a persistent import from developed countries, the author of this article found the reasons for this to be in the following: – the fact that Marxism was the driving force of the anti-colonial revolution; – revolutionary engagement in conditions in which dynamics of development was dictated by backwardness; – aspirations for emancipation which can mean as well an attempt of "exit" from the world's capitalist system. There exist, however, great difficulties in regard to the application of the basic conceptions of Marxism, as a theory of socialist revolution, in the underdeveloped countries. The question of the champion of this revolution is raised, since in most of these countries there is no proletariat or its place in the social structure has not exposed it as a revolutionary class. Herewith is closely connected the characterization, i.e. the historical and revolutionary definition of the socialist revolutions taking place in the underdeveloped countries. The need for a "post festum" treatment of the Cuban type revolution in the class context, is stressed by the author. This need for a "post festum" theory is closely connected with the need for an "emancipation theory relying on Marxism. This again is possible only if the necessity for structural changes justifying dependence, is perceived.

UDK 141.82(-77)

JUŽNIČ, dr. Stane: Pomen marksizma za nerazvite države (posebej pri razreševanju problemov njihove emancipacije in razvoja)

Teorija in praksa, Ljubljana 1983, let. XX, št. 2-3, str. 346-360

Da bi obrazložil priučujočnost marksizma v nerazvitih državah, kjer je (tako kot mnogi drugi elementi superimponirane nadstavbe) vztrajni import iz razvitih držav, je sestavek razloge za to našel v a) dejstvu, da je bil marksizem gibalno antikolonialne revolucije; b) revolucionarnem angažmaju v razmerah, ko je zaostalost narekovala vzpostavljanje dinamike razvoja; c) težnji po emancipaciji, ki pomeni tudi poskus »izstopa« iz svetovnega kapitalističnega sistema. So pa velike težave glede aplikacije temeljnih izhodišč marksizma, posebej kot teorije socialistične revolucije v nerazvitih državah. Postavlja se vprašanje družbenega nosilca te revolucije v razmerah, ko še ni proletariata – ali pa ga njegovo mesto v družbeni strukturi ne izpostavlja kot revolucionarni razred. S tem je povezana karakterizacija oziroma zgodovinska in razredna opredelitev socialističnih revolucij, do katerih je prišlo v nerazvitih državah. Še zlasti je treba nekako post festum postaviti v razredni kontekst revolucijo kubanskega tipa. Potreba po teoriji post festum se povezuje s potrebo po teoriji emancipacije, ki se opira na marksizem. Temu pa sledi spoznanje o nujnih strukturalnih spremembah, kajti sedanje stanje utemeljuje odvisnost.

PREJELI SMO V OCENO

Karl Marx, Friedrich Engels, Izbrana dela v petih zvezkih, Stvarno in imensko kazalo, izd. Cankarjeva založba v Ljubljani, 1982, 815 str.

Duro Kovačević, Politička elita, izd. NIRO »Mladost«, Beograd 1982, 139 str. (zbirka Velika edicija ideja).

Miha Marinko, Izbrana dela, 2. knjiga (članki in govori 1945—1952), izd. Komunist, Ljubljana 1982, 448 str.

Slobodan Divjak, Roba i revolucija (Marks, kritika političke ekonomije i socijalizam), izd. Radionica SIC, Beograd 1982, 104 str.

Priročnik, Sindikati in delovna razmerja, izd. Delavska enotnost, Ljubljana 1982, 134 str.

POPRAVEK

V št. 1/1983 Teorije in prakse (članek Stane Vlaj: Racionalizacija v samoupravnih smeri) na str. 110 v prvi in drugi vrstici zgoraj je tiskarska napaka; v oklepaju natisnjeni stavek se pravilno glasi: (kar je znana **kontrateorija** SIS ob začetku njihovega ustanavljanja koncem šestdesetih let v Sloveniji). Avtorju in bralcem se za napako opravičujemo.

TEORIJA IN PRAKSA

IZ VSEBINE NASLEDNJIH ŠTEVILK

Bojan Grobovšek: Pacifizem, mirovna gibanja in razorožitev

Branko Pribičevič: Evrokomunizem pred izzivi parlamentarne demokracije

Bogdan Benko: Brazilsko odpiranje (ali: kaj je v deželi novega po novembrskih volitvah)

Iztok Simoniti: Reaganova politika na Bližnjem vzhodu

Zoran Trputec: Strategija razvoja ter vloga znanosti in tehnike v DVR

Geza Bačič: Uresničevanje pravic narodnosti

Jože Šter: Sredstva posvečujejo cilj (abstraktni humanizem se uveljavi že v II. internacionali)